NİZAMÜ'L-MÜLK

SİYASETNAME

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

FARSÇA ASLINDAN ÇEVİREN: MEHMET TAHA AYAR

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

NİZAMÜ'L-MÜLK

SİYASETNAME

FARSÇA ASLINDAN ÇEVİREN:

MEHMET TAHA AYAR

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

SİYASETNAME
NİZAMÜ'L-MÜLK
farsça aslından çeviren: MEHMET TAHA AYAR
eidtör: ALİ ALKAN İNAL
görsel yönetmen: BİROL BAYRAM
düzelti: BELGİN SUNAL
grafik tasarım ve uygulama: TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
istiklal caddesi, no: 144/4 beyoğlu 34430 istanbul
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

Genel Yayın: 1799

Hümanizma ruhunun ilk anlayış ve duyuş merhalesi, insan varlığının en müşahhas şekilde ifadesi olan sanat eserlerinin benimsenmesiyle başlar. Sanat şubeleri içinde edebiyat, bu ifadenin zihin unsurları en zengin olanıdır. Bunun içindir ki bir milletin, diğer milletler edebiyatını kendi dilinde, daha doğrusu kendi idrakinde tekrar etmesi; zekâ ve anlama kudretini o eserler nispetinde artırması, canlandırması ve yeniden yaratmasıdır. İşte tercüme faaliyetini, biz, bu bakımdan ehemmiyetli ve medeniyet dâvamız için müessir bellemekteyiz. Zekâsının her cephesini bu türlü eserlerin her türlüsüne tevcih edebilmiş milletlerde düşüncenin en silinmez vasıtası olan yazı ve onun mimarisi demek olan edebiyat, bütün kütlenin ruhuna kadar işliyen ve sinen bir tesire sahiptir. Bu tesirdeki fert ve cemiyet ittisali, zamanda ve mekânda bütün hudutları delip aşacak bir sağlamlık ve yaygınlığı gösterir. Hangi milletin kütüpanesi bu yönden zenginse o millet, medeniyet âleminde daha yüksek bir idrak seviyesinde demektir. Bu itibarla tercüme hareketini sistemli ve dikkatli bir surette idare etmek, Türk irfanının en önemli bir cephesini kuvvetlendirmek, onun genişlemesine, ilerlemesine hizmet etmektir. Bu yolda bilgi ve emeklerini esirgemiyen Türk münevverlerine şükranla duyguluyum. Onların himmetleri ile beş sene içinde, hiç değilse, devlet eli ile yüz ciltlik, hususi teşebbüslerin gayreti ve gene devletin yardımı ile, onun dört beş misli fazla olmak üzere zengin bir tercüme kütüpanemiz olacaktır. Bilhassa Türk dilinin, bu emeklerden elde edeceği büyük faydayı düşünüp de şimdiden tercüme faaliyetine yakın ilgi ve sevgi duymamak, hiçbir Türk okuru için mümkün olamayacaktır.

23 Haziran 1941

Maarif Vekili

Hasan Âli Yücel

Sunuş

“Küfr ile belki amma zulm ile paydâr kalmaz memleket”

Asıl adı Ebu Ali Kıvamuddin (Giyasuddevle, Şemsü’l-Mille) Hasan bin Ali bin İshak et-Tûsî olan büyük Selçuklu veziri Nizamü’l-Mülk, 21 Zilkade 408’de (10 Nisan 1018), Horâsân’ın eski kültür merkezlerinden Tûs şehrine bağlı Nukan kasabasında doğmuştur. Babası Ali bin İshak Dihkan’ın Gaznelilerin Tûs âmili ve Nukan kasabasının dihkanı olmasından ötürü, iki kardeşi ile birlikte devrin en iyi şartları içinde yetişme imkânlarına sahip bulunuyordu. Nitekim kardeşi Abü’l Kasım Abdullah zamanın ünlü fakihlerinden biriydi. Hasan da, tahsil ve terbiyesine gösterilen ihtimam sayesinde daha 11-12 yaşlarında Kur’an’ı ezberlemiş, Şâfiî fıkhı ile alakalanarak genç yaşında bu fıkhın nazariyatını iyi bilenler arasına geçmiş, aynı zamanda tanınmış edip ve muharrirler ile de dostluk kurmak ve edebiyat sahasında ciddi mesai sarf etmek suretiyle iyi yazma ve güzel konuşmada zamanının seçkin simalarından biri olmuştur.(1)

Hayatının ilk dönemleri hakkında kaynaklarda doyurucu malumat olmamakla birlikte İbn-i Funduk’un *Tarih-i Beyhak* adlı eseri bu devlet adamının ailesi ve doğum yeri hakkında teferruatlı bilgi veren yegâne eser olarak gösterilir. Gençlik yıllarında babası ile birlikte Gazne Devleti’nin Horâsân Valisi Ebu’l-Fazl es-Suri’nin maiyetinde çalışan Nizamü’l-Mülk, Sultan Mahmud’un varisi olarak yerine geçen oğlu Gazneli Mesut’un Dandanakan’da 431 / 1040 mağlubiyetinden sonra Horâsân’ın kahir ekseriyeti Selçukluların eline gelince Belh Valisi Ebu Ali bin Şâdân tarafından idari hizmetlerde görevlendirildi. Daha sonra onunla geçinemeyip Çağrı Bey’in yanına Merv’e giden vezir kendisinden büyük yakınlık görür. Çağrı Bey’in, Nizamü’l-Mülk’ü Alparslan’a takdim ederken onu bir baba gibi kabul etmesini istediği rivayet edilir. Nizamü’l-Mülk, Çağrı Bey’in ölümünün ardından Tuğrul Bey döneminde Horâsân’ı idare eder. Alparslan’ın kardeşi Süleyman ile giriştiği taht kavgası sırasında ise Alparslan’ın yanında yer alır. Alparslan tahta geçtikten bir ay sonra Vezir Kunduri’yi azledip yerine Nizamü’l-Mülk’ü tayin eder. (13 Zilhicce 455 / 7 Aralık 1063)(2) Bazen birtakım askeri hareketleri bizzat idare eden ve Alparslan’ın saltanatı esnasında hemen her sefere iştirak eden Nizamü’l-Mülk, askeri mühimmatla birlikte İran’a gitmek üzere görevlendirildiği için meşhur Malazgirt muharebesine iştirak edememiştir.

Önce Alparslan’a (455 / 1063- 465 / 1072), ardından Alparslan’ın oğlu

Melikşah'a (465 / 1072 -485 / 1092) yekûnda otuz yıl civarında vezirlik yapan Nizamü'l-Mülk Büyük Selçuklu devletinin ideoloğu olmasının yanı sıra devlet idaresi ile ilgili tezlerini icra edecek yeterli siyasi fırsatı da uzun vezirlik döneminde bulabilmiştir. Alparslan'ın (455-65 / 1063-73) ve Melikşah'ın saltanatları esnasında Selçukluların gücü zirvesine ulaşmıştı; sınırları Afganistan'dan Akdeniz kıyılarına kadar ulaşan imparatorlukta Nizamü'l-Mülk de kariyerinin altın yıllarını yaşamaktaydı. Elinde bulundurduğu siyasi kudreti, icra kuvveti bakımından Alparslan'ın idaresi altında dokuz yıl yaptığı vezirliği, Melikşah dönemindeki vezirliğinden farklılık arz eder. Şu söylenebilir ki, Nizamü'l-Mülk ancak 1072'de Alparslan öldükten sonraki 20 yıllık vezirliği boyunca kendisindeki "politik potansiyeli" hakkıyla icra fırsatı bulabildi.

Melikşah tahta geçtiğinde henüz 18 yaşında olduğu için devlet işlerini hatırı sayılır ölçüde Nizamü'l-Mülk yerine getirmekteydi. Özellikle Melikşah'ın tahta çıkışının ilk yedi yılında hükümdarın sağ kolu olmasından ziyade bizatihi memleket meselelerine mükemmel şekilde hükümet eden kendisiydi. "Vezir-i maderzad" olan bu devlet adamının başarısı göreve geldiğinden beri tabii olarak hasım toplamasına neden olmaktaydı. Zira Melikşah'a vezirliği döneminde birtakım yakınlarına makam mevki vermesi, devlet işlerinden istişaresiz davranarak başına buyruk hareket etmesi sultanın kulağına fısıldanmıştı. Kendisinin himayesinde olan birini öldürmesi için hükümdarın kışkırtılması ve yine 1080-81 yılında vezirin tavsiyesinin rağmına Ermeni askeri birliğinin lağvı gibi birtakım meseleler yüzünden Melikşah'la aralarında ilk ihtilaflar baş gösterdi: Başlangıçta av ve eğlence ile vakit geçiren Melikşah İranlı vezirinin ve oğullarının iktidar sahibi olmalarından dolayı bir korkuya kapılmıştır. Ayrıca Nizamü'l-Mülk'ün uzun vezirliği döneminde devlet işlerinde gösterdiği takip fikri, idarede uyguladığı amansız disiplin ve titizlik, başta Selçuklu sarayı ileri gelenleri olmak üzere, kendisine karşı pek çok düşmanın türemesine sebep olmuştur. Bunların başında Melikşah'ı bile ondan soğutacak entrikaları ile tanınan Karahanlı Prensesi Terken Hatun ve başvezir olmak için çalışan Tacü'l Mülk ile Hasan Sabbah ve adamları gelmekteydi. Fakat Melikşah ile Nizamü'l-Mülk arasındaki ilk açık çatışma eskiden beri şehzadelerin idaresinde bulunan Merv valiliğine getirilen Nizamü'l-Mülk'ün oğlu Osman'ın sultanın yakını Emir Kavdan'a orada tahakküm ve hücumdan sakınmaması üzerine gelişmiştir. Melikşah bu olay üzerine vezirine gönderdiği mektupta, "Sen benim devletimi ve memleketimi istila eyledin, evlatlarına ve damatlarına verdin. Bunlar benim adamlarıma saygı göstermiyor, halka zulüm yapıyorlar; sen de bunları tedip etmiyorsun. İster misin ki vezirlik divitini elinden ve sarığını başından alayım ve halkı tahakkümünüzden kurtarayım?" diyerek ağır bir hitap kullanmıştır. Fakat

Nizamü'l-Mülk de cevap vermekte gecikmemiş ve, "Devlete ortak olduğumu henüz bilmiyorsun? Bu vezirlik diviti ile sarık senin tacın ile o derece bağlıdır ki, diviti aldıktan sonra taç da kalmaz gider!" diyerek o da Melikşah'ı bir nevi tehdit etmiştir.(3) Şu halde denebilir ki, Melikşah için Nizamü'l-Mülk hemen hemen bütün ömrü boyunca siyaseten kendisine galebe çalarsa rüştünü ispat edecek bir "mesele" olarak kalmış, öte yandan saray içi bütün entrikalara rağmen Melikşah Nizamü'l-Mülk'ü görevden almaya hiçbir vakit cüret edememiştir.(4)

Nihayet 484 / 1091 yılında, Melikşah biraz daha yaşı ilerlemiş olup devlet işlerinde tecrübe kazanınca kendisini siyasi sahnede daha fazla hissettirmeye başlar. Devletin gidişatından hoşnut olmamış olacak ki aralarında Nizamü'l-Mülk, Şerefü'l-Mülk, Tacü'l-Mülk ve Mecdü'l-Mülk'ün bulunduğu devlet ricaline saltanatının son yıllarında Melikşah şöyle ferman buyurur:

"Her biriniz memlekete dair düşünüp saltanatımız devrindeki aksaklıkları tespit ediniz. Dergâh, divan ve sarayımızda yerine getirilmesi gerekirken es geçilen yahut gözümüzden kaçan durumları gözden geçiriniz. Ayrıca evvelki padişahların icra etmiş oldukları halde bizim de yapmamız gerekirken icrasından geri kaldığımız durumları saptayınız. Üzerlerinde fikirler eyleyelim, bu fikirleri hayata geçirelim de din ve dünya işlerimiz yolunca yordamınca idame etsin diye gerek Selçukluların gerek başka padişahların töre ve âdetleri üzerinde mütalaalar edip bu mütalaaları açık seçik olarak kaleme alarak bize sununuz. Bize arzı yapılan bu çalışmalardan makul olanını hayata geçirelim ki her bir iş kuralınca yapılsın. Mevla'ya ısmarlayalım işlerimizi ardından. İlahi gazaba uğramamak için memlekette hakkıyla yapılan yahut fesada bulaşmış her ne var ise haberdar olalım. Zira Allahü Teâlâ bu memleketi bize ihsan buyurmuştur, Allahü Teâlâ bizden dünya nimetlerini esirgememiştir. Zira Allahü Teâlâ düşmanlarımızı kahr u perişan eylemiştir. Bundan ötürüdür ki memleket dâhilinde bundan böyle Hakk Teâlâ'nın şeriat ve emirlerine muhalif yahut mugayir bir iş ne olmalı ne süregelmelidir."

Şu durumda Melikşah'ın kudretli hükümdar karineleri taşıyan biri olduğu da not edilmelidir. Zira hükümdar kendisine kasideler dizilmesini beklemek yerine yüzyılları etkileyecek tesire sahip bir emir vermiştir. Melikşah'ın yukarıdaki sözlerinden de anlaşılabileceği gibi devlet ricalinden memleket işlerinin gidişatına dair kapsamlı bir rapor hazırlamalarını istemiştir. Binaenaleyh hükümdarın emri olmasaydı *Siyasetname* gibi bir eserin vücuda gelip gelmeyeceği meçhuldür. Ve yine denebilir ki hükümdarlığı boyunca Melikşah'ın yaptığı en "şahane" işlerden birisi, böyle bir eserin yazılmasını ferman buyurmasıdır.

“Bu mezkûr emre ilişkin Nizamü’l-Mülk bilgisini, görgüsünü, tecrübesini ve üstatlarından öğrendiği her ne var ise âli makamlarına arz etmiştir.” Başlangıçta 39 fasıl olarak tertip edilen eser diğer devlet ricalinin yazdıklarıyla H. 484 (M. 1091) yılında hükümdara takdim edilmiştir. Takdim edilen eserler içinde sadece Nizamü’l-Mülk’ün eseri sultanın övgüsüne mazhar olmuştur. Öte yandan hükümdara sunulan diğer eserlerin akıbetiyle ilgili elimizde bir bilgi yoktur. Nizamü’l-Mülk eserine, 484 / 1091 yılında bir suikasta kurban gitmeden önce özellikle saltanatı tehdit eden İsmailî kalkışmaları havi 11 fasıl daha eklemiştir. Bu şekilde tamamlanmış olan eseri Nizamü’l-Mülk H. 487 (M. 1092) yılında Bağdat’a gitmek üzere çıktığı son yolculuğundan önce saray kitapları yazıcısı Muhammed b. Nasıh’a emanet etmiş ve kendisine herhangi bir şey olduğu takdirde bu metinleri Melikşah’ın şahsına vermesini tembih etmiştir.(5) Ne var ki Bağdat’a gider iken vezir suikasta kurban gitmiştir.

Vezire yapılan suikast ile ilgili muhtelif şayialar vardır. Nizamü’l-Mülk 10 Ramazan 485 / 14 Ekim 1092 yılında Sehne [Suhne] yakınlarında, Kanguvar ve Bisutun arasında, hükümdar ve maiyetiyle İsfahan’dan Bağdat’a giderken sûfî kılığına bürünmüş, Hasan Sabbah’ın bir fedaisi olduğu düşünülen Ebu Tahir-i Errani isimli biri bir talepte bulunmak için yanına sokulur sokulmaz ona hançerini saplar. Vezir aldığı yara üzerine canını teslim eder. Cenazesi İsfahan’a götürülerek oraya defnedilir. Vezire yapılan suikast askerler ve halk arasında büyük galeyana yol açar. Hatta Melikşah’ın askerlere giderek onları bizzat teskin etmeye çalıştığı rivayetler arasındadır. Suikast bazı muasırlar tarafından Melikşah’a yüklenmiştir. Enteresandır ki Melikşah da ondan bir aydan daha kısa bir zaman sonra Bağdat’ta esrarengiz bir şekilde ölmüştür. Bazı şayialara göre Melikşah nizamiye gulamani tarafından üstatlarının intikamını almak için zehirlenmiştir. Bir bazısı da suikastı Tacü’l Mülk’e hamlederler. Nizamü’l-Mülk’ün muhafızları Tacü’l Mülk’ü vezirin ölümünden bir yıl sonra katlederler. Reşidüddin Fazlullah iki teoriyi birleştirir ve divanda vezirin haşhaşiler tarafından öldürüldüğü üzere müttefik olunduğunu söyler.(6) Buna göre suikastı kimin gerçekleştirdiği tam olarak aşikâr olmamakla birlikte, en erken tarihçilerden olan Reşidüddin Fazlullah’ın söylediği dikkate şayandır. Nizamü’l-Mülk’ün çocuklarından Fahrü’l-Mülk ve Ziyaü’l-Mülk ile torunlarından bir kısmı ise Büyük Selçuklu ve Abbasîlerin devlet kademesinde vezirlik dâhil üst düzey makamlarda bulunmuşlardır.

***

Nizamü’l-Mülk devlet teşkilatında idarî, malî ve askerî alanlarda aldığı

tedbirler ve düzenlemeler sayesinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu ortaçağın en sağlam teşkilatlı devleti haline getirdiği gibi, kurduğu bu kurumlarında birtakım değişikliklerle diğer Türk devletlerine model olmasını sağlamıştır. Nizamü'l-Mülk, teşkilat sahasında Sâmânî ve Gazneli örneğine uygun şekilde Selçuklu imparatorluğunun saray teşkilatını ve büyük divanını kurmuş, yani vezaret, istifa (maliye), arz (milli müdafaa), eşraf (teftiş), tuğra (hariciye) divanlarını (nezaretlerini) ve İslam ananelerine dayanan mahkemeleri vücuda getirmiş, ayrıca meliklerin emirlerindeki eyaletlerde küçük divanlar tesis etmiş ve bu idarî teşkilat bütün Türk-İslam devletlerinde, ufak-tefek değişikliklerle devam etmiştir.(7) Dini sahada ise, Nizamü'l- Mülk selefi Kunduri'nin takip ettiği Eşarîleri telîn ve Şafiîleri takip siyasetine son vererek, İslam dünyasının büyük bilginlerini Hamedan, Rey, Herat, İsfahan, Nişabur, Belh, Merv vb. şehirlerde kurduğu Nizamiye medreselerinde toplayarak Büyük Selçuklu Devleti'ni ilmin her dalına değer veren ve koruyan yüksek bir kuruluş haline getirmiştir.(8) Nizamü'l-Mülk'ün gerçekleştirdiği diğer yenilik de askeri sahada olmuştur. İkta devlet idaresinde evvelce de bilinen bir müessese olmakla birlikte, Nizamü'l-Mülk bunu indî ve şahsî takdirlerin neticesi olmaktan çıkarıp, devletçe tespit edilen belirli nizamlara bağlamıştır. Ve ayrıca ikta sahiplerini merkeze karşı daima mesul tutan, iktalardaki ahalinin haksızlığa uğrayıp ezilmesine izin vermeyen esaslar dâhilinde yürüterek, hem ikta sahiplerine ve halka, hem de devlete faydalı bir müessese haline getirmiştir.(9) 466'da (M. 1074) yeni bir rasathane inşa ettirerek astronomi âlimlerini burada toplamış ve İran takviminde değişiklik yapılmasını istemiş, toplantı sonucunda Sultan Melikşah'ın Celalüddevle lakabına nispetle Celali adı verilen bir takvim kabul edilmiştir.(10)

"Siyer el- Mülük" ismiyle de anılan Nizamü'l-Mülk'ün *Siyasetname* olarak kayıtlara geçmiş bu eseri ile ilgili mülahazalara geçmeden evvel "siyaset" kelimesinin etimolojisi ve siyasetnameler ile ilgili kısa bir bilgi, eser hakkında daha sağlam bir fikre sahip olmamızı sağlayacaktır.

Siyasetname, Arapça "siyaset" ve Farsça mektup, risale anlamına gelen "name"den meydana gelmiş bir terkiptir. Siyaset kelime olarak, hayvanı (özellikle atı) tımar etmek, bakmak, terbiye etmek; vali ve hâkim olmak; idare etmek, düzene koymak, tedbir almak gibi anlamlara gelmektedir. Teşkilat ve idare terimi olarak da birçok anlamlar kazanmıştır:

1. Hükümet, memleket idaresi

2. Cezalandırılmayı hak edenlerin cezasını vermekte şiddet göstermek (erbab-ı hükümette siyaset elzemdir)

3. Ceza, cezalandırma, idam (siyasete uğramak, siyaseten katl)

4. Kamu düzenini sağlamak için yapılan icraat

5. Devletler arası münasebetleri düzenleyen ilim: Diplomasi, Erbab-ı siyaset (devlet ve hükümeti idare edenler, diplomatlar), meydan-ı siyaset (siyasi idam cezalarının yapıldığı yer, mecaz olarak siyaset hayatı), siyaset çeşmesi (Osmanlılarda Topkapı Sarayı'nda siyaseten katledilenlerin başlarının kesildiği çeşme), siyaset-i âmme, siyaset-i hâssa, siyaset-i seriye (hükümdar, vezir vb. tarafından verilen cezalar) gibi terkipleri de vardır. Siyasetle ilgili işlere siyasi (siyasiyât), bu tür işlerle uğraşanlara da siyasiyyûn denilmekte olup, padişahlara, devlet ileri gelenlerine, dolayısıyla daha sonra bu görevleri üstleneceklere yol göstermek gibi gayelerle kaleme alınan kitaplara da genel bir başlık olarak siyasetname denilmektedir. İdealist bir yaklaşımla kaleme alınan, yani devletin ve siyasi isleyişin nasıl olması gerektiğini tespit etmek için yazılan ve daha ziyade felsefi boyutu ağır basan kitaplar da bazı araştırmacılar tarafından siyasetname başlığı altında ele alınmış ise de bu doğru bir yol olmamalıdır. Bu tür eserleri siyasetnamelerin kaynaklarından biri olarak değerlendirmek daha anlamlı olur. Felsefi ahlakın politique bölümünde siyaset konularına yer verilmiş, devletin işleyişi, şehrin (sitenin) yönetimi, idare şekilleri ve devlet ileri gelenlerinin taşımaları gereken özellikler üzerinde durulmuştur. İslam felsefesi kitabiyâtında felsefi ahlakın politique kısmı için ilm-i tedbir-i Medine (şehir yönetimi ilmi) tabiri kullanılmıştır. İslam dünyasında bu sahaya ilk el atan kişi Kindî kabul edilmekte ise de bu konu üzerinde önemle duran ve orijinal eserler veren kişi Farabî olmuştur. Aristoteles ve Platon devlet ve politika üzerine yazdığı kitaplarla Pehleviceden Arapçaya aktarılan Kelile ve Dimne de bu türün doğuşunda çok etkili olmuştur.[(11)]

Esasında Allah'ın aynı zamanda isimleri olan "Adl" ve "Hakk"ın adilane ve hakkaniyetle uygulanması endişesi Şark devlet ve fikir adamlarını hükümet teorisinde daha dikkatli düşünmeye sevk etmiştir. Böylece İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren Müslümanların hayatında önemli bir yer işgal etmiş ve bunun sonucunda bu alanda, biri İslam'ın kendi iç dinamiklerinden, diğer ikisi de İslam dışı kaynaklardan beslenen üç farklı kitabî gelenek vücut bulmuştur. Ekseriyetle fıkıhçıların temsil ettiği, idarecilere adalete ve İslam'a uygun davranmalarını tavsiye eden kuramsal çalışmalarla, felsefecilerin temsil ettiği, eski Yunan filozoflarından ilham alınarak kaleme alınan ütopik denemelerin dışındaki Üçüncü çizgi menşeî itibariyle Hind'e dayanmakla birlikte İran'da gelişme kaydeden hikâye tarzındaki edebî eserler olmuştur. Sâmânîlerin son zamanlarında enderzname, pendname gibi isimlerle yaygınlık kazanan bu

nasihatname/siyasetname türü, özellikle Abbasîlerle birlikte İranlı unsurlar yönetime taşındığında, ilim çevrelerinde revaç bulmaya başlamış ve zamanla bir "edeb" literatürü oluşmuştur. Nasihatü'l-mülük, Umdetü'l-mülük, Tuhfetü'l-mülük, Zahiretü'l-mülük, Enisü'l-mülük, Kitabu's-siyase, Rumuzu'l-kenz gibi isimlerle de karşımıza çıkan bu kitaplar Müslüman toplumun veya devletinin karşılaştığı meselelere acil çözümler üretilmesi gerektiğini gören tecrübeli devlet ricali veya hatırı sayılır ilim adamları tarafından yapılan tavsiye ve tenkitleri içermektedir. Müellifleri, genellikle idarede çalışan üst düzey yetkililer olduklarından, felsefeciler gibi devlet ve hükümet teorileriyle uğraşmayıp, "devlet işleri en iyi şekilde nasıl yürütülebilir" sorusunun cevabını aramakla meşgul olmuşlardır. Cevap için başvurdukları kaynaklar ise genellikle İran yönetim anlayışı, âdet ve gelenekleri olmuş, fakat yoğunluğu müellifinin yetişme tarzına göre değişen oranlarda, dinî ve ahlakî mevize ve menkıbeler ve mümtaz tarihî şahsiyetler hakkında anlatılan hikâyelerde kullanılmıştır. "Siyasetname'nin yazarı Nizamü'l-Mülk'ün de aralarında bulunduğu" bu tür müellifler, meseleyle ilgili gelenek ve hikâyeleri nakledecekleri bölümden önce, ekseriyetle bu bölümün öğreteceği şeyleri özetleyen genel bir ifadeyle konuya giriş yapmayı tercih etmişlerdir.(12)

51 fasla(13) taksim olunan eserin fasıllarının çoğunun başında Nizamü'l-Mülk meseleyi önce kendi içinde tartışmış, daha sonra tezini destekleyecek kısa bir hikâye, rivayetler, hadisler, Kur'an ayetleri, geçmiş büyüklerden sözler koymuştur. Kitap Nizamü'l-Mülk'ün devlet idaresiyle ilgili bütün tecrübesini ömrünün son yıllarında ortaya koyduğu bir tür hatırat eseridir. Kitabı kuru bir vakalar kitabı olmaktan kurtaran şey Fars nesrinin başarılı ve bazen sanat endişesi duyularak kaleme alınmış olmasıdır. Nizamü'l-Mülk'ün tabiriyle: "Hem nasihat, hem hikmet, hem destan, hem Kur'an tefsiri, hem peygamber sözleri, hem peygamberler kıssası, hem geçmiş adil padişahların maceralarıdır. Bizden evvelkilerden haber verirken kalanlardan meyveler devşirir. Uzun olmasına uzun, lakin özlüdür ve adil hükümdara yaraşır yazılmıştır." diyerek kitabının esasında bir el kitabı olarak hazırladığının ipuçlarını verir. Kitapta anlatılan hikâyelerden bazısı tarihsel sıhhatten yoksun, nakledilen hadisler hadis ilmi açısından zayıf olmakla birlikte bunlar Nizamü'l-Mülk'ün metinde güttüğü gayeye hizmet için kullanılması bakımından başarılıdır; yani esas olan hikâyenin doğru olup olmadığı değil, ileri sürdüğü teze uygunluk arz edip etmediğidir. Nitekim yukarıda zikredildiği gibi Nizamü'l-Mülk bir müverrih olmaktan ziyade siyasi hatıra ve tavsiyelerini kaleme alan bir yazar olarak ele alınmalıdır.

Eserin hemen başında hükümdarın adeta Tanrısal bir seçimle tahta geçtiğini,

“Allahü Teâlâ her çağda halk arasından birini seçerek onu hükümdarlara yaraşır birtakım özelliklerle donatır.” diyerek ifade eden Nizamü’l-Mülk, hükümdar olmak için kişioğlunda olması gereken bir tabir kullanır: “Ferr-i izedi” [ilahî ışık, divine effulgence, charisme] Eski Turcic kavimlerde “kut almak” İslam sonrasında ise “zillullahi fi’l arz” olarak karşımıza çıkan bu tabir Nizamü’l-Mülk’ün esasında devlet sisteminde merkeze koyduğu ve eser boyunca kendisine seslendiği hükümdarın hükümet etme yetkisini bizzat Tanrı’nın kendisinden aldığına işaret eder. Eserin girişinde hükümdarın kudreti bir axiom [mutearife] olarak farz edilip münakaşa yahut mütalaa konusu edilmekten beri tutulur.

Nizamü’l-Mülk Büyük Selçuklu Devleti kendi döneminde en parlak çağını yaşadığı için eserinde “kudretin zapt yolları”ndan çok “kudretin icra yöntemleri” ile meşgul olmuştur. Bu manada bütün eski yönetim anlayışlarında rastlanacağı gibi taassuba varan merkeziyetçi bir tutum takınmıştır. Bu anlayışta bir yandan merkez hâkimiyeti tahkim edilirken, diğer yandan feodalite takviye edilerek hâkimiyete iştirakleri sağlanır. Dolayısıyla Nizamü’l-Mülk Selçukluların resmi politikasında ve eserinde feodallerin merkeze entegrasyonu siyasetini takip etmiştir.(14)

Nizamü’l-Mülk dinî tutumunda itikaden Eş’ari, mezhepte Şafiî; dünya görüşünde, Perso-Müslim bağlamda gelenekçi; politik tutumunda monarşisttir. Bu hususiyetleri tamamen haiz olan vezir, kendi mezhebi dışındaki bütün mezheplere savaş açmış, otuz yıl özellikle Şiî ve İsmailîlere göz açtırmamıştır. Ona göre doğrulukları tartışılmaz sadece iki mezhep vardır: “Yeryüzünde makbul ve dosdoğru yolda ilerleyen, Allah’ın rahmetinin ikisi üzerine olası Hanefî ve

Şafiî diye iki mezhep vardır. Geri kalanlar beyhude ve sapkınlık, şek ve gümandan ibarettir." Nizamü'l-Mülk bu taifeyi bu şekilde tarif ettikten sonra onların kimliklerini, isyan ettikleri yerleri bir istihbarat belgesi gibi sunar: "Ve dahi Bâtınîlere isyan ettikleri tarihe ve şehre göre bir isim ve lakap verilmiştir. Bu sebepten ötürü muhtelif adlarla anılmaktadırlar. Esasında özleri birdir. Örneğin Halep ve Mısır'da İsmailî; Kum, Kâşân, Taberistân ve Zebzivâr'da Şiî; Bağdat, Maveraünnehr, Gazne'de Karamatî; Kûfe'de Mübârekî; Basra'da Revendî ve Burkaî; Gürgân'da Muhammirî; Şam'da Mubayza; Mağrib'de Saîdî; Lahsa ve Bahreyn'de Cinânî; İsfahan'da Bâtınî -kendilerine de ta'lîmî derler- olarak adlandırılmışlardır." Nizamü'l-Mülk eski Sâsânî saray ve kisralarının kudreti simgeleyen nişan ve alametlerinden ilham alarak Selçuklu Devleti'ni temsil eden resmi kudret sembollerinin de ihtişamlı olması gerektiğini söyler: "Allah'a hamdolsun ki her ne kadar bizim saltanatımızın böyle alâyişlere ihtiyacı yoksa da hükümdarlık şerefini, padişahlık töresini muhafaza etmek gerektir. Zira padişahın debdebe ve levazımatı onun himmet ve kudreti ölçüsünce olması elzemdir."

Selçukluların dış ilişkilerindeki tutumunda Mısır merkezli Şiî Fatımî halifesine karşı Bağdat'taki Sünnî halifeyi bütün gücüyle destekleyen Nizamü'l-Mülk'ün modern bir tartışma konusu da olan co-existence ve kadınların yönetimde olmaları konusundaki tutumu ise katidir. Zira ona göre devlet kademesinde Yahudi, Hıristiyan ve Zerdüştîlere kati surette vazife verilmemeli; kadınlar ise kesinlikle idarî işlerden uzak tutulmalıdır. Müslüman olmayan unsurların devlet işlerinden uzak tutulması gerektiğine dair birtakım hadisler söyledikten sonra Nizamü'l-Mülk sözünü söyle bağlar: "Bu hususta ki hadis, ayet ve delilleri eğer zikredecek olursak hacimli bir kitap olur. Yalnız Rafızîlerin hali bu şekildedir. Rafızîlerden daha beter olan Bâtınîler vardır. Bu iki güruhun ne idüklerine dikkatle belle! Bu güruhlar başlarını kaldırmaya niyet ettikleri vakit bunların tepesine çökmek, köklerini kazımak ve memleketi onlardan temizlemek emniyet içinde hüküm sürmesi için dönemin hükümdarının boynunun borcudur. Keza Yahudilere, Hıristiyanlara, Mecusîlere görev teslim edip onları Müslümanların idaresine atamak abesle iştigaldir." Hatta ona göre Hanefî yahut Şafiî mezhebi dışındaki bir kimse ister Bâtınî, ister Rafızî ister Yahudi yahut Zerdüştî olsun, yapacağı en iyi şey yeryüzünde en azından nefes aldığına şükretmesidir. Kadınlarla ilgili görüşleri de yine aynı sertliktedir: "Tarihin bütün devirlerinde hükümdarın karısı hükümdara egemen olduğunda rezalet, şer, fitne ve fesattan başka bir şey ele geçmemiştir."

Askeri teşkilatlanma konusunda ordunun muhtelif kavimlerden müteşekkil olması gerektiği üzerinde ihtimamla durur; “Ordunun katışıksız tek bir ırktan teşkil olması tehlikeler doğurur. Orduda her soydan asker bulunması için çaba sarf edilmelidir.” Diğer yandan Türkmenlerin devlete kazandırılması için de Melikşah’a şöyle tavsiyede bulunur: “Sayıları küçümsenemeyecek kadar çok olan Türkmenler her ne kadar bize bezginlik getirmişlerse de devlet üzerinde hatırı sayılır derecede hakları vardır. Nitekim devletin kuruluş aşamasında nice sıkıntılar göğüsleyerek hizmette bulunmuşlardır. Dahası hısım akrabadandırlar.”

Nizamü’l-Mülk, devlet örgütlenmesinde Gazneliler ve Sâmânîlerin devlet sistemlerini incelemiş ve eski İran devlet geleneklerinden etkilenmiştir. İdarî, adlî, malî, sosyal ve kültürel alanlardaki düzenlemeleriyle Selçuklu devlet idaresinde önemli yenilikler ve gelişmeler sağlamıştır. Gerçekleştirdiği sistem ve düzenlemeler bazı değişikliklerle sonraki Türk-İslam devletlerince de uygulanmıştır.(15)

Eser boyunca Perso-Müslim idare geleneği kendisini güçlü bir şekilde hissettirir. “The Dilemma of Government in Islamic Persia: the Siyasat-nama of Nizam al-Mulk” makalesinde A. K. S. Lambton, Nizamü’l-Mülk’ün memleket idaresinde izlediği siyasetin esasında İslam fethi öncesi İran’a hâkim olan hükümet töresiyle İslam sonrası idare teorisini harmanlamak [amalgamation] olduğunu, ne var ki bu iki geleneğin adem-i imtizacından ötürü vezirin bu iki sosyo-politik damarı uzlaştırmakta muvaffak olamadığını ifade eder. Nizamü’l-Mülk’ün kendisinden sonra kurulan devlet idare sistemine bulunduğu katkı açısından bakıldığında Lambton’un kanaatlerine kuşkuyla bakılabileceği fikrindeyiz.

Nizamü’l-Mülk’ün tesis etmeye çalıştığı yönetim zihniyetinde Selçukluların politik duruşu Persik özellikler arz etmekteydi. Ona göre özelde Melikşah, genelde Selçuklu Devleti Pers devlet geleneğine dayanmaktadır. Zira Nizamü’l-Mülk Melikşah’ı soy olarak, Firdevsî’nin Şehname’sinde soy tasnifine konu ettiği ve Alp er Tunga olduğu da söylenen Afrasyab’a şöyle bağlar: “Allahü Teâlâ, tarihin bu döneminin de kadim çağlarda yaşamış şahların zamanı gibi olması ve halka saadet ve huzur bahşetmesi için nesli atadan ataya ta büyük Afrasyab’a dayanan ulu padişahımızı daha önce hiçbir padişaha bahşedilmemiş olan yücelik ve kerametlerle bezedi.” Dikkat edilmelidir ki Şehname’ye göre Cemşid’in oğlu Feridun tahta geçtikten sonra yeryüzünü üç parçaya ayırıp üç oğlu arasında bölüştürür. Tur’a Türkistan ile Çin’i, yani Turan ülkesini, İrec’e İran’ı, Selm’e ise Rum ülkesini ve Batı’yı verir. Vezirin bu şekilde resmi bir tarih izahına girme sebebi Selçuklu Devleti’ne “mitsel bir rol” vererek, hükümdarlığın

tarihsel köklerini tespit ve tayin etmekle açıklanabilir.

İstihbarat teşkilatının tesis ve takviyesinin lüzumu üzerinde ısrarkârdır: “Hiçbir şeyin hiçbir surette gizli saklı kalmaması ve vuku bulan yahut ayyuka çıkan bir meseleye anında müdahale için kulaklarına çalınan her şeyi padişaha ulaştıracak, tacir, seyyah, sûfî, yoksul, sakatatçı kılığında, dört bir yana casuslar salınmalıdır.”

Nizamü’l-Mülk eser boyunca bir hükümdar prototipi vermeye çabalar. “Cümle hükümdarların kendisinden sorulduğu cihan dedikleri ailenin reisi olan” hükümdar “dünya işleri ve cihan ahalisinin kamu düzeninden sorumludur; fitne ve kargaşa onun sayesinde bastırılır; adaleti sayesinde hoşça zaman geçirip kendilerini güvende hissetmeleri ve idaresine duacı olmaları için insanların gönlünde ve gözünde ona dair derin bir saygı vardır;” hükümdar tüm dünyadan sorumlu olduğu için “cihanı bayındır kılar. Taşradan yeraltı suları için kanallar açar, ırmaklara yataklar yaptırır, büyük suların akışı için köprüler inşa eder, yerleşim birimlerini düzenler, tarlaları ekime elverişli kılar, surları yükseltir, yeni şehirler kurar, yüksek yapılar ve görkemli meskenler tesis eder, ana ve işlek yollarda konaklar bina eder, ilim taliplileri için medreselerin inşasını buyurur. Böylece bu kubbede hoş bir seda bırakır; kazandığı dualaların sevabına da diğer cihanda nail olur.”

Entelektüel birikimi haiz “Cihan hükümdarının ilmi, birçok aydınlığın kendisinden beslendiği, insanların yolunu aydınlatıp onları karanlıktan kurtaran bir mumu andırır.” Yalnız Nizamü’l-Mülk’ün hükümdarın Arapça bilmesinin çok da elzem olmadığını ifade etmesi bizi Melikşah’ın Arap diline vakıf olduğu hususunda şüpheye düşürdü. Çünkü vezirin Arapça bilmenin hükümdar olmak için temel bir vasıf olduğunu söylemesi ve Melikşah’ın Arapça bilmemesi durumunda hükümdarın bu beyandan incinmesi söz konusu olabilirdi.

Adalet esere hâkim olan ana tema olarak işlenmiş ve bir hükümdarın hükümdar olmasının meşruiyet ve idamesini temin eden yegâne kıstas olarak tarif edilmiştir: Zira “Hükümdarların zulmü ve uğursuzluğu yüzünden padişahların ömrü kısalır ve saltanatları başkasının eline geçer.” Nizamü’l-Mülk’e göre “Güzel zamanlar, adil hükümdarların hüküm sürdüğü zamanlardır.” Çünkü hükümdar fıtrat ve kudret açısından sıradan biri değildir: “Hükümdar ve diğerleri arasındaki en büyük fark onun hükmünün geçmesidir.” Nizamü’l-Mülk’ün devlet nazariyesinde din ve idarî işler birbirine sıkıca bağlıdır. Ona göre “din ve hükümdar birbirlerinin kardeşi gibidir. Hükümdarın vatanında bir kargaşa baş gösterince din de bundan zarar görerek bozgunculara ve dinî eğrilere

gün doğar. Keza dinde bir fesat vücuda gelirse memlekette nizam kalmaz ve dahi mayası bozuklar palazlanarak padişahın itibarını sarsarlar; kalpler kararır, sapkınlık ayyuka çıkar ve asiler galebe çalar.” Ona göre padişaha halkın en basit bir ferdi dahi kolayca ulaşabilmeli, maruzatını bizzat arz edebilmelidir: “Memleketi yıkıma sürükleyip raiyyeti perişan eden en büyük şey padişaha ulaşmaktaki zorluktur; buna mukabil padişaha erişmek kolaylığı halk için en büyük saadettir. Halkın zahmetsizce hükümdara bu kadar kolay ulaştığını gören memurlar ve ummâl ayağını denk alarak raiyyete zorbalık yapamazlar, halktan muayyen vergi dışında bir şey alamazlar.” Hükümdar her daim müteyakkız olmalıdır: “Yanı başında yahut uzağında kalmış ordu ve raiyyetin durumlarını araştırıp onlardan haberdar olmak padişahlığın gereklerindendir. Hükümdar böyle yapmaz ise şanına noksan gelir ve halk bunu onun gafil, ihmalkâr ve gaddar biri olduğuna yorarak: “Memlekette yolsuzluk, bozgunculuğun alıp başını gitmesi padişahın umurunda değil.” der. “Şayet padişah, olan bitenden haberdar da tedbir almıyorsa zulme rıza gösterip zalimlere ortak olur; yok eğer haberdar değilse ahmak, aymaz, kara bir cahildir. Bu iki itham da hoş değildir.”

Nizamü’l-Mülk’ün idare teorisinde “adalet” sine qua non [olmazsa olmaz] bir şart olarak takdim edilir. “Küfr ile belki amma zulm ile paydâr kalmaz memleket” sözünü düstur edinen vezirin bu tutumu eser boyunca anlatılan bazı hikâyelerle desteklenir. Dolayısıyla ona göre adaletin tahakkuk etmesi için mutlak surette İslam olmaya lüzum yoktur. Tabiri caizse denebilir ki, adalet mertebe olarak vezirin devlet teorisinde İslam’dan üstündür.

Ona göre kudretli her kişinin ardında onu destekleyen bir yardımcısı vardır: “Anılacak her hükümdarın arkasında kati surette feraset sahibi bir vezir vardır. Büyük peygamberler için de bu kanun geçerlidir. Nitekim Süleyman bin Davud’un Asıf b. Berhiya’sı, Musa peygamberin kardeşi olan Harun’u, Muhammed Mustafa aleyhissalatu vesselamın Ebubekir Sıddık’ı var idi. Ulu hükümdarlardan Keyhusrev’in Guderz’i, İskender’in Aristoteles’i, Minuçehr’in Sâm’ı, Efresyâb’ın Pîrân-ı vise’si, Guştasb’ın Camasp’ı, Rüstem’in Zevâre’si, Behram-gûr’un Hurerûz’u ve Nûşirevân-ı âdil’in Büzürcmihr’i var idi.”

Nizamü’l-Mülk, hikâyelerinden maksadının bunlardan ibret almak olduğunu bizzat kendisi izah ederek hükümdarın vasıflarıyla ilgili şunları söyler: “Yoksa kitabımızın maksadı masal anlatmak değildir. Gayemiz müreffeh çağlar çatıp işlerin istikrarlı olmasının alameti iyi bir hükümdarın zuhur edip bozguncuları tepelemesi, görüşlerinin ayniyle sabit olması, vezir ve pîşkârânının iyi ve asil olmaları, işi ehline vermeleri, iki meşguliyeti aynı kişiye, bir işi iki ayrı şahsa tevdi etmemeleri, sapkın mezheplilerle mücadele edip temiz mezhepliler terfi

etmeleri, zalimlere karşı sert olmaları, yolları güvenli hale getirmeleri, askerlerinin ve riayetinin kendisinden korkmaları, sipah-sâlârlığı yeni yetme toy delikanlılara değil tecrübeli ihtiyarlara emanet etmeleri, kişiyi altın sahibi değil hüner sahibi olduğu için tutmaları, dünya menfaati için dinlerini satmamaları, her şeyi usulünce icra etmeleri, din ve dünya işlerinin uyumlu yürümesi için herkesi liyakatlerince istihdam etmeleri, herkese yeterliliği ölçüsünce iş buyurmaları, buna mugayir hareket ettiğinde hükümdarın müsaade etmemesi ve tıpkı kadim zamanlardaki gibi işleri adalet dengesi ve idare kılıcıyla tanzim etmektir."

Ona göre idarecilerin hata yapma payları diğer insanlara nispetle gayetle düşüktür: "Tanrı azze ve celle katında padişahların işledikleri günahtan daha büyük günah yoktur." Zira sıradan bir insanın yaptığı bir hata sadece kendisine zarar verebilecekken idarecinin bir hatası bir millete mal olabilir.

Nizamü'l-Mülk son derece şairane bir üslupla geçmişteki adil ve kudretli hükümdarların ismini şöyle anar: "Bilge padişahlara bir bak ki nasıl hatırı sayılır işler yaparak avazelerini âleme Davut gibi salmış ve bu kubbede hoş bir seda bırakmışlardır. Feridun'a bir bak ve İskender'e ve Erdeşîr'e ve Nûşirevân'a, ve Dârâb'a ve Emirü'l-mü'mînin Ömer ve Emirü'l-mü'mînin Ali efendimize ve Ömer b. Abdulaziz'e ve bir bak Harun Reşid'e ve Me'mûn'a ve Mu'tasım'a ve İsmail b. Ahmed Sâmânî'ye ve bir bak Mahmud bin Sebüktekîn'e... Allah cümlesine rahmetiyle muamele etsin. Yaptıkları işler ortadadır, tarihlerde ve kitaplarda kıssaları yazmaktadır. Okuyucular bu hükümdarlardan hâlâ sitayişle bahsetmekte ve onlara dualar etmektedirler."

Nizamü'l-Mülk eserinde felsefi mülahazalarda bulunmaktan ziyade meselelerin tatbiki mümkün olan kısımları üzerinde durur. Eser böylece, rivayet ettiği hikâyelerden dolayı salt bir siyaset kitabı; hadiseleri bir devlet adamının gözünden yorumlamasıyla sıradan bir masal kitabı; içtimai ve iktisadi hayata tatbiki mümkün kanaatleri takdimi açısından kuru bir teori kitabı; olayları tenkide ve tahlile tabi tuttuğu için bir tarih kitabı olmaktan kurtulup alanında yazılmış yegâne eser olma hüviyeti kazanarak Nizamü'l-Mülk'ün devlet idaresiyle ilgili bütün tecrübesini ömrünün son yıllarında döktüğü bir tür siyasi hatırat kitabı şeklinde tarihteki yerini alır.

Farsçadan Türkçeye yapılan tercümelerin en tehlikeli yanı iki dilin farklı durumları tasvir ve tarif için benzer tabir ve tanımları kullanmalarıdır. Öte yandan mesela "siyaset, tedbir" gibi kelimelerin zaman içinde kazandıkları ve kaybettikleri anlamı göz önüne alarak metin içinde tam olarak geldiği anlamı

bulmak, bu sahada tercüme yapan araştırmacılar için dikkat edilmesi gereken hususlardandır. Eserin tercümesinde bizden evvelkilerin elsine-i selase dediği, Osmanlıca olarak bilinen tabir ve ıstılahlardan faydalandık. Eserin klasik bir eser olmasından ötürü tercüme dilinde bugün de kullanıldığı için çok da mehcur sayılmayan bir nesir üslubunu tercih ettik. Farsça ve Türkçe arasındaki tarihsel akrabalıktan dolayı bazı deyim ve cümle yapılarını kelime kelime Türkçeye çevirmekten metnin nakletmeyi amaçladığı maksada zarar vereceği endişesiyle elden geldiğince sakındık. Böyle muhtasar bir mukaddimede tercüme usulü ve felsefesi üzerinde fazla durmadan şunu söyleyebiliriz ki, metnin yazıldığı dile kayıtsız şartsız sadık kalma prensibiyle yapılan tercümelerin çeviriye konu olan metne tercüman olamayacağı kanaatindeyiz. Bu manada İtalyanların, “Traduttore, Traditore”, “mütercim haindir” vecizesini hatırlayarak, onu Türkçeye, “Mütercim, metne ancak ihanet ederek onun ruhuna sadık kalabilir,” şeklinde çevirebiliriz.

M. Taha Ayar

2009, Haziran

Los Angeles

Esirgeyen ve bağışlayan Allahü Teâlâ'nın adına

Zemin u zamanı yoktan var eden, kullarından azığı esirgemeyen, açık seçiği gizliyi gizemi derinden bilen, günahlarımızı örtbas eden Allahü Teâlâ azze ve celleye hamd olsun! Öte yandan, yaratılmışların en üstünü, peygamberlerin en seçkini, evrenin yaratıcısı rabbin gözbebeği, Kur'an-ı azimu'ş-şan'ın bezeği, kıyamet gününde ümmetin koruyucu ve kollayıcısı üzerine salât ve selam olası, Abdullah oğlu Muhammed'e selam olsun ve selam olsun onun aile çevresine ve yine selam olsun Allahü Teâlâ'nın güvenilir ve pek şerefli, onun biricik yakın dostlarına.

Giriş Faslı

Kitabın Tertip Edilişi ve Sebeb-i Telifini Beyan Eder

Nizamü'l-mülk Hasan bendeleri der ki, yıl 470 [M. 1077-1078] olanda, Muhammed Yemînû Emirül-mü'mînin oğlu Alparslan oğlu pervane-i a'la şahlar şahı Sultan Mu'izzu'd-dünya ve'd-din Ebu'l-Feth Melikşah-e'izzallah ensarahu şu bendenize ve diğer kullarına şöyle emir buyurdu; "Her biriniz memlekete dair düşünüp saltanatımız devrindeki aksaklıkları tespit ediniz. Dergâh, divan ve sarayımızda yerine getirilmesi gerekirken es geçilen yahut gözümüzden kaçan durumları gözden geçiriniz. Ayrıca evvelki padişahların icra etmiş oldukları halde bizim de yapmamız gerekirken icrasından geri kaldığımız durumları saptayınız. Üzerlerinde fikirler eyleyelim, bu fikirleri hayata geçirelim de din ve dünya işlerimiz yolunca yoradamınca idame etsin diye gerek Selçukluların gerek başka padişahların töre ve âdetleri üzerinde mütalaa edip bu mütalaaları açık seçik olarak kaleme alarak bize sununuz. Bize arzı yapılan bu çalışmalardan makul olanını hayata geçirelim ki her bir iş kuralınca yapılsın. Mevla'ya ısmarlayalım işlerimizi ardından. İlahi gazaba uğramamak içün memlekette hakkıyla yapılan yahut fesada bulaşmış her ne var ise haberdar olalım. Zira Allahü Teâlâ bu memleketi bize ihsan buyurmuştur, zira Allahü Teâlâ bizden dünya nimetlerini esirgememiştir. Zira Allahü Teâlâ düşmanlarımızı kahr u perişan eylemiştir. Bundan ötürüdür ki memleket dâhilinde bundan böyle Allahü Teâlâ'nın şeriat ve emirlerine muhalif yahut mugayir bir iş ne olmalı ne süregelmelidir.

Bendeleri Nizamü'l-mülk Hasan, mezkûr emre ilişkin bilgisini, görgüsünü, tecrübesini ve üstatlarından öğrendiği her ne var ise âli makamlarına arz etmiştir. Ve dahi bu kitabı 50 fasılda toparlamıştır. Her bir baba ilişkin fihristte malumat verilmiştir. Kitap, okuyucuya sıkıcı gelmesin, hoşça okunsun diye her babta beyan edilen konuya ilişkin hadis ve Kur'an ayetleri, veciz sözler, kıssalar ve bu kıssalardan hisseler, geçmiş zaman büyüklerinin sözlerini de andım. Eser, hakkıyla okunup hayata geçirildiği takdirde iki cihanın püf noktaları dâhil nice faydaların elde edileceği türden bir eserdir. Bu nüshayı Hazane-i ma'mure (Allah bereketini artırsın) için düzenleyip tamama erdirdim. İnşallah beğenilir ve el üstünde tutulur.

Bir tek padişah ve buyruk sahibi yoktur ki bu kitabı görmezden gele. Özellikle şu devr u devran içinde kitap ne kadar sıklıkla okunsa din ve dünya işlerindeki

teyakkuzları artar da artar ve dahi dostu düşmandan ayırmaktaki ustalıkları pekişir. Böylece önleri aydınlanır ve isabetli kararlar vermek için yüzleştikleri kapılar açılır. Diğer yandan padişahlık, dergâh u bargâh, divan u meydan, meclis ve emval, halkın ve ordunun halleri, vergi işleri ve bunun gibi nice meseleye vâkıf olurlar. Ülke sathında, yakın uzak, önemli önemsiz dönen ne var ise kendilerinden gizli saklı kalmaz. Allahü Teâlâ'nın rızasına ve iki cihanın mutluluğuna nail olurlar.

Bir ve biricik olan Allah'ın izni ve desteğiyle kitap tamama ermiştir.

Birinci Fasıl

Devranın Gidişatı, Halkın Halleri ve Yeryüzündeki Saltanatı Daim Olası Hükümdar Efendimize[1] Övgüdür

Allahü Teâlâ her çağda halk arasından birini seçerek onu hükümdarlara yaraşır birtakım özelliklerle donatır. Dünya işleri ve cihan ahalisinin kamu düzeninden onu sorumlu kılarak fitne ve kargaşa kapısını onun eliyle kapatır. Adaleti sayesinde hoşça zaman geçirip kendilerini güvende hissetmeleri ve idaresine duacı olmaları için insanların gönlünde ve gözünde ona dair derin bir saygı uyandırır.

Allah yazdıysa bozsun, bir başkaldırı, ilahi kuralları hafifseme yahut Allahü Teâlâ'nın emirlerini yerine getirmekte bir gevşeme ortaya çıkması durumunda Hakk Teâlâ onları cezalandıracak ve yaptıkları çirkin işlerin karşılığını verecektir; Allahü Teâlâ bize böylesi günler göstermesin, böylesi talihsizlikler yaşatmasın! Ve kati surette, isyanın uğursuzluğu, Allahü Teâlâ'nın gazabını bu tür insanlara eriştirir. Öyle ki aralarından basiretli idareciler çıkmaz; tefrika kılıçları çekilir ve kanlar dökülür. Bu günahkâr takımı, kargaşa ve dökülen kanlar arasında helak ve dünya onlardan pir ü pak olana değin eli güçlü, sırtı pek olanlar keyfince davranır. Tıpkı sazlığa düşen ateşin, kurunun yanında olduğundan ötürü yaşı da yakıp yandırması gibi, bu bozguncular tayfası yüzünden de birçok masumun kancağızı dökülür.

Nihayet, Allahü Teâlâ'nın takdiri ile kullardan birisi saadet ve devlete erişir. Hakk Teâlâ bu kişinin bahtını açarak talihini ona yaver kılar, ona verdiği akıl ve fikirle eli altındakileri layıkıyla istihdam eder, onları başarılı olabilecekleri makam ve mevkiye yerleştirir. Halk arasından hizmetkârlarını ve adamlarını tek tek seçerek her birine birtakım rütbeler, mertebeler verir. Din ve dünya meselelerine kifayetlerinde onlara güvenir. Sağladığı adalet sayesinde hayatlarını rahatça idame etsinler diye, itaat yolunu yol bilen ve kendi işleriyle meşgul olan tebayı sıkıntılara karşı kollar.

Ve dahi hizmetkâr ve atanmışların birinden yakışıksız bir davranış yahut bir yolsuzluk sadır olur da bu kişinin birtakım yaptırımlar, kınamalar ve öğütlerle yola gelmesi ve gaflet uykusundan uyanması durumunda görevinde devamı sağlanır; yok eğer uyanmazsa görevine derhal son verilerek, yerine o makama layık birisi tayin edilir. Ve dahi nankör olan ve huzurun kadr ü kıymetini bilmeyen, içlerinde ihanet tasarlayıp isyankârlık gösteren, haddi olmayan işlere

burunlarını sokan kimseler hak ettikleri ölçüde paylanarak, hak ettikleri ölçüde cezalandırılırlar ve dahi; ola ki yaptıklarından vazgeçerler diye bağışlama kapısı her daim açık tutulur.

Öte yandan hükümdar cihanı bayındır kılar. Taşradan yeraltı suları için kanallar açar, ırmaklara yataklar yaptırır, büyük suların akışı için köprüler inşa eder, yerleşim birimlerini düzenler, tarlaları ekime elverişli kılar, surları yükseltir, yeni şehirler kurar, yüksek yapılar ve görkemli meskenler tesis eder, ana ve işlek yollarda konaklar bina eder, ilim taliplileri için medreselerin inşasını buyurur. Böylece bu kubbede hoş bir seda baki bırakır; kazandığı dualaların sevabına da diğer cihanda nail olur.

Allahü Teâlâ, tarihin bu döneminin de kadim çağlarda yaşamış şahların zamanı gibi olması ve halka saadet ve huzur bahşetmesi için nesli atadan ataya ta büyük Afrasyab'a dayanan ulu padişahımızı daha önce hiçbir padişaha bahşedilmemiş olan yücelik ve kerametlerle bezedi.

Güzel bir çehre, temiz ahlak, adalet, civanmertlik, yiğitlik, binicilik, ilim, envai çeşit pusatları kullanma mahareti, muhtelif sanatlara vâkıf oluş, Allahü Teâlâ 'nın yarattıklarına şefkat ve merhamet, vaat ve adaklarına vefa, dinde istikamet, pir ü pak bir itikat, Hakk Teâlâ'ya kulluğu sevmek, teheccüd ve nafile oruçlara riayet, din bilginlerine saygı göstermek, zahit ve dervişleri aziz ve muteber tutmak, ilim ehlini himaye etmek, hikmet sahiplerine muntazaman sadaka vermek, yoksullara iyilik eylemek, küçük dereceli memurlara ve hizmetkârlara müşfik olmak ve zalimlerin kökünü tebadan kazımak gibi hükümdarlığa yakışan hasletleri Hakk Teâlâ ona ihsan etti.

Muhakkak Allahü Teâlâ, onun liyakat ve itikadı ölçüsünce kendisine devlet ve memleket verdi. Cihanı ona bağlı kılarak onun iktidar ve saygınlığını dünya âleme eriştirdi. Bütün cihan ahalisi vergiye bağlandı ve ona yakın oldukları endazede kılıcının gazabından sakınabildiler.

Halifelerden bazısı devrinde her ne kadar memleket sınırları genişlemiş ise de bu halifelerin zihinleri sürekli asilerin kendi iktidarlarına karşı isyanlarıyla meşgul idi. Allah'a şükürler olsun ki, bu devirde ona karşı içinde muhalefet arzusu besleyen yahut ona itaat dairesinden çıkan hiç kimse yoktur. Allahü Teâlâ bu devleti kıyamete dek payidar kılsın ve halk bu hükümdarın siyaset ve adaleti sayesinde hoşça zaman geçirsin, hayır dualar etsinler diye kem gözleri bu devlet-i şahaneden uzak tutsun.

Devletin durumu beyan edilen minval üzredir. İlmin ölçüsü ve iyi törelerin

tesisi devletin hali ile kıyasla anlaşılır. Cihan hükümdarının ilmi birçok aydınlığın kendisinden beslendiği, insanların yolunu aydınlatıp onları karanlıktan kurtaran bir mumu andırır. Onun hiçbir kılavuza, hiçbir rehbere ihtiyacı yoktur. Bununla birlikte cihangir hükümdarın başı birtakım kaygulardan da âzâd değildir; belki de kullarını sınamak, onların kabiliyet ve meziyetlerini bilmeyi arzu eder. Şu aciz bendesine padişahlarda olmazsa olmaz birtakım nitelikleri ve padişahların icra edegeldikleri halde bugünkülerin tatbik etmedikleri noktaları hoşa giden yahut gitmeyen taraflarıyla ne var ise bildiklerim, okuduklarım, işittiklerim kadarı ve yâdımda kaldığı nispette kaleme almam emr ü ferman buyruldu. Yüce ferman gereğince birkaç fasıl kısaca yazıya döküldü. Her fasıl, o fasla yakışır ve anlaşılır bir tarzla zikredildi. Bitevfikillâhi Teâlâ.

İkinci Fasıl

Padişahların, Allahü Teâlâ'nın Kendilerine Sunduğu Nimetlerin Kadrini Bilmelerine Dairdir

Padişahlara şanı yüce Hakk Teâlâ'nın rızasını gözetmek gerektir. Hakk Teâlâ rızası halka yapılan ihsan ve onlar arasında yaygınlaştırılan lütuf ile sağlanır. Tebanın hayır duası daimi olunca o memleket ayakta kalır ve her geçen gün gelişir. Ol melik, ol devr ü devletten nimetlenir ve bu cihanda iyi bir nam, öte cihanda kurtuluşa ererek vereceği hesap pek kolay olur. Nitekim atalar demişlerdir ki: "Saltanat küfür ile devam bulur; amma zulüm ve gaddarlıkla paydâr kalmaz."

Rivayet olunmuştur ki Yusuf aleyhisselam bu dünyadan göçünce, onu atalarının civarına gömmek için İbrahim aleyhisselamın türbesinin yanı başına getirdiler. Cebrâil aleyhisselam gelivererek: "Durun, tutun onu tuttuğunuz yerde, burası onun mekânı değildir, kıyamet günü, hükmettiği saltanatın hesabını vermek zorundadır." dedi. Şu halde Yusuf peygamberin hali böyle olunca var sen diğerlerinin hal-i pür melallerini hesap et.

Peygamber efendimizden şöylece nakledilir ki: "Bu cihanda halka idarecilik yapanlar, mahşer günü huzura elleri bağlı getirilirler. Şayet adil imiş ise, adalet onun ellerini çözüverir ve cennete ulaştırır; yok eğer zalim imiş ise zulmü ellerini bağlar ve elleri boynundan zincire vurulmuş bir şekilde onu cehenneme götürür."

Ve dahi rivayet olunur ki, kıyamet günü bir kimse, idaresi altında bulunan bir şahıstan, halktan, ev sakinlerinden, eli altındakilerden hesaba çekilecek; hatta koyunları güden çobandan sürüsüyle ilgili soruları cevaplaması istenecektir.

Rivayet olunur ki, bu fani cihandan göçmezden evvel babasından Abdullah bin Ömer bin El-Hattâb şöyle sual etti: "Babacığım, bir daha seni ne zaman ve nerede göreceğim?" Babası: "Öteki cihanda." diye yanıtladı. Abdullah, "Daha erken görmek istiyorum."dedi. Babası, "Birinci olmadı ikinci, o da olmadı üçüncü gece beni rüyanda göreceksin." dedi. Abdullah, tam on iki yıl babasının sözünü ettiği rüyayı görmedi. Nihayet bir gece onu rüyasında görünce dedi ki: "Babacığım, vefatından sonra üç gün içinde seni göreceğimi söylememiş miydin?" Babası: "Sevgili oğlum, Bağdat civarında harap halde bir köprü var idi, görevliler de onarımını ihmal etmişler idi, bir koyunun da ayağı oradaki bir

deliğe denk gelivermiş de kırılmış. Şimdiye değin onun davasıyla meşgul idim.” diye cevap verdi.[2]

Âlemin efendisi, saltanatı hep süresi şunu kesinlikle bellemelidir ki, o büyük gün, hükmettiği halka dair bizatihi kendisi hesap verecektir; bu hesabı başka birine havale etmesi söz konusu olmayacaktır. Mademki hal böyleyken böyledir, bu büyük meseleyi başkasına bırakmasa gerektir. Halkın işlerinden gafil olmasa gerektir. Elinden geldiğince, gizliden yahut açıktan halkla hemhal olması, halka kıyan elleri kırıp zalimlerin zulmünden halkı muhafaza etmesi sonucu gelecek bereket onun hükümet çağlarına dokunur inşaallâhu Teâlâ.

Üçüncü Fasıl

Padişahın Divan-ı Mezâlim'e Oturuşu, Adalet, Güzel Ahlak ve İyiliği İcrası

Padişahın haftada iki gün divan-ı mezâlime oturup, mazlumun hakkını zalimden alarak ona vermesi, konuyu aracısız bir şekilde tebaadan bizzat kendisinin dinleyip ona hükmetmesi gerektir. Nispeten önemli olanlar yazılı olarak kendisine arz edilmeli ve hükümdar bu meselelerin her birinin neticelerini de kâtiplere yazdırması lazımdır. Cihan hükümdarının haftada iki gün haksızlığa ve gadre uğrayanları huzuruna çağırıp onları bizzat kendisinin dinlediği haberi memlekette yayılınca zalimler dehşete kapılır, ayaklarını denk alırlar ve cezaya çarptırılma korkusundan ötürü hiç kimsenin haksızlık ve yolsuzluk yapmaya gözü kesmez.

Eskilerin kitaplarında okuduğum kadarıyla, Acem şahlarının kahir ekseriyeti [Sâsânîler], bir alanda toplanmış zulme uğrayanları daha iyi görmek ve tek tek dertlerine çare olmak için, atların sırtlarının üzerine kuruldukları, tahtadan yüksekçe bir mahfil yaparlar imiş. Bunun sebeb-i hikmeti şu idi ki; eğer padişah büyük kapılar, müstahkem kaleler, dehlizler ve perdeler ardında bir yerde otururs a art niyetliler, kötü maksatlılar ve zalimler mazlumların padişahın huzuruna çıkmalarını engelleyerek, şikâyetini dillendirmekten alıkoyarlar.[3]

İşittim ki bir padişahın kulakları ağır işitirmiş. Mütercimlerin, haksızlığa uğrayan kişilerin sözlerini ona yanlış aktaracaklarından, dolayısıyla vereceği kararın meseleye uygunsuz düşeceğinden kaygu duymuş. O da tanıyabilmek için, haksızlığa uğrayan kimselerin kırmızı elbise giyinmelerini[4], bunlar dışındaki hiç kimsenin o renk bir giysi giyinmemelerini ferman buyurmuş. Bu padişah bir filin üstüne kurulur ve bir ovada bekler ve kırmızı giyinen herkesin orada toplanmasını emreder imiş. Daha sonra boş bir alana geçer ve onları tek tek yanına çağırır, yüksek bir sesle vaziyet ve şikâyetlerini dile getiren insanların dertlerine deva olurmuş.

Hükümdarlar öte cihanda mahcup olmamak için hiçbir şey kendilerinden gizli kalmasın diye bütün bu işleri dikkatle icra ederlerdi.

Emir-i Adil'in Hikâyesidir

Sâmânîler soyundan İsmail bin Ahmed isminde gayetle adil[5], meziyetleri saymakla bitmez, Tanrı azze ve celleye itikadı tam olan bir hükümdar var idi.

Fakir fukarayı koruyup gözetmesi onun zikredilegelen faziletlerinden sadece bir tanesiydi. Horâsân, Irak ve Mâverâünnehr'in atalarının mülkünde olduğu İsmail, Buhâra'da ikamet etmekteydi.

Yakub bin Leys Sîstân'ın bağrından bir başkaldırıyla çıkarak önce cümle Sîstân'ı, sonra Horâsân'a ilerleyerek cümle Horâsân'ı, sonra Irak'a varıp cümle Irak mülkünü zapt ü rapt etti. Dâîler[6] onun aklını çelip bir şekilde İsmailîler güruhuna bağlı kıldılar. Böylece gönlü Bağdat halifesine[7] karşı soğudu. Akabinde Horâsân ve Irak ordusunu toplayarak halifeyi katl ve Abbâsî hanedanının beşiğini yerle bir etmek için Bağdat kapılarına yürümeye niyet etti.

Yakub'un Bağdat'a ilerlediği haberini alan halife ona bir elçi ile: "Senin Bağdat ile işin yok, bir kargaşa yahut bir buhranın baş göstermemesi için senin Kûhistân, Horâsân ve Irak taraflarını idare etmen ve geri dönmen daha hayırlıdır." haberini saldı. Yakub, "Muhakkak surette dergâhınızın eşiğine gelip, yolunca yoradamınca itaatimi sunmadan, size olan ahdimi tazelemeden geri dönmeyeceğim." diyerek halifenin fermanına boyun eğmedi. Halife nice elçiler yolladığı halde Yakub'un cevabı değişmedi. Orduların hedefini Bağdat olarak gösterdi. Ona karşı işkillenen halife Bağdat'ın ileri gelenlerini toplayarak onlara şöyle dedi: "Öyle görünüyor ki Yakub bin Leys bize itaatte kusur etmiştir. Buraya art niyetle gelmektedir. Biz ona gelmesini ferman buyurmadığımız halde gelmekte; geri dönmesini emrettiğimiz halde dönmemektedir. Kesinlikle içinde haince emeller beslemektedir. Zannımca Bâtınî'lere tabi olmuştur ve bunu buraya gelene değin ifşa etmeyecektir. Ona karşı birtakım önlemler almayı ihmal etmek olmaz. Hal çaresi ne ola ki?" Halifenin gözde adamları, Bağdat'ın ileri gelenleri ve maiyetiyle birlikte şehirde kalmayıp taşraya çıkarak karargâh kurmasında karar kıldılar. Yakub varıp da halifeyi askerleriyle sahrada görüverince planları suya düşecek ve Emirül-mü'mînine karşı art niyeti de ayan beyan ortaya çıkacaktı. Binaenaleyh askerler bir orduğâhtan diğerine gidip gelirler. Eğer ki Yakub'un içinde isyana dair bir fikir var ise yekpare Irak ve Horâsân emirlerinin bunu onaylamasına imkân ve ihtimal yoktur ve dahi o açıkça isyan bayrağı açarsa bir hal çaresine bakıp onları tuttukları bu yoldan çevirириz, yok eğer başaramayıp onlarla savaşta baş edemezsek en azından bütün yollar kapanmış sayılmaz, yani dört duvara kıstırılmış olmayız, kaçış yolumuz bari açık olur dediler. Bu karar Emirül-mü'mînin hazretlerinin hoşuna gitti. Aynen böyle yaptılar. Sözü edilen halife al-Mu'temid Ala'llah Ahmed idi.

Yakub varınca, halifenin ordugâhının hemen karşısına kurularak otağ kurdu. İki ordunun askerleri birbirlerine karıştı. Aynı gün meydan okuyan Yakub halifeye bir elçi göndererek Bağdat'ı boşaltmasını ve arzu ettiği yere gitmesini

istedi. Halife Yakub'dan kerem edip kendisine iki ay zaman tanımasını talep etti. Yakub bu talebi reddetti. Gece çöktüğünde halife, Yakub'un ordu kumandanlarına gizlice bazı adamlar yollayarak şu mesajı iletti: "Yakub apaçık bir isyan içindedir. Sapkınlarla elbirliği etmiştir. Hanedanımızı darmadağın edip yerimize muhaliflerimizi işbaşına getirmeye kalkışmıştır. Onunla hemfikir misiniz, değil misiniz?" İçlerinden bir grup dedi ki: "Biz geçimimizi onun sayesinde sağlamaktayız ve şu sahip olduğumuz makam ve refaha onun sayesinde eriştik, her ne yapar ise aynısını uygularız." Kahir çoğunluk dedi ki: "Emirül-mü'mîninin bahsettiği durumdan haberdar değiliz ve onun Emirül-mü'mînine cephe alacağını da sanmıyoruz. Şimdengeri o eğer ki alenen isyanını aşikâr eyler ise bunu asla tasvip etmeyiz; cenk günü seninle oluruz ve savaş vakti senin saflarına katılır sana yardım ederiz." Bu taife Horâsân emirlerinden oluşmaktaydı.

Ve dahi halife Yakub'un askerî kurmaylarının sözlerinin bu şekilde olduğunu görünce gayetle memnun oldu. Gözüpek bir yüreklilikle Yakub'a şöyle haber saldı: "Mademki nankörlüğünü açığa vurdun ve hasımlarımla birlik oldun öyleyse bizi ancak kılıç paklar! Ordumun ordundan az olmasından da hiç pervam yoktur! Allahü Teâlâ azze ve celle haklının yâr ve yardımcısıdır ve Hakk Teâlâ benimledir ve o elindeki ordu esasında benim ordumdur." Halife daha sonra askerlerinin silah kuşanmasını ve cenk köslerine vurulmasını, savaş borularının ötmesini, askerin ordugâhtan çıkıp düz alanda harp düzenine geçmelerini ferman buyurdu.

Yakub halifenin haberini bu minval üzre işitince: "Muradıma erdim." dedi. Ve o da cenk köslerinin çalınmasını, askerin silah kuşanmasını, nizami bir şekilde ovaya yönelmesini ve halifenin ordusu karşısında savaş düzeni almasını emretti. Bir yanda halife, ordusunun ortasında yerini aldı; bu yandan Yakub leys. Halife gür sesli birisine iki ordu ortasına varıp yüksek sesle, "Ey Müslümanlar topluluğu! Biliniz ki Yakub asi olmuştur. Abbâsî hanedânının kökünü kazıyarak Mehdiye'den olan hasmını tahta geçirmek, sünneti ortadan kaldırmak, sapkınlığı hâkim kılmak niyetiyle buraya gelmiştir. Tanrı azze ve cellenin peygamberinin halifesine muhalefet eden, Tanrı azze ve cellenin peygamberine muhalefet etmiştir. Peygamber aleyhisselama itaatten yüz çeviren, Allahü Teâlâ'ya itaatten yüz çevirmiş sayılır. Ve dahi o kişi İslam dairesinden çıkmış olur. Allahü Teâlâ'nın kitab-ı mubininde buyurduğu gibi: 'Allah'a, resulune ve sizden olan ulu'l emre itaat ediniz.' [Nisa; 59]. Şu halde aranızdan cehennemi cennete tercih edecek, hakka yardım edip batıldan yüz çevirecekler kimlerdir? Düşmanlarımızla değil, bizimle bir olunuz!"

Yakub'un ordusu bu sözleri işitince Horâsân emirleri ittifak halinde halifenin tarafına geçerek: "Biz onun emirlerinize amade olmak için huzurunuza geldiğini sanmıştık. İsyan ve muhalefetini gösterdiği şu durumda biz seninleyiz ve son nefesimize kadar sırf senin adına kılıç sallarız!" dediler.

Halife bu sözlerden güç alarak orduya topluca taarruza geçilmesini emretti. Daha ilk hamlede bozguna uğrayan Leys perişan bir şekilde Hûzistân taraflarına çekildi. Halifenin askerleri onun hazinelerini, askeri levazımatını ve karargâhını yağmaladılar. Yakub bin Leys Hûzistân'a varınca ordu toplamak için dört bir yana elçiler saldı; memurlarını çağırtarak Irak ve Horâsân'ın hazinelerinden levazımat, dirhem ve dinar getirmelerini emretti.

Halife, Yakub'un Hûzistân'ı yurt bellediği haberini alınca derhal bir elçiyle ona şöyle bir mektup yolladı: "Bize malum oldu ki sen muhaliflerimizin sözleriyle aldatılmış, işin sonunu hesap edemeyen kalbi saf ve temiz bir insansın. Allahü Teâlâ'nın işine bak ki seni kendi öz ordunla darmadağın ederken hanedânımızı kolladı. Hepsi senin bir yanılgındı. Şimdi hatanı anladığını ve eylediklerinden pişmanlık duyduğunu biliyorum. Irak ve Horâsân emirliğine senden başkası yaraşmaz. Senin üstünde bir selahiyetle kimseyi oraya ihdas etmeyeceğiz. Senin devletimize çok fazla hizmetin olmuştur, yaptığın bu tek yanlışı, hizmetlerin yüzü suyu hürmetine bağışladık. Mademki biz senin bu serkeşliğini görmezden geldik, yaptıklarını olmamış saydık, Yakub'un da bu davadan vazgeçerek en kısa sürede toparlanıp Irak ve Horâsân'a revan olması ve bu vilayetlerin meseleleriyle can ü gönülden ilgilenmesi gerekir.

Yakub mektubu okuyunca kalbinde en ufak bir yumuşama olmadı. Eylediklerinden pişmanlık da duymuyordu. Elçiye tahtadan bir tabak içinde bir parça pırasa, birkaç balık ve kuru soğan getirmelerini emretti. Daha sonra halifenin elçisini getirmelerini ve oturtmalarını ferman buyurdu. Elçiye dönerek: "Git ve halifeye de ki, ben bir bakır ustası çocuğuyum ve pederimden bu mesleği öğrenmişim; yediklerim arpa ekmeği, balık, kuru soğan ve pırasadır. Sahibi olduğum bu saltanat ü servetim ne baba mirasıdır ne senin ihsanındır; bunları maharetim ve gözü pekliğimle elde ettim. Senin kelleni Mehdiye'ye[8] yollamadıkça ve hanedanının kökünü kazımadıkça bana rahat yoktur. Ya her ne dedim ise yapacağım; yahut arpa ekmeğine, balığa ve pırasaya talime devam edeceğim! Savul ki hazineleri seferber eyledim ve ordularımı yığdım, bu elçinin ardı sıra gelmekteyim!" elçiyi yola revan eyledi.

Halife her ne kadar elçiler ve mektuplar yolladıysa da Yakub'u kararından caydıramadı. Yakub, ordular sevk ederek Hûzistân'dan hareket edip Bağdat

yolunu tuttu. Daha üçüncü konakta bir karın sancısına müptela oldu. Bu ağır sancının yakasını bırakmayacağını anlayınca kardeşi Amr ibn Leys'i veliahdı olarak tayin edip, hazine defterlerini ona teslim ederek bu cihandan göçtü.

Amr ibn Leys oradan ayrılarak Kûhistân'ına geldi. Burada bir süre kaldı. Daha sonra Horâsân'a giderek halifeye sadık bir hükümdar olarak orada hükümranlık eyledi. Ordu ve teba Amr ibn Leys'e Yakub'dan daha fazla sevgi besliyordu. Zira Amr pek yüce gönüllü, eli açık, aklı başında, yol yoradam bilir idi. Öyle insancıl ve öyle kerem sahibiydi ki mutfağını ancak 400 deve taşıyabiliyordu. Varın buradan hesap edin onun diğer işlerini.

Ve fakat halifenin kalbinde hâlâ onun kardeşinin izinden gitmesine ve yarın bir gün Yakub'un giriştiği işlere bulaşacağına ilişkin gizliden bir korku var idi. Her ne kadar Amr'ın bu taraklarda bezi yok ise de halife böyle bir şeyden kuşkulanıyor ve sürekli olarak gizlice Buhâra'ya İsmail bin Ahmed'e birini yollayarak: "Amr bin Leys'e karşı kıyam et ve üstüne ordu sevk et, hükümdarlığı onun ellerinden söküp al. Ataların asırlardır oralarda hükmettiği ve Amr'ın şürekâsı onlardan bu yurtları gasp ettiği için sen Irak ve Horâsân üzerinde daha fazla hak sahibisin. Birincisi burada hükümranlık senin hakkındır, ikincisi güzel ahlak sahibisin, üçüncüsü de benim gönlüm de senden yanadır. İşte bütün bunlardan ötürü Allahü Teâlâ'nın sana yâr ve yardımcı olacağından zerre şüphem yoktur. Askerinin azlığından kaygu duyma; dikkat buyur ki Allahü Teâlâ 'Allahın izni ile ne küçük kıtalar büyük kıtalara galip gelmişlerdir. Allah sabredenlerle beraberdir' buyurmaktadır." [Bakara; 249]

Nihayet halifenin sözleri İsmail'in gönlünde yankı buldu. Amr ibn Leys'e cephe almakta kesinkes karar kıldı. Bütün askerlerini Ceyhun nehrinin güney yakasına toplayarak onları kırbacının ucuyla saydı. Sayıları on bin civarında olan askerlerden süvari olanlarının çoğunun üzengisi tahtadandı; her iki askerden birinde kalkan, yirmisinden birinde zırh, ellisinden birinde ise kargı var idi. Öyle ki bazısı bineksizlikten zırhını ineklerin sağrısına bağlamış idi. Derken Ceyhun'dan harekete geçip Belh şehrine ulaştılar.

Amr ibn Leys Nişabur'da olduğu sırada, İsmail bin Ahmed'in Ceyhun'u geçip Belh'e vardığı, Belh ve Serahs şahnelerinin firar ettiği ve İsmail bin Ahmed'in vilayeti zapta geldiği haberini alınca gülümsedi. Yetmiş bin zırhlı ve müsellah ve tam techiz süvariyi Belh şehrine sevk etti. Taraflar karşı karşıya varıp savaş düzeni aldılar. Amr bin Leys'in yetmiş bin müsellah süvarisi Belh önlerinde hezimete uğradı. Ordusundan hiç kimse ne ağır bir yara aldı ne de bir teki esir alındı. Kaderin garip bir cilvesiyle hepsinin arasından sadece Amr ibn Leys esir

alınmıştı, huzura getirdiklerinde İsmail onun muhafızlara teslim edilmesini emretti. Şu feleğin işine bakın.

Öğle namazını müteakip ordugâhın civarında dolanmakta olan Amr bin Leys'in ferraşlarından bir tanesinin gözü Leys'e ilişince içi parçalanarak yanına vardı. Amr kendisine, "Bu gece yanımda kal, çok fena yalnız hissediyorum kendimi." dedi ve ekledi: "Can bedende olduğunca kaçınılmaz olarak yemeğe ihtiyaç duyar. Bir hal çaresine bak da yiyecek bir şeyler buluver, zira çok açım." Ferraş bir parça et tedarik ettikten sonra askerlerden emaneten demir bir tava temin etti. Oraya buraya koşturarak eti kızartmak için birkaç parça tezeği üst üste yığdı. Eti tavaya koyduğunda tuzun olmadığını görünce bir ölçek tuz aramaya çıktı. Gece çöküvermişti. Bu arada bir köpek tavaya seğirtmiş, kafasını uzatarak tavadan kaptığı kemik ağzını yakmıştı. Can havliyle başını kaldıran köpeğin boynuna tavanın kulpu takılmış, köpekle beraber tava da gitmişti. Bu durumu gören Amr bin Leys askerlere ve muhafızlara dönerek: "Ey ahalî! İbretle bakınız ki ben mutfağında sabah vakti 400 yüz devenin kurban edildiği ve akşam vakti bir köpeğin kemiğini kaptığı ol kişiyim! Şu feleğin işine bakın, sabah emir idim; akşam esir oldum."

Emir İsmail ve Amr ibn Leys bahsine ilişkin olarak bunların ikisinden dikkate daha şayan bir mesele de şudur: Amr ibn Leys esir alındığında Emir İsmail devletin ileri gelenlerine ve ordu komutanlarına dönerek şöyle dedi: "Bana bu zaferi Tanrı azze ve celle nasip eyledi ve şanı yüce Tanrı'dan başka kimseye minnetim yoktur." Sonra, "Bilin ki bu Amr ibn Leys pek âlicenap ve pek eli açık biri idi; çifti çubuğu, mal ve levazımatı var idi. Hikmet ve basiret sahibiydi. İşlerde oldukça cömert idi. Tuz ekmek hakkı bilen kadirşinas birisi idi. Kılına bir zarar gelmemesi ve esaretten kurtulması için çaba göstermek kanaatindeyim." dedi. İleri gelenler, "Emir en iyisini bilir, uygun gördüğü her ne var ise buyursun!" dediler. Sonrasında Amr ibn Leys'e birini yollayarak şu haberi iletti: "Hiç endişelenme, halifeden canını bağışlamasını talep edeceğim ve eğer bunun için servetimi gözden çıkarmak gerekirse servetim pahasına bu işe girişeceğim. Saçının bir teline zarar gelmemesi ve ömrünün geri kalanınını sıhhat ve afiyet içinde geçirmeni sağlamak fikrindeyim."

Amr ibn Leys bu sözleri işitince: "Bu vurulduğum zincirlerden asla kurtulamayacağımı ve fazla ömrümüm kalmadığını biliyorum. Halifenin gönlü ancak benim ölümümle rahatlar. Ey İsmail! Söyleyeceklerimi sana tam olarak aktaracak güvenilir bir elçi yolla bana. Mahremane söyleyecek bir sözüm var." dedi. Emir İsmail ona bir elçi yolladı. Leys bu elçiye, "Git İsmail'e bizi bozguna uğratanın o olmadığını, onun takva, iman ve güzel ahlakıyla birlikte Emirül-

mü’mîninin gazabının bizi hezimete uğrattığını söyle! Bu memleketi Tanrı azze ve celle benden geri alarak sana bahşetti. Sen bu faziletinle hükmetmeye daha layık ve müstehaksın ve ben senin iyiliğinden başka bir şey temenni etmemekteyim. Devlete yeni eriştiğin için yeterli sermaye ve desteğinin olmadığını biliyorum. Ben ve kardeşimin bol miktarda define ve serveti vardır. Bütün genc-nâmeler benim tasarrufumdadır ve onları sana takdim ediyorum. Böylece elin güçlü, arkan sağlam olur. Bunlarla techizatını tamamlar, eksiklerini giderir ve hazineni abad edersin.” diyerek yeninden genc-nâme’yi çıkarıp, elçiye, İsmail’e vermesi için sundu.

Elçi, Amr’dan işittiklerini bir bir nakledip, genc-nâmeyi İsmail’in önüne koyunca, emir yüzünü büyüklere dönerek, “Hele şu Amr’ın hinliğine bakın, aklınca beni tuzağa düşürüp aldatarak ebedi bir yıkıma sürükleyecek!” dedi. Genc-nâmeyi elçinin önüne fırlatarak: “Al şunu aldığın şahsa götür ve ona de ki benim iyiliğimden başka hani bir şey temenni etmezdin? Aman ne iyilik! Sen ve o kardeşin bir ömür biriktirdiğiniz zulüm ve zorbalığı benim üstüme atıp mahşer günü kıyamette hepsinden beni sorumlu tutmak mıdır niyetin? Sen ve o kardeşin olacak herif bunca serveti nasıl kazandınız? Değil mi ki babanız bir bakır ustasıydı ve değil mi ki sizin de mesleğiniz bakırcılıktır? Bütün o serveti tüyü bitmemiş yetimlerin ve dul kadınların malını zorbalıkla çala çırpa elde biriktirdiniz. Şimdi de kalkmış ayak oyunlarıyla bu günahı sırtıma yüklemek istemektesin. Benim o şekilde kazanılmış malla mülkle işim olmaz. Mahşer günü hesabını verinceye kadar o mala göz kulak ol ki yetimler, dullar, garip gureba ve malın gerçek sahipleri onlardan çaldıklarınızı geri vermeniz için yakanıza yapışacaklardır. O saatte dersiniz ki, biz malları İsmail’e devrettik, ona gidiniz. Ben o vebalin altına giremem.” İşte böyle günahtan sakınan ve içinde Allah korkusu taşıyan İsmail, genc-nâmeyi elçiye verip iade ederek dünya malına kanmadı.

Zamanın emirleri bir haram dinardan dahi sakınmıyorlar. On tane haram işi helal edecek ve on doğru işi batıl gösterecek işlerden kaçınmaz ve işlerin akıbetinin ne olacağına bakmazlar.

Ola ki gadre uğramış, yardıma ihtiyacı olan, ola ki çoluk çocuğunun nafakasını temin edemeyen bir garip dergâhımızın yolunu tutar da bu karda kıyamette işi sarpa sarar. Burada olduğumuzu görünce ihtiyacını gideririz de içi rahat yoluna devam eder diye, karın çetin yağdığı soğuk kış günlerinde öğle namazı vaktine kadar tek başına atına binip meydana kadar dolaşmak İsmail’in âdetinden idi.

Hükümdarların ve büyüklerin ahirette kurtuluşa ermek için bu ve benzeri nice

hikmetli kıssaları vardır. Zira dünya fani dünyadır ve cümle âlem halkı cihanda eğreti oturmaktadır. Allah en doğrusunu bilendir.

Vergi Tahsildarları, Onların Atanmaları ve Vezirlerin Hallerine Vakıf Olunmasına Dair

Görevlerini icra eden memurlara Allah'ın kullarına kibar davranmaları, aldıkları haraç ve öşürü nezaketle istemeleri, mahsullerini toplamadıkları sürece onlardan mal talep etmemeleri gerektiği salık verilmelidir. Çünkü tahsildarlar vaktinden evvel mal isterler ise reaya elindekini yarı fiyatına satmak zorunda kalır, zahmete sokulur. Bu durumda o işten zarar eden halk perişan ve avare olur. Ve dahi, raiyyetten öküz ve tohuma muhtaç olacak kadar fakr ü zarurete düşen olursa yerinden yurdundan cüda düşmesin, günlerini huzur içinde geçirsin diye vergi memurlarına, böylelerine ödünç vermeleri ve işini kolaylaştırmaları salık verilmelidir.

Şöyle işittim ki Şah Kubât'ın hükümeti devrinde göklerden rahmet kesilmiş ve yeryüzünde yedi yıl süren bir kıtlık baş göstermiş. Şah, memurlara eldeki bütün hububat stoklarını satmalarını, hatta bir kısmını sadaka olarak vermelerini, ihtiyaç sahiplerine beytülmâlden ve hazineden yardım olarak bahşetmelerini buyurmuş. Şah'ın memurlarının sıkı takibi sebebiyle o yedi yıl süren kıtlık boyunca memlekette tek bir kişinin açlıktan öldüğüne şahit olunmamıştır.

Padişah sürekli tahsildarları denetlemeli, onlara nezaret etmelidir. Cihanın ve hazinenin dört başı mamur, kendi ömrünün uzun olması için padişah, memurlar kanunlara mugayir davrandıklarında yahut raiyyetten gerektiğinden fazla bir şeyler aldıklarında alınan şeyi sahibine iade ederek, alan kişiyi diğer memurlara ibret olsun da aynı yolsuzluğu yapmasınlar diye derhal azledip uzaklaştırmalıdır.

Dördüncü Fasıl

Vezirlerin ve Mutemetlerin Hallerine Dair

Görevlerini noksansız yerine getirip getirmediklerini görmek için padişahın vezirleri ve mutemetleri gizlice sürekli denetlemesi lazımdır. Padişahın ve memleketin esenlik yahut kargaşası onlara bağlıdır. Vezir iyi tabiatlı biriyse o memleket kalkınır, ordu ve reaya hoşnut ve huzurlu, padişah ise kaygulardan azade olur. Vezir şirret birisi ise memlekete telafi ve tedavisi imkânsız hasarlar verir ve bu sebeple padişahın gönlü daralır, zihni bulanır ve memlekette karışıklıklar zuhur eder.

Hikâye

Rivayet olunur ki Behrâm-ı Gûr'un, hakkında ileri geri konuşulmasına hiç tahammül etmeyip kendisine gayetle güvendiği, bütün devlet işlerini emanet etmiş olduğu Rast Ruşen nam bir veziri var idi. Kendisine gelince, gece gündüz demeden içer, eğlenir ve ava çıkardı. Bu vezir, Behrâm'ın vekillerinden olan birine şöyle dedi: "Kendilerine gösterilen aşırı adaletten ötürü raiyyet küstahlaşmış, idaresi zorlaşmıştır. Şayet tedbir alınmazsa korkarım bir felaket baş gösterecektir. Padişah işret meclisleri ve av partileriyle meşgul olduğu için raiyyetin halinden haberdar değildir. Bir fitne fesat ortaya çıkmazdan evvel sen onları yola getir ve bilesin ki yola getirmek de iki şekilde olur. Kötüleri bertaraf etmek, iyilerden mal almak. Kimin malını müsadere eyle dersem, eyleyiver!" Bu şekilde vekil her kimi yakalıyorsa vezir ondan rüşvetini alır; vekile de kendi payını almasını emrederdi. İş o raddeye vardı ki cümle âlemin malı mülkü, atı biniti, güzel köle ve cariyesine el kondu. Sonunda raiyyet fakir düştü. Bütün soylu soplular yerlerinden yurtlarından oldular. Öte yandan Behrâm'ın hazinesinde de zırnık bir şey toplanmıyordu.

Üstünden bir zaman geçtikten sonra Behrâm-ı Gûr'a güçlü ve çetin bir düşman musallat oldu. Askeri teşvik için onlara bahşiş vermek ve orduyu techiz edip düşmana karşı seferber etmek isteyen ama hazineden elleri boş dönen Behrâm, şehrin eşrafından bunun sebebini sordu. Eşraf, nice zamandır şehirde falancaların yurtlarından olup filan memlekete göç etmek zorunda kaldıklarını dile getirdiler. Behrâm sebeb ü hikmetini sorunca mezkûr vezirden korkmaları sebebiyle, "Bilmiyoruz." demekle kifayet ettiler. Behrâm, bütün gün ve gece boyunca bu konuyu zihninde mütalaa etti ama bir türlü sorunun nereden

kaynaklandığını çözemiyordu.

Ertesi gün tahtına kurularak çöle doğru yola koyuldu. Bir yandan giderken bir yandan da düşünmekteydi. Derken gün doğdu. Behrâm bu arada 7-8 fersah yol almıştı. Düşüne düşüne bi-hal olmuş, kızgın güneşin tesiriyle açlık ve susuzluk bastırmıştı. Su içmeye ihtiyaç duydu. Su bulma umuduyla ovaya şöyle bir baktığında yükselen bir duman bulutu gördü. “Muhakkak orada birileri vardır.” diyerek dumanın geldiği tarafa yöneldi. Yaklaştığı vakit uyuklamakta olan bir koyun sürüsü, kurulu bir çadır ve darağacına çekilmiş bir köpek gördü. Hayretler içinde çadıra daha da yaklaştı. Çadırdan bir adam çıkarak ona selam verdi. Onu tahtından indirdi ve hazırda yiyecek nesi varsa Behrâm’ın önüne koydu. Kendisinin kim olduğunu bilmeyen adama, Behrâm: “Evvela, yemek yemezden önce şu köpeğin hikâyesini anlat bakayım.” dedi.

Delikanlı olayı şöyle dedi: “Bu benim sürüye göz kulak olması için görevlendirdiğim köpeğim idi. On adama bedel işler çıkarttığını ve onun korkusundan hiçbir kurdun bu koyunlara yaklaşmaya cüret edemediğini biliyordum. Şehre günü birlik gittiğim zamanlarda bu köpek koyunları otlatmaya götürür ve sağ salim geri getirirdi. Derken aradan bir zaman geçti. Bir gün koyunları sayayım dedim, birkaç koyun eksik çıkmıştı. Buralara hırsız da uğramadığı için ben bir türlü koyunlarımın neden azaldığını anlamıyordum. Bu arada vergi tahsildarı gelmiş, mutad olduğu üzre her yılki vergiyi istedi ama elimdeki koyun sayısı az olduğu için elimde kalan koyunlara el koydu. Şimdi ben o tahsildarın çobanlığını yapmaktayım.

Ben bütün olan bitenden habersiz, meğerse bu bizim köpek dişi bir kurt ile dostluk peyda eyleyerek onunla çiftleşmiş. Ezkaza günlerden bir gün odun toplamak için kıra gitmiştim. Dönerken de koyun sürüsünü görecek bir yüksekliğe çıkmıştım. Otlamakta olan sürüye doğru ilerleyen bir kurt gözüme ilişti. Bir diken çalılığının arkasına gizlenip olan biteni izlemeye koyuldum. Köpek kurdu görür görmez ona doğru seğirterek kuyruğunu sallamaya başladı. Kurt ise sakin sakin öylece dineliyordu. Köpek sırtına çıkarak kurda abandı. Sonra bir köşeye çekilip, zıbardı. Daha sonra kurt sürüye dalarak bir koyunu kaptığı gibi parçaladı ve yedi. Köpeğin buna hiç sesi çıkmadı. Ben köpeğin kurtla bu alışverişinden haberdar olunca iflasımın sebebinin köpeğin başıbozukluğu ve ihaneti olduğunu kavradım. Ben de ihanetinin cezası olarak tuttum astım onu.”

Bu sözlerden pek hoşlanan Behrâm anlatılanlara oldukça şaşırmıştı. Oradan dönüşte bütün bir yol boyunca, o çoban hikâyesini zihninde tartarak, kendi

meselesiyle örtüşen noktalar üzerinde kendi kendine düşünüyordu: “Mesele tıpkı şunun gibidir: Tebamız bir sürü, vezirlerimiz sürüyü emanet ettiklerimizdir. Memleket ve halkın hali perişandır ve bunun sebebini kime sordumsa hakikati söylemiyor. İyisi mi vezir Rast Ruşen’den başlayayım işe.”

Şah sarayına döner dönmez derhal derdest edilenlere ilişkin ruznâmeleri talep etti. Tepeden tırnağa bütün ruznâmelerde vezirin alçaklıklarını görüp, insanlara karşı iyi davranmadığını, halka reva gördüğü kötülükleri ve adaletsizliğini anladı. Daha sonra büyükler ne de doğru söylemişler diyerek şu atasözünü söyledi: “‘Nâma şâna aldanan ekmekten olur; ekmeğine tüküren canından olur.’ Sözde adı Rast Ruşen olan vezirim özde karanlık ve yalancıymış. Ben kendi ellerimle onu o kadar semirtmişim ki zavallı raiyyet, korkusundan içinde bulundukları hali bana söylemeye cesaret edemiyor. İşin çaresi şudur ki, yarın vezir dergâha varınca ekâbirin önünde onu rüsva edip ayaklarına ağır zincirler vurarak zindana attıracağım. Diğer tutsakların huzuruma getirilmelerini emredip davalarıyla bizzat ilgileneceğim. Münadilere cümle halka şöyle ilan etmelerini emredeyim: ‘Ahali! Behrâm şah, veziri Rast Ruşen’i azletmiştir. Onun zulmüne maruz kalan, ondan şikâyeti olanlar mağdurlar gelsinler de davasına bakıp hakkını teslim edelim. Her kim bir zulme uğramışsa başlarına gelenleri beyan için mutlaka gelsin! Eğer size adilane davranmış ise tekrar işinin başına döndürüp ona hilat sunayım; yok eğer bana ve size karşı bir sadakatsizlik ve ihanet eylemiş ise o çobanın köpeğe yaptığını misliyle ona yapacağım.’”

Behrâm ertesi gün emir ve ekâbirin huzura gelmesini istedi, vezirler yerlerine geçtiler. Behrâm- ı Gûr yüzünü vezire dönerek: “Memlekete musallat ettiğin bu ne buhrandır! Askeri açlıktan kırmış, tebayı perişan eylemişsin. Sana askerin erzakını tam vaktinde ulaştırmanı, memleketi imardan geri durmamanı, raiyyetten hakk olan dışında haraç almamanı, hazineyi dolu tutmanını emr ü ferman buyurmadık mı? Şimdi baktığımda ne hazinede zırnık, ne askerde erzak kalmış ve halk aç bî-ilaç. Benim şarap ve av ile başım hoş olduğu için raiyyet ve halk işlerinden haberdar olmadığımı sandın. Zannettiğin gibi değildir.” Sonra onun vezirliğine bakmadan derdest edilip ayaklarına ağır zincirler vurulmasını ve karga tulumba götürülmesini emretti. Daha sonra şehre bir münadi salarak halka, şahın, veziri Rast Ruşen’e gazaplanarak onu azlettiğini ve bir daha ona bir devlet işi vermeyeceğini, onun gadr ve zulmüne uğrayanların çekinmeden, korkmadan dergâha gelmelerini, gasp edilmiş haklarını temin için şaha maruzatlarını arz etmelerini, halka ilan etmesini istedi.

Daha sonra şah, zindana atılanların tezelden huzuruna getirilmelerini emretti. Şah bütün tutsaklara tek tek, hangi suçtan ötürü alıkonduklarını sordu.

Birisi şöyle dedi: “Benim malı mülkü bol olan zengin bir kardeşim var idi. Rast Ruşen onu tutuklayıp bütün servetine el koyarak işkenceyle katletti. Vezire kardeşimi neden öldürdüğünü sorduğumda kardeşimin şahın hasımlarıyla yazışmaları olduğunu söyledi. Davayı örtbas etmek ve uğradığım haksızlığı şaha şikâyet etmemem için de beni zindana attı.”

Öbürü şöyle dedi: “Benim, Rast Ruşen’in ekili tarlasına komşu olan baba yadigârı mümbit mi mümbit bir bağım var idi. Bağım vezire pek cazip geldiği için onu satın almak istedi. Satmayacağımı duyunca falancaların kızında gözün var, bir cürüm işledin iddiasıyla tevkif edip beni zindana attı.”

Bir başkası şöyle dedi: “Ben sermayesi pek az olan bir tacirdim. İşim gereği cihanın dört yanını dolaşır idim. Dolaştığım şehirlerde süs eşyaları ve ipek gibi hoşuma giden şeyler gördüğümde onu satın alır başka bir şehre götürüp satar idim. Bu şekilde kıt kanaat geçimimi sağlardım. Bir gün elime hasbelkader inciden bir gerdanlık geçti. Şehre geldiğimde onu satışa çıkardım. Bu haber vezirin kulağına gitti. Bir adamını yollayarak beni yanına çağırttı. O inci gerdanlığa alıcı olduğunu söyleyerek, hiçbir ödeme yapmaksızın el koyup hazinesine yolladı. Ödeme yapması için birkaç gün yanına uğradım. Ne inciyi ne de bedelini vermeye yanaşmıyor idi. Sabrım tükenmiş, umudumu yitirmeye başlamıştım. Bir gün yanına vararak, ‘Eğer o gerdanlığın sahibi olmak istiyorsanız emredin de ücretini versinler, yok eğer istemiyorsanız bana iade edin.’ dedim. Söylediklerime hiçbir cevap vermedi. Oradan ayrılıp döndüğümde, evde beni bekleyen dört çavuşla karşılaştım, bana, ‘Yürü, bizimle geliyorsun, vezir seni istiyor.’ dediler. Gerdanlığın parasını verecek diye sevinçten içim içime sığmıyordu. Kalkıp geldiğimde serhengler beni tutup zincire vurdular. İşte bir buçuk yıldır bu zindandayım.”

Mahpuslardan bir başkası da şöyle dedi: “Ben falan diyarın reisi idim, misafirlere, garibanlara ve ilim ehline kapım her zaman için açık idi. Tanrı’nın kullarına hizmette kusur etmez idim. Atalardan gördüğüm vech ile muhtaç ve fakirlere gücümün yettiğince hayır hasenatta bulunurdum. Malımdan mülkümden temin ettiğim hâsılatı cömertçe Allah’ın kulları için harcar idim. Vezir, ‘Sen bir define bulmuşsun’ iddiasıyla, işkence edip beni zindana attı. Ben de varımı yoğumu yarı fiyatına satarak ona vermek zorunda kaldım. İşte dört yıldır bu zindandayım ve artık bir dirhemim bile yok.”

Bir diğeri şöyle dedi: “Ben falanca kabile reisinin oğluyum. Vezir mallarımızı müsadere ederek, pederimi kazığa vurdu. Beni de zindana attı. Yedi yıldır zindanın kahrını çekmekteyim.”

Bir başkası şöyle dedi: “Ben bir askerim. Nice yıllar hükümdar babanızın hizmetinde bulunup onunla seferlere çıktım ve yıllar var ki siz şevketli efendimizin hizmetinizdeyim. Divanın bana nân-pâre olarak tahsis ettiği ve onu işleyerek geçimimi sağladığım küçük bir tarlam var idi. Geçen yıl elime bundan bir şey geçmedi. Bu yıl ise vezire, ‘Efendim, bakacak çoluk çocuğum var, geçen yılki alacaklarım ödenmedi, emir buyur versinler de bir kısmıyla ödenmesi gereken borçlarımı ödeyeyim, bir kısmını da evlatlarımın nafakası için ayırayım.’ diye rica ettim. Bana: ‘Askerlere ihtiyaç duymak için ufukta bir savaş ihtimali görünmüyor. Sen misüllü adamların şahın hizmetinde olup olmaması fark etmez. Eğer ekmek parası lazım ise var git amelelik yap.’ diye karşılık verdi. Ben de, ‘Bu devlete onca hizmetim dokundu, benim amelelik yapmam değil, senin mülk idaresini öğrenmen gerekir. Kaldı ki benim kılıç çalmadaki hünerim senin çalakaleminden yeğdir. Hale bak ki ben yeri gelir emrine amade olduğum padişah için kılıç üşürüp canımı feda ederken; sen yeri geliyor maaş günü ekmeğimizi bize çok görüp şahı hiçe sayıyorsun.’ dedim. ‘Bilmez misin ki şahın nezdinde sen de ben gibi bir kulsun. Sana vezareti buyurmuş, bana savaşmayı. Bir farkla ki, benim boynum şahın fermanına kıldan ince ama seninki değil ve dahi eğer padişahın işine ben yaramıyor isem sen hiç yaramazsın! Eğer padişahın benim ismimi muhasebe defterinden sildiyse bana göster! Yok, öyle değilse padişahın bizim için takdir ettiğini bize ulaştır.’ Vezir, ‘Yeter artık!’ dedi, ‘Seni de padişahını da gözetip kollayan benim, eğer ben olmayaydım akbabalar tez beri beyninizi dağıtıp yerlerdi.’ İki gün geçtikten sonra beni hapse yolladı. İşte şimdi dört ay oldu, zindandayım.”

Zindanda 700’den fazla mahpus vardı. Bunların ancak 20 tanesi katil idi. Geri kalanı vezir hazretlerinin dünya malına tamahından ötürü haksız yere, gaddarca hapse attıklarından oluşuyordu. Ertesi gün padişahın fermanını işitip dergâha varan ahalinin haddi hesabı yoktu.

Ayyuka çıkan kanunsuzlukları ve ahalinin hal-i pür melalini gören Behrâm-ı Gûr kendi kendine şöyle düşündü: “Bu herifin suistimalleri yanında hapse atılması pek hafif kalmaktadır. Meşum zulmünden ötürü kellesi vurulmalıdır. Tanrı azze ve celleye eylediği küstahlıktan ötürü Hakk Teâlâ’nın nasıl olmuş beni de yakıp yandıracak bir ateş göndermediğine hayret ediyorum.” Daha sonra Rast Ruşen’in hanesine gidip bütün defter ve evrak torbalarını getirmelerini, evinin kapılarını mühürlemelerini emretti. Mutemetler gidip aynen denildiği gibi emri ifa ettiler. Defterleri ve evrak torbalarını tetkik ederlerken, padişahların Rast Ruşen’e yolladıkları, ondan sitayişle söz eden bir evrak buldular. Ayrıca bir padişaha Rast Ruşen’in kendi el yazısıyla kaleme aldığı şöyle bir mektup

buldular: “Bu ne menem bir gaflet ve gevşekliktir. Gevşeklik ve gaflet devlete zeval verir. Ben size duyduğum iştiyak ve sadakatimin şartını elimden geldiğince yerine getirdim. Falancalar gibi nice ordu önderinin başını önünde eğdirip sana biatlarını sağladım. Orduyu levazımatsız ve techizatsız komuşum. Bir bazısını bir yere bir görev için yollamış, bir bazısını cenge yollamışım. Raiyyeti aç bî-ilaç ve zayıf düşürüp, yerinden yurdundan etmişim. Her ne vakit elime her ne geçmiş ise sırf sana ayırmış hazinene yığmışım. Öyle ki bugün hiçbir padişahta sende olan hazine yoktur. Sana benzeri görülmemiş ve görülmeyecek mücevherle bezeli bir tac ü kemer ve altın bir taht yapmışım. İçim bu adama dair rahattır. Meydan boş ve düşman gafildir. Hasım hâlâ gaflet uykusundayken, aymazlıktan kurtul ve işler sarpa sarmadan mümkün olduğunca tez davran!”

Behrâm-ı Gûr yazıları okuyunca, “Bereket versin ki bu hasmı vezirin bizzat kendisi bana ifşa etti. Demek ki bu sözlerden güç alarak üstüme geliyorlar. Artık bu it herifin kara tıynetinden ve düşmanlığından zerre kuşkum kalmadı.” dedi. Vezire ait mal, mülk, servet, her ne var ise getirilmesini, kölelerine ve hayvanlarına el konmasını ferman buyurdu. Melikin hali hazırda satın almış olduğu her şeyi satarak sahiplerine iade ettiler. Vezirin hane ve sarayını yer ile yeksan ettiler. Şah, dergâhın önünde, dibinde üç küçük olmak üzere yüksek bir darağacı çatılmasını emretti. O çobanın köpeği astığı gibi onu darağacına çektiler. Akabinde ona biat edip onunla işbirliği yapanlar da vezirle aynı kaderi paylaştılar. Şah, münadinin yedi gün boyunca şöyle çağrışmasını emretti: “Kendi öz erbabına ve padişahına hıyanet edip hasımlarıyla uzlaşan, Tanrı’nın kullarına zulmü reva gören, rabbine ve efendisine karşı küstahlık edenlerin akıbeti budur!”

Bu cezayı gören bütün bozguncuların yüreğine Behrâm-ı Gûr’un korkusu düştü. Rast Ruşen’in tayin ettikleri azledilerek, azlettikleri tayin edildi. Kâtipler ve mutasarrıflar değiştirildi. Behrâm-ı Gûr’un üzerine doğru sefere çıkmış olan hükümdar, olan bitenden haberdar olunca geldiği gibi gitti. Dahası, eylediklerinden bin pişman olup özürler diledi, itaatlerini bildirerek Behrâm-ı Gûr’a birçok mal, hazine ve değerli eşyalardan oluşan armağanlar gönderdi ve “Şaha isyan etmek aklımızın ucundan bile geçmiyorken, senin vezirin bizi bu yola soktu. Bize sürekli yazıyor, birilerini yolluyordu.” diye beyanda bulundu. Şah Behrâm-ı Gûr onları mazur görerek o davayı kapattı. Şah, vezirliği temiz tıynetli birisine verdi. Memleket sükûn bularak reaya ve ordunun işleri düzene girdi. İşler yoluna girdi. Cihana taravet ve huzur geldi. Halk zulüm ve zorbalıktan kurtuldu.

Behrâm-ı Gûr köpeği darağacına çekmiş olan Kürd gencin çadırından çıktığı vakit ona bir ok vererek: “Senin zahmetlere girerek bize gösterdiğin bu iyilik

altında kalmak istemem. Ben Behrâm-ı Gûr'un haciblerinden biriyim. Elindeki bu okla melikin dergâhına kalkıp gelesin. Bu oku sende gördükleri an seni benim huzuruma getirirler. Ben de böylece sana olan borcumu ödemiş olurum." demişti. İşte Behrâm-ı Gûr'un onca müşkülün üstesinden gelme hikâyesi budur.

Günlerden bir gün o Kürd'ün hanımı kocasına, "Haydi kalk bu oku da alarak şehre var. Gelen adam, giyim kuşamıyla kerli ferli birine benziyordu. Ola ki sana bir faydası dokunur. Bugünlerde yapacağı en küçük bir iyilik çok işimizi görür." dedi. Kalkıp şehre gelen Kürd ilk gece bir yerde kaldı. Ertesi gün Behrâm'ın dergâhına vardı. Bu arada Behrâm hacip ve muhafızlara, "Eğer saraya elinde bana ait bir okla falan eşkâlde bir adam gelirse onu derhal huzuruma getirin." diye tembih etmişti.

Hacipler elinde okla onu gördüklerinde: "Neredesin ey civanmert, nicedir gözlerimiz yollarda kaldı. Haydi, bizimle gel de seni melikin huzuruna götürelim." dediler. Bir müddet sonra Behrâm has odasından çıkarak tahtına kuruldu. Huzurdakilere adamı getirmelerini işaret etti, hacipler adamın elinden tutarak onu huzura çıkardılar. Gözleri ilişir ilişmez kendisine oku verenin Behrâm olduğunun hemen farkına varan adam: "Aman Allahım mahvoldum! O atlı Behrâm'ın ta kendisiymiş, hakkıyla ona hizmet etmeyip, huzurunda ağzıma geleni söylemiştim. Hizmette aman bir kusur etmiş olmayayım!" deyip oku fırlatarak temennalarda bulundu.

Behrâm oradakilere dönerek: "Efendiler, biliniz ki devlet meselelerinde gözümü dört açmamı sağlayan işte bu şahıs idi." dedi. Sahraya gidişini, adamı ve onun köpeği asma hikâyesini anlatarak, "Bu şahıs benim uğurumdur." diyerek ona hilât ve Behrâm-ı Gûr'un kendi sürüsünden ihtiyacı olan 700 koyun vermelerini buyurdu. Ona daha nice altınlar, servetler ve bir hayli başka hediyeler bağışladılar. Daha sonra Behrâm, "Yaşadığım sürece kimse ondan ne bir vergi ne bir sadaka alacaktır." diye ferman buyurdu.

Gelelim İskender kıssasına. İskender'in Dârâ'ya galip gelmesinin hikmeti şu idi ki; Dârâ'nın veziri gizliden gizliye İskender ile işbirliği yapmaktaydı. Padişahın gafleti ve vezirin ihaneti Dârâ'nın sonunu getirdi.

Binaenaleyh padişah her daim memurların ne yapıp eylediklerinden haberdar olup tuttukları yolları, törelerini yörelerini iyi bellese, bir kanunsuzlukları yahut haddi aşmaları durumunda bir dem görevde tutmayıp derhal azletse ve işledikleri cürüm mesabesinde, diğerlerine gözdağı vermek için, onları cezalandırsa gerektir. Ceza korkusundan ötürü hiç kimse içinde padişaha karşı en ufak kötü bir niyet besleyemez. Padişah mühim bir iş verdiği kişiye, haberi olmaksızın, hal

ve hareketlerini teftiş için bir gözcü tayin etse gerektir.

Ve Aristoteles dahi Kral İskender'e böyle öğüt verdi: "Etkin makamda görev yapan birini görevden azlettikten sonra, düşmanla gizlice elbirliği edip seni ortadan kaldırmaması için, onu tekrar göreve atama!"

Ve dahi Pervîz böyle buyurdu: "Dört kişinin kabahati es geçilmez: Birisi memlekete kasteden, diğeri onun haremine kasteden, diğeri sırları ifşa eden, diğeri dilde melikle bir, gönlünde melik düşmanlarıyla iş tutup onların yolunu yol bilenlerdir. Melik işleri sıkı tutarsa ona hiçbir şey meçhul kalmaz."

Beşinci Fasıl

İkta Sahipleri ve Reayaya Nasıl Davrandıklarına Dair

İkta sahibi olan kişilerin, kendilerinden tahsil etmeleri istenen mal dışında reayadan bir şey almaya hakları yoktur. Bu şekilde tahsil ettikleri takdirde, reayanın kendisi, malı, zevcesi, evladı, arazi ve mülkü muhafaza altına alınmış olur. İkta sahipleri bu mal üzerinde daha fazla hak iddia edemez. Ve dahi eğer reaya maruzatını arz etmek için divana gelmeyi arzu ederse onlara mani olunmamalıdır. Bundan gayrısını eyleyen ikta sahibinin görevine son verilip iktasına el konması ve ibret-i âlem olsun diye kınanması emrolunur. Onların, mülk ve milletin sultana ait olduğunu iyi bellemesi gerektir; ikta sahipleri ve valiler reaya ve ikta toprakları üzerinde şahne gibidirler; halkın padişahın adaletinden hoşnut ve padişahın da ahiret azabından emin olması için onlara padişahın diğerlerine davrandığı gibi davransınlar.

Âdil Nûşirevân'ın Hikâyesi

Rivayet olunur ki, Şah Kubât dünyadan göçtükten sonra tahta henüz on sekizindeki oğlu Nûşirevân-ı âdil geçerek saltanat sürdü. Akıl ve adaletin mayasında yoğrulan bu genç iyiyi kötüden ayırabilecek nitelikteydi. Daima şöyle düşünürdü: "Babam mülayim, kararlarında esnek ve safdil olduğundan memleket idaresini ellerine teslim ettiği vezirler keyfince davranarak hazineyi boşaltmış, altın ve gümüşleri silip süpürmüş ve padişahın adını kötü ve zalime çıkarmışlardır. Böyle giderse memleketin hali haraptır." Kubât, Mezdek taraftarı dini eğri birinin desisesine kanarak falan vilayeti zulm ile harap ve talan eden, raiyyeti fakre düşüren falan vali ve tahsildardan hoşnudâne, önüne koydukları birkaç kese altına kanıp tamah eyledi. Şu kadarının farkına varıp onlara demezdi ki: "Yahu siz o vilayetin emiri, valisisiniz. Maişetinizi idame ettirecek ve öteberinizi karşılayıp maiyetinizdekilerin ihtiyaçlarını karşılayacak bir vilayet geliri tayin ettim. Bu meblağı halkın sırtından çıkarttığınızı biliyorum. Önüme koyduğunuz bu fazlalığı babanızdan miras kalmadı ya! Bunların hepsi halktan haksız yere gasp ettiklerinizdir." Ve aynı şekilde âmile demezdi ki, "Vilayetin geliri şudur, bir kısmını beraat ile harcadınız bir kısmını da hazineye yolladınız? Peki ya sizdeki bu şatafatı nereden edindiniz? Haksız yere aldıklarınızdan değil mi?" Başkalarının kendilerine çeki düzen vermesi için konuyla ilgili tahkikat ve gerekenlerin yerine getirilmesini emr ü ferman buyurmazdı.

Tahta çıkmasının üzerinden üç dört yıl geçtikten sonra bile ikta sahipleri ve memurlar alıştıkları şekilde zorbalıklarına devam ediyorlar, mağdurlar ise dergâha yüz sürüp feryad ü figan eyliyorlardı. Nûşirevân-ı âdil divanı toplayarak mezâlim meclisi kurulmasını emretti. Devletin ileri gelenleri mecliste hazır oldular. Şah evvela Allahü Teâlâ azze ve celleye hamd ü sena eyleyerek şöyle dedi: “Biliyorsunuz ki bu saltanatı Hüda azze ve celle bana bahşetti. Öte yandan babamdan miras aldım ve bana karşı ayaklanan amcamla kavgaya tutuştuk; ona galip gelerek bir kez daha tahtı kılıcımla zapt ettim. Tanrı azze ve celle bu mülkü bana ihsan edince, her birinize bir vilayet vererek ben de size bahşettim. Devlette hakkı olana, hakkı olanını vermekten sakınmadım. Babamdan izzet ü ikram görenlerden izzet ü ikramı, makam bulanlardan mevkilerini esirgemedim. Derecelerine ve iktalarına elimi bile sürmedim. Şimdi size diyorum ki, reayaya ve hakkın kullarına güzellikle muamele ediniz, alınması gereken vergi dışında vergiyi almaya kalkışmayınız. Ben size saygıda kusur eylemezken siz sözlerime kulak asmıyorsunuz. Allah’tan hiç mi ar etmezsiniz? Allah esirgesin ya uğursuzluk üstüme sıçrar da devletime zeval verirse? Cihanda düşmanlarımızdan eser yok, refah ve asayişiniz berkemaldir. Bundan ötürü Allahü Teâlâ’nın bizlere ve sizlere ihsan buyurduğu nimetlere şükürle vaktimizi geçirmemiz evladır. Çünkü zulüm devlete, nankörlük nimete zeval verir. Bundan böyle Hakk’ın kullarına iyilikle muamele eyleyesiniz; reayanın işini kolay kılasınız, zayıfları incitmeyesiniz, âlimleri aziz tutasınız, salihlerle düşüp kalkasınız, kötülerlerden sakınasınız gerektir. Allah ve melekleri şahit olsun ki, kim ki bundan gayrı kendine bir yol bellerse onu sağ komayacağım!”

Bu sözlerden sonra oradakilerin hepsi: “Buyurduğunuz gibi eyler, itaat ederiz.” dediler.

İşlerinin başına geçtikten birkaç gün sonra adaletsizlik ve tamahkârlıklarına devam ettiler. Bu çapulcuların her birisi Nûşirevân’a toy gözüyle bakarak, onun kendileri sayesinde hüküm sürdüğünü, onu istediği vakit alaşağı edebileceklerini sanıyorlardı. Nûşirevân bunlardan haberdar olmasına rağmen onları idare ediyordu. İşler bu minval üzere, beş yıl geçti.

Ve fakat Nûşirevân’ın, kendi mülkünde ondan daha zengini ve azametlisi bulunmayan, Azerbaycan ve Horâsân’ı idare eden bir kumandanı var idi. Mal ve mülkçe, techizat ve levazımatça hiçbir eksiği gediği yok idi. Bu şahıs, ikamet ettiği şehir civarında bir malikâne ve bahçe yaptırmak istedi. O havalide yaşlı bir kadına ait bir parça arazi var idi. Padişaha verdiği vergisini buradan temin ediyordu. Kadının günlük 4 somunluk nafakası vardı. Bir somunla çerağına yağ, biriyle ekmeğine katık alır, geriye kalan iki somun ise sabah ve akşam öğününe

yetiyordu. Halk Allah rızası için üstüne başına giyecek bir şeyler veriyordu. Yaşlı kadın dışarı hiç çıkmaz, bütün vaktini evde geçirirdi. Derken bu sipah-sâlâr yaşlı kadının bir parça toprağına "işimi görür" diye tamah ederek kendisine satması için birini yolladı. Kocakarı: "Satamam, zira bu toprak benim daha çok işimi görmektedir. Rızkımı kazandığım dünyalık, bütün sermayem budur." diye cevapladı. Sipah-sâlâr: "Bedeli neyse öderim ya da karşılığında geliri daha yüksek bir arazi veririm." dedi. Kocakarı: "Katiyen olmaz, bu toprak benim meşru arazimdir. Atam babam yadigârıdır. Komşuların hepsi beni tanır ve bana sahip çıkarlar, oysa senin bana teklif edeceğin toprak bana uzak düşer." dedi. Sipah-sâlâr bu sözleri umursamadan zorbalıkla kadının arazisine el koyarak çevresini duvarla ördü. Acze ve fakre düşen kadın sonunda ya toprağının bedelinin ödenmesine yahut kendisine başka bir yerde arazi verilmesine rıza gösterdi. Daha sonra yaşlı kadın onun dergâhına varıp dil döktüğü halde sipah-sâlâr başını öne eğdi; sessiz kalarak konuya teveccüh etmedi. Kadın huzurdan umutsuzca ve boynu bükük ayrıldı. Sipah-sâlârın ata binmesini kollayan kadın onun geçeceği yolda durdu. Sipah-sâlâr yaklaşınca feryad u figan ile arazisinin bedelinin ödenmesini talep etti. Emir ona hiçbir karşılık vermedi. Dert yandığı her hacibden "Tamam biz meseleyi emire iletiriz." cevabını alıyordu. Derken hadisenin üstünden iki yıl geçti. Kocakarı iyiden iyiye fakr u zaruret içindeydi. Elinde avucunda bir şey kalmamış, umutları tükenmişti. Bir gün kendi kendine, "Kalkıp şahın kapısına varayım. Çünkü bu zalimi başımıza musallat eden onun kendisidir. Kulağıma adil birisi olduğu çalındı ve biliyorum ki nice meşakkatlere katlandım. Varıp Nûşirevân'ı bir göreyim. Eğer hakkımı teslim ederse ne âlâ; yok eğer umursamazsa ben de işimi Allah'a havale ederim. Belki sonra insafa gelir." dedi. Halini kimseciklere açmadı. Bir gün meşakkatler içinde Azerbaycan'dan mahzun melul bir halde yola çıkıp Medayin'e revan oldu. Şahın dergâhına varıp Nûşirevân'ı azametli ve görkemli bir şekilde gördüğünde kendi kendine şöyle düşündü: "Korkarım ki girmeme müsaade etmezler. İyisi mi şu civarda bir yerlere pusayım da padişah atına bindiği anda önüne atlayıp feryadlar eylerim. Bakarsın dediklerime kulak verir de maruzatımı ona arz etme imkânı bulurum."

Kadının arazisine el koymuş olan o sipah-sâlâr da hasbelkader Nûşirevân'ın yanında idi. Nûşirevân da o gün ava çıkmaya niyet etmişti. Avın hangi mahalde yapılacağını da öğrenen kocakarı, yerinden zahmetle doğrularak avın yapılacağı yere doğru yol aldı. Ertesi gün Nûşirevân şikargâha vardığında askerler dört bir yana dağıldı ve Nûşirevân'ın çevresi bir anda boşaldı. Yanında maiyetinden kimse kalmadı. Kocakarı bismillah diyerek saklandığı çalılıktan fırladı. Nûşirevân'a doğru koşarak maruzatını arz eyledi: "Ey melik eğer cihangir isen

şu zavallı kadının hakkını teslim et ve arzuhalime kulak ver.” dedi. Nûşirevân derhal durdu. Arzuhalini alıp okudu. Kadının sözlerini can kulağıyla dinledi. Anlatılanları dinleyen Nûşirevân’nın gözleri dolmuştu. Yaşlı kadına dönerek: “İçin rahat olsun, işin buraya kadar olan kısmı seni, bundan sonrası bizi ilgilendirir, muradına ereceksin ve şehrine seni geri yollayacağım. Buralarda birkaç gün istirahat eyle. Zira uzun yoldan gelmişsin.” dedikten sonra ferraşı çağırarak; “Bu kadını bir katıra bindir ve şehre götürüp kendi evinde misafir eyle, kendisini çağıracağımız güne kadar her gün ona iki min ekmek, bir min et, her ay da hazineden beş altın dinar ver.” diye ferman buyurdu. Ferraş buyrulanları harfiyen yerine getirdi.

Melik Nûşirevân şikargâhtan döndükten sonra gece gündüz kocakarının anlattığı hadisenin aslını esasını, olayın kadının dediği gibi vuku bulup bulmadığını düşünüyordu. Nihayet bir gün kaylûle vakti uşaklardan birisini çağırarak falan eve gidip falan gulamı huzura getirmesini emretti. Uşak giderek emredilen şekilde gulamı getirdi. Melik gulama: “Ey gulam! Pek âlâ ve muhterem gulamlarımız olduğundan haberin vardır. Ve hepsi arasından seni seçip sana itimad ettim. Bu iş için hazineden harcırah alıp Azerbaycan’da falan şehre gitmeli, falan menzilde inmeli, yirmi gün boyunca oraya yerleşmeli, her çeşit insanla oturup kalkmalı, laf arasında, ‘Sizin buralarda falan isimli bir kocakarı vardı, nicedir hali, görünürlerde yok, bir parça toprağı vardı ne oldu?’ diye herkesten bir güzel sorup soruşturmalı ve olan biteni bana eksiksiz nakletmelisin. Seni bunun için gönderiyorum. Fakat yarın sarayda ordunun ileri gelenlerinin huzurunda sana, ‘Azerbaycan’a git, her şehirden hazineye mal getir, gelirat ve akaret ne durumdadır bir bak, bir yerlerde tabii afet olmuş mudur bir gör.’ diyeceğim. Mümkün olduğunca tez dönüp beni bilgilendirmelisin.”

Gulam: “Baş üstüne efendim.” dedi.

Nûşirevân ertesi gün aynen söylediği gibi yaptı. Daha sonra gulam yola çıkarak sözü edilen şehre vardı. Burada yirmi gün konaklayarak her çeşit insanla hasbihâl eyledi. Daha konu açılmadan cümlesi şunları söylüyordu: “O biçare onurlu bir kadındı. Kocası, malı mülkü var idi. Fakat feleğin sillesini yedi. Maişetini idamesini sağlayan bir parça toprağı var idi. Geçimini oradan temin ederek yaşamını sürdürüyordu. Her gün dört ekmeği olurdu, biriyle çerağına yağ, diğeriyle yemeğine katık, geriye kalan ikisiyle karnını doyururdu. Padişaha da payına düşeni verir, hayatını bu şekilde devam ettirirdi. Ta ki şehrin valisi onun sahip olduğu toprak civarına bir köşk dikene değin. Vali o toprağı ondan cebren aldı. Ne bedelini ödedi ne de karşılığında ona bir toprak verdi. Zavallı kadın tam iki yıl boyunca valinin sarayının kapılarını aşındırdı ama nafile, eline

hiçbir şey geçmedi. Nicedir kocakarı ortalıklarda gözükmüyor; bilmiyoruz ki ne âlemdedir, öldü mü kaldı mı hiç haberimiz yok.”

Gulam meselenin aslını esasını kavrayınca melikin dergâhına dönerek, Nûşirevân’ın huzuruna vardı ve “Haşmetmeablarının sayesinde cihanın dört başı mamur, gelirat gayetle bereketli, dallar meyvelere durmuş, çemenzârlar şâd ü Hürrem, şikargâhlar bayındırdır.” diyerek olan biteni Nûşirevân’ın bilgisine arz etti. Nûşirevân “Elhamdulillâh” diye karşılık verdi. Meclisten el ayak çekilince, “Kocakarının meselesine dair kulağına gelenleri anlat bakalım.” dedi. Gulam bütün duyduklarını bir bir anlattı. Nûşirevân kadının söylediklerinde haklı olduğuna kanaat getirerek gün boyunca kederli halde bekledi. Nihayet ertesi gün baş hacibi emretti ve “Devlet erkânı ve emirler huzura geldiklerinde falanca şehrin valisini ikinci emrime kadar koridorada tutuver.” diye emir verdi. Cümle devlet erkânı saraya teşrif eyleyip huzurda el pençe divan durdular.

Nûşirevân yerlerine buyurmalarına müsaade buyurdu. Daha sonra huzurdakilere dönerek: “Size soracağım şeye layıkınca cevap verin.” dedi.

Huzurdakiler: “Baş üstüne.” dediler.

Nûşirevân: “Azerbaycan emirliğine verdiğimiz falanca kimsenin ne kadar malı mülkü vardır?”

Huzurdakiler: “Bildiğimiz kadarıyla ihtiyacı olmadığı halde 2.000.000 dinarı, 500.000 dinarlık altın ve gümüşten ziyafet eşyaları, 300.000 dinar değerinde yaygı ve zinet eşyasına maliktir. Irak, Fars ve Azerbaycan diyarlarında emlakının olmadığı kasaba yoktur. Denebilir ki ondan daha âlâyişli bir emir bulamazsınız.” dediler.

Nûşirevân: “Peki ya hayvan cinsinden nesi var?”

Huzurdakiler: “Tahminen otuz bin kadar hayvanı vardır.”

Nûşirevân: “Ya köle?”

Huzurdakiler: “Bin yedi yüz gulam, dört yüz cariyesi vardır. Sizin devlet-i şâhâneniz sayesinde daha ne şatafatı olduğunu bir Tanrı azze ve celle bilir.”

Nûşirevân: “Allah’ın kendisine nice nimetler ihsan buyurmuş olduğu mal sahibi mülk sahibi birini düşünün ki; zavallı, takati kalmamış, sabaha birini akşama birini yediği sadece iki ekmeği olan zayıf bir kocakarının elindekine tamah ederek tutup ekmeğini zorbalıkla gasp ediyor. Böyle birinin hakkı nedir?” diye sordu. Ekâbir başını öne eğerek: “İmkân dairesinde verilebilecek en şiddetli

cezaya çarptırılmalıdır!” dediler.

Nûşirevân: “Tez elden bu herifin tepeden tırnağa derisinin yüzülmesini, içine ot tıkıp sarayın kapısına asmanızı ve dahi münadinin yedi gün ‘halka zulmü reva gören mahlûkun akıbeti bu olur’ diye çağrışmasını emrediyorum!” dedi. Söz konusu emirin derisini yüzdüler ve içine ot doldurup Nûşirevân’ın sarayının kapısına asarak emri aynıyla icra ettiler. Münadi tam yedi gün bu haberi duyurdu.

Ve sonra Nûşirevân ferraşı çağırarak: “Sana emanet eylediğim kocakarıyı getir.” diye emretti. Ferraş kadını getirdi. Ardından Azerbaycan’a yolladığı gulamı da huzura çağırarak ona: “Seni niçin Azerbaycan’a yolladım?” diye sual etti.

Gulam: “Şu ihtiyar kadın meselesini açıklığa kavuşturmam için yolladınız efendim. Meseleyi vuzuha kavuşturup size arz ettim.” dedi.

Nûşirevân ekâbire şöyle seslendi: “Biliniz ki ben laf olsun diye iş yapıp söz konusu kişiye karşı bir hata işlemedim. Bundan böyle Tanrı azze ve celle rağmına zulüm ve gaddarlık eyleyen kişi aynı kaderi paylaşır. Yeryüzünde bozguncuların kökünü kazır, zalimlerin elini eyledikleri zulümden çekerek cihanı adalet ve hakk ile mamur kılarız. Değil mi ki Tanrı azze ve celle bizi bunun için yarattı! Değil mi ki zorbaların ve zalimlerin mazluma uzanan ellerini kırmak için bizi kullarına şah eyledi. Aynı akıbeti paylaşmamak için elinizden geldiğince iyi işler yapmaya azmediniz.”

Nûşirevân’ın azametinden ve celallenerek çarptıracağı cezadan mecliste hazır bulunan herkesin ödü koptu.

Daha sonra ihtiyar kadına: “Sana zulmü reva görenin hakkından geldim. Senin arazinin ortasında kaldığı konak ve bağı da sana bağışladım.” dedi ve ona bir binek hayvanıyla, masraflarını karşılaması için harçlık verdi. Kendisinden bir daha vergi alınmaması için ferman buyurarak onu şehrine yolladı ve “Dergâhımızın kapısı zulme maruz kalanlara her daim sonuna kadar açıktır. Tanrı azze ve celle zalimlerin elini mazlumların yakasından çekmek içün bize bu saltanatı ihsan eylemiştir.” dedi. Daha sonra sarayın hacib, hizmetkârlarına dönerek: “Her nereden gelirse gelsin dergâhımıza iltica eden kimi kimsesi olmayan düşkün ve miskinlerin hallerini saklı tutmayıp devamlı bizi haberdar kılasınız.” dedi. Ardından dergâha gelenlerin hacibe ihtiyaçları olmasın diye, yedi yaşındaki bir çocuğun dahi elinin erişebileceği zillerin asılı olduğu bir zincir yapmalarını emretti. Dergâha şikâyet için varanlar o zinciri sallayarak

zilleri çaldırırdı. Zillerin sesini duyan Nûşirevân çalan kişiyi huzura kabul eder, maruzatını dinler ve hakkını zalimden alırdı. Aynen öyle yaptılar. Nûşirevân'ın bu cezasından cümle ordu ve halk derin bir korkuya kapıldı. Haksızlığa uğrayanların hakkını teslim ediyor, hiç kimsenin zulüm ve zorbalık etmeye gözü kesmiyordu. Nûşirevân'ın devleti sapasağlam ayakta kaldı. Cümle âlem huzur içindeydi. Yedi yıl boyunca bir Allah'ın kulu o zincire dokunmadı. Hiç kimse Nûşirevân'ın bargâhına kendisine haksızlık yapıldı iddiasıyla gelmedi ve kimse kimseye zulmetmedi.

Hikâye

Yedi yıl sonra bargâhta ve saray kapısının önünde kimseciklerin olmadığı, muhafızların pinekliediği bir öğle vakti çan sesleri yükselmeye başladı. Nûşirevân sesi duyar duymaz derhal iki hadimi görevlendirerek: "Bakın bakalım kimmiş şikâyete gelen." dedi. Hadimler gelip baktıklarında bir de ne görsünler: Sarayın kapısından bir yol içeri dalarak sırtını zincirlere sürten sıska, çelimsiz, uyuz bir eşekten başka bir şey değildi.

İki hadim Nûşirevân'ın huzuruna vararak, "Efendimiz, şikâyete gelmiş birisi mevzubahis değildir. Sadece sıskası çıkmış, çelimsiz, uyuz bir eşek ya keyif aldığından ya da kaşındığından sırtını zincire sürtüyor." dediler.

Nûşirevân: "Yanlış düşünüyorsunuz. Zira bu eşek bile adalet talep etmeye gelmiştir. Gitmenizi ve eşeği şehrin merkezinde dolaştırarak sahibini bulmanızı ve ardından beni haberdar etmenizi emrediyorum." dedi. Hadimler Melik Nûşirevân'ın huzurundan ayrılıp eşeği şehrin meydanına götürerek: "Bu eşeği tanıyan var mı?" diye sordular.

Dediler ki: "Evet, şehir ahalisi onu tanır. Bu eşek falanca çamaşırcınındır. Yirmi yıldır onu tanırız. Her Allah'ın günü çamaşırları bu eşeğe yükleyip akarsu kenarına yıkamaya götürüp akşama geri getirirdi. Tabii o zamanlar bu genç bir eşekti, ama artık yaşlandığı için sahibi onu dışarı kovdu. Şehirde millet Allah rızası için ona ottur, sudur falan verir. Birkaç gündür de ortalıkta onu göremedik."

Hadimler meseleye vâkıf olunca derhal saraya dönerek Nûşirevân'ın huzuruna varıp meseleden onu haberdar kıldılar. Nûşirevân: "Size bu eşeğin bile adalet istemek için dergâha geldiğini söylememiş miydim? Bu gece hayvancağızı yemleyiniz ve yarın da gereken ne ise yapmak için çamaşırcıyı mahallenin dört kethüdasıyla birlikte huzuruma getiriniz." dedi.

Ertesi gün hadimler aynen kendilerine emredildiği gibi yaptılar. Eşeği, sahibiyle birlikte mahallenin dört kethüdasını Nûşirevân'ın sarayına getirdiler. Nûşirevân çamaşırcıya dedi ki: "Bu eşek genç iken onu işe koşuyordun, yemini veriyordun. Şimdi ise yaşlanıp elden ayaktan düştüğünden ötürü ona yem vermez oldun. İşlerini göremez olunca onu sokağa attın. Peki, sorarım sana, onun o yirmi yıllık yaptığı hizmet nereye gitti?" Şah, çamaşırcıya kırk sopa vurulmasını emrederek şöyle ferman buyurdu: "Bu dört kethüdanın nezareti altında, yaşadığı müddetçe eşeğe ihtiyacı olduğu kadar yemini temin edeceksin; bir aksaklık olduğu takdirde seni ben nasıl terbiye edeceğimi bilirim, bunu iyi belle!"

Şu halde, padişahlar işte böyle idiler. Fakir fukarayı, kimi kimsesi olmayanları gözetirlerdi. Memur olarak atadıklarına, ikta sahiplerine ve gulamlara dikkatli olmalarını buyurur idiler. Zira bu cihanda iyi bir namla anılmak diğer cihanda ise kurtuluşa ermenin sırrı bundadır. İkta sahiplerinin, memur ve gulamların yerlerine çakılıp kalmamaları, ulaşılmaz yapılar ardına sığınmamaları ve rahatsızlık vermemeleri, halka aklı başında ve iyi muamele etmeleri ve dolayısıyla memleketin huzuru için onları iki yılda bir değiştirmelidir.

Altıncı Fasıl

Kadılar, Hatipler, Muhtesibler ve İşlerinin Revnak Bulmasına Dair

Padişahın memleket sathında görevli kadıların vaziyetlerinden teker teker haberdar olması gerektir. Vazife; onlardan âlim, zahit ve halkın malında gözü olmayanlara teslim edilerek gönlünün harama meyletmemesi için ihtiyaçları olduğu miktarda maaşa bağlanmaları icap eder. Zira bu, muazzam derecede hassas ve önemli bir noktadır. Çünkü onlar Müslümanların canlarından ve mallarından mesul kılınmış kişilerdir. İster cahilane ister kasten yahut tabiatları gereğince bir hüküm yahut fetva verdikleri vakit diğer kadıların verilmiş yanlış karara şerh düşüp padişaha iletmeleri, söz konusu hâkimin de azledilerek cezalandırılması gerektir.

Görevli memurların kadıya hürmette kusur etmemeleri, saray içinde kadıyı muteber ve aziz tutmaları gerektir. Kerli ferli, efendiden biri olduğu için bir şahıs eğer ki hüküm günü saklanıp mahkemede hazır bulunmaz ise ol şahıs cebren ve cezren kadının huzuruna getirilse gerektir. Peygamber aleyhissalatu vesselam ashabı kendi devirlerinde hak yerini bulsun ve hiç kimse mahkemeden ayak çekmesin diye bu işlerle bizzat kendileri meşgul olmuş, bizzat kendileri icra eylemişlerdir. Âdem aleyhisselamdan şimdiye dek her zaman, her millet ve memlekette adaleti şiar etmeleri sayesinde mülk kendi hanedanları elinde baki kalmıştır.

Hikâye

Rivayet olunur ki, mihrigân ve nevrûz günlerinde kerem edip ayrım gözetilmeksizin cümle halka bargâha gelmeleri için izin vermek Acem şahlarının töresindendi. Bayramlardan birkaç gün evvel “Falan güne hazır olunuz” diye de münadi çağırtılırdı. Cümle halk üstüne düşen işi yapar, delillerini göstererek maruzatını kaleme alırdı. Bayram günü gelip çattığında münadi saray kapısından halka şöyle nida eylerdi: “Her kim ki birisini halini hacetini arz etmekten işbugün alıkoyarsa, padişah ol kişiye aman vermeyecektir!”

Sonra melik ahalinin arzuhâllerini alır, huzuruna koyarak tek tek incelerdi. Kadı’ul kuzat olan mûbed-i mûbedânı sağ yanına oturttuktan sonra şah ayağa kalkar ve tahttan inip mûbed-i mûbedânın önünde diz çökererek: “Evvelemirde zatımın gadrine uğradıkları için hak talep edenlerin haklarını teslim eylemekten perva etme.” derdi. Münadi de, “Meselesini bir an önce halletmek için şah ile bir

davası olanlar şöyle dizilsinler.” diye emrederdi.

Sonra şah mûbede dönerek şöyle buyururdu: “Tanrı azze ve celle katında padişahların işledikleri günahtan daha büyük günah yoktur. Çünkü Tanrı azze ve celle padişahlara bahşettiği nimeti hiçbir kuluna nasip eylememiştir. Padişaha, kendi kullarına hükmetme hakkı vermiştir. Bundan ötürü padişahın pür-adil olması ve mazlumlara kıyan elleri kırması gerektir. Padişah halka zulmü reva görürse askerlerin cümlesi Allahü Teâlâ azze ve celleyi yâdından silerek nankörlük içinde raiyyete nice fenalıklar eyler. Nihayetinde kati surette Hakk Teâlâ’nın gazabı çatar ve onları rahmetinden mahrum bırakır. Çok geçmeden de cihan harap olur. Hükümdarların zulmü ve uğursuzluğu yüzünden padişahların ömrü kısalır ve saltanatları başkasının eline geçer. İşte şimdi ey mûbed! Allah aşkına beni kendinden evla görmeden, kayırmadan bak şunların şikâyetlerine! Allahü Teâlâ yarın hesap günü bana her ne soracak ise senden bilirim.”

Bunun üzerine mûbed davayı ele alırdı. Eğer ki padişah ve davacı arasındaki meselede davacı haklı çıkarsa ona hakkını teslim ederdi. Yok, eğer davacı kişinin padişah üzerinde bir hak talep etmesi söz konusu değilse o kişinin cezalandırılmasını buyurur, bunun üzerine münadi şöyle nida ederdi: “Bu, mülk ve memlekette eksik gedik arayan küstahların layık olduğu cezadır.” Mûbed mahkemeyi sona erdirdiğinde padişah tahtına çıkar, tacını giyer ve ekâbire dönerek: “Zalimin hevesi kursağında kalsın diye evvelemirde kendimizle ilgili davaları neticeye bağladık. Eylediğiniz zulüm var ise şimdi bir davacınız var demektir; tek tek gidip rızalarını alınız.” derdi.

Erdeşîr Bâbek zamanından Yezdgird-i Bezehger zamanına kadar hal bu âdet üzere devam eyledi.

Yezdgird, atalarının töresini değiştirerek yeryüzünde zulmün temellerini attı; karanlık âdetler vazetti. Halk tarifsiz meşakkatlere düçar oldu. Dillerden ilençler, kargışlar ardı sıra döküldü. Günlerden bir gün ansızın eyeri koşulmamış süvarisiz bir at sarayın önünde peydahlandı. Orada bulunan devletin ileri gelenleri hepsi atın parmak ısırtan emsalsiz güzelliğini dile getirdiler ve her biri epey çaba sarf etmelerine rağmen atı zapt etmeyi başaramadı. Nihayet at gele gele Yezdgird’in sarayının tam önüne gelerek oracıkta usulca duruverdi.

Yezdgird: “Beri durun, bu, Allahü Teâlâ’nın kendi katından bana gönderdiği bir armağandır.” diye buyurdu. Sonra ayağa kalkarak usulca atın yanına sokuldu. Bütün ekâbir atın hiç tepki vermemesini hayretle izliyordu. Yezdgird elini uzatarak atın yelesini tutuverdi ve yüzünü okşamaya başladı. Eliyle atın sırtını da ovmasına rağmen at huylanmadı. Eyer getirmelerini emrederek sıkı sıkıya eyerle

birlikte ata gem vurdu. Ardından küstahça bir cesaretle paldım da vurmaya kalkınca, at ansızın Yezdgird'in göğüs kafesine bir çifte savurup onu yerlere sererek canından etti. Herkes lâlüebkem kalakaldı. Sonra at saraydan çıkıverdi. Hiç kimse atın sırrına vâkıf olamadı ve hiçbir Allah'ın kulu atın nereden gelip nereye gittiğini çözemedi. Halk ise atın kendilerini o zalimden kurtarmak için Allahü Teâlâ'nın yollamış olduğu bir melek yahut elçi olduğuna çoktan kani olmuş idi.

Hikâye

Rivayet olunur ki, bir şahıs Ebû Devânık'ın meclisine girerek o anda mecliste bulunan Ammâr bin Hamza'dan "Arazimi gasp etti" diye şikâyette bulundu. Emirül-mü'mînin Ebu Devânık, Ammâr'a: "Derhal kalk, davacının yanına otur ve şikâyete cevap ver!" dedi.

Ammâr: "Onun muhatabı ben değilim. Şayet bahsi geçen arazi benim ise ona bağışlıyorum ve dahi halife hazretlerinin bendeyi aziz tutarak bana münasip gördüğü bu makam ü mevkiden geçmektense şikâyete konu olan araziden vazgeçerim." dedi. Onun bu davranışı cümle ekâbirin takdirini topladı.

Davaları bizatihi kendisinin idare etmesi gerektiğini padişah bilse gerektir ve dahi hükümdar Arapçayı bilmeyen bir Türk yahut Tacik veya Arap soyundan olup şeriat hükümlerini okumamış biri ise muhakkak surette şahın niyabetiyle, işlerini takip etmesi için bir naib şarttır. Bu anlamda bütün kadılar padişahın naipleridirler ve padişahın kadıları himaye etmesi lazımdır. Nişanlarını taşıdıklarından, halifesi ve memuru olduklarından ötürü hükümdarın onları himaye edip itibar ve mevkilerini saydın tutması gerekir.

Ve dahi, namaz meselesi muazzam derecede hassas bir konu olduğu için padişah Cuma namazının kılındığı mescidlere hatipleri mütedeyyin, Kur'an-ı Kerim'i okuyabilen ve Kur'an ilimlerine vâkıf kişiler arasından seçmelidir. Zira Müslümanların namazının sıhhati imamlara bağlıdır. İmamın namazı fasit olduğunda cemaatin de namazı fasit olur. Keza tartı ve fiyatların adilâne tutulması, alışveriş ilişkilerinin sağlıklı bir zeminde icrası, taşradan pazara getirilen malların bir yalan dolan olmaması için eksiksiz denetimi, ölçü taşlarının ağırlığının doğruluğu ve emir bi'l ma'rûf ve nehiy ani'l münker emrini ifa için her şehre bir muhtesib görevlendirmelidir. Mülkün ve adaletin temelinde yatan düsturların başında hükümdarın ve memurların muhtesibi himaye etmeleri gelir. Bundan gayrı bir tavır takınılırsa fakir fukara meşakkat çeker. Tacirler keyfince alışverişe koyulurlarsa halkın başına dertler açarlar. Ardından sapkınlığın gelip

şer-i şerifin paymal olması gecikmez. İşlerin adaletle yürümesi ve İslam kurallarının yürütülmesi için şu hikâyede geçen veçhile muhakkak bu mesele işin erbabına, bir hadime yahut hiç kimseden korkusu olmayan bir Türk'e emanet edilmelidir.

Hikâye

Rivayet olunur ki Sultan Mahmud, gece boyu gözde adamları ve nedimleriyle şarap içmiş, sabahlamıştı. Mahmud'un sipâhsâlârları Ali Nûş-Tekin ve Muhammed Arabî de şarap meclisinde onunla birlikteydiler. Kuşluk vaktine doğru aşırı şarabın ve uykusuzluğun tesiriyle Ali Nûş-Tekin iyiden sarhoş oldu. Evine revan olmak için destur istedi. Mahmud ona şöyle dedi: "Gündüz gözüyle eve böyle körkütük sarhoş halde gitmen yakışık almaz, güneş batana değin burada istirahat eyle; ayıldıktan sonra gidersin. Muhtesib seni şu halde görürse derhal derdest eder; hadd cezasını uygulayarak sopa vurdurur. Senin itibarın zedelenir, bu da içime dert olur." Elli bin kişilik bir ordunun serdarı olan Ali Nûş-Tekin'in kudreti bin adama bedeldi. Muhtesibin böyle bir şeye cesaret edeceği aklının ucundan bile geçmiyordu.

Sultana: "Bana müsaade." dedi.

Sultan Mahmud: "Madem laf dinlemiyorsun buyur müsaade senin!" dedi. Ali Nûş-Tekin çevresinde kalabalık maiyeti olduğu halde atına binerek evin yolunu tuttu.

Hasbelkader pazar yolunda muhtesib ile karşılaştı. Muhtesib onu öyle körkütük sarhoş görünce attan indirilmesini emretti. Muhtesib de attan inerek bir adamına Ali Nûş-Tekin'in kafasını, diğer adamına ayaklarını sıkıca tutmasını emretti. Daha sonra muhtesib kendi elleriyle Nûş-Tekin'e gözünü kırpmadan kırk sopa vurdu. Nûş-Tekin acıdan toprağı ısırıyor ve askerleri de çaresiz öylece bakıyorlardı. Hiç kimse ses etmeye cüret edemiyordu. İşte bu muhtesib haşmetli, görmüş geçirmiş, devlete hizmeti geçmiş Türk bir hadim idi. Ali Nûş-Tekin'e hadd uygulandıktan sonra onu evine götürdüler. Yol boyunca, "Sultanın fermanına boynu kıldan ince olmayanın akıbeti budur." diye söyleniyordu. Ertesi gün sultanın huzuruna varınca Sultan Mahmud: "Halin nicedir, muhtesibden yakayı nasıl kurtardın?" diye sual eyledi. Nûş-Tekin de yarık yarık olmuş yaralarını Mahmud'a göstermek için sırtını sıyırdı. Sultan Mahmud gülerekten: "Pazar yerine ve evden dışarıya bir daha sarhoş adım atmaya tevbe et!" dedi.

Devlet düzeni ve ceza sisteminin temelleri sağlam oturtulduğu için hukuk,

zikredildiği gibi fark gözetilmeksizin herkese uygulanmaktaydı.

Hikâye

Ve dahi işitmişliğim vardır ki Gazne ilinde habbâzlar dükkânlarının kapılarını erkenden kapattıklarından ekmek temini güç ve çetin bir hale gelmiş, fakir fukara da tarifi imkânsız sıkıntılara düşmüştü. Şikâyet maksadıyla dergâha varıp Sultan İbrahim'in[9] huzuruna gelerek ekmekçilerden dert yandılar. Sultan İbrahim ekmekçilerin cümlesini huzuruna getirmelerini buyurdu. Onlara: "Ekmeği neden bu hale soktunuz?" dedi. Ekmekçiler: "Şehre gelen her buğday ve unu sizin ekmekçibaşınız satın alarak ambara yığmakta ve 'ferman padişahındır' diyerek bir gıdım buğday almamıza müsaade etmemektedir." diye cevap verdiler. Sultan sarayın ekmekçibaşısını huzura getirip onun fillerin ayakları altına atılmasını emretti. Leşi, filin dişlerine asılıp şehirde dolaştırıldı.

Münadi; "Habbâzlardan her kim ki dükkânını açmazsa akıbeti işte böyle olur." diye nida etmesi emrolundu. Ambarlar sonuna kadar açılıp buğdaylar dağıtıldı. Ertesi gün akşam namazına değin her dükkânın önünde hâlâ kimsenin satın almadığı bayatlamış ekmekler durmaktaydı. Padişah vicdan sahibi ve adaletli olunca reaya daima huzur içinde olur. Vallahu a'lem.

Yedinci Fasıl

Âmil, Kadı, Reis, Sahne ve Muhtesibin Vaziyetlerini Teftiş ve Şartlarına Dairdir

Hükümdar hazretleri, her şehirden dini hükümleri kollamakta dikkatli, kalbinde daima Allah korkusu taşıyan, içinde kin ve düşmanlık beslemeyen kişiler bulup seçerek kendilerine şöyle buyursunlar: “Bu şehri ya da bu bölgeyi sana emanet ediyoruz; ahirette Hakk Teâlâ’nın bizi sorumlu tuttuğu şeyden biz de seni sorumlu tutarız. Âmilin, kadının, şahnenin, muhtesibin avam eşraf reayanın eylediklerini takip ederek gerekeni icra etmemiz için gizli saklı olmaksızın aşikâr ederek meselenin hakikatine ilişkin bizi haberdar kılasın. Mesuliyet almaktan kaçınıp emaneti kabul etmeyecek ve göreve gönülsüz yapıdakilere vazife, zor kullanarak tevdi edilmeli ve hatta zincire vurmalıdır.

Hikâye

Rivayet olunur ki, Abdullah bin Tahir, adil bir emir idi. Nişabur’daki türbesine gidip ziyaret eyledik. Ahali daima bu türbeyi ziyaret edip dua ederler ve Tanrı azze ve celleden hacetlerinin giderilmesini dilerlerdi. Abdullah bin Tahir, haksızlık yapılmasın diye ancak dindarlara, zahitlere ve dünya malını önemsemeyen ve kisisel çıkarlarıyla meşgul olmayan kimselere vazife buyurur idi. Böylece halka bir kötülük ve haksızlık ulaşmaz, hak yerini bulur ve teba huzur içinde hayatına devam eylerdi.

Hikâye

Günlerden bir gün gayetle fazilet sahibi, âlim ve Allah dostu bir zat olan Ebu Ali Dakkâk Horâsân vali ve serdarı Emir Ebu Ali İlyâs’ın makamına giderek bu zatın önünde diz çöktü. Ebu Ali İlyâs:

“Bana nasihatte bulun.” dedi.

Ebu Ali Dakkâk: “Sana bir şey sorsam samimâne cevap verir misin?” dedi.

Ebu Ali Dakkâk: “Tabii ki veririm.” dedi.

Ebu Ali Dakkâk: “Peki söyle bakalım, altını mı yoksa düşmanı mı daha çok seversin?” diye sual eyledi.

Ebu Ali İlyâs: “Altını daha çok severim.” dedi.

Ebu Ali Dakkâk: “Öyleyse nasıl oluyor da o kadar sevdiğin altını bu cihanda bırakıp, hiç hazzetmediğin düşmanını ahirete kendinle götürüyorsun?”

Ebu Ali İlyâs’ın gözleri doldu ve ağlamaya başladı. “Çok yaman bir öğüt vererek gaflet uykusundan uyandırdın beni.” dedi.

Hikâye

Rivayet olunur ki Sultan Mahmud’un çok da alımlı bir yüzü yoktu, dahası yakışıklı da sayılmazdı. Değirmi suratlı, sivri burunlu, kuru, uzun gerdanlı köse biriydi. Öte yandan sürekli toprak yediğinden sebep beti benzi atmış idi. Babası Sebuk-Tekîn cihandan göçünce kendisi tahta geçmiş, Hindistan ve Horâsân onun hâkimiyeti altına girmişti. Günlerden bir sabah vakti kendi odasında, önünde ayna ve tarak, seccadesine kurulmuş, namazını eda etmekteydi. Dua ve zikirlerini eylerken odanın kapısından Şemsu’l Küfât Ahmed bin Hasan girivererek temenna ile hükümdarı selamladı. Sultan Mahmud tespihatını yaptığı için ona başıyla oturmasını işaret etti. Sultan Mahmud tespihatı bitirdikten sonra kaftanını giyerek tacını başına taktı ve çizmelerini ayağına geçirdi. Önünde bulunan aynaya bakınca çehresini gördü ve yüzüne bir tebessüm yayıldı. Ahmed Hasan’a: “Aklımdan şimdi ne geçtiğini biliyor musun?” diye sordu.

Ahmed Hasan: “Efendimiz daha iyisini bilirler.” dedi.

Sultan Mahmud: “Yüzümün çirkinliğinden ötürü halkın beni sevmemesinden korkmaktayım. Halk öteden beri yüzü güzel padişahlardan hazzetmiştir.”

Ahmed Hasan: “Şevketli efendimiz, öyle bir şey yap ki kadın, çocuk, zengin fakir cümle halk seni canlarından çok sevip emrinle kendilerini ateşe ve suya atmaya amade olsunlar.” dedi.

Sultan Mahmud: “Nasıl bir şey yapayım?” diye sordu.

Ahmed Hasan: “Altını düşman say ki cümle âlem seni saysın.” Sultan Mahmud bu sözü takdir eyleyerek: “Bu sözün altında bin hikmet gizlidir.” dedi. Sonrasında Mahmud cömertçe ihsana koyulunca cümle halk hayır dualar ederek onu sevmek durumunda kaldı. Onun inayetiyle büyük işler ve fetihler oldu. Sümenat’a yürüyerek hududunu oraya kadar genişletti. Menât’ı da zapt ederek orada hâkimiyetini kurdu ve Horâsân mülkünü de ele geçirip hüküm sürdü ve ardından Semerkand’a doğru ilerleyerek Irak’a geri döndü. Bir gün Ahmed bin Hasan’a: “Dediğin o sözü kulağıma küpe eyleyeli beri iki cihan bana râm olup hâkimiyetime geçti. Dinarı tahkir ettiğimden ötürü iki cihanda takdir olundum.”

dedi.

Mahmud'dan evvel hiçbir hükümdara "sultan" denmemişti. (Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun) İslam ve küfür beldelerinde "sultan" olarak namlandırılan yegâne kişi Mahmud'dur. Bu unvan kendisinden sonra gelenek haline geldi. Sultan Mahmud kalbinde Allah korkusu taşıyan, adaletli, yürekli, gayetle akıllı, ilimsever, sağlam fikirli, dini pir ü pak ve gazi bir hükümdar idi. Güzel zamanlar adil hükümdarların hüküm sürdüğü zamanlardır. Adalet hâkim olunca ihsan da hâkim olur. Nitekim adaletin olduğu yerde civanmertlik de vardır.

Haber

Peygamber aleyhissalatu vesselam: "Adalet dünyanın izzeti ve sultanın gücüdür." buyurur. Adalet, ordu ve reayanın selameti, iyiliğin mihenk taşıdır. Nitekim Tanrı azze ve celle buyurur ki: "Göğü yüksetti ve ölçüyü koydu" [Rahman suresi; 7] yani adaletten daha hayırlı bir şey yoktur. Cenabı Hakk başka bir ayette şöyle buyurur: "Allah Kitabı hak ve ölçü ile indirmiştir." [Şura suresi; 17] Hükümdarlığa en çok yaraşan kişi kalbinde adaleti barındırıp; hanesinde dindarların ve âlimlerin huzur içinde kaldıkları, adamlarının Allah korkusu taşıyan Müslüman ve vicdanlı oldukları kişidir.

Hikâye

Fudayl bin İyaz, "Duam kabul olaydı da adil sultandan gayrısına dua etmeyeydim. Çünkü onun, Allah kullarının ve cihanın selametinin yolu adaletten geçer.

Hadis-i Şerîf

Resul aleyhissalatu vesselamın şöyle buyurduğu rivayet olunur; "Sırf Allah hatırına bu cihanda adaleti gözetenler kıyamet günü inciden minderlere kurulurlar."

Hükümdarlar halkın arasında adalet ve huzuru temin için hadiseleri sıhhatli bir biçimde nakletsinler diye kötülük eylemekten şiddetle sakınan, kalbinde Allah korkusu taşıyan, gönlünde ihanet beslemeyen kişileri memleket işlerine koşmuşlardır.

Emirül-mü'mînin Mu'tasım'ın Bağdat'ta şu sekilde yaptığı gibi:

Hikâye

Mu’tasım’ın sahip olduğu siyaset, azamet, askeri levazımat ve techizat Abbasi halifelerinden hiçbirisine nasip olmamıştı. Emri altında çoğunu gulamlıktan kurtararak emirliğe, hatta serdarlığa terfi ettirmiş olduğu, sayıları yetmiş bini bulan nice nice Türk kölesi var idi ve daima diline şunu pelesenk etmiş idi: “Hizmet etmekte Türk’ten iyisi yoktur.”

Derken bir gün bir emir, vekilini yanına çağırarak: “Ehemmiyetli bir mesele için Bağdat’ta tacir yahut ahaliden hasat vaktine ödemek şartıyla ticaret için bize 500 dinar borç verecek birilerini tanır mısın?” dedi. Vekil: “Pazar ahalisinden zamanla biriktirdiği nakit olarak 600 altın sultanî dinara sahip olan tüccar bir tanıdık var. Kendisiyle muhabbetim vardır. Her gittiğimde beni dükkânında ağırlar. Emir hazretleri ona bir elçi yollayarak buraya kendisiyle yemek yemeye davet edip izzet ü ikramda bulunsun. Yemekten sonra borç istendiği takdirde vermemekten hayâ eder, böylece birkaç tatlı sözle altınları ondan alabiliriz.” dedi. Emir söylenenlere harfiyen uyarak mezkûr kişiye birini yollayıp onu davet eyledi. Adam kalkıp emirin sarayına teşrif etti. Emir adamın selamına büyük bir ihtiramla karşılık vererek onu başköşeye buyur etti.

Ona: “Şöhretini, ahlakını, insanlığını işitip hayran kalmışım.” Mecliste hazır bulunanlar da: “Bağdat çarşısını karış karış gezseniz bu efendinin asalet ve sadakati ayarında biri bulunmaz.” dediler.

Emir ona: “Resmiyeti bırak da emret hizmetini görelim. Evindeymiş gibi davran.” Emir ne derse o hizmette kusur etmemek için tevazuda bulunuyor, vekil de sürekli: “Aynen” diyerek emiri tasdik ediyordu. Daha sonra yemek faslına geçtiklerinde emir göstermelik teveccühlerde bulunuyor, kendi tabağını ona ikram ediyordu. Nihayet yemek faslı sona erdiğinde emir misafire dönerek:

“Seni buralara kadar zahmetlere sokmamızın sebebini biliyor musun?” diye sordu.

Adam: “Hayır.” dedi.

Emir: “Malumun olsun ki şehirde benim ticaret ahlakımı iyi bilen, en küçük bir işaretimi emir telakki edip talep eylediğim meblağı bir çırpıda esirgemeden çıkarıp verecek birçok zenginden dostum ahbabım var. Lakin şimdi seninle benim aramda teklifsiz bir dostluk peyda olmasını istedim. Dört, bilemedin beş aylığına, yani hasat vaktine bir takım elbise de ilave etmek şartıyla bin altın dinar borç vermeni talep edeceğim. Bu meblağın hatta iki mislinin sende olduğunu ve bunu bizden esirgemeyeceğini bilirim.” Adam hayâdan ve gördüğü izzet ü ikramın altında kaldığından teklifi reddedemedi ve şöyle dedi: “Yalnız,

ben bin, iki bin dinar sahibi olan dükkândârlardan değilim. Bendenizin sermayesi topu topu 600 sultanî dinardır. Bu miktarla pazarda ticaret yapmakta, alışverişleri ucu ucuna gerçekleştirmekteyim. Şu kadar miktarı da bir araya getirmek için çok sıkıntılar çektim.”

Emir: “Hazinemde envai çeşit altın ayarında mal var, ama işimi görecek cinsten değiller. Tekrar edeyim ki burada maksat dostâne bir ilişki oluşturmaktır. Şimdi sen bana itimada şayan adamları şahit tutarak, hasat vakti 700 dinar misliyle ödemek şartını haiz bir senetle 600 dinar ver.” dedi.

Vekil de: “Sen daha emir hazretlerini tanımamışsın. Mîrimizden işini daha temiz yapan birini bulamazsın.” dedi.

Adam: “Nasıl münasip görürseniz efendim, sizden bunu esirgeyecek değilim.” dedi. Senedi adamın eline tutuşturarak altınlarını aldılar.

Gel zaman git zaman senedin vadesi gelip de çattıktan on gün sonra adam bir selam vermek için emire uğradı. Selam arz etmekten başka da bir şey talep etmedi. Kendi kendisine: “Zaten beni gördüğünde ne için uğradığımı anlayacaktır.” dedi. Vade gününden iki ay geçmesine rağmen emirden hiç ses seda çıkmıyordu. Adam emirin oralı olmadığına kanaat getirince vekile, emire ulaştırması için söz konusu altınlara ihtiyacı olduğunu ifade eden bir arzuhâl kaleme aldı. Emir cevaben: “Senin meseleni es geçtiğimi sanmayasın, için rahat olsun, şöyle birkaç gün sabret, ellerimle mühürleyip bir mutemedim vasıtasıyla senin ikametine yollarım.” dedi. Adamcağız iki ay daha dişini sıktı ama ortalıkta hâlâ altınlardan bir eser yok idi. Bir kez daha bir arzuhâl ile maruzatını arz ederek işin içinde bir bit yeniği olduğunu anladı. Sonra her Allah’ın günü emirin kapısını aşındırdı fakat nafile. Derken vadeden sekiz ay geçti.

Adamcağız çaresiz kaldı. Ekâbiri aracı kıldı, kadı’ul-kuzat’a başvurarak şer’en emiri dava etti. Şehrin ileri gelenlerinden adama ricacı olmayan kimse kalmadı. Hatta kaç defa bizzat kadı efendinin sarayından adamlar gidip onu mahkemeye götürmeye teşebbüs ettikleri halde muvaffak olamadılar. İşi halletmesi için kendisine rica edenlere söz verdiği halde sözünde durmuyordu. Nihayet senedin vadesinden bir buçuk yıl geçti. Adamcağız büsbütün perişan oldu. Kârından geçerek en azından sermayesini kurtarmaya razı oldu. Ama ne yapsa nafileydi. Eşraftan ekâbirden ümitlerini keserek meseleyi Allahü Teâlâ azze ve celleye havale edip Fazlumend mescidine revân oldu. Mescidde birkaç rekât namaz kılarak ah ü zar ile: “Ya Rabbi şu aciz kulunun feryadına yetiş ve beni hakkım olan şeye eriştir; hakkımı zalimden sök al!” diyerek Allah’a dualar eyledi. Mescidde bulunan bir derviş adamcağızın bu ah ü zarını işitince yüreği sızladı.

Adam namaz ü niyazını bitirince derviş ona:

“Efendi, seni böyle inim inim inleten dert nedir?” diye sordu.

Adam:

“Düçar olduğum derdi kime desem kâr etmez, bir Tanrı azze ve celle feryadıma ses verir.” dedi.

Derviş:

“Hele sen bir söyle bakalım, vesile oluruz belki...”

Adam:

“Ey derviş, halife dışında derdimi açmadığım şehrin eşrafından ekâbirinden kimse kalmamıştır. Ama gel gör ki beyhude, sana söylesem ne fayda...”

Derviş:

“Sen yine de içini dök, en azından bir parça rahatlarsın.” dedi.

Dervişin haklı olduğuna hükmeden adam, başından geçenleri bir bir anlattı.

Derviş:

“Behey adam bak derdini dökünce ferahladın, için rahat olsun, şimdi sana söyleyeceklerimi yaparsan hemen bugün altınlarına kavuşursun.” dedi.

Adam:

“Ne yapmalıyım?”

Derviş:

“İmdi falan mahallede minareli bir mescid var, mescidin hemen bitişiğinde bir büyük bir kapı, kapının yanı başında bir dükkân, dükkânda yamalı elbiseler içinde sökükler diken bir pîr-i fânî, bu pîrin yanında terzilik yapan bir çırak var, oraya git, pîre selam eyle, yancağızına çökerek, hallarını beyan et, maksadın hâsıl olduğunda da bizi bir hayır dua ile yâd et ama bunları yapmayı sakın ihmal etmeyesin.” dedi.

Adam mescidden çıkarak kendi kendine şöyle fikir yürüttü:

“Çok tuhaf, şehrin ekâbirinden emirlerine, emirlerinden kadılarına kadar kapısını aşındırıp ricacı eylediğim kimseciklerin elinden bir şey gelmezken, bir

derviş tutup beni ihtiyar bir terziye yollayarak muradımın hâsıl olacağını söylüyor. Hayret ki ne hayret! Hele gidip ne imiş bir bakayım.”

Adam denildiği gibi mezkûr mescide gidip bitişiğindeki büyük kapının yanı başında olan dükkâna vardı. İhtiyar terziye selam vererek önünde oturdu. Pîr, dikmekte olduğu kumaşı bir kenara bırakarak:

“Seni meşakkatlere gark eden mesele nedir?” diye sordu.

Adamcağız, meselesini en başından, mescide varıp yalvar yakar dua etmesine kadar ona her şeyi anlattı.

Pîr-i fâni onun bu perişan halini görünce; “İşleri yoluna koyan Hakk Teâlâ’dır, bize yolu yordamı göstermek düşer, senin hatırına emire bir de biz hali beyan edelim, Allahü Teâlâ işi kolaylar da inşallah muradına erersin, şimdi sen arkana yaslan ve dinlen.” dedi. Ardından iki çırağından birine, “Kalk ve hemencek falanca emirin sarayına var, ikamet eylediği odasının eşiğine otur ve falanca terzinin yamağının size bir diyeceği var diye içeri haber sal, seni içeri buyur ettiklerinde selamla gir ve selamımızı ileterek de ki: ‘Birisi kendisine vaat ve ikrar ettiğin 700 kırmızı dinarlık senedin üzerinden bir buçuk yıl geçmesine rağmen ödemediğin için senden davacı olarak huzurumuza gelmiştir, ricamız şudur ki; bu adamcağızın hakkını savsaklamadan kuruşu kuruşuna ödeyerek gönlünü hoş edip bir kusurda bulunmayasın ve cevabını tez elden bize bildiresin!’” Delikanlı derhal kalkarak soluğu emirin sarayında aldı.

Adamcağız kendi kendine: “Padişahların bile en sıradan insanlara edemeyeceği kelamı şu pîr-i fânînin, üstelik bir emire, şu delikanlıyı kullanarak ettiği kelama şaşakalmıştım.” dedi.

Delikanlı, ustasının söylediklerini emire iletince emir ayağa fırlayarak: “Ustana selam ve muhabbetlerimle teşekkürlerimi ileterek emrinin başımız üstüne olduğunu söyle. Hemen yola çıkıp altınları beraberimde getirerek sahibine teslim edeyim.” dedi.

Bir müddet sonra delikanlının dönerek, “Buyurduklarınızı harfiyen yerine getirerek dediklerinizi ilettim efendim.” demesinden daha bir saat geçmemişti ki emir iki uşağıyla çıkageldi. Atından inerek dükkâna girip ihtiyar terziye selam verdi. Pîrin ellerinden tutarak öptü. Surreyi uşağının elinden alarak: “İşte altınlar... Bu beyfendinin altınlarına göz koyduğum gibi bir şey aklına gelmesin, bütün hata şu vekil olacak heriflerindir.” dedi ve üst üste özürler diledi. Nakit ile altınları tartarak 500 sultanî dinarı ayırdı. Emir, terziye: “Bu 500 dinarı sahibine

bugün teslim eyle, 200 dinarını yarın dergâhdan döner dönmez ona ulaştırayım. Sonra helallik dileyip rızasını alayım. Sabah namazında tarafımdan zatınıza bir hizmetçi yollayacağım.” dedi. Pîr, “Âlâ” dedi, “bu 500 dinarı şimdi sahibine teslim et, bakiyesi için vaat ettiğin vakte vefa eyle.” dedi. Emir, altınları adamcağıza verip tekrar pîrin ellerine sarıldı, öptü ve oradan ayrıldı.

Sevinçten elim ayağıma dolanmış ne diyeceğimi bilmiyordum; elimi uzatarak teraziyi kendime doğru çekerek 100 dinar tartıp pîri fânînin önüne koydum.

Pîr:

“Nedir bu?” dedi.

Dedim ki: “Bana altınlarımı geri getirmek konusunda çaba sarf edip buna vesile olacak kişiye 100 dinar vermek için Allahü Teâlâ’ya ahd ü peymanım var idi. Şimdi mademki elime altınlarım geçti bu senin hakkındır. Gönül rızasıyla sana bağışladım.”

Pîr:

“Var yoluna git, benim emeğimin karşılığı, dilim döndüğünce bir Müslümanın gönlünü hoş eylemek, onu gamdan tasadan kurtarmaktır. Bunun verdiği huzur bana yetiyor. Bu altınlardan tekine elimi sürmeye cüret etsem, senin 700 dinarına kasteden o Türk’ten daha gaddar olurum. Altınlarını da alarak var selametle yoluna git. Yarın eğer geri kalan 200 dinarı getirirse ne âlâ! Yok, eğer getirmezse yanıma gel ki ondan alayım, bundan böyle de ticarette bulunduğun şahsı iyi tanı.”

Ne kadar ısrar ettimse de benden hiçbirşey almayı kabul eylemedi. Pîrin yanından çocuklar gibi şen ayrılarak evime döndüm. O gece rahat bir uyku uyudum. Ertesi gün evde otururken bir şahıs çıkagelerek, “Emir zahmet edip yanına kadar gelmenizi ister.” dedi. Sarayına vardığımda emir beni başköşeye buyur ederek, kendisinin sürekli padişaha hizmetle meşgul olduğundan ötürü bütün bunlara tek müsebbip olarak gösterdiği vekillerine ağır hakaretler yağdırdı, özür üstüne özür diledi. 200 sultanî dinarı tartarak bana takdim etti. Daha sonra kendisinden müsaade istedimse de bir şeyler yemem için ısrar etti. Yemekten sonra emir bir hizmetçisini çağırarak kulağına bir şeyler fısıldadı. Hadim bir koşu emredileni yaparak elinde bir kumaşa sarılı bir hilat ile geri döndü.

Emir, tepeden tırnağa beni giydirmelerini emretti. Altın sırmalı ipekten bir cübbe giyindim, ketenden zarif bir sarık takındım.

Emir:

“Benden memnun kaldın mı?”

“Evet.” diyerek senedi ona geri verdim.

Emir:

“Şimdiden tezi yok o pîr-i fânîye gidip hakkını sana teslim eylediğimi, benden yana gönlünün rahat olduğunu söyle!” dedi

“Baş üstüne efendim. Zaten kendileri de yarın için yanlarına uğrayıp bu mesele hakkında ona malumat vermemi istemişti.” dedim.

Emirin yanından ayrılarak, o pîr-i fânînin dükkânına varıp zatı sayesinde emirin geri kalan altınları bana verdiğini, şu 200 dinarı kabul etmesini rica ettim. Pîr kati surette bunu reddetti. Kalkarak dükkânıma geldim. Ertesi gün bir parça tavuk kızartarak, yanında biraz helvayla pîr-i fânînin yanına vardım ve:

“Pîrim, mademki altını kabul etmedin, bari şu tadımlık hediyemizi kabul eyle de gönlümüz hoş olsun.” dedim.

Hatırımı kırmayarak kabul eyledi ve ardından yemeye başladı. Çıraklarına da ikram etti.

Ardından: “Pîrim sizden bir ricam var, münasip görürseniz arz edeyim.” dedim.

Pîr: “Buyur söyle.” dedi.

Dedim ki:

“Biliniz ki, şu şehrin emirinden tut zahitine, kadısından tut şahnesine araya koymadığım adam kalmadı. Lakin emir hiçbirisine kulak asmayarak dikkate almadı ve altınımı vermeye yanaşmadı. Cümle âlem ona ne yapacağını şaşırdı. Senin bir sözünle çarçabuk altınlarımı iade etmesinin sebeb-i hikmetini bir mahzuru yoksa söyler misin?”

Pîr dedi ki: “Sen tabii benim Emirül-mü’mînin Mu’tasım’la aramda geçenleri bilmiyorsun değil mi?”

“Hayır.” dedim ve o:

“Öyleyse dinle de anlatayım.” dedi.

Hikâye

Tam otuz yıl var ki şu mescidin minaresinden ezan okumaktayım. Hayatımı terzilik yaparak idame ediyorum. Ömrühayatımda ağzıma bir yudum şarap almışlığım yoktur. Kulamparalığa bulaşmamış, kof işlere el sürmemişim. Bu civarda ordu serdarlığı yapan bir emirin konağı var. Günlerden bir gün ikindi namazını eda ettikten sonra mescidden çıkarak dükkâna doğru gelirken yolda emirle karşılaştık. Emir körkütük sarhoş bir halde gençten bir kadının çarşafını tutmuş çekiştirmekte idi. Kadın: “Müslümanlar, imdadıma yetişecek bir Allah’ın kulu yok mu, ben bu hale düşecek kadın mıyım, ben ki falan kişinin kızı falan kişinin zevcesi ve falan mahalde ikamet etmekteyim, iffet ve namusumdan haberdar olmayan kimse yoktur, şu Türk’ün yaptığı zorbalığa bakın, benimle fitne fücur eylemek için eylediği zulme bakın, kocam eğer evde bir gece dahi bulunmazsam beni üç talak ile boşayacağına ahd ü peyman eylemiş, şimdi hem Allah’tan hem kocamdan gayrı düşeceğim!” diye feryad ü figan koparark hıçkıra hıçkıra ağlıyordu. Bir Allah’ın kulu da çıkıp kadının imdadına yetişmiyordu. Mezkûr Türk 5.000 süvarisi olan kerli ferli ve ekâbirden bir emir idi. Ben bir parça bağırdımsa da nafile... hiçbir faydası olmadı. Emir, kadıncağızı sürükleye sürükleye sarayına götürdü. Müslümanlığımdan ötürü beynime kan sıçramıştı. İhtiyardan ve kethüdalardan birkaçını yanıma alıp emirin sarayına vararak emribilmarûf eyledik ve: “Heyhat! Bağdat ilinde, yani ki zamanın halifesinin yanı başında Müslüman bir kadını bir kişi zorla zorbalıkla yoldan çevirip fitne fücur için konağına götürmüş! Hemen şimdi kadını sal yoksa Emirül-mü’mîninin dergâhına vararak şikâyette bulunuruz!” dedik. Emir sarayından çıkarak, adamlarına bana engel olmalarını emretti. Kalabalıktan bazısının kafalarını kırdılar, bazısının ellerini ayaklarını sakatladılar. Hal böyle olunca oradan uzaklaşmak durumunda kaldık. Akşam namazının vakti girmişti. Başvuracak kapı olmadığı için akşam ve yatsı namazlarını kılarak evlerimize döndük. Üstümü değiştirerek evde bir müddet öylece oturdum. Hadiseyi düşünmekten gözüme uyku girmez bir halde geceyi yarılamıştım. Derken aklıma bir fikir geldi: “Yani bu herif, kadından muradını şimdiye kadar almıştır. Bu, kocasının onu boşamasından da beter bir durumdur. Şarap içenlerin vaktin nasıl geçtiğinden haberdar olmadıklarını ve uyumadıklarını işitmiştim. İyisi mi ben kalkıp minareye çıkayım ve bir ezan okuyayım. Bu Türk ‘galiba gün ağardığından ötürü ezan okunuyor’ zehabına kapılır da zavallı kadından ellerini çekerek onu salar. Ben de hemen minareden iner kocasından olmasın diye kadıncağızı evine götürüp ailesine teslim ederim.”

Aynen böyle yaptım. Minareye vararak avazım çıktığı kadar yüksek bir sesle

ezan okudum. Okudum okumasına da Emirül-mü'mînin Mu'tasım da o gece uyanık olmasın mı? Sesim ona da gitmiş ve kızgınlıktan küplere binerek: "Gecenin bir yarısı ezan okuyan kişi bozgunculuk yapmış olur, zira ezan okunduğunu duyup gündüz olduğunu sanarak bir kimse evinden çıksa, ases de onu tuttuğu gibi yakalasa, o kimse nice sıkıntılara düçar olur." demiş ve bir hâceye şöyle emretmiş: "Diğer müezzinlere bir ibret vesikası olsun diye tez elden şu müezzini derdest eyleyip huzuruma getirin de bir güzel dersini vereyim."

Ben mescidin kapısının önünde dinelmiş kadıncağızın çıkmasını beklerken hacibu'l-bâb'ın elinde bir meşaleyle bana doğru gelmekte olduğunu gördüm. Hacibu'l bâb:

"Hey, sen miydin o vakitsiz ezan okuyan? Halife fena halde öfkelendi." dedi

Ben: "Ferman efendimizindir, evet ben idim. Amma velâkin o ezanı bir küstah yüzünden okumaya mecbur kaldım."

Hacibu'l bâb: "Kim imiş bu küstah!" dedi.

Ben: "Allah'tan ve halifeden korkmayan birisi."

Hacibu'l bâb: "Kimmiş bu halifeden korkmayan babayiğit?" dedi.

Ben: "Bu sadece Emirel mü'minîne açılacak bir konudur." dedim

Hacibu'l bâb: "Ya Allah, düş önüme gidelim öyleyse." dedi.

Halifenin sarayına vardığımızda Hacibu'l bâb durumu bir hadime bildirdi. Hadim de saraya giderek bunu ilettikten sonra Mu'tasım beni emretti. Halife neden vakitsiz ezan okuduğumu sual edince, ona her şeyi arz ettim. Anlattıklarımı işitince öfkeden çılgına döndü. Hadim'e: "Hacibu'l bâb'a adamlarıyla acilen falanca emirin sarayına gidip onu tevkif etmesini, bu gece yoldan çevirerek alıkoyduğu kadını da iki mutemet refakatinde kocasının evine yollamasını söyle. Kocasına da halifenin kadıncağızın kefili olduğunu, olanlarda kadının hiçbir kabahati olmadığını ve ona eskisinden daha fazla sahip çıkmasını söylesin. O emiri de tez elden huzurumda hazır etsin."

Hacibu'l bâb bir koşu giderek emiri halifenin huzuruna getirdi. Halife emiri görünce şöyle dedi: "Seni gidi haysiyetsiz adam, benim Müslümanlıkta ne hayasızlığımı gördün, kime ne zorbalık eylediğime şahit oldun, benim devr ü devranımda hangi Müslümanın bir kılına zarar geldiğini işittin de bu densizliği yapma cüreti gösterdin! 6 yıl Rum kayseriyle sırf Müslümanlar için cenk edip

alayını kırıp geçirerek Konstantiniyye şehrini tarümar eden ben değil miydim? Ve ben değil miydim nice mü'minî esaret zincirlerinden kurtarıp orada Müslümanlar için cami inşa edip de dönen? Bugün elhamdülillâh ki sağladığım adalet sayesinde kurt ile koyun aynı kaptan su içmektedir. Şu küstahlığına bak ki Bağdat ilinde, hem de yanı başımda Müslümanların namusu, mahrem bir kadıncağızın ırzına geçersin."

Onu bir çuvala koyarak, çuvalın ağzını sıkı sıkıya bağlamalarını ve keçe dövücülerin kullandığı bir sopa getirmelerini emretti. Güçlü kuvvetli iki adamın çuvalın birer yanına geçmelerini ve var güçleriyle kemiklerini kırana değin emiri sopalamalarını buyurdu. Ardından Emirül-mü'mîninin çuvalını olduğu gibi tutup Dicle ırmağına atmalarını istedi.

Mu'tasım bana dönerek şöyle dedi: "İşte üstadım, Allah'tan korkmayan benden de korkmaz, Allah'tan korkan da böyle işlere tevessül etmeyerek, kullara zulmü reva görmez. Bundan böyle bir kimsenin diğerine zulüm, haksızlık, densizlik veyahut şeriata muğayir bir iş yaptığını görecek olursan vakitli vakitsiz ezan oku da sesi işittiğimde derhal seni çağırıp mevzudan haberdar olayım. Olayım da öz evladım yahut kardeşim dahi olsa densizliğinin cezası olarak şu ite verdiğim cezanın aynısını vereyim." Ardından halife bir hilat hediye eylerek bana destur verdi.

Bu durumdan cümle halife ordusu haberdardır. Yani ki bu emir altınını benim sözlerimden ötürü sana geri vermedi, Emirül-mü'mînin Mu'tasım'ın çarptıracağı ceza ve korkusundan iade etti. Eğer ki bize bir kusur eyleseydi bir solukta ezanı okurdum. O Türk'e olanın aynısı ona da olurdu.

Bu ve buna benzer daha nice hikâye anlatılagelmiştir. Biz bunu hükümdar efendimiz önceki padişah ve halifelerin koyunu kurttan her daim nasıl muhafaza eylediklerine, memurlarını ne şekilde cezalandırdıklarına, bozguncu tayfasına karşı izledikleri siyasete, İslam dinini ve Müslüman ahaliyi nasıl desteklediklerine ve Muhammed şeriatını nasıl yücelttiklerine dair bir fikir edinsin diye çözümüne konu eyledik.

Sekizinci Fasıl

Din ve Şeriat İşlerinin Esaslı Tetkik ve Teftişine Dair

Din işlerinin tetkiki, farz ve sünnetlerin muhafazası, Allahü Teâlâ'nın buyruklarının icrası, din ulemasına ihtiram ve geçimlerini beytülmâlden temin ve tayin, zahit ve dervişleri aziz tutmak padişahların üstüne vaciptir. Haftada bir yahut iki defa din ulemasını huzurunda kabul edip, Hakk Teâlâ'nın emirlerini bizzat onlardan dinlemek, Kur'an tefsiri ve resulallahın hadislerini, geçmiş adil padişahların hikâyelerini ve peygamber kıssalarını onların ağzından can kulağıyla dinleyerek gönlünü dünya meşgalesinden kurtarır. Huzurunda âlimler için münazaralar tertip ederek bilmediği bir mevzu var ise öğrenme, bildiklerini ise pekiştirme imkânı bulur. Şayet bir süre böyle devam ederse bunu alışkanlık haline getirir ve zamanla peygamber efendimizin hadislerinden, şeriat hükümlerinden ve Kur'an-ı Kerim tefsirinden ezberleyesiye malumat sahibi olur. Dinî, dünyevî konularla ilgili takınacağı tutum, izleyeceği çözüm yolları hakkında aydınlandığı takdirde yüksek vicdan, adalet ve muhakeme gücü sayesinde hiçbir dini eğri, mezhebi bozuk kişi onu hak yoldan ayıramaz; memleketinde kötü emeller ve sapkınlıklar ortadan kalkarak muazzam işler icra eder. Kendi devrinde ahlaksızlığın, yolsuzluğun ve ihtilafların kökü kazınır. Hakkaniyetli eller kuvvet kazanarak bozguncular hüsrana uğrar. Bu âlemde adı iyi olarak anılırken diğer cihanda da nice menzillere nail olarak büyük sevaplara ve sonsuz kurtuluşa erer ve dahi halk onun devrinde ilim tahsiline daha fazla rağbet eyler.

Hadis

İbn Ömer radiyallahu anh Resul aleyhisselamdan şöyle rivayet eder: "Adaletle hükmedenler cennette aileleri ve idare ettikleri kişilerle birlikte nurdan saraylarda ikamet edeceklerdir."

Padişahlarda olmazsa olmaz şey pir ü pak dindir. Zira din ve hükümdar birbirlerin kardeşi gibidir. Hükümdarın vatanında bir kargaşa baş gösterince din de bundan zarar görerek bozgunculara ve dini eğrilere gün doğar. Keza dinde bir fesat vücuda gelirse memlekette nizam kalmaz ve dahi mayası bozuklar palazlanarak padişahın itibarını sarsarlar; kalpler kararır sapkınlık ayyuka çıkar ve asiler galebe çalar.

Hikâye

Süfyân el- Sevrî'nin şöyle söylediği rivayet olunur: "Hükümdarların en hayırlıları ilim erbabıyla ünsiyet peyda eyleyenleridir ve âlimlerin en mazarratları hükümdarla düşüp kalkanlarıdır."

Hikâye

Erdeşîr: "Maiyetindekileri idare ve ıslahtan aciz sultan, raiyyeti de sevk ü idare edemeyeceğini bilmelidir." demiştir. Buna ilişkin Tanrı azze ve celle şöyle buyurur. "Yakınlarından başlayarak herkesi uyar." [Şuara; 214]

Emirül-mü'mînin Ömer Hattab radiyallahu anh şöyle buyurur: "Memleketi yıkıma sürükleyip, raiyyeti perişan eden en büyük şey padişaha ulaşmaktaki zorluktur; buna mukabil padişaha erişmek kolaylığı halk için en büyük saadettir. Halkın zahmetsizce hükümdara bu kadar kolay ulaştığını gören memurlar ve ummâl ayağını denk alarak raiyyete zorbalık yapamazlar, halktan muayyen vergi dışında bir şey alamazlar."

Hikmet

Lokman Hekim şöyle der: "Şu cihanda bana ilimden daha yakın bir dost bulunmaz. İlim hazineye bedeldir; zira hazineyi sen muhafaza edersin, ilim ise seni muhafaza eder."

Hasan Basri de şöyle der: "Bilge, kelime hazinesi zengin ve dil kurallarına hâkim olarak Arap lisanını sular seller gibi bilen değildir. Bilge, ilme bir bütün olarak hâkim olan kimsedir. Bildiği diller ayrıyeten bir erdemdir. Kur'an hükümlerini, şeriatı ve tefsiri Türkçe, Farsça yahut Rumca bilen kişi Arapça bilmese de bilgedir. Tabii Arapça bilir ise nurun âlâ nurdur. Zira Hakk azze ve celle Kur'an-ı Kerim'i Arap dilinde gönderdi ve Allah elçisi Muhammed'in dili Arapça idi."

Padişah ilimsiz adım atmayıp cahilce işlere mani olduğu için Allah'ın lütfuna mazhar, ilim yâr ve yardımcısı olduğu için iki cihanda da bahtiyar olur. Bilge padişahlara bir bak ki nasıl hatırı sayılır işler yaparak avazelerini âleme Davut gibi salmış ve bu kubbede hoş bir seda bırakmışlardır. Feridun'a bir bak ve İskender'e ve Erdeşîr'e ve Nûşirevân'a ve Dârâb'a ve Emirül-mü'mînin Ömer ve Emirül-mü'mînin Ali efendimize ve Ömer bin Abdulaziz'e ve bir bak Harun Reşid'e ve Me'mûn'a ve Mu'tasım'a ve İsmail b. Ahmed Sâmânî'ye ve bir bak

Mahmud bin Sebüktekîn'e... Allah cümlesine rahmetiyle muamele etsin. Yaptıkları işler ortadadır, tarihlerde ve kitaplarda kıssaları yazmaktadır. Okuyucular bu hükümdarlardan hâlâ sitayişle bahsetmekte ve onlara dualar etmektedirler.

Hikâye

Rivayet olunur ki Ömer bin Abdulaziz (rahmetullahi aleyh) zamanında bir kıtlık baş göstermiş ve halk perişan olmuştu. Araplardan bir tayfa Ömer'in huzuruna vararak şikâyetlerini dile getirdiler: "Ya Emirül-mü'mînin, açlıktan et ve kanlarımıza dadandık, yani ki açlıktan kırıldık. Betimiz benzimiz kireç kesilmiş. İhtiyacımız olan yiyecek ancak beytülmâlde bulunabilir. Hazineye yığdıkların ya bizzat senin ya Rab Teâlâ'nın yahut da Hakk'ın kullarınındır. Eğer ki, hazinedekiler Rab Teâlâ'nın ise rabbin onlara ihtiyacı yoktur ve dahi biz de onun kullarıyız. Eğer ki hazinedekiler bizzat senin ise 'Bize karşı cömert ol çünkü Allah cömertçe verenleri ödüllendirir.' [Yusuf, 88] Bize hayrına bağışla da Allah mükâfatını sana eriştirir. Yok, eğer bizim ise hazineyi bize sebil eyle de şu darlıktan düze çıkalım, baksana bir deri bir kemik kalmışız."

Ömer bin Abdulaziz onların bu halini görünce içi parçalanarak gözünde yaşlar birikti. Ve şöyle dedi: "Dediğiniz gibi olsun." Kendileriyle ilgilenilip isteklerinin derhal yerine getirilmesini emretti. Müsaade istedikleri vakit Ömer bin Abdulaziz: "Ey insanlar, nereye böyle? Hakk Teâlâ'nın kullarının dava ve şikâyetlerini bana arz ettiğiniz gibi benim maruzatımı da Hakk Teâlâ'ya arz edin, yani ki ismimi hayırla yâd ederek bana hayır dualarda bulunun." dedi.

Ardından o Arap tayfası ellerini göğe açarak: "Ya rabbi, yüceliğine and olsun ki Ömer bin Abdulaziz biz kullarına nasıl muamele ettiyse sen de ona öyle muamele et." diye dua ettiler.

Duanın hemen akabinde göğü aniden bir bulut kaplayarak sıkı ve şiddetli bir yağmur ve dolu yağdı. Sarayın damına düşen dolulardan bir tanesi bir tuğlayı ikiye yardı. Tuğlanın arasından bir kâğıt düşüverdi. Kâğıtta şunların yazdığını gördüler: "Bu Allah'tan Ömer bin Abdullaziz'e, kendisini cehennem ateşinden azat ettiğimizin beraatıdır."

"Bu, Ömer bin Abdulaziz'i cehennem ateşinden beri tuttuğumuzun vesikasıdır."

Bu minvalde bahse konu edilecek epeyce kıssa mevcuttur. Ama gına gelmesin diye bu kadar ile iktifa edildi.

Dokuzuncu Fasıl

Devletin Nâzırlarının Maddi Durumlarına ve Vaziyetlerine Dair

Nâzırlık görevi büsbütün itimad telkin eden birisine buyrulur. Bu vazifenin buyrulduğu kişi dergâhtaki hadiselerden haberdar olup, ihtiyaç duyulması ve kendisinden talep edilmesi durumunda bildiklerini serdetmelidir. Nâzırın bizzat kendisinin vergi toplama ve gelirat denetlemesi, olan biten hakkında az ya da çok malumat sahibi olması için nahiye ve şehirlere dürüst ve namuslu bir naib görevlendirmesi lazımdır. Emeklerinin karşılığı ve maaşları raiyetin sırtında bir kambur olup yeni sorunların ortaya çıkmaması ve söz konusu kişilerin yolsuzluk ve rüşvete bulaşmamaları için, yaptıkları iş mukabilinde ihtiyaçları beytülmâlden karşılansın. Allah'ın izniyle böylece onların bu hassas çabalarından mali açıdan verimli sonuçlar elde edilecektir.

Onuncu Fasıl

Sahib-Haber, Muhbirler, Beridler ve İzleyecekleri Siyasete Dair

Yanı başında yahut uzağında kalmış ordu ve raiyyetin durumlarını araştırıp onlardan haberdar olmak padişahlığın gereklerindendir. Hükümdar böyle yapmaz ise şanına noksan gelir ve halk bunu onun gafil, ihmalkâr ve gaddar biri olduğuna yorarak: "Memlekette yolsuzluk, bozgunculuğun alıp başını gitmesi padişahın umurunda değil." der. Şayet padişah olan bitenden haberdar da tedbir almıyorsa zulme rıza gösterip zalimlere ortak olur; yok eğer haberdar değilse ahmak, aymaz kara bir cahildir. Bu iki itham da hoş değildir.

Şu halde muhakkak surette bir sahip-habere hacet vardır. Cahiliye devrinden İslam'a kadar her asır ve çağda hükümdarların her şehirde hayır olsun şer olsun her meselede malumat sahibi olan bir sahib-haberleri olagelmiştir. Bir şahıs bir tavuk yahut bir saman torbasını gasp etmişse padişah bunu 500 fersahlık mesafeden duyup, gasp edene gazaplanarak cezasını verirdi. Böylece diğerleri padişahın tetikte olduğunu, her yere adamlarını yerleştirdiğini bilirlerdi.

Bu adamlar zalimlerin kanunsuz işlerine mani olur, halkın asayişini sağlayıp cihanı abad eylemeye koyulurlar. Üstünde büyük bir itinayla durulması gereken bu husus, memleketin selamet ve felaketi kendilerine bağlı olduğu için; büyük ölçüde şahsi menfaatleri peşinde koşmayan, hiçbir zan altında bulunmayan ellere, doğrudan padişaha karşı sorumlu dillere ve kalem erbabına tevdi edilmelidir. İşlerini gönül huzuruyla yerine getirebilmeleri için maaş ve aylıkları hazineden temin edilmelidir. Onların kanaatlerini de padişahtan gayrısı bilmemelidir. Böylece padişah vuku bulan bir hadiseden haberdar olarak ferman buyurabilecektir. Hal böyle olunca halk padişaha itaat için can atacak, padişahın gazabından da korkacaktır. Öte yandan hiç kimse padişaha karşı isyan etmeye cüret edemeyecektir. Padişahın sahib-haber ve münhi tayin etmesi onun adalet, teyakkuz ve muhakeme gücünün göstergesi olduğu gibi bu aynı zamanda memleketin bayındır olmasına vesile olur.

Hikâye

Sultan Mahmud Irak'ı fethettiği zamanlarda eşkıyalar, Deyr-i geçî kervansarayında kervan yolcularından bir kadının malını gasp ettiler. Bu eşkıyalar Kirmân eyaletinin hemen yanı başındaki Kuç u beluçlardandır. Kadıncağız Sultan Mahmud'un dergâhına vararak şikâyetini şöylece arz etti:

“Eşkıyalar malımı Deyr-i geçî’de gasp ettiler. Ya malımı onlardan geri al yahut malımın bedelini bana öde!” Sultan Mahmud:

“Deyr-i geçî nereye düşer?” dedi.

Kadın: “Hakkında malumat sahibi olup idare ve muhafaza edebileceğin kadar memleket fethet!” dedi.

Sultan:

“Haklısın, lakin bu hırsızların cinsi cinsiyeti nedir, nereden geldikleri hakkında bir fikrin var mı?”

Kadın:

“Kuç u beluç idiler, Kirmân ilinden gelmişlerdir.”

Sultan:

“Bahsettiğin yer pek uzak ve dahi benim hâkimiyet alanım dışında olduğu için elimden bir şey gelmez.”

Kadın:

“Mademki tebayı kollayamıyorsun cihanın jandarmalığına ne diye soyundun, daha koyunları kurttan koruyamıyorken bu ne çobanlık davasıdır? Şimdi benim şu zayıflığıma ve senin şu aczine bak.” dedi.

Mahmud’un gözleri dolu dolu oldu ve: “Doğru dersin, mallarının bedelini ben vereceğim, hırsızlara da elimden geldiğince gerekeni yapacağım.” diyerek malının tazmin edilmesini emretti.

Sultan Mahmud Kirmân vali ve emiri olan Ebû İlyâs’a şöyle bir mektup yolladı: “Irak’a ilerleyişimden maksat o havaliyi ele geçirmek değildi. Zira o vakitler Hindistan’ı zapt meseleleriyle boğuşuyorduk. Nihayet Iraklı Müslüman ahali, Deylemîlerin kargaşa, zorbalık ve sapkınlıklar içinde oldukları yollu mektuplar yazdı. Dediklerine göre bu sapıklar güruhu güzel buldukları bir kadını yahut tüysüz bir oğlanı gördükleri yerde yakalayıp, kaba kuvvet kullanarak ahlaksızca işler yapıyorlar imiş. Kadınlara yaklaşır gibi erkeklere sokuluyorlar imiş. Peygamberin ashabına fütursuzca hakaretler yağdırıp, Hz. Aişe hakkında ileri geri konuşuyorlar imiş. İkta sahipleri reayadan iki üç kere vergi alıyorlar keyiflerince davranıyorlar imiş. Mecdü’d-devle denen şah kendisine şahinşah denilmesiyle kanaat edermiş ve dokuz nikâhlı karsı varmış.

Sapık mezhepli zındıklar, kasaba ve şehirlerde fütûr etmeden cirit atıyorlar, yüce yaratıcı olan Allah'ı alenen reddetmeyi dillerine pelesenk ederek, namaz, oruç, zekât ve haccı külliyen inkâr ediyorlarmış. Ne ikta sahiplerinin bu sapıkları zapt ü rapta kudreti, ne de yaptıkları zulüm ve zorbalıkta bir düşüş varmış.

Vaziyetten bütün çıplaklığıyla haberdar olunca, bu meseleyi halletmeyi Hindistan seferime yeğleyerek ilk hedef olarak Irak'a yöneldim. Deylemîler ve zındıkların yeryüzünden köklerini kazısınlar diye üzerlerine pir ü pak itikatlı, halis muhlis Müslüman, Hanefî mezhebinden Türkleri saldım. Bu askerler bir bazısını kılıçtan geçirdiler, bazısını zincirlere vurarak zindanlara tıktılar, bazısı çil yavrusu gibi dağılarak evlerinden barklarından oldular. Boşalan görevlere Râfızî, Harici ve Bâtınîlerin can düşmanı olup, Türkler gibi ehl-i sünnet olan Hanefî ve Şafiî mezhebinden Horâsân hâcegân ve mutasarrıflarını getirdim. Iraklı kâtiplerin alayının o sapkın güruhtan olup Türklerin işini bozduklarını bildiğimden ötürü, onların hiçbirinin divan işlerinde kalmasına müsade etmedim. Bu siyasetle Irak mülkünün defterini, Tanrı azze ve cellenin tevfikiyle kısa bir müddet zarfında dürdüm ve dahi Hakk Teâlâ bizi yeryüzünde fesadın kökünü kurutmak, barış ehlini koruyup gözetmek, adl ü ihsanla cihanı abad etmek içün yaratıp cümle halka memur kılmıştır.

Yeri gelmişken, Kuç u beluç kavminden başıbozuk ve eşkıyadan bozma bir tayfanın Deyr-geçî keransarayında yol vurup yağma eyledikleri kulağıma geldi. Onları derdest edip, çaldıklarını alarak ipte sallandırmanı yahut zincirlere vurarak, gasp ettikleri mallarla beraber Rey şehrine yollamanı istiyorum. Ne cüret ve kudretle Kirmân'dan kalkıp benim illerime vararak yol vurup yağma yaparlarmış. Kaldı ki Kirmân bize Sümenât kadar uzak değildir. Şol buyurduklarım yapılmaz ise üstünüze ordular salarak Kuç u beluç'un intikamını burnunuzdan fitil fitil getiririm."

Sultanın ulağı işbu haberi eriştirince, Ebu Ali İlyâs'ın etekleri tutuştu. Ulağı sitayişlerle göklere çıkararak, Sultan Mahmud'a armağan olarak envai çeşit altından, gümüşten cevahirler, deniz ürünü ince işli takılar, çil çil altınlar gönderdi ve şöyle dedi: "Emrinize amade bir bendenizim, boynum buyruğunuza kıldan incedir, zannedersem haşmetmeabları Kirmân ve civarından pek haberdar değiller. Zira şu kullarının orada baş gösterecek bir keşmekeşe mahal vermesi katiyen mevzubahis değildir. Kirmân ahalisi ehl-i sünnet, dini düzgün kimseler olup hak yoldadırlar. Kuç u beluç, Kirmân'dan sarp dağlar ve çetin geçitlerle, engebe yollarla ayrılmış bir yöredir. Şu kulunuz dahi alayı çapulcu ve haydut olan o güruhtan yaka silkmektedir. Sayıları kalabalık bu güruh 200 fersahlık bir hat boyunca ortalığa dehşet saçıyorlar. Ben bir avuç askerimle onların hakkından

gelemem. Sultanımız en iyisini en doğrusunu bilirler. Onlara karşı izlenecek siyasete ondan başkasının aklı ermez. Her ne buyurlar ise buyruğa boynumuz kıldan ince.”

Ebu Ali’nin cevabını ve bendelikler sunduğunu işiten Sultan Mahmud, onun doğru söylediğine kanaat getirdi. Ebu Ali’nin elçisine bir hilat vererek geri yolladı ve ona: “Ebu Ali’ye deyiniz ki Kirmân askerini toparlayıp Kirmân vilayetini kolaçan eyle, falan ayda da Kuç u beluç’a sınır olduğu hudut boyuna vararak orada mevzilen, haberci sana falan nişânımızı eriştirdiğinde derhal harekete geçip Kuç u beluç’a saldır, kimseye aman vermeden önüne geleni kılıçtan geçir, burada mallarının gasp edildiğini ileri sürenlere haklarını teslim etmem için, ihtiyar ve kadınların mallarına el koyup bana göndererek onlarla esaslı bir ahit ve sözleşme yaparak geri dön.”

Sultan Mahmud, Ebu Ali’nin elçisini yolladıktan sonra; “Ok kullanmasını bilen ve Kirmân’a gidecek tüccarlar sefer hazırlıklarını yaparak yüklerini bağlasınlar. Kervanlarına rehberlik yapacak müsellah bir muhafız alayı tahsis ettim. Haydutların gaspına maruz kalanların yahut bir maddi hasar görenlerin zararlarını telafi edeceğim.” diye münadi çağırttı.

Bu haber şehirde yayılınca cümle tüccarlar Rey şehrine sökün ettiler. Padişah bir emir nezaretinde yanlarına 500 kişilik muhafız alayıyla münasip bir zamanda onları yola revan eyleyerek şöyle dedi: “Endişelenmeyiniz, hemen ardınızdan askeri bir birlik daha sevk edeceğim.”

Muhafız alayına emir verdikten sonra, süvarilerden sorumlu bölük konumatınını huzuruna yalnız çağırarak ona bir şişe güçlü zehir verdi ve şöyle dedi: “İsfahan’a vardığında tüccarlar işlerini görene kadar orada on gün konakla. Bu süre zarfında on harvâr iyisinden İsfahan elması satın alıp develere yükle ve beraberinde götür. Hırsızların kol gezdiği mıntıkaya vardığın gece o elmaları zehirle kardıktan sonra bir diğerine bulaşsın diye yan yana koy. Sonra elmaları yerinden çıkarıp kervana dağıttıktan sonra yola çık. Hırsızların bulunduğu bölgeye vardığında, haydutlar görünmeye başlayınca kervana iyice üşüşmeleri için oralı olmayın, bozgun yemiş gibi ricat edin. İki üç saat sonra dönerek tepelerine çökün. Haydutların çoğunun o zehirli elmaları yiyerek gebereceklerinden eminim. Kalan sağları da siz itlaf edin. Onlardan malları aldığınızda iyisinden on beygirini şu yüzükle birlikte Ebu Ali İlyâs’a gönder. Kuç u beluç hırsızlarını perişan ettiğimizi ve şimdi askerleriyle bu haydutların yurtlarına saldırmasını, tepelerine çökmesini, fermanımı icra etmesi gerektiğini haber ver. Sen de emir olarak kervanı Kirmân serhaddına ulaştırasın.”

Emir: “Emrin başım üstüne.” diyerek huzurdan ayrıldı. Kervan kafilesini alarak İsfahan’a geldi. Oradan on harvâr elma tedarik ederek Kirmân’a yöneldi. Aynen sultanın emrini ifa ediyordu. Hırsızlar sızdırdıkları bir casus sayesinde yıllar var ki benzeri uğramamış, bin şu kadar küsur hayvan, göz kamaştıran nice mallar, servetler barındıran bir kervanın 500 kişilik süvari muhafız alayıyla güzergâhlarından geçeceği haberini alınca şenlendiler. Kuç u beluç bölgesinde ayak takımından sayıları 4.000’i bulan silahlı haydut güzergâha pusarak kervanı beklemeye koyuldu.

Emir, kervan ve askerleriyle mezkûr mahalle vardığında yöre sakinleri bin küsur süvari haydutun yolu kuşattığını haber verdiler. Emir: “Burayla onların bulunduğu yer arasında kaç konak vardır?” diye sordu. Yöre sakinleri haydutların beş fersahlık bir mesafede olduklarını söylediler. Kervancıların içlerine bir kurt düştü. Emir kervancıların hepsini toplayarak onlara şöyle dedi: “Tasalanmayınız, biz mallarınızı cansiperane koruyacağız, kaldı ki sultan bizi bir vazife için göndermiştir. Padişahın ne size ne bize bir kastı vardır. Sultanımız bu haydutların geçen yıl gasp ettikleri malları onlardan geri almak niyetindedir. Endişeye mahal yok, Hakk şerleri hayr eyler, güneş bir doğsun, Allah’ın yardımı bize erişecek ve dediklerimi yerine getirirseniz inşallah hayırsıyla muradımız üzre devredecektir felek.”

Kervan ahalisi bunları işitince sevinç içinde, “Ne buyurursan başımız gözümüz üstüne.” dediler. Emir: “Bu gece hareket ettiğimizde süvariler benimle kervanın önüne geçsinler, mallarınıza göz koyan bu haydutlar sizden kendilerine karşı koyanları öldüreceklerdir. Yarın oraya vardığımızda, haydutlar görünmeye başlar başlamaz ben kaçacağım, siz de peşimden kaçın. Ben ne yaparsam siz de aynısını yapın. Bu işte bir hayır olduğunu görüp şaşıracaksınız ve sultanın elbet bir bildiği olduğundan ötürü emrini harfiyen yerine getirelim.” diyerek geri döndüler.

Gece çöktüğünde emir, elma yüklerini hazırlayarak tıpkı sultanın dediği gibi yaptı. Zehirli çuvaldızın ucunu elmalara batırarak onları yerlerine yerleştirdi. Adamlarından beşini zehirli elma yüklerini taşıyan on deveye bakmak için görevlendirerek onlara şöyle dedi: “Bizim kaçtığımızı gören haydutlar kervana üşüşerek yükleri yağmaya koyulunca elma denklerini çözün; küfelerin ağzını yırtarak yerlere saçtıktan sonra siz de bir yolunu bulup oradan uzaklaşın.”

Gece yarısı olunca emir hareket emri verdi. Kafile muntazam sabaha kadar yol aldı. Güneş yükselmeye başlayınca haydutlar dalkılıç üç koldan peydahlanarak kervana doğru seğirttiler. Emir onlara doğru bir iki hamlede bulunarak birkaç ok

attıktan sonra gerisingeri kaçmaya başladı. Kervanda yaya bulunanların hepsi de emirin kaçtığı yere kadar yarım fersah yol gittiler. Haydutlar gönül ferahlığıyla yükleri yağmalayarak, mallar ve kumaşlarla eğleşip kervanı talana koyuldular. Hemen hemen alayı elma küfe ve çuvallarına hırsla saldırıp yemeye koyuldular. Bir saat sonrasında hepsi tek tek yere yığılarak ölüyorlardı.

Güneşin doğmasından bir iki saat sonra ordu kumandanı emir yüksekçe bir yere çıkarak kervan ve haydutlara baktığında ova boyunca yere yığılmış insanlar gördu. Sevinç içinde hızla inerek, “Ey kervan ahalisi, müjdeler olsun ki sultanın himmetiyle haydutların alayı geberip gitti. Az bir kısmı kalmıştır. Haydi aslanlarım, ellerinizi çabuk tutunuz da geriye kalanların tepesine çökelim!” dedi. Cümle ahali ovaya inip kervana vardıklarında yerlere yığılmış haydut leşleri, oraya buraya saçılmış oklar, yaylar, kargılar, kalkanlar gördüler. Çok azı can çekişmekte ve başlarına ne feci bir felaketin geldiği haberini memleketlerine götürecek tek bir tanesi sağ kalmamıştı. Emir nice harvâr silahı toplatarak kervanı kazasız belasız menziline eriştirdi. Kervan ahalisinin sevinçten içi içine sığmıyordu. Kervanın bulunduğu noktayla Kirmân Emiri Ebu Ali İlyâs arasında on fersahlık mesafe var idi. Emir bir gulam ile Sultan Mahmud’un yüzüğünü Ebu Ali’ye yollayarak onu olan bitenden haberdar kıldı.

Ebu Ali vaziyetten haberdar olunca vakit geçirmeden ordu toplayarak Kuç u beluç’un üstüne yürüdü. Kervandan sorumlu emir de ona katıldığında on binden fazla kişiyi kılıçtan geçirerek binlerce altın dinar, nice mal, değerli eşya, hayvan ve pusatlar ele geçirdiler. Aldıkları ganimetin miktarının ne kadar olduğunu kimsenin havsalası alamazdı. Daha sonra Ebu Ali toplanan cümle ganimeti emirle beraber Sultan Mahmud’a gönderdi. Sultan münadisine şöyle duyurmasını emretti: “Irak’a geldiğimde Kuç u beluç haydutlarının mallarını gasp ettiği kimseler, zararlarını tazmin etmemiz için dergâhımıza varsınlar.” Davacılar dergâha gelip mutlu mesut dönüyorlardı.

Bu hadisenin ardından, elli yıl boyunca o yolda tek bir hırsızın bile izine rastlanmadı.

Mahmud her yerde sahib-haber ve casuslar görevlendirmişti. Birisi diğerinin haksız yere tavuğuna el koysa sultan bundan haberdar oluyor ve olayı soruşturuyor idi. Padişahları tahtlarında tutan işte hep bu nizamdı. Al-i Selçuk bu noktayı ihmal eylese yok olur gider.

Hikâye

Ebu’l Fazl Segzi, şehit Sultan Alparslan’a (Allah burhanını aydınlatsın) “Neden sahib-haberiniz yoktur?” diye sorduğunda:

Alparslan: Saltanatımı yerle yeksan edip gönüldaşlarımı benden soğutmak mı istiyorsun?” diye cevap verdi.

Ebu’l Fazl sebebini sorunca Alparslan şöyle anlattı: “Bir sahib-haber tayin eylediğimde, bana gönül veren hatırı sayılır birisi ona olan muhabbetim ve itimadımdan ötürü haberciye rüşvet vermekten kaçınır ve o da dostumuza saygı göstermez. Öte yandan hasmım ve rakiplerim onunla ünsiyet peyda eyleyip ona ihsanda bulunurlar. Hal böyle olunca ister istemez sahib-haber kulaklarımıza daima ahbaplarımızdan yalan yanlış, düşmanlarımızdan da iyi güzel haberler fısıldar. Güzel ve yalan haber tıpkı bir ok gibidir. Bu oklardan birisi hedefini bulduğunda gönlümüz günbegün dostlara karşı soğuduğu için onları çevremizden uzaklaştırırken hasımlarımızı kendimize daha da yaklaştırırız. Sonra bir bakarsın ki kısa bir zamanda başımıza düşman kesilen dostların yerine düşmanlar çöreklenir. Ardından mülkümüzde telafisi imkânsız hasarlar vücuda gelir.”

Eğer ki hal bu minval üzre ise itimada şayan ve dini bütün bir sahib-haber olması yeğdir. Cümle hasetçilerin şerrinden emin olması için padişahın da ferasetli ve işinin ehli olması gerektir.

İnşallahu Teâlâ.

On Birinci Fasıl

Bargâhtan Sadır Olan Ferman ve Emirlerin Saygın Tutulmasına İlişkin

Bargâhtan ziyadesiyle fazla mektup neşrolunmakta. Kemiyet arttıkça kıymet azalır. Dolayısıyla mühim bir mesele olmadıkça meclis-i âlîden bir şey neşrolunmasın. Ferman, kişi emredileni ifa etmedikçe onu elden bırakmayası bir azameti haiz olmalıdır. Şayet bir kişinin fermanı hor gördüğü, icrada kusur eylediği ortaya çıkarsa ol kişi sarayın muhiplerinden dahi olsa ağır bir cezaya çarptırılmalıdır.

Hükümdarı diğerlerinden ayıran fark onun hükmünün geçmesidir.

Hikâye

Rivayet olunur ki bir kadın Nişabur'dan Gazne'ye, Sultan Mahmud'un huzuruna, maruzatını arz için gelerek: "Nişabur âmili tarlama el koyup zimmetine geçirdi." diye şikâyette bulundu. Âmile kadıncağızın tarlasını geri vermesi için ferman çıkarıldı. Elinde tarlanın bir tapu senedi bulunan âmil: "Bu, benim arazimdir. Meseleyi dergâha sarahatle beyan ederim." dedi. Kadın bir kez daha Gazne'ye vararak durumundan şikâyet getirdi. Gulam-ı hassı gönderip mezkûr âmili Gazne'ye getirerek bin sopa vurdular. Âmil önce bu sopa cezası yerine 20.000 Nişabur dinarı kefaret ödemek istediyse de talebi reddedilerek şöyle paylandı: "Madem bu tarla senin üstüne şer'an tapulu idi, neden padişahın hüküm ve fermanına itaat edip dergâha vararak halini ibraz etmedin, böyle davranmakla muhakkak padişahın gazabına uğradın!"

İşte bu, padişahın fermanına küstahlık edenlere ibret olup ucu hükümdara dayanan her şeye boyunlarını eğip itaatkâr olsunlar içindir.

Hikâye

Rivayet olunur ki, Melik Pervîz ordu seraskeri olan Behrâm Çûbîn'e ilk başta pek muhabbet besler idi. Şarap meclisinde olsun, avda yahut tek başına bir an için bile onu yanından ayırmazdı. Behrâm'ın binicilikte emsalsiz ve savaşçılıkta üstüne yok idi. Günlerden bir gün Pervîz'e Herât ve Serahs vilayetinden her birisi bir harvâr ihtiyaç malzemeleri ve türlü türlü mal yüklü 300 kızıl tüylü deve getirdiler. Pervîz, gelen malların hepsini olduğu gibi Behrâm'ın sarayındaki geniş ve büyük bir mutfağa götürmelerini emretti.

Ertesi gün Pervîz'e, Behrâm'ın dün gece kölesine yirmi sopa vurduğu haberi iletildi. Pervîz öfkelenerek Behrâm Çûbîn'i derhal huzurda hazır eylemelerini buyurdu. Behrâm huzura vardığında, Pervîz silahhaneden 500 adet kadar kılıç getirmelerini istedi. Kılıçlar getirildiğinde Pervîz:

"Ey Behrâm, şu kılıçlardan en iyilerini seç!" dedi. Behrâm, 150 kılıç seçti.

Pervîz:

"Bu seçtiklerinden de en iyilerini seç!" dedi. Behrâm, iyisinden 10 kılıç seçti. Pervîz:

"Bunlardan da en mükemmellerini seç!" dedi. Behrâm, 2 kılıcı ayırdı.

Pervîz: "Şimdi bu iki kılıcı tek kına sokmalarını emret!" dedi.

Behrâm: "Çift kılıç tek kına sığmaz efendim." dedikten sonra hatasını derhal anladı ve hükümdarın önünde eğilip özür talep etti. Pervîz:

"Sırf hizmetimde bulunduğun için üstümde hakkın olduğundan ve o makama bizzat kendim getirmiş olduğumdan ötürü seni gözden çıkaramıyorum; yoksa yaptığını yanına bırakmazdım. Tanrı azzevecelle hükümranlık ve saltanatı bize tevdi ederek seni değil bizi arzda adil bir padişah kılmıştır. Demekliğim oldur ki şikâyeti olan kişi maruzatını gelir bize arz eder; biz de gereği her ne ise icrasını adaletle emrederiz. Bundan böyle idarendekilerden yahut kölelerinden biri bir suç işlese mucibince cezalandırmamız ve hiç kimsenin haksızlığa maruz kalıp sıkıntıya düşmemesi için bizi haberdar etmen gerekir. Bu defalığına seni affettim."

Gör ki nice idiler padişahlar. Behrâm ki Pervîz'in sipah-sâlârı idi, amma en hora bile layık görülmeyen azarlara düçar oldu.

On İkinci Fasıl

Padişahın Hayati Meseleler ile İlgili Olarak Dergâhtan Gulam Göndermesi

Dergâhtan mütemadiyen padişahın desturu olmaksızın, teklifsizce nice gulam gönderildiğinden ötürü halk sıkıntılara maruz kalmaktadır. Bu gulamlar haksız yere haraç kesmektedir. 200 dinar meblağlık bir davadan gulam gidip kendisi de ekleyerek 500 dinar talep etmektedir. Bu durumda reaya yoksul düşmekte ve vergisini vermekte gecikmeler olmaktadır. Çok önem arz eden bir mesele olmadıkça gulamın gitmemesi ve gittiği takdirde de fermân-ı âliyle gitmesi gerekir. Her şey yolunca yordamınca olsun diye gulam da söz konusu davanın meblağı hakkında bilgilendirilerek ondan fazlasını alması men edilmelidir.

On Üçüncü Fasıl

Casusları Sevk ve İdare, Mülkün Selameti ve Raiyyetin İşlerine Dair

Hiçbir şeyin hiçbir surette gizli saklı kalmaması ve vuku bulan yahut ayyuka çıkan bir meseleye anında müdahele için kulaklarına çalınan her şeyi padişaha ulaştıracak, tacir, seyyah, sûfî, yoksul, sakatatçı kılığında, dört bir yana casuslar salınmalıdır. Nice zamandır valiler, mukti'an, memurlar ve emirler padişaha karşı kötü emeller beslemekte, husumet içinde isyan bayrağını açma niyetindedirler. Casuslar bunların niyetlerini hükümdara eriştirdiği ve padişah da zamanında davrandığından ötürü onları derdest eylemiştir. Böylece karanlık emelleri kursaklarında kalmıştır. Şayet bir başka hükümdar onun toprağına saldırma niyetinde ise onu püskürterek icabına bakmıştır. Öte yandan casuslar reayanın iyi kötü bütün hallerinden padişahı haberdar kılmışlar; padişah da Adudu'd-devle'nin yaptığı gibi onların öcünü almıştır.

Hikâye

Deylemîlerden Adudu'd-devle'den aklı daha pek, kavrayışı tez, feraseti daha yeğin birisi yok idi. Bayındırlık ve imar işlerinden haz duyan âlicenap ve meselelere her yönüyle vâkıf idi. Günlerden bir gün bir casus ona şöyle bir haber ulaştırdı: "Emir buyurduğunuz meselenin halli için yolladığınız şu bendeniz, şehir kapısından iki yüz adım kadar yol almıştım ki yol kenarında beti benzi atmış, surat ve boynu yara bere içinde bir delikanlı gördüm. Beni görünce selam verdi. Selamını aldıktan sonra ona orada ne diye dineldiğini sordum."

Delikanlı: "Adaletle hükmeden padişah ve kadısı olan bir şehre gitmek için yoldaş aramaktayım." dedi.

Ben:

"Ağzından çıkanı kulağın duyuyor mu, Adudu'd-devle'den daha adil ve âlâsını, şehrimizin kadısından daha âlimini nereden bulacaksın?" dedim.

Delikanlı:

"Eğer padişah adil ve meselelere vâkıf olaydı, atadığı kadı da doğru dürüst olurdu; kadının nizamsızlığından hükümdarın pek ihmalkâr olduğunu anladım."

Ona:

“Padişahın ne ihmalini ve kadının ne nizamsızlığını gördün ki?” dedim.

Delikanlı:

“Hikâyesi uzundur, lakin yol aldıkça kısalır.” dedi.

Ben:

“Hay hay, bana her şeyi anlatabilirsin.” dedim.

Delikanlı:

“Hadi öyleyse, kıssayla yolu kısaltalım.” dedi.

Yolda ilerledikçe hikâyesini anlatmaya koyuldu: “Bil ki ben falanca tüccarın oğluyum. Babamın konağı bu şehirde falan civardadır. Babamın nasıl bir adam olduğunu ve dahi malik olduğu mal ve mülkün ne idüğünü şehirde bilmeyen yoktur. Babam cihandan göçünce ben de birkaç yıl kendimi gönül eğlencelerine, iyş ü işrete, şaraba verdim. Nihayet hayattan ümit kesesiye çetin bir hastalığa müptela oldum. Tanrı azze ve celleye eğer bu hastalıktan kurtulursam hacca gideceğimi ve Allah rızası için gaza eyleyeceğimi nezrettim. Ardından Tanrı azze ve celle şifa verdi; sağlık ve selametime kavuştum.

Takat bulunca evvela hacca gitmeye ardından gazaya katılmaya niyet ettim. Bütün cariye ve gulamlarımı azat eyleyip birbirlerine nişanlayarak altın ve gümüş ve tarladan neyim var ise onlara bağışladım. Kalan mal ve mülkümü de elli bin dinar bedelle elden çıkardım. Sonra kendi kendime şöyle bir düşündüm: “Çıkacağım şu iki sefer tehlikelerle dolu olduğu için şunca altını da beraberimde götürmek akıl kârı değildir.” Ben de otuz bin dinarı yanımda götürüp yirmi binini bırakmaya karar verdim. İki bakır ibrik, her birisine onar bin dinar koyarak içimden: “Şimdi bunları kime teslim etsem...” diye düşündüm. Âlim, hâkim ve bizzat padişahın Müslümanların canına, malına asla hıyanet etmeyeceği için kendisine emanet ettiği birisi olduğundan dolayı şehir ahalisi içinden altınları sadece kadıya teslim etme fikri içime yattı. Bu niyetimi kendisine açtığımda kabul etti ve gayetle sevindim. Sabaha karşı uyanıp altın dolu iki ibriği tutup hanesine götürerek, mütevekkil, emanet ettim. Yola düşerek haccımı eda ettikten sonra Mekke ve Medine’den gazilere katılmak için Deryâ-yı Rûm’a gittim. Birkaç yıl cihat ettikten sonra bir gazada kâfirlerce kıstırılıp surat ve muhtelif azalarımdan yaralanarak, dört yıl Rumîlerin elinde esir kaldım, zincire vurulup zindanlarında yattım. Bir gün Rum kayseri hasta düşünce bütün savaş esirleri ve mahpuslar azat edildiler. Böylelikle ben de hürriyetime kavuştum. Yol masraflarımı karşılayacak miktar para kazandım. İhtiyacımı

karşılayacak yirmi bin dinarı bir zaman kadıya emanet ettiğim için rahat idim.

İşte bu ümit ile harap ve bitap bir şekilde tam on yıl sonra kalkıp Bağdat'ın yolunu tuttum. Bağdat'a varır varmaz soluğu kadının yanında aldım. Yanına vardığımda perişan halimden ötürü beni görmezden gelerek bana hiç teveccüh etmedi. Bir iki defa yanına vardım ettim derken iki gün bu şekilde geçti ama hiçbir şekilde bana teveccüh etmiyordu. Üçüncü gün huzuruna vardığımda, ortalık sessizleşince ona: "Ey Müslümanların kadısı, ben falanca kişi, falanca tacirin evladıyım, hacca gittim ve cihada katıldım. Nice mihnetler çektim. Yanımda götürdüğüm elimde avcumda her ne var ise hepsini yitirdim ve gördüğün gibi bu sersefil hallere düştüm. Zırnık altına hükmüm geçmez. Yanına emaneten bıraktığım o iki ibrik altına şu anda ihtiyacım vardır." dedim.

Kadıdan hiç ses seda çıkmadı, bahse konu olan şeye hiç kulak asmayarak kalktı hücresine gitti. Kalbim kırık oradan çıktım. Takatim kesilmiş, halim perişan olduğundan ötürü evime gidecek mecalim yok idi. Geceleyin mescidde uyuyor, gündüzün bir köşede kıvrılıyordum. Meseleyi on kere kadıya açtığım halde hiçbir sonuç çıkmadı. Bir gün yanına vararak ağır konuşunca bana: "Git be adam, sevda başına vurmuş ve malihülyadan dimağın kurumuş abuk sabuk konuşmaktasın. Ne seni tanırım ne de neden bahsettiğin hakkında en küçük bir fikrim var. Sözünü ettiğin o delikanlı da böyle pejmürde değil; eli yüzü düzgün, gayetle şık ve yakışıklı biriydi." dedi. Ben: "Kadı Efendi, ben tam da o kişiyim. Ama feleğin sillesini yediğimden ve yokluktan bu haldeyim." dedim.

Kadı:

"Kalk şuradan be adam ve daha fazla da başımızı ağrıtma bizim!" dedi.

Ben:

"Kadı hazretleri, yapmayın etmeyin, Allah'tan korkunuz yok mu, kabir azabından, hesap korkusundan pervanız yok mu?" dedim.

Kadı:

"Kalk git şuradan, canımı da sıkma." dedi.

Ben:

"Altınlarımdan beş binini al senin olsun, bakiyesini de tarafıma verin, çünkü elim darda." dedim. İş o raddeye vardı ki kadıya:

"Ey kadı, o iki bakraçtan biri, kendi rızamla, senin olsun, diğerini de bana ver

ki mesele kapansın.” dedim.

Kadı:

“Delilik iyice başına vurmuş senin, böyle yapmaya devam edersen aklını kaçırmış biri olduğuna hükmeder ve seni ömrühayatın boyunca kurtulamayacağın zincirlere vurarak tımarhaneye kapatmalarını emrederim.” dedi. Bu sözler üzerine gözüm korktu. Kadının altınlarımın üstüne yatmayı kafasına koyduğunu anladım. Ferman onun fermanıydı, her ne buyursa icra edilirdi. Ben de huzurundan usulca ayrılarak kendi kendime: “Kadı da şeriata muğayir davranıyorsa şimdi hakkımı almak için hangi kapıyı çalayım?” dedim. Ne kadar kafa yordumsa da bir hal çaresi bulamadım. Kendi kendime: “Eğer padişah Adudu’d-devle adil bir hükümdar olaydı benim bu yirmi bin dinarımı gasp eden kadının avuçlarında olmazdı.” dedim.

“İster istemez kendi mal ve mülkümden umudumu keserek işte böyle bu şehri terk etmekteyim.”

Adudu’d-devle’nin casusu bu sözleri işitince adamın haline acıdı ve ona şöyle dedi: “Aziz dostum, ümit ümitsizliğin akabinde gelir. Neylerse güzel eyleyen mevlaya tevekkül eyle, çektiğin meşakkatleri es geçmez. Şu köyde misafirperver, eli açık bir dostum var. Ben onu ziyarete gidiyorum. Seninle karşılaştığıma oldukça sevindim. Kerem et bu gece bu dostumun yanında kalalım. Yarın ola hayır ola.” Ardından onu dostunun evine götürdü. Evde hazır olanla onlar da karınlarını doyurduktan sonra casus, bir odaya çekilerek adamın başına gelenleri başından sonuna bir kâğıda döktü. Ertesi gün padişah Adudu’d-devle’nin sarayına götürmesi için kâğıdı bir köylüye vererek ona: “Saraya vardığında falanca hadimle görüş ve bu yazıyı ona takdim ederek bunu falancanın gönderdiğini, derhal Adudu’d-devle’ye kâğıdın iletilmesi gerektiğini söyle.” dedi. Köylü saraya vararak yazıyı hadime takdim ettikten sonra, hadim yazıyı Adudu’d-devle’ye ulaştırdı.”

Adudu’d-devle yazıyı okuyunca kan beynine sıçradı. Derhal bir ulak yollayarak, “Falan kişiyi derhal huzurda hazır eyle!” dedi. Ulak, casusa gelerek emri bildirdi, casus da delikanlıya: “Kalk şehre gidelim zira Adudu’d-devle ulak göndererek seni emrediyor.” dedi.

Adam: “Hayırdır inşallah!” dedi.

Casus: “Galiba bana yolda anlattığın şeylerden kendisi haberdar olmuş, Allah’ın izniyle muradına ereceksin.” dedi.

Ardından ikisi de kalkıp padişahın huzuruna geldiler. Haksızlığa uğrayan adam Adudu'd-devle'nin huzuruna vararak tazimde bulundu. Adudu'd-devle delikanlıya hürmetle davranıp haline vâkıf olmak için odayı boşaltarak konuyla ilgili etraflı sorular sordu. Delikanlı da hikâyesini baştan sona beyan etti. Adudu'd-devle olanları işitince yüreği burkuldu. Adama şöyle dedi: "Bundan böyle için rahat olsun, mesele artık bize intikal etmiştir. Allahü Teâlâ bu saltanat ve devleti haksızlığa maruz kalanların ve düşkünlerin derdine derman, Müslümanların malına göz kulak olalım diye bize ihsan buyurmuştur. O kadıyı oraya atayıp kendisine Müslümanların canını ve malını emanet eden biziz. Müslümanlar arasında hakkaniyetle hüküm versin de adaleti sağlasın ve kimseye ne gönlü kaysın ne de kimseden pervası olsun ve de rüşvete tevessül etmesin diye ona beytülmâlden emeğinin hakkını verip maaş bağladık. Gel gör ki daru'l mülkümde bunlar meydana geliyor. Önceleri mahrumiyet içinde yaşayan bir kişiyi arazi sahibi olmasını, aile ocağı kurup mülk ve servet yığmasını sağlayan bu vazifeyi ona Müslümanlara böyle hainlik yapsın diye mi verdik? Sen gönlünü ferah tut, Allah'ın izniyle hakkın olan şeye seni kavuşturacağım. Şimdi gidip hazineden nafakanı alıvererek buradan İsfahan'a doğru yola çık. Seni çağırıncaya kadar orada falanca kimsenin yanında kal."

Ardından adama hazineden 200 dinar altın ve beş kat elbise vererek aynı gece onu İsfahan'a yolcu ettiler.

Adudu'd-devle, kadıya neylesem de gasp ettiği malı elinden çekip çıkarsam diye gece gündüz kafa yoruyordu. Kendi kendine şöyle düşünüyordu: "Kadıyı derdest edip işkenceler yapsam hiçbir şekilde cürmünü itiraf edip eylediğini ikrar etmez. Kendisine toz kondurmadığı gibi o Müslümanın malı da arada zayi olur. Diğer yandan halk da Adudu'd-devle'nin kadıya zulmü reva gördüğü dedikodusunu yapar."

İşte bu mütalalarla iki ay geçti. O adamı bir daha görmeyen kadı da şöyle düşünüyordu: "Yirmi bin dinarı götürdüm. Adamın o perişan haline bakılırsa şimdiye kadar çoktan ölmüştür."

Hadiseden bir süre geçtikten sonra sıcak bir öğle vakti Adudu'd-devle bir elçisini yollayarak kadıyı huzura getirmesini emretti. Kadı geldiğinde onunla baş başa görüşerek şöyle dedi: "Kadı hazretleri seni ne sebepten çağırdığımı biliyor musun?" Kadı: "Hünkârımız bilirler efendim." dedi. Adudu'd-devle: "Bu mesele yüzünden başıma ağrılar girmiş, uyku gözlerime haram olmuştur. Mevzuyu enikonu mütalaa ettim. Feleğin meşrebi dönektir; saltanat da baki ve bel bağlanası değil. Ben, Allah'ın kulları, mütavazı çoluk çocuğum ve kendi adıma

nice sıkıntılara göğüs gerdim. Ecel çatar, düşman baş gösterip de Allah etmesin bu saltanat hükmümden çıkar da Tanrı azze ve celle mülkü başkasına ihsan ederse çoluk çocuğumun yoksul ve esir düşeceği geldi aklıma. Memleket sathında itimada senden daha layık, daha mütedeyyin, emanete senden daha sadık Müslüman bir kimseyi ne gördüm ne biliyorum. Zira sen âlim, basiretli, takva ehli, Allah'tan korkan ve dürüst bir kimsesin. Sana 2 milyon dinar nakit, mücevherat ve inciler emanet edeceğim. Bunu bir sen, bir ben ve bir Tanrı azze ve celleden gayrı kimse bilmesin. Yarın bir gün başıma bir şey gelirse çoluk çocuğum darda kalıp ele güne muhtaç olmasınlar. Sen şehrin kadısı olduğundan ötürü ihtiyaç duydukları kadar aralarında pay eder; kızlarımı da iffetlerine leke gelmesin diye everirsin. Saray ve has odanda sağlam alt geçidi olan bir sığınak inşa edesin. Zindandan çağırttığım katli vacip olmuş 20 katilin sırtına malı yükleyip senin sarayına getirerek sığınağa bırakıp geri dönsünler; ardından kimsenin ruhu duymasın diye bu canilerin boyunlarını vurmalarını emretmem içün inşayı bitirdiğinde beni haberdar kılasın." Kadı: "Başım üstüne efendim, elimden gelen azami gayreti sarf ederim." dedi.

Daha sonra Adudu'd-devle, bir hadimi çağırarak "Koş, hazineden 200 mağribî altın dinarı bir surreye koy ve derhal getir!" dedi. Hadim bir koşu giderek altını getirdi. Adudu'd-devle surreyi kadının önüne koydu ve: "Şunu al ve hemen o sığınağı yapmaya koyul; bu yetmezse başka da yollarım." dedi.

Kadı: "Padişahım, müsaade buyrun da bu hizmeti biz görelim." dedi.

Adudu'd-devle: "Masrafları kendi cebinden karşılaman gerekmiyor, sen sadece tez elden bu işi halletmeye bak." dedi.

Kadı, "Baş üstüne efendim." diyerek o 200 mağribî altın dinarı yenine yerleştirek oradan ayrıldı. Sevinçten çocuklar gibi şen bir halde, "Ömrümün bu son faslında bahtım açıldı; talih yüzüme güldü. Olur da Adudu'l'un başına bir hal gelirse bütün bu mal, mücevherat bana ve çoluk çocuğuma kalıp hanem altınla dolup taşacak." Ardından sığınağın yapımına koyulup bir ay gibi kısa bir sürede hemencek müstahkem bir sığınak inşa ettikten sonra Adudu'd-devle'nin sarayına bir gece yarısı vardı. Adudu'd-devle onu huzuruna kabul ederek: "Bu saatte hayırdır?" dedi. Kadı ona, "Sığınağın inşasını bitirdiğimden sultanı haberdar kılmak istedim." dedi. Adudu'd-devle: "Ellerine sağlık kadı efendi, iyi etmişsin, dört elle işe sarıldın ve yüreğimize su serptin. Sana sözünü ettiğim miktarı tamamlamak için 500.000 dinar daha gerekmektedir. Libasından ûduna, anberinden kâfûruna ne varsa hepsini nakite çeviriyorum. Bir iki güne sabret hazır olur, yarın gece de sığınağı bir görmek için gelirim. Şöyle bir bakıp hemen

döneceğim için de herhangi bir zahmete girmeyesin.” diyerek kadıya gitmesi için müsade buyurdu. Ardından da derhal İsfahan’a bir elçi göndererek davacı adamın süratle gelmesini emretti. Ertesi gün kadının sarayına giderek sığınağı incelediğinde pek beğendi. Kadıya: “Falanca salı günü yanıma var da hazırlanan şeyleri bir gör.” diyerek kadının hanesinden ayrıldı. Ardından hazinedâra 140 ibrik dolusu sultanî altın hazırlamasını, yanına da birkaç inciden sürahi; yakut la’l ve mücevherat ile dolu altın bir şişe koymasını emretti. Hazinedâr emredilenleri hazırlayınca, kararlaştırılan salı günü çattı.

Adudu’d-devle kadıyı çağırıp elinden tutarak birlikte hazineye indiler. Kadı altınlarla dolu ibriklerle birlikte onca mücevheri bir arada görünce donakaldı. Ardından Adudu’d-devle kadıya: “Haberin olsun, bu hafta içinde bir gece yarısı müteyakkız ol ki sana bunları yollayacağım.” diyerek kadıyı evine uğurladı. Kadının sevinçten içi içine sığmıyor idi. Derken o iki ibriğin asıl sahibi adam çıkagelince Adudu’d-devle ona dedi ki: “Ayaklarına sağlık, isabet oldu, şimdi senden kadıya gidip ona: ‘İtibarını zedelememek için bir müddet sabrettim, canıma artık tak etti ve bütün şehir ahalisi babamın sahip olduğu servetten haberdardır. O iki ibrik altınımı bana geri verirsen ne âlâ; yok eğer vermeye yanaşmazsan çıngar koparıp Adudu’d-devle’nin huzuruna varır senden şikâyetler eyler de seni rezil rüsva ederim; cümle âleme ibret olursun.’ dedikten sonra bak bakayım ne karşılık verecek. Şayet altınını iade ederse altınlarla yanıma gel, yok vermez ise olayın nasıl cereyan ettiğini bana haber ver.”

Davacı adam vakit geçirmeden kadının yanına varıp yanı başına oturarak kararlaştırıldığı gibi kadıya meseleyi açtı. Kadı şöyle düşündü: “Eğer bu herif Adud’a varıp hakkımda bir yaygara koparırsa Adud’un içine benle ilgili bir kurt düşer ve o malları da haneme göndermekten cayar. İyisi mi herifin malını vereyim. Nereden baksan 150 ibrik iki ibrikten evlâdır.” Ardından kadı adama: “Az sabret, zaten seni kendim çağırmayı düşünüyordum.” dedi. Biraz sonra adam yerinden doğruldu; bir odaya girip adamı yanına çağırarak: “Sen benim can dostumsun; seni bir evladım gibi görüyorum, ne yaptıysam sırf iyiliğin için yaptım. Tekrar görüştüren Allah’a hamdolsun. Altınların olduğu gibi duruyor.” diyerek iki ibriği adama getirdi ve:

“İşte bunlar senin emanetlerin değil mi?”

Davacı delikanlı:

“Evet, ta kendileri.” dedi.

Kadı: “Al canının istediği yere götür.” dedi.

Delikanlı, iki hamalı kadının sarayına getirerek o iki ibriği sırtlarına vurup Adudu'd-devle'nin sarayına götürdü.

Delikanlı saraya vardığında, tüm devlet erkânının huzura gelmesi için Adud destur buyurmuştu. Delikanlı huzura vararak kulluklarını sunup altın dolu ibrikleri Adud'un huzuruna bıraktı. Adud'un yüzüne bir tebessüm yayıldı ve: "Hele şükür ki muradına erdin. Böylece kadının da hilekârlığı ortaya çıktı. Bizim hangi yolları izleyerek, nasıl hesap kitap ederek bu altınlarını ortaya çıkarıp onlara kavuşmanı sağladığımızla ilgili pek az şey biliyorsun." dedi. Orada hazır bulunan ekâbir cereyan eden hadiseden haberdar olmak isteyince Adudu'd-devle adamcağızın başına gelenleri, kendisinin yaptıklarını onlara beyan etti. Meclistekiler bu sözleri hayretlerle dinledi. Adudu'd-devle ardından baş hacibi çağırıp, "Sarığını alarak başı üryan bir halde huzuruma getir." diye emretti.[10]

Kadı emredildiği gibi başı üryan bir halde Adudu'd-devle'nin huzuruna çıkarılınca, gözleri orada bulunan delikanlıya ilişti; iki ibrik de Adud'un yanında, hemen oracıkta duruyordu. Kadı, "Eyvah, mahvoldum!" dedi. Zira Adud'un söyledikleri ve eylediklerinin hep şu iki ibrik altından ötürü olduğunu anlamıştı. Adud kadıya: "Sen yaşını başını almış bir ayağı çukurda âlim ve hekim biri olup böyle namussuzluklara tevessül ederek emanete hıyanet eyliyor isen diğerlerinden ne beklenir? Şu halde varını yoğunu Müslümanların mallarından ve ondan bundan aldığın rüşvetlerden temin ettiğin aşikâr olmuştur. Bu dünyada hak ettiğin cezaya kati surette seni çarptıracağım; diğer cihanda da Tanrı azze ve celle layık olduğun şekilde sana muamele edecektir." Devlet büyükleri: "İhtiyar ve âlim bir zat olduğundan ötürü canını bize bağışlayınız efendim, ferman sizin fermanınızdır." diye araya girince Adud kadının cümle malına mülküne el koyup büyüklerin yüzü suyu hürmetine canını bağışladı; bir daha da onu kadı olarak atamadı. İki ibrik altını da o delikanlıya takdim etti. Böylece hesabını kitabını iyi yaparak ve güzel siyaset takip ederek o Müslüman hakkına kavuşmuş oldu.

Hikâye

Sultan Mahmud'un başına da buna benzer bir hadise geldiği rivayetler arasındadır. Sultan Mahmud bir gün yolda giderken bir adam ona şöyle bir maruzat arz etti: "Ağzı bağlı, mühürlenmiş bir kese içinde şehrin kadısına 2.000 kızıl altın dinar emaneten bırakarak sefere çıktım. Hindistan yolunda eşkıyalar beraberimde götürdüklerimi gasp ettiler. Ben de kadıya bıraktığım emanetimi almak üzere geri döndüm. Emanetimi alıp eve vardım. Kesenin ağzını açtığımda kesenin bakırdan paralarla dolu olduğunu gördüm. Kadıya koşarak, 'Ben sana

altın dolu bir kese bırakmışken nasıl oluyor da kesenin içinden bakır paralar çıkıyor?’ dedim. Kadı: ‘Peki, keseyi bana mühürlü bir şekilde emanet ettin. İçindekilerin altın mı bakır mı olduğunu ben nereden bileyim? Gelip keseyi mühürlü bir şekilde kazasız belasız alıp götürdün. Şimdi gelmiş bana iftira ediyorsun.’ dedi.” Adam da, “El aman ey adil padişah el aman! Şu zavallı kulun feryadına bir ses ver el aman!” diye haykırdı. Sultan Mahmud bunları işitince adamın haline yüreği parçalandı. Ona: “Şimdi git ve gönlünü serin tut. O sözünü ettiğin keseyi bize git getir. Altınlarının icabına bakmak artık bize düşer.” dedi. Adam giderek keseyi sultanın huzuruna getirdi. Sultan ne kadar incelediyse de kesede bir sökük dikik izi bulamadı. Adama: “Keseyi yanıma bırak; senin şu meseleni halledene kadar her gün üç men ekmek, bir men et ve her ay da on dinar altın kendi divanımdan alıvererek kullan.” dedi. Bir kaylûle vakti sultan Mahmud bu keseyi yanı başına koyarak kesenin hikâyesi üzerinde kafa yormaya başladı. Nihayet keseyi yırtarak içinden altınları alıp tekrar yama vurmuş olabileceklerine hükmetti. Sultanın Tûz işi, son derece göz alımlı ketenden işlemeli bir yatak örtüsü vardı. Bir gece yarısı kalkıp hançerini kaparak bu örtüye bir kesik attı. Sabah olunca üç günlüğüne ava çıktı. Sultanın odasını temizleyen has bir ferraşı vardı. Sabah temizlik için odaya gittiğinde yatak örtüsünün kesilmiş olduğunu görünce sultandan korkusundan ağlamaya başladı. Onu bu halde gören Ferraşhanedeki ihtiyar bir ferraş ona: “Nedir bu halin?” diye sordu. O da: “Kuyumu kazmak isteyen birisi has odaya girerek sultanımızın yatak örtüsünü parçalamış. Sultanımız şayet bunu görürse gözünü kırpmadan boynumu vurur.” dedi. İhtiyar: “Peki bunu senden başka birisi gördü mü?” dedi. Ferraş: “Hayır.” dedi. İhtiyar: “Öyleyse için rahat olsun, ben meselenin nasıl halledileceğini sana anlatayım. Şimdi sultan üç günlüğüne ava çıkmıştır. Şehirde orta yaşlarda, dükkânı falanca yerde eli sağlam, işinin erbabı Ahmed isminde bir sökükçü var. O yatak örtüsünü ona götür. Öyle ince bir iş çıkarsın da kimsecikler farkına varmasın diye emeğinin hakkını ver.” dedi. Ferraş örtüyü derhal sökükçü Ahmed’in dükkânına götürerek ona:

“Ustam, bu örtüyü hiç kimsenin anlamayacağı bir şekilde tamir etmek için ne kadar istersin?” dedi.

Sökükçü: “Yarım altın dinar.” dedi.

Ferraş: “Ben sana bir altın dinar vereceğim.” dedi.

Sökükçü: “Öyle bir tamir edeceğim ki buranın yırtılmış olduğunu kimsenin ruhu bile duymayacak, yarın ikindi namazında sana teslim ederim.” dedi. Ferraş oradan ayrılarak söz verildiği gibi ertesi gün dükkâna geldi. Sökükçü örtüyü

ferraşın önüne koydu. Ferraş tamir olan yeri bile bulamadı. Sevinç içinde örtüyü alıp getirerek yatağa serdi.

Sultan avdan dönünce öğle vakti uyumak için yazlık odasına gittiğinde örtüyü sapasağlam görünce ferraşı emretti.

Ferraş gelince: “Bu örtü yırtılmış idi, kim tamir etti bunu?” dedi.

Ferraş: “Sultanım örtü yırtılmış değil idi.” dedi.

Sultan: “Korkma, örtüyü yırtan bendim be bu işi bir maksat üzre yaptım.” dedi. Bunun üzerine ferraş olan biteni sultana anlattı ve örtüyü falan sökükçünün tamir ettiğini söyledi. Sultan: “Derhal o sökükçüyü huzuruma çağırın!” dedi. Ferraş anında koşarak sökükçüyü sultanın huzuruna getirdi. Sultanın karşısına çıkan sökükçü korktu. Sultan; “Korkma! Gel yanıma.” diye çağırdı ve “Bu örtüyü sen mi tamir ettin?” diye sordu.

Sökükçü: “Evet ey efendimiz.” diye cevap verdi.

Sultan: “Çok ustaca olmuş.” dedi.

Sökükçü: “Hünkârımızın sayesinde efendim.” diye cevapladı.

Sultan: “Çok güzel, söyle bakalım bu şehirde senden daha mahir sökükçü var mı?” diye sordu.

Sökükçü: “Hayır.” dedi.

Sultan: “Senden her ne sual eylersem doğru cevap veresin.” dedi.

Sökükçü: “Padişahlara haktan gayrı bir şey denmez, yoksa huzurda yalan yanlış konuşmaya kim cüret edebilir?” dedi.

Sultan: “Şu birkaç yıl içre ipekten yeşil bir kese tamir ettiğin oldu mu?”

Sökükçü şöyle bir zihnini yoklayarak: “Tamir etmişliğim vardır efendim.” dedi.

Sultan: “Kim için yaptın?”

Sökükçü: “Kadı için yapmıştım. Bana el işçiliğim karşılığında iki altın dinar vermişti.” dedi.

Sultan: “Peki o tamir eylediğin keseyi şimdi tekrar görürsen teşhis edebilir misin?” dedi.

Sökükçü: “Evet, ederim.” dedi.

Bunun üzerine sultan elini sedirin altına sokarak keseyi çıkarıp sökükçüye uzattı. Sökükçü keseyi hemencecik, “Evet, aynen budur.” diyerek teşhis etti.

Sultan: “Pekâlâ, kesede tamirini yaptığın yer neresidir?” diye sordu.

Sökükçü parmaklarını yama yaptığı yere koyarak gösterince sultan hayretler içinde kaldı. Sultan vakit geçirmeden kadıyı huzura getirmesi için birini yolladı.

Kadı huzurda hazır olunca sultan ona: “Bir de yaşını başını almış âlim bir kimse olacaksın. Ben de şehir kadılığını itimad ederek sana teslim ettim. Emanete hıyanet edip alçaklık yapmak reva mıdır? Müslümanların sana teslim eyledikleri malları sen yağmalayıp onları mahrumiyet içinde bırakıyorsun!” dedi.

Kadı: “Efendim, bunlar nasıl sözler? Böyle yaptığımı kim söylemiş?” dedi.

Mahmud: “Senin gibi münafık bir it yapmış işte. Ben söylüyorum.” Daha sonra keseyi ona göstererek: “Bak bu keseye, bunu senin yanına emaneten bırakmışlardı. Sen de içindeki altınları çıkarıp yerlerine bakır altın yerleştirdin. Sonra da sökükçüye gidip keseyi tamir ettirdin.” dedi. Kadı suçlamaları inkâr ederek: “Ben bu keseyi ömrühayatımda görmedim, böyle bir şeyden ne malumatım ne haberim var.” dedi. Sultan iki adamı huzura çıkarmalarını emretti. Kesenin sahibi ve sökükçüyü huzura getirdiler. Kadı onları görünce dizlerinin bağı çözüldü. Utançtan yüzü kızarıp bozardı. Sultanın korkusundan küçük dilini yutmuşçasına tir tir titriyordu.

Sultan: “Şunu gözaltında tutun; kesenin sahibi adama derhal altınlarını iade etsin. Sonra ne yapılması gerektiğini söyleyeceğim.” dedi. Son derece bitkin düşen kadıyı, sultanın huzurundan sürüyerek karakola götürdüler. Kadı, vekiline haber salarak yanına çağırıp o 200 sultanî dinarın sahibine iade edilmesi talimatını verdi.

Ertesi gün Sultan Mahmud mezâlim eyledi. Kadının sahtekârlığını devlet erkânına ve ileri gelenlere uluorta söyleyerek aşikâr eyledikten sonra kadıyı getirip dergâhın kubbesinden baş aşağı asmalarını emretti. Bunun üzerine devletin ileri gelenleri araya girerek kadının yaşlı ve âlim bir zat olduğunu, 50.000 dinar ödemesi mukabilinde affedilmesini istediler. Kadıdan 50.000 dinar alınarak kendisine bir daha devlet işi verilmedi.

Bunun gibi kıssalar anlatmakla bitmez. Kâinatın efendisi sultanımız (Allah

devletini payidar kılsın) padişahların adalet, insaf ve doğrukta nasıl olması gerektiğini, haksızlığa uğrayanların hakkını almak için hangi yollara başvurduklarını, bozguncuların yeryüzünden silinmesi için hangi tedbirleri almaları gerektiğini bilsin. Padişahların zekâlarının keskinliği bin kişilik ordudan daha evladır. Allah'a hamdolsun, padişahımız hem keskin zekâya hem muti bir orduya, adalate ve insafa sahiptir. Ülkenin dört bir yanına ulak ve casuslar göndererek olup bitenden haberdar olmaktadır Allah'ın izniyle.

On Dördüncü Fasıl

Maslahat Gereği Haberci ve

Postacıların Gönderilmesi

Önemli bazı geçitlere düzenli bir şekilde haberci göndermelidir. Bu işin padişahın bir geleneği olduğunu göstermek, 50 fersahlık bir bölgede gece gündüz meydana gelen bütün olaylardan haberdar olmak demektir. Kendinden önce yaşamış kabile büyüklerinin âdeti olduğu üzre bu haberci ve postacıların sorunlarını çözmeli ki yaptıkları işlerde geri kalmasınlar. Bu vesile ile padişah endişelenmeyip gönlünü rahat tutar ve saltanatı mazbut olur.

On Beşinci Fasıl

Ayıklık ve Sarhoşluk Halindeyken Verilen Emirlerde Dikkatli Davranılmasna Dair

Vilayet, ikta ve hediyelere dair divandan ve hazineden birtakım fermanlar sadır olmaktadır. Bu fermanlardan bir bazısı sarhoşluk esnasında verilmiş olabilir. Bu, muazzam derecede mühim bir mevzu olduğundan ötürü üzerinde pür dikkat durulsa gerektir. Söyleyen galat etmiş olabileceği gibi dinleyen de söyleneni tam olarak işitmemiş olabilir. Vazife verme yetkisi sadece bir kişiye verilmeli ve bu kişi birini görevlendireceği zaman bizzat kendisi görevlendirmelidir. Bu görev verildikten sonra zat-ı âlilerinin huzurunda imza edilmedikçe icra edilmemelidir.

On Altıncı Fasıl

Vekil-i Has ve İşlerinin Niteliğinin Revnakına Dairdir

Saray harcamalarına nezaret eden bir vekilin bulunması devrimizde fena şekilde unutulmaya yüz tutmuştur. Bu görev öteden beri mutfak, şaraphane ve has içkiler, has ahır, şehzadeler ve diğer yakınlar için yapılan harcamalardan sorumlu olan nam salmış, muteber birisine verilirdi. Her ay, hatta her gün meclis-i âlide bulunup memleket ahvali hakkında söyleşmeli; her an huzura varıp durum tespitinde bulunarak fikir almalı; olan bitene, alıp verdiğine ilişkin malumat vermelidir. Görevini yerine getirip, işlerini icra edebilmesi için kendisine azami ölçüde hürmet ve itibar edilmelidir.

On Yedinci Fasıl

Padişahın Nedimleri ve Yakınlarının İşlerinin Düzenlenmesine Dairdir

Padişahın liyakatli nedimler edinip onlarla güzel yüzlü ve samimi olmaktan başkaca yolu yoktur. Zira padişahın devletin ileri gelenleri, sınır muhafızları, Sipah-sâlârlar ile ziyadesiyle düşüp kalkması onları pervasız kılar; bu da onun hükümranlığına halel getirir. Bu minvalde kendisine devlet işi tevdi edilen birine nedimlik buyurmak olmaz; aynı şekilde padişah indinde gördüğü güzel muamele kendisini şımartıp birtakım kanunsuzluklara tevessül ettireceğinden ötürü şahsına nedimlik buyrulan kişiye resmi hiçbir iş tevdi etmek olmaz. Âmil her daim padişahtan korkmalı; nedim de pervasız olmalıdır. Eğer ki nedim laubali olmazsa padişah ondan hiç keyif almayarak ruhu sükûn bulmaz. Padişahla bir araya gelecekleri vakitler belirlenmelidir. Hükümdar destur, izin verdiğinde veya devletin ileri gelenleri meclisten el etek çektiklerinde nedimlerle görüşme sırası gelmiştir.

Nedim edinmede birkaç fayda mülahaza edilir. Birisi padişahın can dostu oluşu, diğeri onu gece gündüz kollayan bir muhafız oluşudur. Maazallah bir tehlike baş göstermesi durumunda nedim gözünü kırpmadan bedenini belalara cansiperane kalkan eyler. Bir diğeri, padişah nedimle havadan sudan konuşabilir; aynı zamanda kendilerine iş buyrulduğu ve işleri yapmaya memur kılındıklarından ötürü vezirleri yahut devletin ileri gelenleriyle konuşamayacağı gayri ciddi yahut ciddi birçok meseleyi nedimle paylaşabilir. Faydalı ve pek makbul bir durum olarak padişahlar, nedimlerin her konudan dem vurmalarına; hayır olsun şer olsun nice mevzularda, ayık yahut esrikken vaziyet hakkındaki nükte yollu beyanlarına kulak verirler. Bu arada nedim asil, erdemli, güleç, itikadı saf, ketûm ve giyimi kuşamı şık; kitaplardan, kıssalardan, pek az kişinin bildiği konulardan, mizahi yahut ciddi meselelerden nice şeyi hatırında tutarak onları güzel bir şekilde nakledebilmeli; her daim neşeli, kafadar olup tavla ve satrancı iyi bilmelidir. Baht ya da Rûd çalabiliyor yahut bir pusatı kullanabiliyorsa ne âlâ!

Nedim padişaha mutabık olur ve olması da elzemdir. Padişah ne der ve eyler ise nedime “çok yaşa” ve “bravo” demek düşer. Padişahların pek ağrına gidip hışımlarına neden olacağından ötürü nedim padişaha “bunu yap şunu yapma” gibi talimatlarda bulunmamalıdır. Bütün işler hakkıyla yürüsün diye, eğlenceye, seyrana, dostlarla çevrili meclise, şaraba, ava, çevgâna, yemeye içmeye ilişkin

ne varsa, zaten bu meselelerle alakalı olduğu için nedimlere danışılarak yapılması en uygunudur; diğer yandan imaret, harb, taarruz, siyaset, zahire, hediye, makam, sefer, ordu ve reayaya ilişkin her ne var ise böylesi konuların daha salahiyetli olduklarından ötürü vezirler, ekâbir ve devletin ileri gelenleriyle istişare edilmesi evlâdır.

Bir kısım padişah, nedimlerini yediği yiyecekleri tayin etmeleri ve bu gıdaların fayda ve zararları, etkileri ve yan etkilerinden kendilerini haberdar kılmaları, onların sağlık ve bünyelerini muhafaza etmeleri için tabiplerden; vakit ve saatlerini gözetlemeleri, uğur ve uğursuzlukları onlara bildirmeleri, icra edecekleri bir iş için en elverişli zamanı seçmeleri için müneccimlerden seçmişlerdir.

Padişahlardan bazısı da bu iki tayfayı sırtlarında bir yük olarak görerek tabip için, “Hasta olmadığımız halde bizi leziz ve sağlıklı yiyeceklerden alıkoymakta, sıhhatimiz yerinde olduğu halde bize ilaçlar vermekte, ağrı duymadığımız halde bizden kan almaktadırlar,” demişlerdir. Müneccim için de buna benzer olarak, “Bizi işleri icra etmekten, meselelere koyulmaktan alıkoymaktadırlar; bunları göz önüne aldığımızda bu iki tayfa bizi dünya arzu, nimet ve lezzetlerinden mahrum ederek hayatı burnumuzdan getirirler. En güzeli onları kendilerine ihtiyaç duyulduğunda çağırmaktır.” demişlerdir.

Ve fakat nedimin görmüş geçirmiş, cihanın dört yanında bulunmuş ve ululara hizmet etmiş olanları evladır. Halk, padişahın huyunu suyunu nedime kıyasla bilir. Eğer ki nedim geçimli, mülayim, sabırlı, cömert, zarif ve latif biri ise halk padişahın da huyu suyu güzel, tıyneti pir ü pak, seçkin davranışlara sahip biri olduğunu anlar. Öte yandan eğer ki nedim çehresi asık, kibirli, her şeye dudak büken, pinti, ebleh ve mütekebbir biri ise halk padişahın da sütü bozuk, huysuz, hırçın ve çirkin davranışlara sahip biri olduğunu anlar.

Bunun yanı sıra köklü hanedanlarda hâlâ görüldüğü üzre bir kısmına makam sunularak, bir kısmına da paye verilerek halife ve meliklerin divan toplama âdetlerinde kadim zamanlardan beri nedimlerden her birisi bir makam ve mevkiye sahip olagelmiştir. Halifeler bu töreyi Sâmânîlerden görerek yanlarında on tanesi ayakta, diğer onu da oturmuş olmak üzere yirmi nedim bulundururlar idi. Padişahın nedimlerinin maiyet arasında hatırı sayılmalı ve tatmin edecek şekilde ihtiyaçları karşılanmalıdır. Nedimler de iffetli, kusurlardan arınmış ve padişaha karşı gönülleri sevgi dolu olmalıdır.

On Sekizinci Fasıl

Devlet Meselelerinde Padişahların Âlimlerle İstişare Etmesine Dairdir

Meselelerde istişare yoluna gitmek kişinin güçlü muhakemesinden ileri gelir. Bir meseleye ilişkin herkesin malumatı olabilir; lakin birisi konuya daha fazla vâkıf; bir başkasının mevzuyla ilgili bildikleri daha yüzeysel; bir diğeri sahip olduğu ilmi icra etmemişken bir başkası aynı ilmi tatbik ve tecrübe imkânı bulmuş olabilir. Farzı misal bütün ilaçların isimlerini ezbere bilip bir derdin devasını bir kitaptan okuyarak bulan biriyle, envai çeşit ilaçların adlarını bilmenin yanı sıra nice kez onları tecrübe ederek tedavilerde bulunan birisi hiç bir olur mu? Öte yandan dünyanın dört yanına yolculuklarda bulunarak cihanı görme fırsatına daha fazla nail olmuş, feleğin çemberinden geçerek nice işlere koyulmuş birisiyle şuradan şuraya adımını atmamış, özge iller temaşa etmemiş, işlere girişmemiş vasat biriyle kıyas kabul etmez. Buradan hareketle şuna hükmedilir ki:

Devlet işlerinde takip edilecek siyaset, âlimler ve cihan görmüşlerle istişare edilerek tespit edilmelidir. Zira birisi kıvrak zekâlı ve basiretli iken bir diğerinin anlayışı kıt olabilir. Âlimler, “Yalnız başına bir kişinin devlet işleri için izlediği siyaset bir insan kuvvetinde; iki kişininki ise iki insan kudretindedir.” demişler; her halükârda on kişinin kudreti tek bir kişinin gücüne başat gelir. Şuradan kıyas, Ademoğulları arasından Hz. Muhammed Mustafa sallallahu aleyhissalatu vesselam efendimizden daha âlim bir kişinin gelmediğini cümle âlem kabul eder. Olmuş ve olacak olanı görecek kadar kendisinde var olan o engin ilme; göklerin ve yerlerin, cennet ve cehennemin, levh ü kalemin, arş ü kürsünün ve bu ikisi arasındakilerin kapılarının kendisine açılmasına; Cebrail aleyhisselamın kendisine varıp vahiy getirmesine; olmuş ve olmakta ısrarkâr olanlardan onu haberdar kılmasına; bir böyle nice erdem ve gösterdiği mucizelere rağmen Allahü Teâlâ ona: “Yâ Muhammed, bir işi yapacağında yahut bir meseleyle karşılaştığında dostlarınla istişare eyle” diye buyurmaktadır. [Âli İmran; 153] İşte bunlardan ötürüdür ki Hz. Muhammed aleyhisselam istişareye ihtiyaç duyduktan sonra diğer insanların istişare etmemesi söz konusu bile olamaz.

Padişah çetin bir mesele ile karşı karşıya kaldığında bahse konu olan şey ile ilgili akıllarından geçeni belirtmeleri, fikirlerini beyan etmeleri için şeyhler, âlimler ve yârenleri ile istişare eylemeli; ileri sürülen görüşleri karşılaştırarak en doğru olanı benimsemelidir. Meselelere dair istişare eylememek kişinin

muhakemeden yoksunluk ve başına buyruk olmaklık alametidir. Elhamdulillah âlemin efendisi [Allah başımızdan eksik etmesin) pek dirayetli olduğundan, onda bu haslet vardır ve nasıl hareket edileceğini bilmektedir. Biz bunca sözü kitabımızın iktizasından zikrettik. İnşallahu Teâlâ vahdehu.

On Dokuzuncu Fasıl

Cesur Süvariler, Levazımatı ve Memleket İçin İşlerinin Tanzimine Dairdir

Dergâhta mümtaz, eli yüzü düzgün, boyu bosu yerinde, aklı başında, giyim kuşamları şık; devamlı hizmetlerinin bedeli ödenen; bazen verilmek bazen de kendilerinden alınmak üzere 20 altından kuşak ve kalkan, 180 gümüşten kuşak, kalkan, düzgün kargılarla 200 takım pusatla tam techiz, tümü süvari, her an müteyakkız ve hazır kıta, sefer ve sarayda her daim dergâhı kollayan her 50'sinin başında onları iyi tanıyıp sevk ü idare edecek bir liderin bulunduğu, 100'ü Horâsân'dan 100'ü de Deylem'den 200 mahir süvari dergâhta her daim hazır ü nazır olmalıdır. İsimleri tek tek divanda kayıtlı olan 4.000 piyade, bizzat padişaha bağlı her ırktan 1.000 has gözde, ihtiyaç hâsıl olduğunda kullanılmak üzere emirler ve sipah-sâlâra bağlı 3.000 asker bulundurulmalıdır.

Yirminci Fasıl

Envai Çeşit Murassa Silahların Yapımı ve Bergâhın Tanzimine Dairdir

Bir ihtiyaç hâsıl olduğunda kullanılmak üzere, hepsi muhtelif mücevher kakmalı murassa seçkin silahlar 20 takım imal edilerek hazinede muhafaza edilmelidir. Nitekim saraya dünyanın dört yanından elçiler geldiğinde eli yüzü düzgün, giyim kuşamları yerinde 20 gulam bu pusatlarla mücehhez bir şekilde padişahın tahtı çevresinde yerlerini alırlar. Allah'a hamdolsun ki her ne kadar bizim saltanatımızın böyle alâyişlere ihtiyacı yoksa da hükümdarlık şerefini, padişahlık töresini muhafaza etmek gerektir. Zira padişahın debdebe ve levazımatı onun himmet ve kudreti ölçüsünce olması elzemdir. Baştan başa cihanın tümünde siz âlemin efendisinden [Allah mülkünü daim kılsın) ne daha ulusu, ne de saltanatından daha büyük bir saltanat vardır. Techizat olsun levazımat olsun, insaniyet olsun yücelik olsun, memleket olsun saltanat olsun, her ne gerek ise Allah'a şükür hepsi var.

Yirmi Birinci Fasıl

Elçilerin Vaziyet ve Gidişatları; İşlerinin Tanzimine Dairdir

Çevre memleketlerden gelen elçilerin dergâha vardıklarından hiç kimse haberdar olmamakta; hiç kimse geliş ve gidişlerinde onları istikbal etmemekte bunu yetkili mercilere bildirmemektedir. Hal böyle olunca bu, işleri aksattığımıza ve hafifsediğimize yorulur. Serhad memurlarına, topraklarımıza giriş yapan herkesin künyesi, beraberindeki süvariler, piyadeler, levazımat ve eşyasının keyfiyeti, geliş maksadı hakkında malumat vermek için anında bir süvari göndermelidir. Öte yandan onları şehre ulaştırıp divana teslim etmesi için yanlarına bir mutemet görevlendirmelidir. Bundan sonraki merhalede görevi teslim alan bir memur başka bir şehir ve bölgeye onlarla dergâha varana kadar refakat eylesin. Konakladıkları mamur bölgelerdeki memurlar, âmiller ve ikta sahiplerine onları layıkıyla ağırlayıp esenlikle uğurlamalarını söylesinler. Elçilere yapılan iyi yahut kötü muamele onları gönderen padişaha yapılmış muamele demektir. Hükümdarlar hiçbir vakit birbirlerine hürmette kusur eylememiş ve elçiye her daim izzet ü ikramda bulunup asla zeval vermemişlerdir. Eğer bir zaman padişahlar arasında husumet ve muhalefet husule gelirse elçiler her zamanki gibi gelip gitmişler ve kendilerine buyrulan elçilik vazifesini ifa etmişlerdir. Kendilerine her zaman âdet olunduğu şekilde davranılmış, rahatsızlık verecek en ufak bir harekete tevessül edilmemiştir. Nitekim Tanrı azze ve celle Kur’an-ı Mecid’inde bu hususta: “Elçiye düşen doğru haberi iletmekten başka bir şey değildir.” [Nur suresi; 54] diye buyurarak onları incitmenin çirkin bir şey olduğunu buyurmaktadır. Bu minvalde padişahlara yarayacak ince nükteler beyan edilmiştir.

Kavranması zaruri olan bir başka husus da şu ki: Padişahlar sanıldığı gibi yekdiğerine elçileri sırf haber ve mektupları iletsinler diye göndermemektedirler. Elçileri yollamakta irili ufaklı yüzlerce niyetleri vardır. Örneğin ordusunun aşıp aşamayacağını anlamak ve için yolların, geçitlerin ve nehirlerin vaziyetinden haberdar olmak, atların yemleyeceği yerleri tespit etmek, ilgili yere tayin edilen memurların kim olduklarını teşhis, söz konusu padişahın ordusundaki asker sayısını, levazımat ve techizatının miktarını, sofra ve meclisinin niteliğini, dergâhının tanzim şeklini, çevgân ve av ile arasının olup olmadığını, huyu suyunu, ihsan ve gayretini, kılık kıyafetini, davranışlarının nasıl olduğunu, zalim yahut adil, genç yahut yaşlı mı olduğunu, illerinin mamur mu bakımsız mı olduğunu, ordusunun kendisinden razı olup olmadığını, raiyyetinin zengin mi

fakir mi olduğunu, cimri mi cömert mi olduğunu, işlerde ihmalkâr mı itinalı mı olduğunu, vezirinin liyakati, takvası, sipah-sâlârlarının tecrübeli ve savaş deneyimi geçirmiş olup olmadıklarını, nedimlerinin işlerinin ehli ve hoş-eda olup olmadıklarını, bu padişahın nelerden haz nelerden nefret ettiğini, şarap tesiriyle şen şakrak ve hoş sohbet olup olmadığını, işlerinde dini emirleri gözetip gözetmediğini, şefkat ve himmet sahibi olup olmadığını, şuurlu yahut ebleh olup olmadığını, nüktedan yahut resmi olup olmadığını, oğlanlara mı kadınlara mı düşkün olduğunu öğrenirler. İşte bir gün bu padişaha galebe çalmak, ona muhalefet etmek yahut kusurunu yakalamak arzu ederler ise eksiğinden gediğinden haberdar olduklarından ötürü şehid Alparslan zamanında kulunuzun başına geldiği gibi, ona karşı olan emellerine layıkıyla ulaşırlar.

Hikâye

Yeryüzünde makbul ve dosdoğru yolda ilerleyen, Allah'ın rahmetinin ikisi üzerine olası Hanefî ve Şafiî diye iki mezhep vardır. Geri kalanlar beyhude ve sapkınlık, şek ve gümandan ibarettir. Sultan şehîd Alparslan (Allah burhanını aydınlatsın) mezhebine tam manasıyla şiddetli bir şekilde öylesine bağlıydı ki, "Heyhat! Şu vezirimin mezhebi Şafiî olmayaydı çok daha mütehakkim ve azametli olurdu." demeyi diline pelesenk eylemişti. Şafiî mezhebini bile ayıplamaya varan mezhebindeki bu katı tutumundan korkup kaygılanmaktaydım.

Ne var ki günün birinde şöyle bir olay meydana geldi. Sultan şehid Alparslan Semerkand Hanı kendisine itaat eylemediğinden ötürü Mâverâü'n-nehr'e sefer için niyetlendi. Askerlerini toplayarak Semerkand hanı Şemsu'l-mülk Nasr bin İbrâhim'e bir elçi yolladı. Ben de cereyan eden hadiselerle ilgili beni haberdar kılması için kendi namıma Danişmend Eşter'i sultan Şehit Alparslan'ın elçisiyle gönderdim. Sultanın elçisi hana mektup ve haberi ulaştırdıktan sonra han Semerkand'dan kendi elçisini sultanın elçisiyle buraya yolladı. Hanın elçisine yer gösterilerek, âdet olduğu üzere huzura çağrılıp mektup ve haberi arz etmesi istendi. Öteden beri elçiler, sultana şifahen iletemeyecekleri sözleri hükümdara ulaştırsınlar diye vezirlerle rahatça müzakere ederek maruzat ve taleplerini arz ederlerdi.

Bir defasında bendeniz haremseramda işte böyle vezirlerden bir cemaatle oturmuş satranç oynamaktaydık. Bunlardan birisini satrançta yenmiş, yüzüğünü de rehin olarak almıştım. Sol el parmağıma bol geldiği için yüzüğü sağ elime takmıştım. Bana Semerkand elçisinin kapıda olduğu haber verilince, satranç takımını kaldırıp elçiyi içeri almalarını söyledim.

İçeri gelip meramını anlattığı esnada elçinin gözü gayri ihtiyari parmağıma ve oynadığım yüzüğe ilişiyordu. Sözlerini bitirince kalkıp gitti. Sultan, elçisinin yanına hanın cevabını getirmesi için kendi elçisini vererek geri gönderilmesini emredince ben de pek seri olduğundan ötürü tekrar Eşter Danişmend'i yolladım. Elçiler Semerkand'a, hanın yanına vardıklarında, Şemsu'l-mülk elçiden Sultan Alparslan'la ilgili izlenimlerini, ona dair kanaatlerini, askerinin miktarını, askeri techizat ve ihtişamını, dergâh ve divan düzenini, memleket nizamının esaslarını anlatmasını istedi. Elçi: "Efendim, siyaset ve heybet, ferman ve padişahlık nokta-i nazarından sultanın hiçbir eksiği gediği yoktur. Askerinin miktarını bir Allah bilir; techizat, askeri levazımat, tecemmülünün [ağır silahlar vs.] haddi hesabı yok; saray, divan ve dergâhının tanzimi mükemmel. Bir kusur hariç! O da olmayaydı memleketleri dört dörtlüktür!"

Şemsu'l-mülk: "Neymiş o kusur?" diye sordu.

Elçi: "Sultanın veziri Râfızîdir." dedi.

Han: "Peki nasıl anladın?" diye sordu.

Elçi: "Şöyle ki, kendisiyle konuşmak için bir gün öğle namazı vakti bu vezirin otağına gittim. Sağ el parmağına bir yüzük takmış olduğunu ve bu yüzüğü parmağında çevirerek benle konuştuğunu dikkat ettim. Danişmend Eşter anında bendenize bilesiniz ki elçi burada Şemsu'l-mülk'ün nezdinde sizin hakkınızda şu şekilde sözler sarf etmiştir, diye yazdı. Bendeniz bu durumdan gayetle rahatsız oldum. Sultanın korkusundan Sultan Alparslan Şafiî mezhebini sürekli eleştirmekte ve bundan dolayı her daim bana serzeniş etmektedir. Semerkand hanının huzurunda gammazların bana Râfızî yaftasını yapıştırdıkları şayet onun kulağına giderse sultanın gazabına düçar olurum. Bütün masumluğuma rağmen, sultan bu durumdan haberdar olmasın diye bendeniz rica ve minnet etmeden hilat verdim, 30.000 altın dinar harcadım."

Elçilerin nasıl fitne kumkuması olduklarını arz etmek için bendenizde bunları zikretme ihtiyacı hâsıl oldu. Padişah ve memlekette bir noksan ve kusur bulmak için gözleri fıldır fıldır döner. Padişah boş bulunduğunda işte bunlardan ötürü töhmet ve zan altında bırakılırlar. Padişahların böylesi tenkitlere maruz kalmamaları için bu noktalarda ihtiyatı elden bırakmamaları ve basiretli olmaları, davranışlarını denetlemeleri, güzel alışkanlıklar edinmeleri, işleri liyakatli ve itikadı temiz insanların eline teslim etmeleri gerekir.

Elçiler de boy bosça alımlı, padişaha hizmet tecrübesi olanlar, sözünü sakınmadan söyleyenler, nice seyahatlerde bulunmuş, her ilmi nefsinde toplamış,

hafızası kuvvetli ve ferasetli kişiler arasından seçilmelidir. Şayet elçi ihtiyar ise âlim olanı tercih edilmelidir. Elçinin nedim olması daha emniyetlidir. Elçiliğe gönderilen kimsenin yiğit, gözü kara, silahlı, süvari ve savaşçılık gibi meziyetlere sahip oluşu menfaatimizedir. Zira bu meziyetleri gördüklerinde adamlarımızın hepsinin bu ölçüde olduklarını düşünürler. Ve dahi nesep ve şerefinden ötürü ona kötülük eyleyemeyip hürmet edeceklerinden elçinin seyyid ya da şerif olanı da makbuldür. Şaraba düşkün, şaklaban, kumarbaz, geveze, adı sanı belirsiz kişiler elçiliğe layık değildir. Nice zaman padişahların elçileri haddi hesabı olmayan hediyeler, cevahiratla göndererek barış talebinde bulunmaları muhataplarda kendilerinin aciz ve yumuşak başlı oldukları intibaını uyandırmış, elçinin ardından ordular toplayarak taarruza geçmişler ve düşmanlarına galebe çalmışlardır. Elçinin tavırları, bilgi ve görgüsü belirleyicidir. Dolayısıyla bu tür işlerde elçinin tavrı ve muhakemesi pek olsa gerektir.

Yirmi İkinci Fasıl

Konaklama Yerlerinde ve Merhalde Ordu İçin Erzak Bulundurulmasına Dairdir

Padişahın rikâb-ı âlisine hareket emri verilince konaklanan her menzil ve merhalde yem ve erzak bulunmadığı takdirde, uygun düşmediği halde köylülerden parça parça almak gibi yollardan ancak nice zahmetlerle emek harcandığında elde edilebiliyor. Padişahın güzergâhı olan bütün yol, köy, konaklama yerleri, iktaya ait mülk dahi olsa hass'a dönüştürülerek ribat ve yerleşim alanı olmayan yerlere komşu köylerin mahsulü toplanıp ihtiyaç hâsıl olduğunda kullanılmak üzere el konması ve bu iş için gereksinim duyulmadığında reayanın dirlik ve düzenin bozulmaması ve yem sıkıntısına düşülmemesi için bu buğdayların satılıp elde edilen geliri hazineye koymak gerekir. Bu, sefere azmedildiğinde ortada kalakalmamak amacıyla uygulanır.

Yirmi Üçüncü Fasıl

Ordunun İstihkakının Belirlenmiş

Olmasına Dair

Askere verilecek maaş ve istihkak kesin bir şekilde karara bağlanmış ve belirlenmiş olmalıdır. İkta sahipleri istihkaklarını karara bağlandığı üzere elden almalıdır. İkta sahibi olmayan gulamların alacağı miktar da tayin edilmelidir; hükümdara içleri ısınıp gönüllerinde ona muhabbet beslemeleri için maaşlarını bizzat padişahın vermesi en makbul yol olup yılda iki defa huzura çağrılarak yahut zamanı geldiğinde istihkakları ayrılarak kendilerine sunulmalıdır. İkta vermeyerek herkesin rütbelerince yılda dört defa çağırıp maaşlarını hazineden nakit olarak vermek, onları sırtı pek karnı tok tutmak, her daim hazır ve nazır bulunmalarını ve işlerine koyulmalarını sağlamak kadim padişahların töresinden idi. Âmiller topladıkları malı padişahın hazinesine yığarlar; toplanan mal oradan gulamlara ve askerlere dağıtılırdı. Gayetle güzel olan bu yöntem Mahmûdîler[11] hanedanında hâlâ uygulanmaktadır.

İkta sahiplerine, sorumlu olduğun süvari birliğinde ölüm yahut başka bir sebeple bir noksanlık vücuda gelirse gizli tutmayarak derhal birlik komutanını vaziyetten haberdar etmesi gerektiği söylenmelidir. Öte yandan birlik komutanları maaşlarını aldıklarında vuku bulacak hadiseler için askerlerini tetikte tutmaları gerektiği de bildirilmelidir. Yerine başka biri tahsis edilsin diye bir özründen dolayı işten geri kalan kişiyi vakit kaybetmeden bildirsinler. Buna mugayir hareket edildiği takdirde birlik reisleri kınanır ve alınmış malın tazminatı alınır.

Yirmi Dördüncü Fasıl

Ordunun Farklı Irk ve Kavimlerden Teşkiline Dairdir

Ordunun katışıksız tek bir ırktan teşkil olması tehlikeler doğurur. Orduda her soydan asker bulunması için çaba sarf edilmelidir. Sarayda 2.000 Deylemli ve Horâsânlı neferin mukim bulunması zaruridir. Eldekilerin ikamesi, geri kalanların takviyesi gereklidir. Bunlardan bazısının Gürcü ve Fars Şebankarelerinden olmasında herhangi bir sakınca yoktur. Zira bunlar da gayetle makbul soydandırlar.

Hikâye

Ordusunu Türk, Horâsânlı, Arap, Hindû, Gûrî ve Deylemliler gibi her kavim askerden teşkil etmek sultan Mahmud'un uygulamalarından idi. Sefer esnasında her gece nöbete[12] gidecek askerlerin sayısı tespit ve her tayfaya bir mahal tahsis edilir idi. Yekdiğerinden olan korkularından ötürü hiçbir bölük yerlerinden kımıldamaya cüret edemez, birbirlerinin kollayarak uyumazlardı. Hiçkimseye "falanca kavim savaş meydanında pek mülayim" dedirtmemek için her kavim kendi haysiyet ve şerefini korumak maksadıyla en iyisinin kendileri olduğunu ispat için cenk günü dişini tırnağına takardı. Savaşçı erlerin töresi bu minval üzere olduğundan, tamamı yiğitçe, canla başla vuruşur idi. Elleri silahlarına davrandığında düşmanı kahretmeden topukları üstüne gerisingeri dönmezler idi.

Bir ordu düşmana bir yahut iki defa galebe çalıp zafer kazandığında onların 100 süvarisi hasımların 1.000 süvarisini tepeler ve dahi hiçbir muzaffer ordu karşılarında direnemez. Böylece civar bütün ordular padişahın haşmetinden pusarak itaatkâr ve onun fermanına boyunları kıldan ince olur.

Yirmi Beşinci Fasıl

Rehin Almak ve Rehinelerin Padişah Dergâhında Tevkifine Dairdir

Henüz itaat altına alınmış olan Arap, Kürt, Deylem ve Rum emirlerine evlat yahut biraderlerinden birini beraberlerinde 500'den asla daha az olmamak şartıyla 1.000 neferle rehine olarak dergâha göndermeleri emredilmelidir. Bir yıl sonunda bunların yerine gelecek olanların gönderilmesi şartıyla daha öncekilerin dönmesine izin verilebilir. Padişaha karşı bir isyana mani olmak için eldeki rehinelerin yeri doldurulmadan bir yere gitmelerine müsaade edilmemelidir. Padişah dergâhında dirlik düzen ve ihtiyaç duyulduğunda darda kalınmaması için Deylemîler, Kûhiyân, Taberistan, Şebankare ve dengi ikta, nân-pâre sahiplerinden de aynı şekilde 500 nefer ikamete mecbur tutulmalıdır.

Yirmi Altıncı Fasıl

Türkmenlerin Her Türlü Hizmete Alınmalarına Dairdir

Sayıları küçümsenemeyecek kadar çok olan Türkmenler her ne kadar bize bezginlik getirmişlerse de devlet üzerinde hatırı sayılır derecede hakları vardır. Nitekim devletin kuruluş aşamasında nice sıkıntılar göğüsleyerek hizmette bulunmuşlardır. Dahası hısım akrabadandırlar. Dolayısıyla onların evlatlarından 1.000'ine maaş yazılıp her daim hizmetle meşgul edilmelidirler. Hizmet adabını ve silah tutmayı öğretmeli, insanlarla kaynaştırmalı, bu işe gönül koymak, gulamlar gibi hizmette bulunmak, önyargılarını kırmak ve ihtiyaç görüldüğünde 5.000 veya 100.000 nefer gulamlar gibi tanzim ve techiz edilerek gulam olarak sarayda bulundurulmalıdır. Bu şekilde onlar devletten de nasiplerini alarak hoşnut kılınırken melik de övgülerine mazhar olur. İnşallahu Teâlâ.

Yirmi Yedinci Fasıl

Bendegânın İçtiması ve

İşlerinin Tanzimine Dair

Orduda görevlendirilmiş olan bendegân ok atışı gibi bir ihtiyaç hâsıl olması durumunda içtimaya çağrılırlar. Bir vazife için bir yerlere gönderilmelerinin ardından işleri bittiğinde derhal geri dönmelidirler. Kati ferman çıkınca bir iki talimatla kendilerine emredildiği şekilde herhangi bir zahmete mahal vermeden harekete geçmeliler. Buna mukabil âbdâr, silâhdâr, şarabdâr ve câmedâr yahut hacibliğe yahut emirliğe yükselmiş gulamlar gibi dergâhta istihdam edilenlerin bir bazısı tespit edilip her gün huzurda hazır bulunmaları; her gün visâktan belirlenen sayının nöbet tutması sağlanarak aynı uygulama havas için de yapılarak yığılmanın önüne geçilmiş olur. Öte yandan diğer gulamların satın alındıkları günden yaşlılık dönemlerine kadar eğitimlerine olsun terfilerine olsun kadim zamanlardan beri azami özen gösterilirken günümüzde bu usule riayet edilmemektedir. Biz efendimizin bu durumdan haberdar olmaları ve kitabın hedefine ulaşması için konuya bir nebze temas etmekle iktifa ettik.

Yirmi Sekizinci Fasıl

Saray Gulamlarının Terfii ve İşlerinin Tanzimine Dairdir

İmdi, Sâmânîyân zamanında gulamlarla ilgili olarak uygulanmakta olan güzel bir âdet var idi. Gulamın bulunduğu hizmetin ölçüsü, kabiliyet ve liyakati nispetince tedricen payesi yükseltilmekteydi. Örneğin bir gulam satın aldıklarında, bir yıl boyunca zendenicî kaftan ve yeğni bir çizmeyle kuşanıp piyade olarak rikâb için istihdam edilirdi. Bu süre zarfında bu gulamın gizliden yahut açıktan at binmesine müsaade edilmez; şayet bindiği ortaya çıkarsa cezalandırılırdı. Çizmeyle bulunduğu bir yıllık hizmet süresi dolunca otağbaşı hacibe, hacib de durumu padişahın bilgisine arz ederdi. Ardından altına işlenmemiş deriden bir eyer vurulmuş, sade deriden yularlı bir Türk tayı verilirdi. At ve kamçıyla yerine getirdiği bir yıllık hizmet süresi dolunca ikinci sene ona beline kuşanması için kalaçûr adı verilen kılıç; üçüncü sene huzurda kuşanmak üzere sadak ve kırbân; dördüncü senesinde daha has bir eyer, yıldızlı bir gem, bir kaftan, halkalı bir çomak; beşinci senesinde kendisine belinde asılı bir kadeh ile sakilik ve âbdârlık buyrulur; altıncı sene camedârlık vazifesini üstlenir; yedinci sene tek kişilik çadır buyrularak siyah ipliklerle örülmüş keçe bir külah başında, Gence işi bir kaftan sırtında, visakbaşı unvanıyla bir tepeli ve 16 kazıkla kurulan çadırdan sorumlu tutulup emrine yeni satın alınmış üç gulam verilirdi. İşte böyle her sene makam ve mevkii, emrindekilerin sayısı ve derecesi hayl-başı olana dek yükseltilirdi. Liyakat, maharet ve cesareti, önemli meselelerin üstesinden gelişi, hamiyeti ve hünkâra bağlılığı herkesçe tasdik olunsa bile otuz, otuz beş, kırklarına varmadıkça kendisine vilayet idaresi yahut başka devlet işi verilmezdi.

Sâmânîlerin bir kölesi olup onların terbiyesinden geçmiş olan Alptigin, henüz 35’inde Horâsân sipâhsâlârlığına nail oldu. Sâmânîlerin bütün hasletlerini kendinde taşıyan Alptigin sözünün eri, son derece vefadâr, âlim ve basiretli, halkla iyi geçinen, idaresindekilere müşfik, ihsan sahibi, misafirperver, yüreğinde Allah korkusu olan birisi idi. Yıllarca Horâsân ve Irak vilayetlerinde hükmeden Alptigin’in himayesinde gulam olarak görevlendirilmiş 1.700 Türk kölesi var idi.

Günlerden bir gün Sultan Mahmud’un babası, Sebüktigin’in de arasında bulunduğu Türk soyundan 30 gulam satın aldı. Sebüktigin’in ikbal ve talihinin yaver gitmesinin yegâne sebeplerinden birisi işte bu Alptigin’in onu satın

almasıdır. Alptigin'e "visakbaşılık yapan falanca gulamın öldüğü"nün haberi verildiği vakit, Sebüktigin'in satın alındığının henüz üçüncü günü idi, işte o, Alptigin'in huzurundaki bu 30 gulam arasında kendisi de bulunuyordu. Alptigin'e ölen gulamın visâkının, techizatının, hayl ve rütbesinin hangi gulama teslim etmelerini emretmesi talep edilince onun gözü Sebüktigin'e ilişerek, "Şu gulamcağıza bağışladım." sözünü söylemiş bulundu. Hacip: "Efendimiz, bu gulamcağızı alalı daha üç gün olmadı; bu mertebeye erişmesi için 7 yıl hizmet etmesi gerekmez mi, kendisine bu durumda bunların sunulması münasip düşer mi?" dedi.

Alptigin: "Söz ağzımdan çıkmış ve bu gulamcağız onu işitmiş ve itibar etmiştir. İhsanım ihsandır. Bundan özge işlerde gelenek her ne idiyse sürdürülsün." dedi. Sonrasında ona ancak 7 yıl hizmet neticesinde hâsıl olabilecek o visak takdim edildi. Alptigin kendi kendine: "Ancak yedi yıllık hizmetin getirisi olacak bir rütbenin çiçeği henüz burnunda, toy bir gulamcağıza nasip olmasının hikmeti ne ola? Belki de kişizade ve istikbal vaat eden, ikbal basamaklarını tırmanacak birisidir." diye düşündükten sonra onu imtihan etmeye koyuldu. Her baptan mevzu bahse konu edip ona: "Söz konusu ettiğim şeye mukabelede bulun." derdi. Sebüktigin her şeyi hatasız bir şekilde tastamam beyan ederdi. Ardından Alptigin ona, "Var cevabı getir." der; Sebüktigin de cevabı, götürdüğünden daha yaraşır bir şekilde geri getirirdi. Sınamaları neticesinde onu günbegün daha mükemmel bulan Alptigin'in gönlünde Sebüktigin'e karşı bir muhabbet oluşunca, ona âbdârlık takdim ederek huzurunda hizmet fırsatı verip 10 yeni gulamı hayline kattı. Sebüktigin'in günden güne terfi etmesini sağlıyordu.

Sebüktigin 18'ine basınca haylindeki gulamların sayısı 200'e ulaştı. Oturup kalkması, söyleşmesi, kâse ve sofra adabı, av ve şarap meclisi, ok atışı ve gûy vuruşu, halkı ve hayli idare edişi hep Alptigin'e benziyordu. Haylindekilerle kardeşler gibi geçinip giderdi. Elinde bir elma olsa onu on kişiyle birlikte yemeyi arzu ederdi. Huyunun hoşluğu ve ahlakının paklığından ötürü herkesin sevgisini kazanmıştı.

Hikâye

Rivayet olunur ki, günlerden bir gün Alptigin Belh şehrinde alınması icap eden vergiyi almaları için içlerinde Sebüktigin'in de bulunduğu 200 gulam tayin etti. Oraya vardıklarında Türkmenler ödenmesi gereken vergiyi eksik verince gulamlar silahlarına davranarak onlarla savaşa tutuşup vergiyi güç kullanarak almaya giriştiklerinde Sebüktigin:

“Kati surette böylesi bir savaşa girişip bu işte size yardakçılık yapmam.” dedi.

Silah arkadaşları sebebini sorunca:

“Haşmetmeapları bizi buraya cenk etmek için değil, gelip alınması icap eden vergiyi ve hayvanları almamız için gönderdi. Bir savaşa tutuşup katledilmemiz zül addedilmesinin yanı sıra hükümdarın haşmetine halel getirir. Kaldı ki efendimiz, ‘Size harp etmenizi kim emretti?’ der ve biz hayatımız boyunca ayıplanmak ve kınanmaktan kurtulamayız, onun paylamasına tahammül etmeye de takat getiremeyiz.”

Sebüktigin’in bu sözleri kahir ekseriyetçe kabul görürken gulamlar arasında ihtilaf çıktı. Nihayetinde savaşmadan geri dönüp Alptigin’in huzuruna çıktıklarında, Türkmenlerin baş kaldırıp vergi vermeye yanaşmadıkları beyan edilince, Alptigin: “Neden silahınıza davranıp güç kullanarak vergiyi almadınız?” diye sordu. Gulamlar: “Biz savaşmaya niyet ettik lakin Sebüktigin bize muhalefet eyleyip cenge müsaade etmeyerek gulamlar arasına nifak soktu. Hal böyle olunca geri döndük.” dediler.

Alptigin Sebüktigin’e neden öyle yaptığını, gulamların savaşmasına izin vermediğini sorunca, Sebüktigin:

“Şu sebeple ki, efendimiz bize savaşmayı emretmemişti. Eğer efendimizin emrine itaat etmeseydik her birimiz kul değil birer efendi olur idik. Bu durumda şayet hezimete uğrasaydık, efendimiz ‘Size kim savaşmayı emretti’ diyerek bizi paylardı ve kimsenin hazretlerinin gazabına mecali yoktur. Eğer onları mağlup etseydik büyük ihtimal onlardan bir kısmı katledilirdi ve bu da takdir ve şükrana şayan olmak bir yana, üstümüzde bir leke olarak kalırdı. Şu halde dilerseniz varıp cansiparane cenk ederek vergiyi alalım.” dedi.

Alptigin bu sözlerden hoşlanıp: “Doğru söylüyor.” diyerek Sebüktigin’in emrine 300 gulamlık bir hayl vererek rütbesini terfi etti.

Horâsân emiri Nuh bin Mansûr vefat edip cihandan göçünce Alptigin Nişubur’da idi. Ekâbir ve ümerâ-yı hass Buhâra’dan Alptigin’i vaziyetten bir kâsıd ile şöyle haberdar eylediler: “Hükümdarlık tahtında kimse kalmamış, iktidar boşluğu meydana gelmiştir. Padişahın geride 30 yaşında bir biraderi ve henüz 16 yaşında bir evladı kalmıştır. Kimi emredersen tahta onu oturturuz. Zira memleketin esas hamisi sensin.” Alptigin tezelden kendi kâsıdıyla şöyle haber yolladı: “Her ikisi de tahta ve hükümdarlığa layık ve lazım olup her ikisi de hünkârımızın ailesindendir. Lakin melikin biraderi feleğin çemberinden geçmiş,

herkesi hakkıyla tanıyıp kıymet ve rütbelerini iyi bellemiş, herkese hak ettiği itibarı gösteren tecrübeli bir kişidir. Melikin oğlu ise cihan görmemiş henüz toy bir çocuktur. Halka güzel muamele eylemeyeceğinden, memleket ve hükümdarlık davasından habersiz olmasından çekinirim. En doğrusu tahta melikin biraderinin geçmesidir.” Ertesi gün olunca bu minvalde bir mektup daha kaleme alarak yolladı. Beş günün nihayetinde bir kâsıd çıkagelerek padişahın oğlunun tahta geçtiği müjdesini verdi. Alptigin gönderdiği iki mektuptan ötürü telaşa kapılarak: “Alçak herifler! Mademki bildiğinizi okuyacaktınız ne diye benimle istişare ettiniz! Kaldı ki o iki melikzadenin başım gözüm üstünde yerleri var. Yazdıklarım oraya varınca melikin oğlu bana gönül koyarak, içinde bana karşı kin besleyecektir. Kötü maksat güdenlere de gün doğup melikin oğlunu bana karşı tahrik edeceklerdir.” diye söylenerek, iki kâsıdı daha Ceyhun’dan geçmezden evvel yakalayıp geri çevirme umuduyla 5 cemmâzeyi yola çıkardı. Süratle yola koyulan kâsıdın birine Amû çölünde yetiştilerse de diğeri Ceyhun’u çoktan geçmişti.

Alptigin’in mektubu Buhâra’ya varınca melikin oğlu ve yandaşları gayetle rahatsız olarak “Alptigin’in bu melikin biraderi lehindeki fikir beyanı pek münasebetsiz bir karardır. Mirasın babadan oğula kaldığını idrak edememiş.” diye diye Alptigin’i melikin oğlundan iyice soğuttular. Alptigin her ne kadar özrünü beyan edip ona bağlılığını sunan nâmeler kaleme alarak armağanlar yollasa da hiçbir şekilde melikzadenin gönlünü alamıyordu. Fesatçılar nifak tohumunu saçtıkları için nefret ve düşmanlık günbegün artmaktaydı. Alptigin’i ömrünün son günlerinde Ahmed bin Sâmânî satın almış idi. Ahmed bin Sâmânî vefat edince uzun yıllar Nasr bin Ahmed’in, Nasr fani cihandan göçünce Nuh bin Nasr döneminde onun hizmetinde bulunarak uzun yıllar Horâsân sipah-sâlârlığını üstlendi. Nuh bin Nasr da ölünce bu Mansur bin Nuh babasının yerine tahta geçti. İşte böyle Mansur’un tahta geçişi üzerinden 6 yıl geçmesine, Alptigin bir servet harcamasına, elinden gelen azami gayreti sarf etmesine rağmen kati surette Mansur’un gönlünü alamıyordu. Bu arada vekildârlar Buhâra’da hazretin huzurunda olup bitenden mektup yoluyla Alptigin’i haberdar ediyorlardı.

Sonunda nifakçılar Mansur bin Nuh’a şöyle dediler: “Alptigin’i ortadan kaldırmadıkça özgür bir hükümdar olamayacak, hükmünü süremeyeceksin. Elli yıl var ki Horâsân Alptigin’in hâkimiyetindedir. Servetler biriktirmekte, mallar yığmaktadır. Askerleri onun ağzından çıkacak bir söze kulak kesilmişler. Onu derdest edersen hazinelerin ağzına kadar dolar ve senin de böylece için rahat eder. Münasip olan şudur; onu tahta geçtik geçeli dergâhımıza varıp biatını

tazelemediği bahanesiyle buraya davet eder şöyle deriz: ‘Biz seni can ü gönülden arzu etmekte; seni bir baba gibi görmekteyiz. Saltanat ve mülkümüz seninle abaddır! Bunca dedikodu huzurumuza varmadığından kaynaklanmaktadır. Sana olan itimadımız güçlensin, nifakçıların sözleri kursaklarında kalsın diye tez elden huzurumuza varıp dergâhımızda gördüğün kusurları ıslah edesin.’ Nihayet buraya geldiğinde onu yalnız görüşmeye davet edip boynunu vurmalarını emredersin.”

Emir Mansur bu nifakçıların aynen dediği gibi hareket edip kâsıd yollayarak Alptigin’i dergâhına davet etti. Casuslar Alptigin’i vaziyetten haberdar eylediler. Alptigin ordusuna Buhâra’ya doğru hareket emri verdi. Emrinde takriben 300.000 kişilik ordusu, cümle Horâsân emirleriyle Nişabur’dan yola çıkarak Serahs’a vardı. Burada üç gün konakladıktan sonra hemen ertesi gün bütün ordu komutanlarını yanına çağırarak: “Sizle konuşacak bir meselem var. Yalnız cevaben hakikatten başka bir şey söylemeyiniz. Zira diyeceklerim hepimizin selameti içindir.”

Hepsi: “Emriniz başımız üstüne.” dediler.

Alptigin: “Horâsân emirinin beni neden çağırdığı hususunda bir fikriniz var mı?”

Emirler: “Sanırız ona biatinizi tazelemek gayesiyle sizi davet eder. Zira size babası gözüyle bakmaktadır.” cevabını verdiler.

Alptigin şöyle dedi: “Ne münasebet! Halt etmişsiniz! Sandığınız gibi değildir. Bu velet başımı gövdemden ayırmak için çağırmaktadır. Tahta liyakati olmayan bu çocuk benim kadr ü kıymetimi de bilmez. 60 yıl var ki var olan bu saltanatı onlar namına kolladığıma siz şahitsiniz. Onlara kasteden Türkistan hanlarını kaç kere bozguna uğratarak memleketlerini savundum. Dört yandan patlak veren Haricileri tepeledim. Onların savunmasını hakkıyla eda edip sahip olduğu saltanatı babası ve dedesi için muhafaza eyleyerek onlara asla isyan bayrağı açmamamın şu mükâfatı başımı gövdemden ayırmak olacaktı! Bu saltanat bir vücut, bu vücudun başı da benim! Baş giderse beden boşadır! Şu halde siz nasıl uygun görürsünüz? Bu şerrin hal çaresi ne ola?”

Alptigin sözlerini bitirdikten sonra emirler: “Bu işi ancak kılıç paklar! Onun yüreğinde bu kin baki kaldıkça bize ondan bir şey beklemek düşmez! Şu elli yıldır sen olmasaydın şu saltanat ellerinden çıkar giderdi. Cümlemiz sana şahit ve aşinadır ki sahip olduğumuz şu nân-pâre, makam mevki, ihtişam ve vilayete senin sayende eriştik, senin sayende hatırı sayılır kimseler arasına girdik.

Hepimiz senden yanayız. Horâsân, Irak, Harezm ve Nimrûz emirlerinizi bekler! Mansur bin Nuh'un hükümdarlığını tanımadığını ilan et ve tahtını ele geçir. Cümlemiz emrine amadeyiz. Eğer arzu edersen Buhâra ve Semerkand'ı ona bağışla; yoksa oraları da zapt et!"

Emirlerin bu şekildeki cevabını duyan Alptigin büyük bir iştiyakla: "Allah günahlarınızı bağışlasın, hakkaniyetten ötürü böyle konuştuğunuzu biliyorum. Sizden de bunu beklerdim. Tanrı azze ve celle mükâfatınızı hayırla versin, bugünlük gidiniz, yarın ola hayrola!" dedi. O vakitte Alptigin'in emrinde isterse 100.000 nefer daha ekleyebileceği tam tekmil bir ordu var idi.

Alptigin ertesi gün emirlerin gelmesi için çağrıda bulundu. Cümle emirler bargâha varınca Alptigin dışarı çıkıp makamına kuruldu. Bir süre meclisi süzdükten sonra: "Benimle gönül birliği içinde olup olmadığınızı anlamak, başıma bir hal geldiğinde takınacağınız tavrı öğrenmek için sizi sınamak maksadıyla o sözleri sarf etmiştim. Şu halde siz size yaraşır olanı helal süt emmişliğinizden ötürü dillendirdiniz. Gönlüm sizden razıdır. Bu çocuk mümeyyiz olmadığından, saltanatın kökünü kazıyacak birkaç ne idüğü belirsize gönül ve kulak verdiğinden, şanıma halel getirip bana düşman kesilerek kanıma susadığından ve işler çığrından çıktığından ötürü gaza eylemek niyetindeyim. Elbette bu saltanatı onun elinden alıp tahta amcasını geçirebilecek yahut idareyi bizzat kendi elime alabilecek kudretteyim. Lakin cümle âlemin 'Alptigin 60 sene Sâmânîlerin hizmetinde bulundu ve nihayet efendilerinin evlatlarına hasım oldu; isyan bayrağını açıp zavallı çocuğa kıyarak elinden saltanatı kaptı' demelerinden kaygulanmaktayım. Ömrüm boyunca iyi bir nam salmışım. Bir ayağım çukurda şu halimle böylesi bir işe girişirsem şanıma leke gelir. Siz ve cümle âlem benim masum olduğumu ve asıl kabahatin Emir Mansur'da olduğunu, niyetimin henüz mümeyyiz olmayan bir çocuk olduğu için tahtı ondan alıp melikin kardeşine vermek olduğunu her ne kadar siz ve cümle âlem bilse de mesele başımızı ağrıtacaktır. Meydana gelen hadiseden âlem halkı haberdar olacaktır. Şayet gidip onu görmez isem de bu şayialar ortadan kalkmaz ve bu çocuğun şirreti günbegün artar. Eğer Horâsân'ı terk edip başka bir ücraya çekilsem nifakçılar bana dair çenelerini kapayacaklardır. Yiyecek ekmeğim var ise hayatımın geri kalanını selamet içinde geçireyim. Ömrümün son deminde Müslümanlara değil de küffara kılıç üşüreyim de ahiret sevabına nail olayım. İmdi ey ordu emirleri! Horâsân, Irak ve Maveraünnehr Emir Mansur'un hâkimiyeti altındadır ve siz alayınız Emir Mansur'un askerlerisiniz ve ben sizi onun adına himaye etmekteydim. Kalkın ve dergâhına vararak onu ziyaret ediniz, menşurunuzu yenileyiniz. Sonra tekrar görevinizin başına dönünüz. Bana gelince, Hindistan'a

varıp gaza ve cihada koyulacağım. Şayet ölürsem şehit, sağ kalır da muvaffak olursam İslam'ın izzeti ve cennet ümidi ve Allah'ın rızasını umacağım. İyiysem de kötüysem de Horâsân emiri artık rahat olsun ve bu fitne gayrı dinsin!" diyerek ayağa kalktı ve veda etmek ve helallik dilenmek için emirlerin tek tek yanına gelmesini istedi. Emirler hüngür hüngür ağlamaya başladılar. Gözyaşları içinde birbirlerine sarılarak vedalıştıktan sonra Alptigin sera-perdesine çekildi.

Bütün bunlara rağmen hiç kimse Alptigin'in böyle Horâsân'ı bırakıp Hindistan'a gideceğine inanmıyordu. Zira Horâsân, Irak ve Maveraünnehr'de 1.000'den fazla mamur köyü, 1.000.000 koyunu, 100.000'den fazla at, deve ve katırı vardı. Ayriyeten içinde bir saray ve köşkü bulunmayan şehir yoktu. Bunca şeyi bırakıp nasıl gidebilirdi, belki de öylesine söylemiş olabileceğini düşündüler.

Ertesi gün, gün doğarken kös sesleri duyuldu; Alptigin'in, askerleri ve gulaman-ı hassıyla bütün varını yoğunu, malını mülkünü ardında koyup Belh tarafına göç ettiği görüldü. Diğer yandan cümle emirler de Buhâra yolunu tuttular.

Alptigin Hindistan üzerine akın etmek maksadıyla Maveraünnehr, Huttelân, Horâsân, Herat, Irak ve Belh'e mücavir bölgelerden gazaya çıkmaya niyeti olanların toplanması için vardığı Belh şehrinde iki ay kadar konakladı. Diğer yandan iftiracı ve nifakçılar da Emir Mansur'a, "Alptigin, ne tilkidir o! Onu tepelemedikçe size bu dünyada rahat yok! Onu kıskıvrak yakalaması için ardından sağlam bir ordu yollamalı." diyerek aklını çelmeleri sonucu Buhâra'dan Belh tarafına bir emir komutasında 16.000 neferlik, hepsi atlı bir ordu yolladılar. Ordu Tirmiz'e varıp Ceyhun'dan geçmeye koyulurken, Alptigin Belh'ten Hulm tarafına doğru ilerlemekteydi. Belh ile Hulm arasında Hulm boğazı denen 4 fersahlık bir koyak mevcuttur. Bu koyakta sağlı sollu olarak dereler ve köyler yer almaktadır. Gazaya çıkma niyetiyle muhtelif diyarlardan kendisine katılan 800 süvari gazi ile Alptigin işte bu koyakta karargâhını kurarak, emrinde bulunan hepsi gözü kara 1.200 Türk kölesinden has gulamlarını seçip 200 Türk cengâveri gözcü olarak boğazın başına konuşlandırdı.

Horâsân emirinin ordusu bu mezkûr mahalle gelince boğazın yamacındaki vadiye karargâh kurdu. Boğazı geçemeyeceklerinden ötürü iki ay kadar o şekilde konakladılar. İki ay sonunda nihayet gözetleme nöbeti sırası Sebüktigin'e geldi. Sebüktigin boğazın ucuna varıp kolaçan edince sahranın baştan başa askerlerin karargâhıyla kaplı olduğunu ve onların gözcülerini gördü. Kendi kendine: "Efendimiz Alptigin, cümle Horâsân, Irak, Maveraünnehr onca serveti,

varidatıyla Horâsân emirine bırakıp küffar ile gaza için yollara koyulmuşken bunlar Allah'tan âr etmeden, kadr ü kıymetini gözetmeden hâlâ onun kanına susayıp buralara gelmişler." diyerek beraberindeki gulamlara döndü ve: "İş başa düşmüştür, Tanrı azze ve celle mazlumların yanındadır ve bunlar zalimlerin ta kendileridir. Efendimiz Alptigin'in hoşuna gitsin gitmesin, gün bunlara davranma günüdür. Görelim gün bize ne gösterecek!" diyerek maiyetindeki 300 gulamla Horâsân emirinin gözcülerine taarruza geçmesiyle onları hezimete uğratması bir oldu. Ardından ordugâhlarına ilerleyerek silahlarına davranmalarına vakit bırakmadan 1.000'den fazla neferi tepeledi. Horâsân emirinin ordusu savaş nizamı alınca Sebüktigin askerleriyle boğazın başına döndü. İşte böylesi bir techizatla onlardan bir kısmını kılıçtan geçirdi.

Durumu haber alan Alptigin Sebüktigin'e:

"Neden acele ettin?" dedi.

Sebüktigin:

"Efendim, artık sabrımız tükenmişti. Bu işi sabır değil keskin kılıç paklar. Şu can bedenimizde oldukça efendimize feda ederiz. Görelim mevlam neyler." dedi.

Alptigin:

"Madem öyle işi bundan böyle daha sıkı tutmak gerekir. İmdi çadırları söküp, yükleri bağlamalarını söyleyin. Yatsı namazını eda ettikten sonra yükler dar boğazdan çıkarılmak üzere hareket emri verilsin. Toğan en güzide 1.000 eriyle kimseye görünmeden sağdaki falanca vadiye geçsin ve sen Sebüktigin, 1.000 bahadır erinle soldaki falanca vadiye gidesin ve bana gelince, ben levazımat ve 1.000 süvariyle boğazdan çıkıp ovadan mevzileneceğim. Onlar ertesi gün ortalıkta kimseyi göremeyince benim kaçtığıma hükmederek atlarına binip ardımıza düşerler. Nihayet dar boğaza geldiklerinde bizi bulamayacaklarından ötürü siz çapraz koldan saldırıya geçerek kılıçlarınıza davranıp tepelerine çökün. Vakit çatınca henüz boğaza varmamış olan güruh kaçmaya yeltenecektir. Bu durumda onlara yol vererek kaçmalarına müsaade ederiz. Sonra biz de ordugâhlarına konup cümle ganimetlerine el koyarız."

Aynen dedikleri gibi yaparak boğazdan çıktılar. Bir ertesi gün Horâsân ordusu müsellah bir şekilde savaş düzeni alarak boğazın ucuna geldiğinde kimseciği göremediler. Boğazdan bir fersah içeri dalıp ortalıkta Alptigin'den bir eser bulamayınca onun kaçtığına kanaat getirdiler. Daha sonra, "Haydi peşlerine düşelim, onlara ovada yetişip Alptegin'i kıskıvrak yakalayıp köklerini kazırız."

deyip ordunun önüne gözde adamlarını koyarak süratle harekete geçtiler. Boğazdan çıktıklarında Alptigin'in 1.000 kadar adamıyla ovada dineldiğini gördüler. Ordunun bir yarısı boğazdan çıkınca Togan 1.000 atlı cengâveriyle pustuğu sağ cenahtan fırlayıp boğazdan çıkmakta olan düşmanın üstüne çullanarak onları püskürttü. Alptigin ön cenahtan atılarak bir saat içre bir bazısını katlederek ordu emirini bir mızrak darbesiyle atından yere serdi. Ordunun geri kalanı çil yavrusu gibi dağıldı. Alptigin askerleriyle peşlerinden ordugâhlarına kadar onları takip etti. Çadır, yaygı cinsinden şeylere dokunmayarak at, silah, deve, altından, gümüşten, ipekten envai çeşit mal ve gulamı toplayıp meydana yığarak geri döndüler. Belh ahalisi takriben bir ay boyunca bu ordugâhtan mal alıp götürdüler. Yaralılar dışında toplam 4.750 Horâsân askeri kılıçtan geçirilmişti.

Ertesi gün buradan Bâmyân tarafına doğru harekete geçen Alptigin Şîr-i Barîk isminde Bâmyân emiriyle çarpışarak onu esir etti. Yaptıklarını mazur görüp onu affederek, hilat verip evlat edindi. Ardından Kabil'e yürüyerek Kabil emiriyle harp ederek onu mağlup eyledi; kendisine esir düşen emirin oğluna merhamet edip babasına geri verdi. Alptigin bu meseleleri hallettikten sonra Kabil emirinin oğlunun damadı olan Levîk hâkimiyetindeki Gazne'ye ilerledi. Levîk, Alptigin'i şehrin dışında karşılayıp onunla çarpışınca, Kabil emirinin oğlu ikinci kez esir alındı; Levik ise bozguna uğrayarak oralardaki bir şehre çekilmek zorunda kaldı. Alptigin şehri kuşatarak kapısının önünde karargâhını kurdu. Zâbulistân ahalisi Alptigin'den dehşet derecede korkmaktaydılar. Alptigin tellal çağırtarak, "Kendi adamlarına, hiçbir askerinin kimsenin hakkına tecavüz etmemesini, aldıkları şeyin bedelini altın olarak ödemelerini, aksi takdirde ol kişiyi cezaya çarptıracağını." ilan etti.

Bir gün Alptigin'in gözü atının terkisine bir tavuk ve bir torba saman bağlamış, yoldan geçmekte olan kendisine ait bir gulama ilişti. Gulamın yanına getirilmesini emretti. Gulamı huzuruna getirdiklerinde: "Bu bir torba samanla şu tavuğu nereden buldun?" dedi.

Gulam: "Bir köylüden aldım." dedi.

Alptigin: "Her ay yirmisi camegi ve 30 dinar ekmek için olmak üzere 50 dinar aldığın halde satın aldığın şeylerin bedelini niye ödemiyorsun?" diyerek diğer askerlere ibreti âlem olsun ve kimse zorbalık yapamasın diye derhal cellât çağırtıp bu gulamın elindeki torbasıyla oracıkta idam edilmesini, boynuna da el koyduğu tavuğun asılmasını ve dellalın da her kim benzer bir şeye tevessül ederse onunla aynı kaderi paylaşacağını duyurmasını emretti. Bu vakadan sonra

cümle askerlerin gözü korktu ve böylece riayetin emniyeti sağlanmış oldu. Her gün köyden ve civar bölgelerden ordugâha nice erzak yağmaya başladı. Alptigin şehir ahalisinin kılına zarar gelmesine müsaade etmiyordu.

Gazne halkı Alptigin'in sağladığı asayiş ve adaleti görünce, "İster Türk olsun ister Tacik, bize malımızı canımızı, çoluk çocuk ve kadınlarımızı işte böyle kollayacak adalet ve insaf sahibi bir padişah gerektir." deyip şehrin kapısını açarak Alptigin'in huzuruna geldiler. Bu olay üzerine bir kaleye kaçmak zorunda kalan Levîk 20 günün sonunda kaleden çıkarak Alptigin'in yanına vararak affını dileyince Alptigin ona hilat vererek Gazne'yi kendine yurt belleyip kimseyi incitmedi. Ardından Hindistan'a taarruza geçti. Gazne ile küffarın bulunduğu yer arasında ancak iki günlük mesafe var idi.

Alptigin'in bu haberleri Horâsân ve Maveraünnehr'de onun cihanı zapt ettiği, Hindistan derbendinden Multan kapılarına dayanıp akınlar düzenleyerek oralara hükmettiği, hadde hesaba gelmez bir nice ganimet ve servet vurduğu şeklinde yayıldı. Bu haberler üzerinde dört yandan ona katılanların sayısı 6.000 atlıyı buldu. Alptigin nice vilayet zapt ederek Şavur'a kadar hâkimiyetini perçinledi. Bir yandan Hindistan şahı 100.000 atlı, 50.000 piyade ve 1.500 filden oluşan ordusuyla Hindistan diyarından çıkarak; diğer yandan ordusunun bozguna uğratılmasını hazmedemeyip Alptigin'e diş bileyen Ebu Mansur başına Ebu Cafer nam bir emir tayin ettiği 25.000 kişilik bir ordusunu yollayarak Alptigin'le vuruşmaya kalkıştılar. Alptigin Ebu Cafer'in Gazne içlerine bir fersah kadar girmesine müsaade ederek 10.000 kişiden müteşekkil ordusuyla Gazne önlerine gelerek Ebu Cafer komutasındaki ordunun tepesine çöktü. Bir saat içinde 5.000 askeri kılıçtan geçirerek orduyu perişan edince Ebu Cafer çareyi Gazne'nin bir köyüne kaçmakta buldu. Köylüler Ebu Cafer'i derdest ederek at ve silahına el koyduktan sonra onu salınca yaya olarak Belh şehrine vardı. Onların o bütün levazımatı, hayvanları ve techizatları Alptigin ordusunun hizmetine girdi. Gayrı Alptigin üzerine ilerlemeye cüret edemiyorlardı. Horâsân emirinin Alptigin'e güttüğü bu kin Sâmânîlerin zayıflamasına yol açtı; Türkistan hanı da bu zayıflığı fırsat bilerek onların üstüne yürüdü.

Alptigin Ebu Cafer davasını halledince Hindistan şahına yöneldi. Horâsân ve dört bir yana mektuplar yazarak destek istedi. Ordusuna her yandan sayısız kişiler çarpışmak için katıldı. Tekmil verdiklerinde süvari cengâverlerinin sayısı 11.000, piyadelerin ise 5.000'i bulmaktaydı. Ardından Hindistan şahının üstüne yürüyerek öncü kuvvetlerinden 5.000 Hindu'yu bir çırpıda yere serip o civardaki yüksek bir dağa mevzilendi. Hindistan şahının geçiş yolu iki dağ arasında bulunan bir koyağa denk gelmekteydi. Alptigin koyağın başını tuttuğundan ötürü

Hindistan şahı bu noktaya varınca koyaktan geçemediği için kımıldayamayarak orada kurduğu karargâhta 10 ay kalmak durumunda kaldı. Alptigin'in akınları sonucu şahın ordusu zayiat vermekteydi. Öte yandan Sebüktigin de mücadele vermiş ve hatırı sayılır birkaç işin üstesinden gelmiş idi. Hindistan şahı kıstırıldığı için ne yapacağını şaşırmış, ne bir adım ileri gidebiliyor ne de bir netice elde ederek geri dönebiliyordu. Nihayet Alptigin'e: "Madem sizi Horâsân'dan ta buralara getiren mal mülk arzusudur, size maaş vereyim. Karşılığında orduma katılınız." şeklinde bir haber göndermeye karar verdi. Siyaseten Alptigin Hindistan şahının bu teklifini kabul etti. Hindistan şahı onlara birkaç şehir, nahiye ve 5 kale teslim ederek döndü. Şah daha sonra kale dizdarlarına kaleleri onlara teslim etmemelerini emretti. Kaleler teslim edilmeyince Alptigin "ahdi bozan onlardır" deyip tekrar taarruza geçerek kalelerle birlikte şehirler zapt ederek cümle âlemi dize getirdi. Derken Alptigin'e ansızın ölüm çatıverdi. Asker ve gulamların hepsi çepeçevre küffarın askerleriyle böyle kuşatılmışken Alptigin'in bu ani ölümü karşısında şaşkına dönüp ne yapacaklarını bilemediler.

Nihayet meseleyi mütalaa etmek için oturdular: "Alptigin geride başımıza geçebilecek bir oğul bırakmamıştır. Hindistan meselesi bizim namus ve şeref meselemiz olmuştur. Diğer yandan düşmanın yüreğine azametimizle korku salmışız. Şu halde ordumuzda herkes başına buyruk davranırsa haysiyetimiz beş paralık olur. Bu da düşmanın bize galebe çalmasına, ele geçirdiğimiz illerin elimizden çıkmasına yol açar. Hakkımızda en hayırlı olanı, aramızdan birini seçip onu emirimiz kılmaktır." Meclistekilerin hepsi bu fikri tasdik ederek yüksek rütbeli ve kıdemli gulamların hepsini istişare ettiler. Lakin hepsinde bir kusur buldular. Nihayet Sebüktigin'in ismi zikredilince meclistekilerin bir kişi hariç hepsi sustu. Bu kişi: "Yalnız Sebüktigin'in kendisinden daha kıdemli gulamların olması gibi bir kusuru vardır. Yoksa onun önünde hiçbir mani yoktur. Mertliği, insaniyeti, cesareti, güzel ahlak ve huyu, hoş sohbet ve cana yakınlığı, liderliği, Allah korkusu ve hamiyeti herkesin malumudur. Dahası Alptigin efendimizin terbiyesinde büyümüş ve onun ahlakını kapmış olması bir kârdır. Efendimizin tabiatına sahip olduğu için her birimizin mertebe ve konumlarımızı gözetecektir. Yine en iyisini siz bilirsiniz." dedi. Hepsi Sebüktigin'in emir olması üzerinde mutabık kaldılar. Sebüktigin bu esnada başını kaldırmıyordu. Nihayet onu mecbur eylediler. Ardından Sebüktigin şöyle seslendi: "Eğer bu görevi uhdeme almaktan özge yol yok ise diyeceğim o ki, her kim bana muhalefet ve isyana kalkar ve buyruğuma boyun eğmekte eksiklik gösterirse cümleniz benle birlik ol kişiyi katlediniz." Bütün emirler bunun üzerine ant içerek sağlam bir aht ve biatta bulundular. Ardından Sebüktigin'i Alptigin'in

tahtına geçirip ona bir emir olarak selam ederek altın ve gümüş saçtılar.

Sebüktigin'in giriştiği her iş, bulunduğu her akın başarıyla sonuçlanıyordu. Sebüktigin daha sonra Zâbulistan melikinin kızını istedi. Sultan Mahmud işte bu kadından dünyaya geldiğinden ötürü kendisine Mahmud-i Zâbulî de denmektedir. Mahmud büyüyünce babasıyla nice akınlara çıktı. Bağdat halifesi büyük savaşlar neticesinde nice müsellah orduları bozguna uğratıp Hindistan diyarını zapt ü rapt altına aldığından ötürü Sebüktigin'e Nâsıru'd-dîn unvanını bahşetti.

Sebüktigin cihandan göçünce yerine bütün saltanat adab ü erkânını babasından öğrenmiş, okuma yazma bilen ve her daim padişahların kıssalarını dinlemekten hazzeden, bütün güzel vasıfları nefsinde toplamış olan oğlu Mahmud-i Zâbulî'yi geçirdiler. Mahmud-i Zâbulî Nîmrûz vilayetini fethederek Horâsân'ı zapt etti. Ardından Hindistan'a yürüyerek Sümenat'ı ele geçirdi; Menât adını verdikleri putu da getirip cemaat ayaklarıyla basarak içeri girsin diye Cuma mescidinin eşiğine serdi. İşte böylece Hind şahlarını dize getirerek görkemli bir saltanata hükmetti.

Bendenizin bu kıssaları rivayetten maksadı efendimizi, iyi bir kulun nasıl olması ve gönlünde ihanetten bir eser olmadan sayelerinde saltanatının perçinleşip pekişerek devletin selamet bulup muzaffer olduğu, ona bendelik eyleyenlerin kalplerini kırmaması ve gönüllerini hoş tutması ve kendilerine daha fazla itimad edip, herkesin sözüne itibar etmemesi gerektiğinden kendisini haberdar kılmaktır. Zira hanedan, şehir ve memleketler her zaman için bir şahsa tabidir ve bu şahıs ortadan kalkar yahut bir kenara atılırsa mülkün idaresi altüst olur. Desteği sayesinde abad olan Sâmânî mülkü Alptigin'in kadr ü kıymetini bilmeyip onun canına kastedince, Alptigin'in Horâsân'dan ayrılmasıyla Sâmânîlerin çöküşü bir oldu. Nice bir zahmetle yetiştirilmiş, büyütülmüş köle artık hane halkından sayılarak gözetip kollanmalıdır. Nitekim âlimler bu hususta şöyle demişlerdir: "Liyakatli ve tecrübeli bir köle bin evlattan evladır."

> Tek itaatkâr köle bin evlattan evla ve makbul
> Evlat, baba ölsün isterken bin yaşasın der kul

Dolayısıyla itaatkâr bir köle 300 öz evlattan makbuldür; zira evlat babanın ölmesini arzu ederken köle efendisinin ikbalini ister.

Yirmi Dokuzuncu Fasıl

Hususi ve Umumi Görüşmeler

İçin İzin Vermek

Padişahın kendisiyle yapılacak görüşmeler için izin vermesi birtakım kurallara bağlanmalıdır. Huzura evvelemirde akrabalar, sonra mümtaz maiyet, ardından da diğer sınıflardan insanlar kabul edilirler. Hepsi bir celsede kabul edilirler ise avam ve havas yekdiğerinden fark edilemez. Perdenin kaldırılması huzura kabule izin verildiği; perdenin indirilmesi ise huzura çağrılan kişiden özge kimsenin kabulüne izin verilmediği anlamına gelir. Dergâha adam yollayan ekâbir ve ordu kumandanları bu şekilde o gün huzura kabul vaziyetinden haberdar olurlar. Huzura kabul edildikleri gün huzura varırlar, kabul edilmemişlerse gelmezler. Zira büyüklerin ve devletin ileri gelenlerinin dergâha kadar varıp padişahı göremeden geri dönmekten daha fazla ağırına giden bir şey yoktur. Defalarca dergâhın kapısını aşındırıp padişaha ulaşamazlar ise hükümdar hakkında suizanda bulunarak art niyetler beslerler. Padişaha ulaşmaktaki güçlükler yüzünden insanların işleri aksayınca bozguncular palazlanır, sorunları bir sis perdesi örter, ordu sıkıntıya düşer, raiyet meşakkatlere düçar olur. Padişahın mütemadiyen bâr vermesinden daha makbul bir yol yoktur. Padişah bâr verince merzüban, emirler, seyyidler ve imamlar huzura kabul edilip padişaha tazimde bulunarak görüştükten sonra kendileriyle birlikte gelen diğer adamlarını da alarak dergâhtan ayrılmaları usuldendir. Havas, kârdârân, silahdârân, âbdârân ve çaşnîgîr gibi huzurda bulunmaları elzem olanların dışındaki herkes huzurdan ayrılmalıdır. Hassagiyanda hazır oldukları süre içinde maiyetinde hazır bulunan gulamlar da huzura gelmelidirler. Bu töre üzre birkaç defa hareket edilirse zamanla köklü bir kaide haline gelerek sıkıntılar bertaraf edilmiş olur.

Otuzuncu Fasıl

Şarap Meclisinin Tertibindeki Bütün İnceliklere Dair

Eğlence ve şenlik olduğu hafta bir yahut iki gün bâr-ı umumi ilan edilerek âdet edinmiş olanların davet edilmesi ve hiç kimsenin men edilmemesi ve kabul sırasının onlarda olduğundan haberdar kılınmaları gerekir. Böylece hass işret meclisi günlerinde mezkûr kişiler kabul edilmeyeceğinden ötürü dergâha teşrif etmezler. Böylece bir kısmının kabul bir kısmı red olunmasına mahal bırakılmaz. Meclis-i hass'a layık görülen cemaat, yanlarında en fazla bir gulam getirmeleri şartıyla ve kim oldukları tespit olunarak, usulen nasıl geldikleri hakkında malumat edinmelidir. Davet edilen şahısların beraberlerinde sürahi ve sakilerini getirmeleri kati surette uygunsuz bir davranıştır. Böylesi bir davranış hiçbir vakit usulde yer almadığı gibi aynı zamanda çirkin karşılanan bir tavırdır. Hükümdar cihanın kethüdası ve cümle âlem onun ailesi olduğundan ötürü tarihin her devrinde insanlar kendi evinden padişahın meclisine bir şey getirmez, bilakis padişahların sarayından kendi evlerine yiyecek, meze ve şarap götürürlerdi. Padişahın, reisi olduğu ailesi ve ekmek kapısı olduğu yerden kendisine şarap ve yiyecek alması kabul edilemez. Zira onun reisliği bütün reislerden daha fazla, daha mükemmel, daha iyi ve daha temiz olması icap eder. Şayet bu kişiler şarabdârın kendilerine sunduğu şarabın kötülüğünden dolayı şarap getiriyorlar ise şarabdârın kendisine iyi şaraplar teslim edildiği halde kötü şarap vermesinden dolayı cezalandırılarak yanlışın ıslah edilmesi gerekir. Böylece kimse padişahın meclisine şarap getirmek cüretinde bulunamaz.

İşinin ehli nedimler padişah için vazgeçilemezdirler. Padişahın, sadece hizmette bulunmaları münasip olan bendegân ile haddinden fazla düşüp kalkması onun zayıf tabiatlı biri olduğuna yorularak hükümdarlık itibarının zedelenmesine, şanına halel gelmesine yol açar. Aynı şekilde padişahın ekâbir, sipah-sâlâr ve serdar ile haddinden fazla birlikte olması onları emre itaatte gevşeklik göstermeye ve küstahça davranmaya ve çalıp çırpmaya götürür, bu da padişahın heybetine zarar verir. Öte yandan padişahın vilayet meseleleri, ordu, iktisat, imar ve bayındırlık, memleket ve düşmanlarla ilgili izlenecek siyaset ve benzeri konularda konuşması gerektir. Her ne kadar bu mevzular padişahta gam kasavet, ruhsal çöküntü ve kaygıya yol açmasına rağmen akıl ve sağduyu memleketin selameti için onun mezkûr kişilerle kaynaşıp eğlenmesine müsade etmez. Dolayısıyla padişahın gönlü ancak nedimler sayesinde feraha kavuşur. Padişah eğer ki nedimlerle gönlünce vakit geçirmek, şaka yollu konuşup

nükteler anlatma ve mizah yapmayı arzu ederse azametine bir noksan gelmez. Zira zaten nedimler böylesi işler içindir.

Otuz Birinci Fasıl

Bendegân ve Hizmetkârların Dergâhta Tanzimine Dairdir

Bendegânın ve düşük mevki sahiplerinin dergâhta hazır bulunma düzenleri sarahate kavuşturulmalıdır. Hükümdarın huzurunda oturuş yahut ayakta duruş fark etmediğinden ötürü tümüne tahsis edilecek yerler tek tek tayin edilmelidir. Oturuş usulündeki düzen ayakta duruş usulünde de muhafaza edilmelidir. Havas ve padişaha yakınlığıyla bilinen kimseler hükümdara yakın bir şekilde, tahtı çepeçevre kuşatarak yerlerini almalıdırlar. Silahdâr ve sakilerden şayet birisi bunların ortasında durmaya teşebbüs ederse dergâhın hacibi o kişiyi derhal uzaklaştırır. Aynı şekilde bu zümrelerin içinde bir yabancı yahut aralarında bulunması uygun olmayan birini görürse onu ikaz edip orada durmasına müsaade etmezler. Vesselâm.

Otuz İkinci Fasıl

Askerlerin İhtiyaç, Talep ve Benzer Meselelerine Dairdir

Askerin ihtiyaçları tavassutlarından ötürü karşılandığından kendilerine gösterilen ihtiramın artması için askerler gereksinimlerini haylbaşı ve üstleri vasıtasıyla aktarmalıdır. Eğer taleplerini bizzat kendileri vasıta olmaksızın iletebilirlerse bu durumda üstlerine ihtiyaç duymayıp onlara hürmette kusurlar ederler. Aynı şekilde eğer hayldan bir kişi kendinden kıdemli biriyle bir ağız dalaşına girip ona hürmette bir kusur eyleyip haddini aşarsa, ast ve üstün belli olması için ol kişinin cezaya çarptırılması gerektir.

Otuz Üçüncü Fasıl

Teçhizat, Silah ve Savaş Pusatlarının Hazırlanması ve Sefere Dairdir

Câmegîleri yüklü bir şekilde verilen tanınmış askerlere nitelikli techizat ve savaş aletleri hazırlamaları, eli yüzü düzgün ve yakışıklı gulam satın almaları söylenmelidir. Keramet ev dayama döşeme işlerinde değil böylesi işlerdedir. Bu hususlarda tekâmül eyleyenler padişah nezdinde daha fazla hüsnü kabul görürken, cümle halk ve ordu ahalisince de daha muteber ve muhteşem addedilirler.

Otuz Dördüncü Fasıl

Hata Eyleyen Yüksek Mevkidekilerin Paylanmasına Dairdir

Nice bir meşakkatle büyütülüp terfi edilmiş kişiler küçük bir kusur işlediklerinde yahut hataya düştüklerinde alenen azarlanmaları haysiyetlerine dokunabilir. Bu durumda ne kadar sevecen davranılırsa davranılsın gönüllerini almak mümkün olmaz. Bir yanlışlık yapan kişiye göz yumularak gizlice çağrılması gerekir ve kendisine, "Şöyle şöyle eyledin ve biz önünü açtığımız kişiye engel olmak, terfi ettiğimizin rütbesini düşürmesini arzu etmeyiz. Seni bu defalığına mazur gördük. Bundan böyle yaptıklarında dikkatli olup böylesi küstahlıklar sergileyip hatalara düşme." diye ikaz edilir. Buna mugayir davranışlarına devam ederse gözümüzden düşer. Artık bizden değil bizzat kendi yaptıklarının cezasının çeker. Böyle bilinsin.

Hikâye

Emirül-mü'mînin Ali radiyallahu anh'a sordular: "En cengâver insan kimdir?" Dedi ki: "Öfke anında kendini zapt eden ve harekete geçmeyen kimsedir. Çünkü öfke ve hiddet anı geçince pişmanlık duyar; lakin bu pişmanlık fayda etmez."

Kişioğlunun olgunluğu ve aklı kendisini öfkelenmemekte gösterir. Şayet öfkelenirse, öfkenin akla değil, aklın öfkeye tahakküm etmesi gerekir. Kimin nefsi eğilimleri akl-ı selimine galebe çalarsa o kişi kızdığında kızgınlığı sağduyusunu örtüvererek çıldırmışlarda görülen davranışları sergiler ve dahi kimin akl-ı selimi heva-yı nefsine galip gelirse o kişi ariflerce itibar görür ve kimse onun öfkelendiğinin farkına bile varmaz.

Hikâye

Rivayet olunur ki Hüseyin bin Ali radiyallahu anh sırtında yepyeni Rum işi ipekten pahalı bir cüppe, başında hallice bir sarık olduğu halde bir grup sahabe ve Arap reisi ile sofranın başına oturmuş yemek yemekteyken hemen arkasında hazır bulunan köle yemek kâsesini onun önüne koymak isteyince kazara kâse elinden kayıp Hüseyin efendimizin başına ve omzuna dökülüverdi. Cüppe ve sarığı kirlenen Hüseyin efendimizin tabii olarak öfke ve hayâdan ötürü yüzü kızardı ve başını kaldırıp köleye baktı. Köle, Hüseyin'i böyle görünce kendisini cezalandıracağından korkarak: "Öfkelerini tutanlar ve affedenler" [Al-i İmran; 134] diye başlayan ayeti okudu.

Bunun üzerin Hüseyin radiyallahu anhu sakinleşerek: “Ey köle, ansızın öfkelenip gazabıma uğramaktan emin olasın diye seni azat ediyorum” dedi. Hüseyin bin Ali’nin bu davranışı meclisteki büyüklerin hepsinin gayetle hoşuna gitti.

Hikâye

Rivayet olunur ki Muaviye son derece sabırlı ve halim selim bir insandı. Nitekim günlerden bâr verdiği bir gün, bazı büyüklerin tahtının önünde ayakta, bazısının oturmuş bulundukları bir esnada, paçavralar içinde bir delikanlı çıkagelip ona selam vererek huzurunda fütursuzca oturdu ve: “Ey Muaviye, buraya son derece mühim bir mesele için geldim. Eğer isteğimi yerine getireceksen söyleyeyim; yok eğer yapmayacaksan söyle de bileyim.” dedi.

Muaviye: “Söyle bakalım, elimizden geleni yaparız.” dedi.

Delikanlı: “Ben karısı marısı olmayan gariban bir adamım. Senin de kocası mocası olmayan bir anan var. Ananı bana karı olarak verirsen benim bir karım, onun da bir kocası olmuş olur. Hem böylece sen de sevaba girersin.” dedi.

Muaviye: “Sen daha gencecik birisin. Anam ise ağzında tek dişi kalmamış kocamış bir avrattır. Anama neden taliplisin bu kadar, anlamadım.” dedi.

Delikanlı: “Duyduğuma göre ananın kocaman kalçaları varmış ve ben de kocaman kalçalardan pek hazzederim.” dedi.

Muaviye: “Vallahi babam da aha o sebepten anamı almıştı. Zaten anamın başka bir meziyeti yok. Ama bunu ben anama bir ileteyim. Eğer o da isterse benden âlâ çöpçatan bulamazsın!” dedi. Muaviye bunları son derece sakin bir şekilde söylemiş, ruh halinde en ufak bir değişiklik meydana gelmemişti. İnsanlar ondan daha hilm sahibi birisinin olmadığı konusunda hemfikirdirler.

Âlimler de bu mevzuyla ilgili şöyle derler: “Tahammül ve daha az incitmek vaktince yapılınca iyidir. Mutluluk şükürle olunca daha anlamlı, iyi baht Allah korkusuyla daha güzeldir.” Vallahu a’lem bi’s-sevab.

Otuz Beşinci Fasıl

Dergâh-ı Âlî'nin Ases, Muhafız ve Nöbetçilerine Dairdir

Dergâh-ı hassın ases, nöbetçi ve muhafızlarına büyük bir özen içinde tam bir dikkat gösterilmelidir. Bu topluluktan sorumlu olan kişiler onları iyi tanımalı, gizledikleri yahut açığa vurdukları hallerini tetkik eylemelidir. Zira bunlar fakir fukara taifesinden ve tamahkâr olduklarından ötürü bir iki altına kolayca tav olarak yoldan çıkarılabilirler. Diğer yandan aralarında gördükleri yabancının kim olduğuna ilişkin araştırmada bulunsunlar. Her gece nöbete ve asayişi kontrole çıktıkları vakit onları denetlesinler. Başka birtakım sorunlara yol açabileceğinden ötürü son derece hayati önem arz eden, ihmale gelmez bu meseleyle gece gündüz demeden ilgilenilsin. Allahu a'lem.

Otuz Altıncı Fasıl

Padişahın Sofra Tanzim Adabı ve

Tertibine Dairdir

Huzura varanlara ikramda bulunmak için mükellef sofralar hazırlama zahmetinde bulunmak öteden beri hükümdarların töresi olagelmiştir. Şayet ulu kimselerin yemeye iştihası yok yahut yemeği beğenmediler ise yemeği yemeyip istedikleri bir vakitte yemelerinde bir sakınca yoktur. Lakin sabah vakti sofra hazırlamak bir hükümdarın olmazsa olmazlarındandır.

Örneğin Sultan Tuğrul envai çeşit yemeklerle donatılmış mükellef sofralar kurmalarını emrederdi. Şayet sabahları at binmek ya da ava çıkmak arzu ederse bir şeyler yemek maksadıyla sahraya 20 katır yükü yiyecek onunla birlik giderdi. Sahraya dizdikleri yiyeceklerden cümle emirler ve Türkler hayretler içinde kalırlardı.

Öte yandan hizmetkârlarına cömert ve mutfaklarında eli açık olmamak Türkistan hanlarının töresindendir. Biz Semerkand ve Özkent'e yaptığımız yolculuklarda bir bazı boşboğazlardan şunu işitmişliğimiz vardır: "Çigil ve Maveraünnehr ahalisi her daim, buradan onca sultan gelip geçmesine rağmen uzun zaman sofralarında boğazımıza bir lokma ekmek girmesi nasip olmamıştır." derler.

Kişioğlunun himmet ve mürüvveti aile ocağına kıyasla anlaşılır ve dahi sultan cümle hükümdarların kendisinden sorulduğu cihan dedikleri ailenin reisidir. Dolayısıyla onun reisliği, himmeti, mürüvveti, sofrası ve ikramı bu nispette cümle padişahlardan daha fazla ve âlâ olmalıdır.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulur: "Ekmeği ve yemeği Allah'ın kullarından esirgemeden cömertçe saçmak saltanat ve devletin ömrüne ömür katar."

Hikâye

Tevarîh-i enbiya'da şöyle geçer: Nice mucize, keramet ve mertebe sahibi Musa-yı kelîm'i Firavun'a yolladılar. 4.000 koyun, 400 sığır, 200 devenin yanı sıra tavuklar, tatlılar, kavurmalar ve envai çeşit leziz yiyeceği sofrasında bulundurmak Firavun'un töresinden idi. Bütün Mısır halkı her gün sofrasından doyardı. İşte Firavun tam 400 yıl böyle mükellef sofralar kurarak ilahlık tasladı.

Musa aleyhisselam Tûr dağına çıkıp, "Ya rabbi, Firavun'u helak eyle!" diye dua edince Allah onun bu duasını kabul buyurarak: "Zamanı gelince, onu suda

gark edip varını yoğunu, malını mülkünü senin kavmine azık ve emrine amade kılacağım.” dedi. Bu vaadin üzerinden birkaç yıl geçmesine rağmen Firavun o eski sapkınlık ve azgınlığına devam ediyordu. Bütün o yücelik ve itibarıyla koca Musa peygamber Allah’ın vaadinin gerçekleşmesini hâlâ dört gözle beklemekteydi. Musa, Allah’ın Firavun’u bir an önce helak etmesi için acele etmekteydi. Nihayet Musa’nın tahammül etmeye takati kalmamıştı. Sonra kırk gün oruç tutarak Tûr dağına tekrar çıkıp Allah’a yalvar yakar: “Allahım, Firavun’u helak edeceğini vaat etmişken o küfründen ve sapkın davasına devam etmektedir. Onu ne vakit helak edeceksin?” dedi. Hakk Teâlâ’dan bir nida geldi: “Ey Musa sen Firavun’u mümkün olduğu kadar kısa sürede helak etmemi beklersin; fakat binlerce kez binlerce kulun yüzü suyu hürmetine onu helak etmemem gerekiyor. Her gün kullarıma nimeti esirgemeden saçarken, onun sayesinde huzur ve emniyet içinde yaşarlarken, izzet ve celalime andolsun ki, onda bu kerem oldukça onu nasıl helak edeyim?” dedi.

Musa: “Ya rabbi, peki vaadini ne zaman yerine getireceksin?” dedi.

Rab Teâlâ: “Ey Musa, Firavun, kullarıma cömertçe ihsan etmekten el çektiği ve onlardan ekmeği esirgediği vakit ömrünü kısaltır, sonunu yaklaştırır ve saltanatını çökertirim.” dedi.

Olay şöyle vuku buldu ki günlerden bir gün Firavun Hâmân’a: “Musa’nın Beni İsrail’in çoğunu etrafında toplaması bizi sıkıntıya sokmaktadır. Bakalım onunla sonumuz nereye varacak! Şu halde hiçbir şekilde muhtaç duruma düşmemek için hazine ve stokları dolu tutmak gerekir. Kendi emniyetimiz için mutfak ve sofra harcamalarını günbegün kısmak icap eder. Elde bulundurduğumuzun bir yarısını ambarlara yığmalı diğer yarısını da 2.000 koyun, 200 sığır ve 100 deve şeklinde kısmalıyız.” İşte bu şekilde Firavun harcamaları günden güne kısınca Musa aleyhisselam Hakk Teâlâ’nın vaadinin yaklaştığını anladı. Zira harcamalarda aşırı tasarruf saltanatın yıkılışını getirir. Haberi nakledenler Firavun’un suda boğulduğunu ve o şaşaalı devranından mutfağında kesilecek iki cılız koyuna kadar düştüğünü rivayet ederler.

Allahü Teâlâ İbrahim aleyhisselamdan bulunduğu ikramdan ve misafirperverliğinden ötürü övgüyle söz eder. Hatimi Tai’nin vücuduna cömertlik ve konukseverliğinden dolayı cehennem ateşini haram kıldı. Ayrıca dünya var oldukça onun cömertliği dillere destan olacaktır. Emirül-mü’mînin Ali bin Ebi Talib kerremallahu vechehu namaz kılar iken gelen dilenciye parmağındaki yüzüğü çıkarıp verdiği, nice açı doyurduğu için Hakk Teâlâ kitabında ondan övgüyle bahsetmiştir ve kıyamete kadar onun cömertliği, erliği,

gözüpekliği dilden dile dolaşacaktır.

Cihanda cömert olmaktan ve ihsanda bulunmaktan daha iyi bir şey bulunmaz.

Unsûrî şöyle söyler:

Cömertlik üstündür bir nice işten
Cömertlik yadigârdır peygamberden

Eğer ki bir kimse servet sahibi ise ve padişahın beraatı olmaksızın büyüklük göstermek, insanların önünde eğilerek ona saygı gösterip hazret ve efendi diye çağırmalarını arzu ederse her gün halka aş ve erzak dağıtması gerekir. Bugüne değin cihana kim nam salmış ve salacaksa halka bulunduğu ihsandan ötürüdür. Cimri ve nankörler iki cihanda da kınanmıştır.

Hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: “Cimriler cennete girmeyeceklerdir.” İslam devrinde olsun küfür devrinde olsun her dönemde insanlara yardım etmekten daha güzel bir meziyet var olmamıştır.

Otuz Yedinci Fasıl

İşlerinin Ehli Olan Bendegân ve Hizmetkârların Haklarının Teslimine Dairdir

Makbul bir işi yerine getiren hizmetkârların gecikmeden takdir edilerek ödüllendirilmesi gerekir. Diğer kölelerin işlerine gösterdikleri ihtimamı artırmak, suçluları suça tevessülden caydırmak, işleri düzene sokmak için mecbur kaldığından ötürü yahut sehven bir hata eyleyen köle işlediği suçun nispetince cezalandırılması gerekir. Zira hükümdarın selameti bundadır.

Hikâye

Rivayet olunur ki Haşimîlerden bir çocuk sarhoş bir halde bir kısım insana dalaşınca babasına şikâyete gelip ondan dert yandılar. Babası onu cezalandırmak isteyince çocuk: “Babacığım, benim bir suçum yok, bir suç eyledimse aklım başımda değil idi; senin şimdi aklın başındayken bana kıyma.” dedi. Bu söz babasının gayetle hoşuna gittiği için çocuğunu affetti.

Hikâye

Hurdâdbih şöyle nakleder: “Melik Pervîz has adamlarından birine gazaplanarak onu zindana atmıştı. Hiç kimse kendisine yaklaşmaya cüret edemiyor iken Mutrip Barbed ona her gün yemek ve şarap götürüyordu. Durumdan haber alan Pervîz, Barbed’e:

‘Benim gazabıma uğrayan birine hangi cüretle kol kanat gerersin!’ dedi.

Barbed:

‘Padişahım senin ona yaptığın iyilik yanında benimki devede kulak kalır.’ dedi.

Pervîz:

‘Neymiş o benim yaptığım iyilik?’

Barbed:

‘Can.’ dedi.

Pervîz bu sözden son derece etkilenerek:

‘Gidebilirsin, onu senin yüzün suyu hürmetine bağışladım.’ dedi.”

Hikâye

Sâsânîyan sülalesi, huzurlarında güzel bir söz söyleyen yahut hoşlarına gidecek bir maharet sergileyen kişilere “aferin” demeyi dillerine pelesenk etmişlerdi. Padişah “aferin” deyince hazinedara derhal o kişiye 1.000 dirhem verilmesini emrederdi. Nûşirevân-ı âdil başta olmak üzere, Sâsânî melikleri adalet, insaniyet ve himmet konularında diğerlerinden çok daha ilerdeydiler.

Rivayet olunur ki günlerden bir gün Nûşirevân-ı âdil maiyetindekilerle birlikte at sırtında ava çıkmış, yolu bir köyün yakınına düşmüş idi. Köyde yaşlı bir adamın bir ceviz fidanı dikmekte olduğunu gördü. Ceviz yirmi yıl ya da daha uzun bir zaman geçtikten sonra meyvesini veren bir ağaç olduğundan Nûşirevân pek şaşırarak: “Ey ihtiyar, ceviz mi dikmektesin?” diye sordu.

İhtiyar: “Evet Hünkârım.” dedi.

Nûşirevân-ı âdil: “Ne kadar daha yaşayacaksın da meyvesine yetişeceksin?” diye sordu.

İhtiyar: “Efendim, bizden öncekiler ektiler biz yedik; biz de ekelim bizden sonrakiler yesinler.” dedi.

Bu söz Nûşirevân’ın pek hoşuna gidip “aferin” dedikten sonra hazinedarına ihtiyara 1.000 altın vermesini emretti. Hazinedar adama 1.000 altını sununca ihtiyar:

“Efendim, hiç kimse bu cevizin meyvesini benden önce yemedi.” dedi.

Nûşirevân:

“Nasıl yani?” diye sordu.

İhtiyar:

“Eğer ki ben şu cevizi dikmeyeydim, efendimiz buradan geçmeyip bendelerinden sual kılmayaydı da bu cevabı işitmeyeydi şu 1.000 dirhemi nereden elde ederdim?”

Nûşirevân iki kere “aferin” deyince hazinedar ihtiyara 2.000 altın dinar daha sundu.

Hükümdar iki kere “aferin” dediği için bu cömertlik ve ihsanda bulundu. İşte önceki padişahların töresi bu minval üzere idi.

Hikâye

Rivayet olunur ki Halife Me’mûn’a bir gün sarayda, tahtında oturup şikâyetleri dinlerken bir arzuhal iletildi. Me’mûn bunu derhal veziri Fazl bin Sehl’e vererek: “Bu adamın isteğini derhal yerine getir; zira şu felek bir hal üzere kalmayasıya devreder ve dahi şu zaman hiçbir dosta vefa etmeyesiye hızlı geçer. Bugün fırsat var iken iyilik eyleyelim çünkü yarın acizlik ve çaresizlik dedikleri çetin gün çatar da fırsat kaçar.” dedi.

Vallahu a’lem.

Otuz Sekizinci Fasıl

Memleketteki Reaya, İkta ve Muktianla İlgili İzlenecek Siyasete Dair

Memleketin herhangi bir bölge yahut ahalisinin haksızlığa uğrayıp perişan olduğuna ilişkin bir haber alınır da haberin maksatlı yayıldığından ve sıhhatinden kuşkuya düşülürse, hangi maksatla gideceğinden kimsenin haberi olmamak şartıyla hükümdarın hass adamlarından biri söze konu olan vilayet ve şehrin mamur yahut harap olduğunu, ikta sahibinin, riayetin ve âmilin vaziyetini tespit için gönderilmeli ve böylece memurların neyi gerekçe göstererek böyle bir haber getirdikleri açıklığa kavuşturulmalıdır. Cihanın dirlik düzeni ve raiyetin fakr ü zarurete düşmeyip avare olmaması için padişahın böyle davranması elzemdir.

Otuz Dokuzuncu Fasıl

Memleket ve Hükümdarlık Meselelerinde Acele Edilmemesine Dairdir

Memleket meselelerinde acele etmemek gerekir. Kulaklarına çalınan bir meseleden kuşkuya düştüklerinde işin hakikatinin doğrusu yalanıyla ortaya çıkması için meselenin araştırılmasını emretmelidir. Esasında acelecilik güçlünün değil zayıf adamın kârıdır. İki davacı huzura gelip maruzatlarını arz ettiklerinde padişahın gönlünün kimden yana olduğunun taraflarca malum olmaması lazımdır. Padişahın gönlünün bir tarafa meylettiği anlaşılırsa haklı olan tarafın cesareti kırılarak halini beyan etmekten çekinebilirken haksız olan taraf cüretlenebilir. Nitekim Hakk Teâlâ şöyle buyurur: “Eğer yoldan çıkmışın biri size bir haber getirirse muhakemenizi kullanın yoksa istemeden insanları incitir ve sonra yaptığınızdan pişmanlık duyarsınız.” [Hücûrat suresi; 6]

Hikâye

Herat şehrinde, yaşadığı devrin âlimlerinden meşhur bir zatı[13] Bikrek, hükümdara takdim etmişti. Hadise şöyle cereyan etti: Sultan Şehid Alparslan (Allah burhanını aydınlatsın) bir vakit Herat’a gitmiş ve bir müddet orada ikamet etmekteydi. Bu pîr-i fânînin evinde konaklamakta olan Abdurrahman Hal sultanın meclisinde bir gün şarap içerken:

“Bu pîrin bir evi var. Akşam oldu mu oraya giderek gece boyunca ibadetini yapar. Bugün evinin kapısını açınca orada küflenmiş bir şarap testisiyle birlikte som pirinçten bir put gördüm. Meğerki herif gece boyunca şarap içerek bu putun önünde secdelere kapanıyormuş. Şarap testisiyle putu da beraberimde getirdim.” Abdurrahman hal bu lafları sarf edince, sultanın derhal o âlim kişinin boynunu vuracağını sandı. Sultan, Bikrek’e dönerek:

“Derhal birini yollayarak o piri buraya çağırın!” dedi.

Ben de derhal birini yolladım.

Ardından sultan:

“Yolladığın şahsı geri çağır ve kimseyi buraya getirmeleri için gönderme!” dedi.

Ertesi gün sultana:

“Dün o piri önce huzurunuza çağırmaya niyet edip ardından bundan caymanızın hikmeti ne idi?” diye sual eyledim.

Sultan:

“Abdurrahman Hal’ın o küstahça tavrından yalan söylediğini anlayınca, ona, ettiği laflardan dolayı o âlim efendiyi çağırmayacağımı lakin ellerini verip bana sarf ettiği sözlerin doğru olup, yalan söylemediğine dair yemin etmesini istedim. Bunun üzerine Abdurrahman Hal yalan söylediğini itiraf edince, ben:

‘Ne diye yalan konuşup böylesi âlim bir şahsiyete iftirada bulunarak canına kastettin gidi namussuz herif!’ dedim. Abdurrahman bunun üzerine şöyle dedi:

‘Çünkü ben onun evinde bulundum. Gayetle nezih bir evi olduğunu görünce eğer sultana böyle bir şey söylersem sultan da onu öldürür. Böylece o evi de bana bağışlar diye düşündüm.’ dedi.”

Bunları işiten sultan, Abdurrahman Hal’ı huzurundan kovarak uzaklaştırdı.

Öte yandan din büyükleri şöyle demişlerdir: “Acele şeytandan, sükûnet Rahman’dandır.”

Henüz yapılmamış bir şeyi yapmaya elde fırsat vardır, oysa yapılmışa çare bulunmaz.”

Hekim Buzurcmihr der ki: “Acele ahmaklıktandır. Acele edip tez davrananın akıbeti pişmanlık, hüsran ve insanların gözünde alçalmaktır. Başarıya ulaşmasına ramak kalmış nice işi akamete uğratan şeyin acelecilik olduğuna tanık oldum. Ayriyeten aceleci insan devamlı kendini kınayıp tevbeler eder durur, özürler diler, ayıplanır ve azap içinde kıvranır.”

Emirül-mü’mînin Ali radiyallahu anh şöyle demiştir: “Hayır işinde seri olmak dışında bütün işlerde temkin ve sükûnet takdir olunmuştur.” En doğrusunu Allah bilir.

Kırkıncı Fasıl

Emir-i Hares, Çubdârân ve Memleket Meselelerindeki Ceza Usulüne Dairdir

Hares emirliği her devirde mühim makamlardan biri olagelmiştir. Padişahın gazap ve cezalandırmasından korkmayan kimse olmadığı emir-i hares de ceza işlerinden mesul olduğu için dergâhta emir-i hacipten maada emir-i haresten muteberi olmamıştır. Padişah birini cezaya çarptırıp idam, sopa yahut zindan cezasını emrettiğinde bu işin icrası emir-i harese düşer. Diğer yandan insanlar da canlarını kurtarmak için mal ve mülklerini harcamaktan çekinmezler. Kendisini temsilen kös, alem ve nevbet olduğundan halk hükümdardan çok emir-i haresten korkardı. İçinde bulunduğumuz devirde bu makam gözden düşmüş ve eski itibarını yitirmiştir. Dergâhta 20'sinin elinde altından, 20'sinin elinde gümüşten, 10'unun elinde büyük tahtadan sopa olmak üzere her zaman için asgari 50 çubdârın bulunması şarttır.

Emirin makamı muteber bir makam olduğu için techizat, düzen ve savaş pusatlarının olabildiğince tam tekmil ve ihtişamının sağlanması lazımdır. Şayet hâlihazırdaki emir bunları idare edebiliyorsa görevine devam etmeli, yok eğer görevini hakkıyla ifa edemiyorsa yerine başkası getirilmelidir.

Hikâye

Günlerden bir gün halife Me'mûn nedimlerine şöyle dedi: "Şimdi benim iki hares emirim var. Her ikisinin de işleri sabahtan akşama kadar kelle uçurmak, ipte sallandırmak, el ayak kesmek, sopa vurmak, zindana tıkmak iken halk daima hoşnudane birini hayırla yâd edip överken diğerinden illallah etmiş, adı dahi anılınca ona beddualar eylemektedir. Nedenini bir türlü anlayabilmiş değilim. Aynı işleri yaptıkları halde birinden şikâyet edilirken diğerine methiyeler dizilmesine dair biriniz çıksa da beni bu konuda aydınlatsa."

Orada bulunan nedimlerden birisi şöyle dedi: "Haşmetmeapları bendenize üç gün müsaade buyursalar meselenin iç yüzünü huzurunuza arz ederim."

Halife Me'mûn: "Münasiptir." dedi.

Ardından nedim evine dönerek en gözde uşağına şöyle dedi: "Senden benim için bir şey yapmanı istiyorum. Şimdi Bağdat şehrinde iki tane hares vardır, bunlardan birisi ihtiyar diğeri ise orta yaşlardadır. Yarın sabah daha gün

doğmadan kalkıp sözünü ettiğim bu ihtiyar haresin hanesine var, sarayından nasıl çıktığını, makamına ne şekilde geçtiğini, neylediğini gör, huzuruna gelen halka, ona getirilen suçlulara ne söyleyip neler emrettiğini duyarak bana söylemek için bunları aklında bir güzel tut. Diğer gün de aynı şekilde erkenden o orta yaşlı haresin sarayına git, ne olup bitiyorsa baştan sonra konuşmasından davranışlarına kadar gördüğün her şeyi inceleyip beni haberdar kıl.” dedi.

Uşak: “Baş üstüne efendim.” dedi.

Ertesi gün uşak erkenden kalkarak ihtiyar emir-i haresin sarayına vararak oturdu. Bir ferraş bir mumu suffa’nın yanına koyuvererek seccadeyi seriverdi. Seccadenin başı ucuna da birkaç cüz Kur’an, duaların bulunduğu bir kitap ve tespih koydu. Emir-i hares de bu arada çıkagelip seccadenin başına geçerek birkaç rekât namaz eda etti. Cemaat çoğalınca müezzin kamet getirdi. Cemaatle namaz kılındı. Namaz bitince ihtiyar Mushaflardan bir parça Kur’an-ı Kerim okudu. Ardından tespihata geçilerek tekbir ve tehliller getirildi. Nihayet insanlar selamlaşarak ayrıldılar. Güneş iyice doğunca ihtiyar sordu:

“Bugün herhangi bir suçlu getirdiler mi?”

Dediler ki: “Evet, birini öldürdüğü söylenen bir şahıs getirdiler.”

İhtiyar: “Peki, ona tanıklık eden kimse var mıymış?” dedi.

“Hayır,” dediler, “kendisi zaten suçunu itiraf ediyor.”

İhtiyar lahavle çekerek: “Getirin bakalım şunu.” dedi.

Delikanlıyı getirdiler. İhtiyarın gözleri delikanlıya ilişince: “Bu çocuğun neresi suçlulara benziyor? Gözlerinde kişizadelere özgü bir ışık, yüzünde helal süt emmişliğin şavkı, alnında Müslümanlık nuru parıldıyor. Bu çocuk böylesi bir suça tevessül bile etmiş olamaz. Zannederim doğruyu söylemiyor. Ona karşı kimsenin sözüne kulak asmayacağım. Hayır, bu güzel çocuk böyle bir şey yapmamıştır.” dedi. Orada bulunan kişilerden biri:

“Efendim, delikanlının kendisi işlediği cürmü itiraf etmiştir.” deyince hares emiri ona çıkıştı: “Bunu sen uydurmaktasın, Allah’tan hiç mi korkun yok! Yok yere masum bir gencin canına kastediyosun. Bu delikanlı kendi sonunu getireceğini bildiği sözü edilen suçu işlemeyecek kadar akıllıdır.” dedi. Bütün bu sözleri o delikanlının suçunu inkâr etmesi, ikrarından dönmesi için sarf ediyordu. Daha sonra delikanlıya dönerek: “Sen ne dersin?” dedi.

Delikanlı: “Allah azze ve cellenin takdiri işte, elimden böyle bir kaza çıktı.

Öbür cihanda azaba takatim olmadığı için Allahü Teâlâ'nın hükmü her neyse bana uygula." deyince emir-i hares kendini sağırlığa vurdu ve oradaki cemaate dönerek: "Delikanlının söylediklerini duyamadım, ikrar mı inkâr mı ediyor tam anlamadım." dedi. Oradakiler: "Efendim, suçunu ikrar ediyor." deyince emir-i hares: "Sende suç işleyecek bir yüz yok. Zihnini bir yokla, belki de düşmanların seni buna zorlamıştır?"

Delikanlı: "Ey emir, hiç kimse bunu yapmaya beni zorlamış değil. Ben suçluyum. Tanrı azze ve cellenin fermanını bana uygula!" dedi.

Emir-i hares delikanlının ikrarından dönmek gibi niyeti olmadığını, kafasına ölmek fikrini iyiden koyduğunu anlayınca: "Hakkın hükmünü icra edeyim." dedi. Delikanlı: "İcra eyle ey emir!" dedi. Emir-i hares oradaki cemaate dönerek: "Siz hiç Allah'tan böyle korkan bir genç görmüş müydünüz; kıyamet gününde hakkın huzuruna tertemiz bir şekilde çıkmak isteyen ve hesap günü mükâfatına nail olacağına iman ettiği için Tanrı azze ve cellenin azabından çekinerek sırf içindeki Allah korkusundan ötürü suçunu ikrar eyleyen böylesi birine şahsen ben hiç tanık olmamıştım. Bu delikanlı ile cennet, huriler ve cennet köşkleri arasındaki mesafe bir soluktan az bir şey kalmıştır." dedikten sonra delikanlıya dönüp: "Git yıkan ve gel!" dedi. Delikanlı iki rekât namaz kılarak tevbe istiğfar eyledikten sonra huzura gelip durdu. Emir-i hares: "Bu delikanlı şu anda sanki cennetteki köşkünde, huriler, Hasan, Hüseyin ve Hamza şehitleriyle oturmaktadır." diyordu. Emir bu sözlerle delikanlıya ölümü gıpta edilecek bir şeymiş gibi gösteriyordu. Daha sonra emir delikanlının elbiselerini onu incitmeden, kibarca sırtından sıyırmalarını, gözlerini bağlamalarını emretti. Bir su damlasını andıran kılıcıyla geldiğini delikanlının ruhunun bile duymadığı cellât emirin bir göz işaretiyle gencin boynunu vurdu. Bir kılıç darbesiyle kellesini uçurmuştu.

Diğer yandan emir-i hares muhtelif suçlarla itham edilen birkaç kişinin haklarındaki tahkikat tamamlanana kadar zindana gönderilmesini istedi. Ardından ayağa kalkarak kendi odasına çekilince cemaat de dağıldı. Şu uşağınız da nedim hazretlerinin huzuruna vararak iyi kötü gördüğü her şeyi bir bir nakletti.

Uşak ertesi gün sabah erkenden kalkarak orta yaşlı olan emir-i haresin sarayına vardı. Halk ve muhafızları bir bir sarayını doldurdular. Güneş doğunca bu orta yaşlı emir-i hares gelip kaşları çatık, şarabın etkisiyle gözleri kızarmıştı; onu gören gece boyunca melek katletmiş sanırdı. Muhafızları bir bir önünde saf kurdular. Kimsenin selamını almıyor; alsa da adamı azarlar gibi alıyor idi. Bir

müddet geçtikten sonra, “Bugün kimse getirildi mi?” diye sordu. Kendisine, “Dün gece bir genci körkütük sarhoş bir halde derdest ettik.” dediler. Emir: “Getirin şuraya!” dedi. Delikanlıyı getirdiler. Emir onu görünce: “Bu mu?” dedi. “Evet, budur.” dediler. Emir: “Nice zamandır ben de bu haramzadeyi arıyordum. Bu öyle bir Allah’tan korkmaz kuldan utanmaz öyle fesatçı, şirret, fitne kumkuması biri ki Bağdat şehrinde arasan böylesini bulamazsın! Bunu sopa değil ancak ip paklar! Her Allah’ın günü elâlemin çoluğu çocuğu peşinde adlarını kötüye çıkarmak için dolanmakta, kadınların namusunu kirletmek için fırsat kollamaktadır. Bundan gün geçmiyor ki yaka silkmeyen birisi yanıma gelmesin! Nice zamandır peşindeyim bunun!” gibi bir sürü laf etti. Delikanlı bu lafları işitmektense boynunun vurulmasını yeğledi. Emir ardından şöyle hasından birkaç kırbaç getirmelerini istedi. Kırbaçlar gelince: “Yere yatırın başını ve ayaklarını sıkıca tutun!” dedi. O kırk kırbacı öyle bir şaklatıyordu ki delikanlı acıdan yeri ısırıyordu. Kırbaç cezası uygulandıktan sonra delikanlıyı tutup zindana götürmek isteyince belki elliden fazla anlı şanlı kişi delikanlının dürüstlüğüne, iffetine, namusuna, misafirperverliğine şahitlik ederek şefaatçi olup hadd cezası uygulandığı için genci kendi yüzü suyu hürmetlerine salmasını istedi. Emir bunların söylediklerine hiç kulak asmayarak delikanlıyı zindana attı. Kethüdalar kırık kalpleri ve ağızlarında emire beddualarla geri döndüler. Nihayet emir de kalkarak odasına çekildi. Nedimin uşağı da dönerek olan bitenden nedimi bir bir haberdar kıldı.

Nedim üçüncü gün Halife Me’mûn’un huzuruna vararak, uşağından duyduğu şekilde, halifeyi o iki emirin tavır ve tutumlarından haberdar kıldı. Emirül-mü’mînin şaşkınlıklar içinde: “O ihtiyar emir-i haresi Allah bağışlasın. Yalnız diğer köpek herife de lanetler olsun! Sırf sarhoş olduğundan ötürü bir kişizadeye bu zulmü reva görüyorsa başkalarına yok yere neler yaptığını bir Allah bilir!” diyerek bu orta yaşlı emirin derhal görevden azledilmesini, o delikanlının da zindandan çıkarılmasını, bu mesuliyetin de o ihtiyar emire tevdi edilerek kendisine bir hilat hediye edilmesini emretti.

Kırk Birinci Fasıl

Hükümdarın Allah'ın Kullarını Her İş ve Müşkilde Bağışlamasına Dairdir

Her devirde memleket ilahi bir felakete maruz kalır, kem gözler isabet eder, memleket bir hanedanın idaresinden bir diğerinin idaresine geçebilir yahut baş gösteren kargaşa ve fitneden ötürü memleketin hali perişan olabilir. Memlekette nice kılıçlar çekilmiş, katliamlar, yakıp yıkmalar, talan ve zulüm kol geziyor olabilir. Böylesi bir keşmekeş ortamında nice tıynetsiz iktidarı eline geçirmiş ve nice haysiyet sahibi insanların şerefi çiğnenmiş olabilir. Kudreti elinde bulunduranlar dilediği gibi at koşturduğu için nice faziletli insan zayıf düşüp bedbaht olabilir. Bozguncular servet yığmış, alçak birisi emirliğe yükselmiş, pespaye biri amidliği eline geçirmişken onurlu ve erdemli insanlar mahrum kalmış olabilir. On unvanla dahi yetinmeyen cibilliyetsiz bir şahıs, işinin ehli olup olmadığına bakılmadan padişah ve vezirin adını kullanıp kendine nice unvan vermiş olabilir. Türkler hâcegânın unvanlarını; hâcegân ise Türklerin unvanlarını almış olabilir. Türk ve Tacikler, bu iki topluluk âlimlerin ve imamların unvanlarını istismar ederek padişah namına ferman verirler. Böylece şeriat yıpranmış; raiyyet başına buyruk olurken ordu kanunsuz işlere tevessül eder. Halk arasında at izi it izine karışır. İşlere tedbir kılınmaz. Bir Türk on Tacik'in yahut bir Tacik on Türk'ün kethüdalığını ve emirliğini idare etse kimsenin sesi çıkmaz. Bütün memleket işlerinin kaide ve nizamı bozulur. Padişah savaşlar ve taarruzlarla meşgul olduğu için böylesi sorunları halletmek yahut bunları mütalaa etmek için fırsat bulamaz.

Nihayet uğursuzluk devri geçip, ilahi saadet günleri çatıp memlekete huzur ve emniyet hâkim olunca; Allahü Teâlâ, hükümdarın adil ve akil oğullarından birine talihini yâr kılıp düşmanlarını tepelemesine, ona ilim ve hikmet vererek iyiyi kötüden ayırt etmesine, herkesle yakinen ilgilenip kendisinden önceki hükümdarların vasıflarını, atalarının yurt ve saraylarının töresini herkese sormasına, bunları kitaplardan tahkik etmesine imkân verir. Nihayet kısa bir süre içinde memlekette nizamı sağlayarak, herkese layıkınca muamele ederek, hak edenleri makamlarına kavuştururken hak etmeyenleri de işgal ettikleri görevlerden uzaklaştırıp ehli olduğu iş ve mesleğe yönlendirir. Nimete küfran eyleyenlerin kökünü kazıyarak dine dost küfre hasım olur. Hakkın dinine destek olarak Allah'ın izniyle nefsanî arzulara ve sapkınlıklara kök söktürür.

Biraz da kahir ekseriyetin nazarından düşmüş bulunan ve hali hazırda kaide

olmaktan çıkmış şeyleri aydınlatacak, cihanın efendisi hükümdar tefekkür kılınca her birisine emr ü fermanda bulunsunlar diye bu bapları bahse konu edelim. İnşallahü Teâlâ.

İstikrar ve fitnenin önünü kesmek için kadim hanedanları muhafaza edip destekleyerek onlara kol kanat germek; hükümdarın oğullarına ihtiram gösterip onları zayi bırakmayıp mahrum koymamak; kendilerine muhabbetle yaklaşıp cihanda namları baki kalsın diye kendi idaresinden maişetlerini idame ettirecekleri miktarda ihtiyaçlarını karşılamak; diğer yandan işinin ehli kişilere, âlimlere, ehl-i beytten dürüst olanlara, gazilere, sınır boyundakilere, Kur'an ilimleriyle meşgul olanlara beytülmâlden paylarına düşeni vermek her devir hükümdarlarının âdeti olagelmiştir. Böylece kendi devirlerinde hiç kimse bedbaht ve nasipsiz kalmamış, kendileri de iki cihanda ecir ve mükâfata nail olmuşlardır.

Hikâye

Rivayet olunur ki yardıma muhtaçlardan bir topluluk Harun Reşid'e şöyle bir arzuhal takdim ettiler: "Biz Allah'ın kulları ve eşrafın evlatlarındanız. Bazımız ehl-i Kur'an ve dahi bazımız ilim ehli, bazımız da ehl-i beytteniz. Bir kısmımız memlekete hatırı sayılır hizmetlerde bulundukları için devlet üzerinde hakları olan kişilerin çocuklarıyız. Nice meşakkatler düçar olmuş pir ü pak müminleriz. beytülmâlde bizim de payımız bulunmaktadır. Müminlerin emiri olduğunuzdan ve cihan zatınızdan sorulduğu için bugün beytülmâl sizin idareniz altındadır. Eğer beytülmâl müminlere aitse ve biz de muhtaç ve mağdur düşmüş isek ve dahi hakkımız ise bize nafaka ver. Sen mülkün koruyucususun. Hükümdar olduğundan ötürü senin payına ancak onda bir düşer. Oysa sen mali ihtiyaçlar ve masrafların için binlerce dinar harcıyorken bize bir ekmek bile düşmemektedir. İşin daha tuhafı, beytülmâli de kendi malın sanmandır. Payımıza düşeni verirsen ne âlâ; aksi takdirde göklerin ve yerin rabbi olan Allah'ın dergâhına iltica eder şikâyette bulunuruz ve senin elinden beytülmâli alıp altın ve serveti kendi debdebesi, hazinesi ve hükümdarlığı için değil Müslümanlara şefkat ve merhamet yolunda harcayan bir başkasına vermesini talep ederiz."

Harun Reşid arzuhali okuyunca yüzünün rengi attı ve o gün onlara cevap veremedi. Beti benzi uçmuş bir şekilde sarayından haremine geçti. Huzursuzdu, yüzü kireç gibi ağarmıştı. Zübeyde hatun onu böyle perişan bir halde görünce: "Emirül-mü'mîninin başına ne geldi?" diye sormadan edemedi. Harun Reşid: "Bana şu şekilde bir arzuhal yazmışlar. Beni Allahü Teâlâ'nın gazabıyla korkutmasalardı onları dilden dile dolaşacak bir cezaya çarptırır idim." diyerek

hadiseyi anlattı. Zübeyde: “Cezalandırıp onları incitmemekle iyi etmişsiniz. Nitekim halifelik sana atalarından miras kaldığından dolayı onların davranış, hal ve hareketleri de sana tevarüs etmiştir. Senden evvelki halifeler Allah’ın kullarına nasıl muamele eylemişler ise sen de öyle muamele eyle. Zira büyüklük ve hükümdarlık ihsan ve lütufla pekişir. beytülmâlde olan her şeyin Müslümanlara ait olduğu su götürmez bir hakikattir. Ve sen oradan devasa harcamalar yapmaktasın. Şu halde zaten Müslümanlara ait olan bu mala karşı davranışın, onların senin şahsi malına karşı davranışı gibi olmalıdır. Onlar eğer senden şikâyet eylemekteler ise mazurdurlar.

Tesadüfen her ikisi de o gece rüyalarında kıyamet gününde hesap vermek için bulunan halkın bir bir huzura götürüldüğünü, hesabını vermeleri istendiğini, Mustafa sallallahu aleyhi vesellemin şefaatler ederek cennete doğru yürüdüğünü gördüler. Bir melek kendilerinin ellerinden tutmuş götürüyorken bir başka melek ona, “Onları nereye götürmektesin?” diye sordu. Mustafa aleyhisselamın kendisini yollayarak, “Ben var olduğum sürece onları huzura çıkarmayınız. Zira onlardan hayâ etmekteyim ve onlara dair söyleyecek tek sözüm yoktur. Onlar benim makamımı işgal ettikleri yerden, Müslümanların malını kendi malları bellemekte ve hakkı olanların haklarını teslim etmemektedirler.” buyurduğunu söyledi.

Her ikisi de uykularından dehşet içinde fırladılar. Harun Zübeyde’ye: “Neyin var senin?” dedi. Zübeyde: “Şöyle bir rüya gördüm ve dehşete kapıldım.” dedi. Harun Reşid: “Ben de aynı şekilde bir rüya gördüm.” dedi. Hakikaten, kıyamet günü değil, bunun bir rüya olmasına şükrettiler.

Ertesi gün, “İhtiyaç sahiplerinin dergâha varıp paylarını beytülmâlden onlara takdim edecek, ihtiyaçlarını karşılayacağım.” diye tellal çağırttı. Ardından ahali saraya akın ederek toplandılar. Harun Reşid beytülmâlden halka 3 milyon dinar verilmesini emredince Zübeyde hatun, “Beytülmâl senin idarende olduğu için kıyamet gününde hesabını benden değil senden soracaklar. Şu lütfunla bir bazı şeylerin üstesinden geldin. Kaldı ki Müslümanların malını Müslümanlara bağışladın. Allahü Teâlâ’nın rızası ve kıyamet gününde kurtuluşa ermek için kendi malımdan bir başka şey yapmayı arzu etmekteyim. Şu fani cihandan elbet göçeceğimi biliyorum ve elbet biliyorum şunca servetim bana kalmayacaktır. En azından o çetin hesap günü için kendi ellerimle ahirete bir azık göndereyim.” dedi.

Ardından kendi öz hazinesinden binlerce dinar, mücevherat ve gümüş ayırarak, “Bunlar öylesi işlerde kullanılsın ki ahirete kadar onlardan hâsıl olacak dua ve

sevabın sonu gelmesin.” dedi ve Kûfe kapısından Mekke kapısına kadar her konakta ağızları geniş kuyular kazılmasını, dibinden tepesine kadar pişmiş tuğla, kireç ve alçı dökerek inşa edilmesini, her sene nice bin küsur hacının susuzluktan ölmesine karşı tedbir almak, onların bu mağduriyetlerini gidermek için havuz ve sarnıçlar yapılmasını emretti. Emredilen bütün bu kuyuları kazıp havuzları açtılar. Bütün bunlar yapılmasına rağmen Zübeyde hatunun harcama için ayırdığı malın büyük meblağı duruyordu. O da sınır boylarında müstahkem kalalar yapmalarını, cenk eden gaziler için pusatlar, dişi ve erkek atlar satın almalarını, yıl boyunca her kalede 1.000 yahut 2.000 gazi için ihtiyaç duyulduğunda ekmek, giyim kuşam techizatlarını temin için nice bir arazi ve mülk satın almalarını emretti.

Bu harcamalardan artan mal ile Kâşgar, Bulur ve Şuknân boylarında dört taraftan duvarlarla tahkim edilmiş, hâlâ yerli yerinde mamur duran “Bedahşan” ismini verdikleri bir şehir kurdular. Huttelân boylarında Raşt’ın mukabilinde hâlâ silahhanesi, atları, sürüsü yerli yerinde duran bir kale daha yaptılar. Aynı şekilde İsbicab’ta bugün hâlâ varlığını koruyan bir Ribat, birkaç şehir ve müstahkem kale kurdular. Harezm yolunda Ferâve adını verdikleri bir kale ve aynı şekilde Rum derbendinde ve İskenderiye şehrinde bir başka kale inşa ettiler. Bu şekilde her birisi bir şehir gibi on kale kurdukları halde Zübeyde hatunun parası artmış idi. Bu imaretlerden arta kalan paranın Beytulmukaddes ve Medine ve civarındaki fakir fukaraya sadaka verilmesini emretti. İşte mükemmel hayır işi böyle olur.

Hikâye

Zeyd bin Eslem’in şöyle söylediği rivayet olunur: “Bir defasında Emirülmü’mînin Ömer Hattab radiyallahu anh geceleyin şehri kolaçan etmeye çıkmıştı. Ben de onunla birlikteydim. Şehrin dışına çıktığımızda taşlardan örülü, yıkıldı yıkılacak bir duvarın dibinden bir ateş yükseldiğini gördük. Ömer bana: “Zeyd bu gece yarısı ateş yakanın kim olduğuna haydi gidip bir bakalım.” dedi. Oraya varıp ateşe yaklaştığımızda bir kadıncağızın ateşe bir kap koymuş olduğunu, yanı başında da iki yavrucağın toprağa kıvrılmış uyuduklarını gördük. Kadının, “Hakk Teâlâ hakkımı kendisi tıka basa yiyip bizi aç bî-ilaç koyan Ömer’den alıvere!” diye söylendiğini işitince, Ömer’in dizlerinin bağı çözüldü. Ömer Zeyd’e dönerek: “Bu kadın hakkın huzurunda cümle âlem namına beni itham ediyor, sen buracıkta kal da kadının yanına varıp meselesi neymiş bir öğreneyim.” dedi. Ömer kadının yanına varınca: “Ey kadın, gecenin bir yarısında çölün ortasında ne pişiriyorsun?” diye sordu. Kadın: “Ben Medine’de

evi barkı, elinde avucunda bir şeyi olmayan yoksul bir kadınım. Halktan utandığımdan ötürü buraya geldim. Şu iki yavrumu da doyuracak bir şeyim olmadığı için açlıktan ağlayıp inlemekteler. Çocuklarımın karınlarını doyuracak hiçbir şeyim yok. Bunu bildikleri halde yine ağlamaya devam ediyorlar. Dün gece yine buraya geldiğimi komşularım da biliyor. Yavrularım yiyecek bir şey isteyip açlıklarından ağlamaya başladıkları vakit ben şu kabı ateşe koyup onlara, 'Siz uyuyun, siz uyanıncaya değin bu kap pişer.' diyerek gönüllerini avutuyorum. Onlar bu ümitle uyurlar. Uyandıklarında ortada bir şey göremeyince tekrar ağlamaya koyulurlar. Ben de tekrar kabı ateşe koyar aynı bahaneyle onları uyuturum. İşte bu şekilde iki gündür ne benim boğazımdan ne şu yavrularımın boğazından bir lokma geçmiştir. Bu arada kapta da sudan başka bir şey yoktur." Bu manzara karşısında Ömer'in yüreği parçalandı ve: "Ömer'e bunca beddua edip onu Allah'a havale etmekte yerden göğe kadar hakkın var." dedi. Kadın Ömer'i tanımamıştı. Ömer kadını: "Burada ben dönene kadar bir parça bekle." dedi ve kadının yanından ayrıldı.

Ömer yanıma gelince, "Ey Zeyd, hal böyleyken böyledir. Tez ol, bizim eve varalım." dedi. Evinin kapısına varınca bana: "Ey zeyd, burada bekle biraz." diyerek evine girdi. Sırtında iki küfe ile evinden çıkıp bana, "Haydi gidelim." deyince: "Ey Emirül-mü'mînin, küfeleri benim sırtıma koy." dedim. Ömer: "Hayır, eğer bu gece şu küfeleri sen sırtlarsan yarın hesap gününde Ömer'in günah yükünü kim sırtlasın!" dedi. O meçhul kadıncağızın yanına vardığımızda küfeleri sırtından indirdi. Küfelerin biri un, diğeri pirinç, nohut, kuyruk yağı ve dana yağı ile dopdoluydu. Ömer bana: "Ya Zeyd, sen elini çabuk tut etraftan çalı çırpı ne bulursan bul ve yığ şuraya." dedi. Ben odun bulmak maksadıyla gittim; Ömer de münasip bir yer açıp su getirerek pirinç, nohut ve kuyruk yağını bir güzel yıkadıktan sonra kaba koydu. Undan büyücek bir bazlama yaptı. Bu arada ben odunları getirmiştim. Ömer kendi elleriyle kabı pişirerek bazlamaları hazırladıktan sonra kadına: "Kabın piştiğini söyleyip şimdi yavrucakları uyandırarak kalkmalarını ve yemek yemelerini söyleyebilirsin." dedi. Kadıncağız çocukları uyandırdı ve Ömer önlerine yemeği koyduktan sonra bir kenara çekilip seccadesini sererek namaz kılmaya koyuldu. Bir saat kadar geçince kadın ve çocukları bir güzel doymuş, yavrucaklar annelerinin etrafında oynamaktaydılar. Ömer doğrulup kadının yanına yaklaşarak, "Yavrucaklar karınlarını doyurdular mı?" diye sordu. Kadıncağız: "Allah'a bin şükür ki sayenizde doyurdular." dedi. Ömer, "Hadi kalk, sen çocuklarını kucağına al ben de şu küfeleri sırtlanayım, Zeyd de şu kapkacağı alsın de seni evine kadar götürelim." dedi. Aynen böyle yaparak kadıncağızı yavrucaklarıyla evine bıraktılar. Kadın evine girince Ömer sırtından küfeleri yere indirip gitmeye

doğru kadına: “Büyüklük sende kalsın, bundan böyle Ömer’i Allah’a havale etme! Çünkü Ömer’in hakkın azap ve azarına takati yoktur. Hem Ömer gaybı nereden bilsin de halkın ne hallerde olduğundan haberdar olsun. Şu getirdiğimi yiyiverin, bittiği zaman tekrar vermem için beni haberdar kılasın!” dedi.

Vallahu a’lem!

Hikâye

Yine bu babda rivayet olunur ki, Musa aleyhisselam henüz kendisine peygamberlik gelmediği vakitte Şuayb aleyhisselamın çobanlığını yapmaktaydı. Musa koyunları otlatırken kazara bir koyun sürüden ayrıldı. Musa onu tekrar sürüye katmaya niyet edince koyun ürkerek dere tepe kaçmaya başladı. Musa da üç dört fersah kadar uzaklaşmış kendi sürüsünü görmeyesiye can havliyle peşinden koşturuyordu. Koyuncağızın daha fazla kaçmaya mecali kalmamış, durduğu yerden kalkamayacak kadar bitkin düşmüştü. Musa yanına varınca koyuna içi acıyarak: “Zavallıcık, böyle kaçmanın sebebi nedir, kimler ürküttü seni?” dedi. Koyuncağızın kımıldamaya takati kalmadığını gören Musa onu alıp sırtına vurarak sürüye kadar getirdi. Koyuncuğun gözü sürüye ilişince ferahlayıp yüreciği atmaya başladı. Musa onu sırtından indirip sürüye kattı. Bunun üzerine Hakk Teâlâ göklerin meleklerine şöyle seslendi: “Kulumun kendisi yüzünden nice sıkıntılara düştüğü koyunu incitmeyip o zavallıya nasıl ince davrandığını gördünüz mü? Şanıma yemin olsun ki mertebesini yükseltip onu Kelîm’im kılarak ona peygamberlik sunacağım, ona kıyamete kadar cümle âlemin sözlerine konu edecekleri bir kitap göndereceğim!” dedi. Allahü Teâlâ bu bütün dediklerini ona ihsan etti.

Hikâye

Ve dahi bu babda şöyle rivayet edilmiştir: “Mervrûd şehrinde nice mal ve mülk sahibi zengin mi zengin, Reis Hacı nam bir adam var idi. Yaşadığı devirde ondan saltanatlısı, Horâsân’da ondan varlıklısı bulunmaz idi. Bu Reis Hacı Sultan Mahmud ve oğlu Mesud’un hizmetinde de bulunmuştu. Biz kendimiz onun servetine gözlerimizle şahit olmuş idik. Gençliğinin baharında, delikanlılık çağlarında tarifsiz eza cefalar eylemiş, halka nice zulümleri reva görmüş, zorbalıkla kazançlar elde etmiş, sayısız sülalenin mahvına sebep olmuştur. Ondan daha ceberrutu, ondan daha gaddarına kimse tanık olmamıştı. Nihayet ömrünün son faslında hidayet bulunca ahaliye kıymaktan el etek çekip hayır işlerine koyulmuş. Nice bir köleyi azat eylemiş, dullara yardım eli uzatmış, yetimleri giydirmiş, gazilere ve hacılara para ve levazımat tedarik etmiş,

Mervrûd ve Nişabur'da ibadethaneler inşa etmişti. Nice hayır işinden sonra merhum Emir Çakır devrinde hacca gitmeye niyet etmişti. Bağdat'a vardığı zaman orada takriben bir ay kadar konakladı. Orada kaldığı günlerden bir gün pazara gitmek için evinden çıkıp yolda yürürken fena şekilde uyuz hastalığına müptela olduğundan ötürü bedeninin tüm tüyleri dökülmüş, hastalığın perişan eylediği zavallı bir köpek görüverdi. Bu manzarayı görüp yüreği burkulan Reis Hacı: "Bu zavallı da can taşıyor. Onun da yaratıcısı Tanrı azze ve celledir." diyerek uşağına: "Çabuk git, iki men ekmek ve bir ip getiriver." diye emretti. Kendisi de uşağı dönene kadar köpeğin başı ucunda bekledi. Reis Hacı ekmeği kendi elleriyle ufalıyor ve yemesi için köpeğin önüne koyuyordu. Köpek doyana kadar böyle yaptı. Ardından ipi köpeğin boynundan geçirerek uşağına: "Köpeği şu emrettiğim eve götürüver." diye emretti. Kendisi de pazara gidip hemen eve döndü.

Reis Hacı eve dönünce emri üzerine üç men kuyruk yağı alarak yağı bir güzel eritip ona getirdiler. Reis yerinden doğrularak köpeğe yaklaştı ve bir çubuk ve bez parçası yardımıyla bizzat kendi elleriyle o eriyik yağı köpeğin uyuz bedenine sürdü. Köpeğin bedeni nihayet yağla büsbütün kaplanınca Reis uşağına: "Duvara sağlamca bir çivi çakıp şu köpeği oraya bağla, sonra her sabah ve her akşam bir men ekmek önüne koyasın ve her gün iki defa şu yağdan süresin. Bizim yemek soframızdan da arta kalan kırıntıları ona getiresin. İyileşinceye kadar bunları yapacaksın." diye emretti. Uşak denilenleri harfiyen uyguladı. İki hafta sonunda nihayet o zavallı köpekte uyuz hastalığından eser kalmamış, tüyleri çıkmış ve semirmişti. Hatta onlarla şakalaşıyor kovsan gitmiyordu. Reis Hacı da kafilesiyle yola çıkmış, haccını eda eylemişti. Hac yolunda da hadsiz hayır işlerinde bulunmuş ve Mervrûd'a geri dönmüş, birkaç yıl sonra da hakkın rahmetine kavuşmuştu.

Ölümünden bir müddet sonra gecelerden bir gece bir zahit onu rüyasında Burak'a binmiş, çevresini huriler ve gılmanlar kuşatmış, cennet bahçelerinden bir bahçe içre mutlu mesut gezer iken gördü. Zahit ona yaklaşıp selam verince, Reis dizginlerini çekip selamını aldı. Zahit: "Ey falanca, sen en başlarda halkı inciten gaddar birisi idin. Hidayet bulunca nice hayır hasenatta bulunarak hacca gittin. Bana bu mertebeye nasıl eriştiğini söyler misin? Neyledin de bu makama yükseldin?" diye sorunca, Reis hacı: "Ey zahit, Allah'ın işine akıl sır ermez. Sen de ibret alarak kıldığın ibadetlere bel bağlamayıp gafil avlanmayasın. Bil ki esasında delikanlıyken işlediğim günahlardan ötürü cehenneme gidecektim. Bulunduğum onca hayır, eylediğim onca ibadetin bana zırnık faydası dokunmadı. Hesap vakti gelip çatınca o bütün namazlarımı, oruçlarımı yüzüme

çarptılar. Ne saçtığım onca sadaka, kurduğum onca mescid, onca ribat, onca köprü; ne de gittiğim o Hac... Bütün o emeklerim boşa gitti. Cennetten ümidimi kesip cehennem azabına düçar olacak kadar umudum kırılmış idi. Derken ansızın kulağıma: ‘Sen cehennem itlerinden bir it idin. Kibir esvabını çıkarıp o uyuz köpeğe yaptıklarının yüzü suyu hürmetine günahlarını bağışlayarak sana cenneti ihsan edip cehennemi haram kıldık.’ diye bir nida geldi. Ardından rahmet meleklerinin yıldırım hızıyla çıkagelip beni azap meleklerinin elinden alarak cennete götürdüklerini gördüm. Bütün yapıp ettiklerimden sadece bu amelim imdadıma yetişti.” dedi.

Bu kıssayı âlemin efendisinin affetmenin nasıl güzel bir meziyet olduğunu kavraması için bahsime konu eyledim. Mevzubahis kişiler bir köpek yahut koyuna merhamet etmeleri sonucunda o mertebe ve makama eriştiler. Dolayısıyla acze düşmüş bir Müslümanı esirgeyen, onun elinden tutan kimseye Tanrı azze ve celle nice sevaplar yazar, nice dereceler ihsan eder. Hükümdarın bizzat kendisi adil olunca esirgeyici de olur ve hükümdar merhametli olursa ordusu da tıpkı onun gibi olurlar. Çünkü insanlar meliklerinin dini üzredir.

Fasıl

Aynı Mevzu Üzerinde Söylenmiştir

İhtiyarlara ve tecrübeli kimselere ihtiramda bulunup her birisini bir makam ve mevkiye yerleştirmek, memleketin selameti için bir kimseyi terfi ederken diğerinin rütbesini düşürmek, yüksek yapılar inşa etmek, başka hanedandan izdivaç yapmak, padişahlık meselelerini iyi kavramak, din işleriyle alakadar olmak, tüm konularda, örneğin bir düşman yahut bir savaş baş gösterdiğinde başarıya ermek için izlenecek siyasetle ilgili âlimlerin, görmüş geçirmişlerin, deneyimli kişilerin görüşlerini alıp onlarla birlik hareket etmek yahut bir harp durumunda gönderilecek savaş elçisinin nice savaşlara katılmış, harpler kazanmış, kaleler zapt etmiş adı dillere destan birisi olmasının yanı sıra, birçok kez bir memleket meselesinde acemi, toy ve çiçeği burnundakiler görevlendirildiğinden dolayı mutlak surette yanlışlıklar yapıldığı için ve daha bu hataya düşülmemesini önlemek maksadıyla onunla birlikte işin ehli birini yollamak ferasetli hükümdarların töresi olagelmiştir. Bu hususta her daim dikkatli olunmasını buyurmak daha evla ve daha güvenlidir. Vallahu a’lem.

Fasıl

Unvanlar ve Tertibine Dairdir

Unvanlar alabildiğine artmış durumdadır. Bir şeyin sayısı arttıkça değeri düşer ve saygınlığı azalır. Hükümdarlar ve halifeler unvan hususunda daima idareli davranmışlardır. Nitekim memleket düsturlarından biri unvanlara sahip çıkmak, diğeri de her şahsın makam ve mevkiini muhafaza etmekliktir. Tüccar bir şahıs ile bir çiftçinin, avamdan biriyle havastan birinin unvanları bir olunca bunların konumları arasında fark kalmayarak aynı olurlar. Bir imam veya kadının unvanı muinu'd-devle olunca; bir Türk yamağının yahut ilimden irfandan haberi, hatta okuma ve yazması olmayan bir Türk kethüdasının unvanı da muinu'd-devle olursa âlim ve cahil, kadı ve büyüklerin tilmizlerinin sahip oldukları unvanlar aynı olursa hem aradaki farkı kaldırır hem de caiz olmaz. Dolayısıyla Türk askerlerinin emirlerinin unvanları daima hüsamü'd-devle, seyfü'd-devle, yemînud'd-devle ve şemsü'd-devle ve benzeri olagelmiştir. Hâcegân'ın, âmid ve diğer mutasarrıfların unvanları ise "amidu'l-mülk, zâhirü'l-mülk, kıvamü'l-mülk, nizamü'l-mülk olagelmiştir. Günümüzde bu ayrım gözetilmemektedir. Türkler hiçbir beis görmeden Taciklerin unvanlarını almaktadırlar. Oysaki unvana, kıssada anlatıldığı gibi her zaman büyük ehemmiyet verilmiştir:

Hikâye

Sultan Mahmud sultanlık makamına erişince Bağdat'taki Emirül-mü'mînin El-Kâdir Billah'tan kendisine unvan vermesini talep etmesi üzerine Emirül-mü'mînin ona yemînu'd-devle lakabını takdim ederek gönderdi. Mahmud, Nimrûz, Horâsân ve Hindistan'da nice şehir ve vilayeti zapt ettikten sonra Irak Kûhistân'ına ilerleyerek Rey, İsfahan, Hamedan'ı ele geçirip Taberistân'ı da teslim alınca Emirül-mü'mînin El-Kadir Billah'a yüklü hediyelerle bir elçi gönderip ondan kendisine daha fazla unvan vermesini istedi. Bu defa Emirül-mü'mînin onun bu talebini geri çevirdi. Mahmud'un daru'l halife'ye iki kere elçilerle birlikte hediyeler ve armağanlar gönderdiği halde hiçbir sonuç elde edemediği rivayet edilir. Diğer yandan Semerkand hanına daru'l halife tarafından zahîru'd-devle, muinu'l-halifetullah ve meliku'ş-şark ve Çin olmak üzere tam üç unvan takdim edilmiş olması Mahmud'un ağırına gitmekteydi. Daru'l halifeye bir kez daha elçi yollayarak şöyle dedi: "İslam'ı serefraz eylemek içün küfür beldelerinde nice fetihlerde bulunmuş, Hindistan, Horâsân ve ırak mülkünü zapt ü raptım altına almışım. Maveraünnehr'den ta Çin ü Maçin boylarına kadar hükmetmiş ve senin adına kâfire kılıç üşürmüşüm. Benim tahta

geçirdiğim, boynu emrime kıldan ince bir hakana üç unvan buyurmuş iken bunca azmim ve arzuma rağmen bendeye bir unvanı çok görürsünüz.”

Şu şekilde bir cevap geldi:

“Unvan insanın halk tarafından tanınıp bilinmesini sağlamanın yanı sıra takdim olunduğunda insanın şerefini yükseltir. Adı, kişinin anne babası, künyeyi kişinin kendisi, unvanı ise hükümdar verir. Bu üçünün ötesindeki gereksiz ve dahi geçersizdir. Gereksiz ve geçersiz şeylerle uğraşmak akıllı adam kârı değildir. Kişiyi henüz çocukken onu anne babasının kendisi için seçtikleri ismiyle çağırırlar, ilim ve irfanından ötürü ‘kişiye istidadınca künye verilir’ düsturunca, bir künye alır; insanlar da hürmetten dolayı onu o künye ile çağırırınca o kişi de bundan memnuniyet duyar. Daha sonra mülk ü millette liyakat ve mahareti göze çarpınca denkleri arasında öne çıkması, onlardan üstün olduğuna bir işaret olması içün değerince hükümdar yahut halife tarafından resmi muamele ile kendisine bir unvan ihsan edilir. Dolayısıyla ister padişah veya halife sunmuş olsun ister kişi kendisi seçmiş olsun insanlar itibarı, makamı ve yüceliğinden ötürü hükümdarın kendisine takdim etmiş olduğu unvan ile çağırırlar. Bunların dışında kalan unvanların bir hükmü yoktur. Hakana gelince, hakan cahil takımından bir Türk’tür. Onun bizden unvan talebi tamamen cehaletinden kaynaklanmakta ve biz de bu talebi onun gururunu okşamak için yerine getirdik. Oysa sen bin dalda ilim tahsil etmişsin ve bize ondan çok daha yakınsın. Bizim senin hakkındaki hüsn-i zannımız halkın diline düşecek ve kitaplara konu olacak ve altına mührünü basacağın talebinden evladır.”

Mahmud bu sözleri işitince öylece kalakaldı. Mahmud’un sık sık sarayına uğrayıp onunla laflaşan ve haremine de girebilen, mürekkep yalamışlığı olduğu için sultana Fars dilinde şiirler okuyan, dil bilir, hoş sohbet bir kadın var idi. Bu kadın Mahmud ile senli benli söyleşirdi. Bir gün huzurda oturuyor, nükteler yapıyor iken sultan ona: “Sana bir diyeceğim var.” dedi.

Kadın: “Buyrun efendim.” dedi.

Mahmud: “Halifenin bana unvan vermesi için ne kadar çabalıyor isem nafile. Emrim altında olan bir hakana onca unvan verirken benim sadece bir unvanım var. Halifenin hazinesinden ‘halife ahdnâmesini çalıp ele geçirecek sonra onu bana ulaştıracak birine ihtiyacım var, sonra dilesin benden ne dilerse!” dedi.

Kadın: “Sultanım, istediklerimi yerine getirmeniz şartıyla gidip sözünü ettiğiniz ahdnâmeyi kapıp getireyim.”

Mahmud: “Âlâ!” dedi.

Kadın: “Efendimizin amacına ulaşması için feda edecek kadar malım yoktur. Eğer ki bendesine hazineden yardımda bulunursa kimsenin ruhu bile duymadan bu işi yapar ve efendimizin arzusunu gerçekleştiririm.” dedi.

Mahmud: “Dile ne dilersen!” dedi.

Bunun üzerine Mahmud kadının mücevherat, üst baş, binek ve techizat nevinden her türlü ihtiyacını tedarik etti. Kadın eğitimli, kültürlü ve temiz yüzlü 14 yaşındaki çocuğunu da yanına alarak Gazne’den Kâşgâr’a giderek birkaç Türk köle ve cariye satın aldı. Süs eşyası nevinden ne varsa, misk ü amberden, ibrişimden ve ipekten nice giysiler ve kumaşlar alarak kervanla yola düşüp Semerkand’a vardı. Üç gün dinlendikten sonra hakanın sarayına vardı. Saraya vardığında hatuna Türk bir cariyesinin yanı sıra pahalı takılar, ibrişimden kumaşlar, ipekli elbiseler, misk ü amberler ve daha nice hediyeler takdim ederek şöyle dedi: “Efendim, cihanın dört bir tarafını gezen tacir bir kocam vardı. Gittiği yerlere beni de beraberinde götürmekteydi. Hıtay’a gitmek amacıyla yola çıkmıştık ki Hoten’e varınca vefat etti. Bunun üzerine ben de dönerek Kâşgâr’a geri geldim ve Kâşgâr hanını görme şerefine nail oldum. Sonra hanın hatununu görünce evladımı ona götürerek şöyle dedim: ‘Benim kocam ulu hakanın hizmetkârlarındandı; ben de hakanın hatununun cariyelerinden biriyim.’ Beni kölelikten azat ederek şu yavrumun babasına verdiler. Şu çocuğum da ondandır. Şimdi o Hoten’de ölünce ondan arta kalan bunca şey ulu hakan ve hatunun kendisine bahşetmiş olduğu mallardan ibarettir. Şu halde ulu hakan ve sevgili hatundan kerem edip şu kullarını ve bu yetimi güvenilir birkaç kişi refakatinde Semerkand’a göndermesini rica ediyorum. Son nefesime kadar bu iyiliğinizi unutmayacak size teşekkürü daima bir borç bileceğim. Hakan ve hatun övücü birçok sözden sonra bize refakat edecek bir muhafız alayı tahsis ederek Semerkand’a yolcu ettiler. Şimdi siz haşmetmeaplarının sayesinde Semerkand’a gelmeye muvaffak oldum. Bugün sizin burada sağladığınız adalet ve asayiş dünyanın hiçbir yerinde bulunmaz. Merhum kocam ‘Eğer bir gün Semerkand’a varırsam bir daha asla oradan dışarı adımımı atmam’ der dururdu ve beni ta oralardan buralara getiren sizin dillere destan olmuş şan ü şöhretinizdir. Kerem kılıp beni köleliğe alsanız buraya gönül verip Semerkand’ı kendime yurt bellerim. Süs eşyalarımı elden çıkarır, burada ihtiyacım miktarınca arazi satın alırım. Böylece her daim sizin hizmetinizi görür, şu yavrumu da eğitmeye fırsat bulurum. Siz efendilerimizin kayrasıyla Tanrı azze ve cellenin ona talihini yaver kılmasını ümit ederim.”

Hatun: “İçini ferah tut, dirlik ve düzenin için elimizden gelen azami gayreti sarf edeceğiz. Sürekli elimizin altında bulunman ve gönlünün rahat olması için sana bir ev verip, maaş bağlayacağız. Ayriyeten hakandan seni himaye edip ihtiyaçlarını karşılamasını isteyeceğim.” dedi.

Kadın: “Artık benim yegâne efendim sizsiniz. Şimdi kerem kılıp kabul eylediğiniz şu kulunuz vaziyetini kendi kulaklarıyla işitsin diye tavassut ederek ulu hakanın huzuruna çıkarır mısınız?” dedi.

Hatun: “Dilediğin vakit seni huzura çıkarırım.” dedi.

Kadın: “Öyleyse bu iş için yarın yanınıza uğrayacağım.”

Hatun: “Gayetle lütfetmiş olursunuz.” dedi.

Kadın, denildiği gibi bir ertesi gün saraya geldi. Hatun da kadının durumunu bir bir hakana anlatmış idi. Kadının hakanın huzuruna çağrılması emrolundu. Kadın tazimde bulunarak hakana bir Türk köle, has bir at ve envai çeşit takılar takdim eyleyip şöyle dedi: “Bendeniz kendi şartlarından hatuna bir parça bahsetmiş idi. Kısaca arz etmek gerekirse bendenizin kocası ölünce ortağı olan kişi Hıtay’a taşınan malların geri götürülmesi yakışık almaz diyerek malları Hıtay’a götürdü. Arta kalan bir kısmını da Hoten hatunu aldı. Bir kısmını da Kâşgâr hanına takdim ettim. Geri kalanını da yoldaki masraflarıma harcadım. Elimde avucumda bir parça ziynet eşyası, birkaç hayvan ve şu yetim yavru kalmıştır. Eğer ki ulu hakan beni hatun hazretlerinin âlicenaplıkla kabul eylediği gibi köleliğine kabul eylerse bendeniz yaşadığı müddetçe sizlerin hizmetinde bulunmaktan şeref duyacaktır.”

Hakan birçok güzel sözden sonra öyle yapacağını söyleyerek kadının kabul olunduğunu söyledi. Kadın daha sonra üç günde bir hakanın huzuruna varıyor ona lal, yakut ve firuzeden yüzükler takdim ediyor; hatuna da bir yandan keten kumaşlardan elbiseler, şallar ve değerli taşlar armağan ediyor, diğer yandan da nefis hikâyeler ve kıssalar anlatıyordu. Hakan ve hatunla öyle samimi olmuşlardı ki bir günü bile birbirlerinden ayrı geçirmiyorlardı. Hakan ve hatun ona karşı mahcup oluyorlar, yaptığı iyiliklerin altında kalmamak için ona mamur köyler, bağlar, bahçeler, mezralar hediye etmek istiyorlardı ama kadın bunları kabule yanaşmıyordu. İkamet etmesi için kendisine tahsis edilen saraydan toprak satın alma maksadıyla birkaç günde bir ayrılıyor, üç ila dört fersah mesafedeki civar köylere uğrayarak oralarda üç dört gün kalıyor; buralarda bir kusur ve ayıp bularak satın almaktan vazgeçiyor ve şehre geri dönüyordu. Hatun ve hakan onu davet için birisini yollayarak, “Neden burayı şereflendirmiyorsunuz?” diye

haberler salıyorlardı. Kadın da cevaben: “Falanca köye toprak satın almak maksadıyla gitmiş orada birkaç gün kalmıştım.” diyordu. Bunun üzerine hatun ve hakan “Kadının gönlü buraya bağlanmıştır.” diyerek derin bir nefes alıyorlardı. Kadın onların hizmet ve nezdinde 6 ay kadar bulundu. Derken bir gün hatun, kadına: “Hakan bana sizin bizler için çok zahmetlere katlandığınızı söylüyor. Kendisi her daim bize değerli takılar armağan ederken bizim hiçbir hediyemizi kabule yanaşmıyor. Böylesi iyi bir kadını ömrühayatımda görmedim. Peki, biz kendisi için ne yapabiliriz? Hele ben, ben hakandan bin kat daha mahcup durumdayım.” dedi.

Kadın: “Benim için dünyada siz efendilerimin gül cemalini görmekten daha büyük armağan olmaz. Hakk Teâlâ sizi her gün görmeyi rızkım kılmıştır. Sizsiz tabii ki yapamam. Eğer bir ihtiyacım olursa lafı olmaz, çekinmeden isterim.” dedi.

Kadın atları beslerken sahip olduğu altın, mücevherat, yaygı, elbiseleri Gazne’den Semerkand’a sürekli gidip gelen tüccarlara gizli gizli veriyordu. Ardından en hasından 5 süvariyi, en iyisinden 5 atla Belh ve Tirmiz yoluna doğru göndererek: “Her süvari bir atla bir menzilde ta ben varana kadar konaklasın.” dedi.

Daha sonra hatunun yanına vardı. Hatunla hakan birlikte idiler. Her ikisini söz ve övgüleriyle göklere çıkardıktan sonra şöyle dedi: “Muhterem efendilerim, bir ricam vardı, arz etsem mi etmesem mi diye düşünmekteyim.” dedi. Hatun: “O ne biçim laf öyle, duymayayım bir daha, şimdiye değin keşke bin ricada bulunsaydın da yerine getirseydik. Şimdi ricanı lütfen hemen söyleyiver.” dedi.

Kadın: “Malumunuz olduğu üzere ne malda ne mülkte ne para ne pulda gözüm vardır. Dünya yüzünde varlığımı kendisine hasrettiğim sadece şu yavrum var. Onun eğitimini sağlamaktayım. Kendisi Kur’an’a vâkıf olmuş, Arapça, Farsça risaleler okumakta ve ilim irfan sahibi olması için gayret etmektedir. Umarım ki Siz haşmetmeaplarının sayesinde bahtı açılır. Bildiğiniz gibi elçi ve büyüklerin padişahlara gönderdikleri mektuplardan daha makbul mektuplar yoktur ve olmaz da. Söz konusu mektubu yazan kâtipten daha âlâ bir kâtip kâtiplerin pîridir. Diğer yandan mektuplarda geçen ibarelerden ve manalardan daha muteber ve manidar söz, anlam bulunmaz. Eğer haşmetmeapları münasip görürlerse çocuğumun hocası nezaretinde okuyup mütalaa etmesi için halife hazretlerinin göndermiş olduğu o ahdnâmeyi üç günlüğüne tarafıma vermesini rica etmekteyim. Oradan birkaç lafız bile öğrense çocuğumun kârınadır. Bakarsınız evladım sizin sayenizde inşaallah hatırı sayılır bir şahsiyet oluverir.” Hakan ve

hatun, her ikisi: “Bu nasıl bir ricadır? Bizden bunca zaman şehir yahut bir bölge gibi bir şey istemedin de tuttun şimdi bir kâğıt parçasını istemektesin! Öyle kâğıtlardan hazinemizde 50’den fazla kâğıt bulunmaktadır. Hepsi de tozlar içinde çürümüştür. Lafı mı olur, o kâğıt parçalarını, bütün o mektupları, fermanları istersen sana bağışlarım.” dediler.

Kadın: “Bana sadece halife hazretlerinin yollamış olduğu nâme kâfidir.” dedi.

Bir hizmetçiyi hazineye yollayarak bütün o kâğıtları getirttiler. Kadın onca kâğıt arasından halifenin ahdnâmesini seçerek: “Çocuğuma lazım olan sadece budur. Üç gün bunun üzerinde biraz çalışsın sonra tekrar size iade ederim,” dedikten sonra onlara hayır dualar edip huzurlarından ayrılarak evine döndü. Ertesi gün olunca sahip olduğu tüm atlara eyer vurulmasını, katırlara yük vurulmasını emredip, “Falanca köye arazi satın almaya gidiyorum, bir hafta kadar orada bulunacağım.” diye ilan ederek bahsettiği köye doğru yola çıktı. Hakan da kadının bir mülk almak için gittiği her yerde işinde kolaylık sağlanmasını, kendisine hürmet edilmesini ve hayvanlarının yeminin karşılanmasını emretmişti.

Daha sonra kadın bir gece yarısı bulunduğu köyden harekete geçerek beşinci gün Tirmiz’e vardı. Geçtiği her yerde lazım olduğunda hakanın fermanını gösteriyor ve yoluna devam ediyordu. Her gün atlarını yeniliyor ve dörtnala at biniyordu. Nihayet Ceyhun’dan geçerek Belh’e vardı.

Hakanın bütün bu olanlardan haberi yoktu. Kadının yollara düştüğü haberini alan hakanın içine ahdnâmenin akıbetine dair bir kurt düştü ama artık her şey için çok geç olmuştu. Hakan, “Bu kadar cömertlik bize mi kalmıştı!” deyip hayıflanıyordu. Kadın da Belh şehrinden nihayet Gazne’ye vararak ahdnâmeyi Mahmud’un önüne koyup olan biten her şeyi sultana tek tek anlattı. Mahmud, hiçbir erkeğin başaramadığı bu işi şu kadının yapmasından ötürü hayretlere düşmüştü. Kadının dirlik düzeni için ihtiyaç duyduğu her şeyi karşılayarak, ona armağanlar verip onu hasslarından kıldı.

Sultan Mahmud o ahdnâmeyi âlim, faziletli ve mümtaz bir şahsiyetle birlikte Emirül-mü’mînin el-Kadir Billah’a gönderdi. Ahdnâmenin kenarına da bir bir kâğıt iliştirerek şunları yazdı: “Âlemin efendisi (Allah devletini ebedi kılsın) şöyle bilsinler ki bendeniz Mahmud’un bir hizmetkârı var idi. Bu hizmetkârım Semerkand pazarında ahdnâmenin çocukların elinde bir o yana bir bu yana çekiştirilerek horlanıp çiğnendiğini görünce, ‘Böylesi yüce bir ahdnâmenin çoluk çocuğun elinde ne işi var?’ diye esef etmiş. Bir parça meyve karşılığında hizmetkârımız ahdnameyi satın aldı ve Gazne’ye getirerek bendenize takdim

edip hadiseyi beyan etti. Bendeniz ahdnâmeyi öpüp başına koyduktan sonra siz efendimize yolladı. Bendeniz böyle nice kulluklar eyliyor ve size bunca muhabbet besler iken bendeye bir unvanlar bağışlamaktan geri durup hakkında bir ferman buyurmamanızın sebebi hikmeti ne ola? Eğer bendesine unvanlar bahşederse ve mübarek ağzıyla bize bir unvan verirse bendeniz onu gözü gibi sakınıp aziz tutar; başının tacı bilir ve onu kendi hazinesinde en muteber yerde saklar. Onun hilat ve fermanının kadr ü kıymetini bilmeyenler kendi zilletlerinin akıbetine düçar olurlar!”

Bu âlim şahsiyet Bağdat’a varınca Emirül-mü’mîninin huzuruna varıp götürdüğü hediyeleri sundu. Daha sonra ahdnâmeyi öpüp başına koyarak Emirül-mü’mînine takdim edince Emirül-mü’mînin duruma oldukça şaşırıp hakana bir itabnâme yazılmasını emretti.

Mahmud’un elçisi halifenin sarayında kaldı. Enderûna Mahmud’un unvan alması için her daim arzuhaller yolluyordu ama bir türlü bir sonuç elde edemiyordu. Derken bu âlim zat bir gün şöyle bir fetva kaleme aldı: “Dünyanın bir yerinde bir padişah ortaya çıkar da İslam’ın sancağını yükseltmek için küffara kılıç sallar, müşriklerle cenge tutuşur, puthaneleri mescide, daru’l küfrü daru’l İslam’a dönüştürürse ve Emirül-mü’mînin büyük sular, yalçın dağlar ve dehşetengiz çöller yüzünden ondan ırak düşerse, hadiselerden kendisini haberdar kılmak her zaman için mümkün olmayabilir. Bu durumda padişahın talepleri yerine getirilmez ise padişahın bir şerifi naibliğe atayıp ona biat eylemesi caiz olur mu olmaz mı?” Âlim bunu birinin eliyle Bağdat kadı’l-kudat’ına yolladı. Kadı’l-kudat “caiz olur” diye fetva verdi. Âlim bu fetvadan bir nüsha alarak, şu şekilde bir kıssa kaleme aldı: “Bendelerinin buradaki ikameti uzun sürdü. Mahmud bu arada yüz binlerce bendegî ve hıdmet ile lakap istirham eylemekteyken Emirül-mü’mînin ondan bunu esirgeyerek melik-i gazinin umutlarını kırıyor. Bütün ihtişamının rağmına hâlâ güçlükler çıkarmaktadır. Bu fetvanın sağladığı yetkiye ve Bağdat kadı’l-kudat’ının bizzat kendi el yazısıyla kaleme kaldığı şeriat hükmüne dayanarak bundan böyle eğer Mahmud bir işe tevessül ederse mazur görülsün.”

Kıssa ve fetvayı okuyan halife derhal hacibu’l-hicabı vezirine yollayarak: “Mahmud’un elçisini derhal huzura çağır, ona iltifatta bulun, hilat sun, emrettiğimiz liva, ahd ve unvanı hazırlayıp gönlünü eyleyerek onu uğurla!” diye emretti.

Bütün iştiyakı, makbul hizmetleri, onca teşebbüs, gayret ve ilmine rağmen Mahmud’a sadece “eminullah” unvanını eklediler ve Mahmud yaşadığı

müddetçe yemînu’d-devle ve emînullah unvanlarını taşıdı.

Bugün pek az kişi 7 yahut 10 unvandan daha az unvana sahip olursa gücenmeden tahammül ediyor.

Yıllar boyunca zamanın hükümdarlığını elinde bulunduran Maveraünnehr’i baştan başa zapt eden, Horâsân’a, Irak’a Harezm’e ve Nimrûz’a egemen olan Sâmânîlerin hepsinin yalnız birer unvanı var idi: Emir İsmail’in sulbünden olan Nuh’a şâhinşâh, Nuh’un pederine Mansûr, Mansûr’un pederine Emîr Hamîd, Nûh’un pederine Nasr, Nasr’ın pederine Emîr Reşîd; İsmail bin Ahmed’e Emîr Adil, tevârîh kitaplarında emir mâzi, Ahmed’e Emir Saîd ve sair derler idi.

Lakap, onu taşıyan kişiye uygun olsa gerektir. Kuzzât, imamlar ve Mustafa aleyhisselam dininin âlimlerinin unvanları şu şekilde olmalıdır:

Mecdu’d din

Şerefu’l İslam

Seyfu’s sünne

Zeynu’ş şeria

Fahru’l ulema ve sair

Din, İslam, şeriat, sünnet ve ilim meselelerinden âlimler ve imamlar mesul olduklarından ötürü, ilim irfan ehli olmadığı halde kendisine bu unvanları yakıştıranlara padişah, marifet ve izan ehli müsaade etmeyerek herkesin mertebesini ve haddini bilmesi için o kişi cezaya çarptırmalıdır.

Ve dahi, aynı şekilde sipah-sâlârlar, emirler, ikta sahipleri ve memurlar “devle” lafzıyla ayırt edilirler:

Seyfu’d-devle

Hüsamu’d-devle

Zahiru’d-devle

Cemalü’d-devle

Şemsu’d-devle ve benzeri şekillerde adlandırılırlar.

Amîdler, âmiller, iyi mutasarrıflar da “mülk” lakabıyla adlandırılırlar:

Amîdu’l mülk

Nizâmu’l mülk

Kemâlu’l mülk

Şerefu’l mülk

Şemsu’l mülk ve benzer şekilde.

Türk emirlerinin “hacegân”ın unvanlarını kendilerine almaları kati surette bir âdet olmamıştır.

“Din” ve “İslam” lafızlarını içeren unvanlar âlimlere; devlet ve mülk lafızlarını içeren unvanlar “hâcegân”a hastır. Bunların dışında din ve İslam lafızlarını ihtiva eden bir unvan kullanana mani olmalı ve başkalarına ibret olması için cezaya çarptırmalıdır.

Unvandan maksat kişiyi taşıdığı lakaba göre tanımaktır. Farzı misal bir meclis yahut toplantıda “Muhammed” diye çağırdıklarında orada bulunan 100 kişiden 10’unun ismi Muhammed olursa her biri “buyurun” diyerek kendisinin çağrıldığını zanneder. Lakin birine “Muhammed”, bir diğerine “Muvaffak” bir başkasına “Kâmil”, ötekine “Reşîd” gibi unvanlar verilirse, mecliste “ey Kâmil” yahut “ey Muvaffak” diye çağrılınca “Muhammed” isimli şahıs anında sizin başkasıyla muhatap olduğunuzun farkına varır.

Vezir, tuğraî, müstevfî, ârız-ı sultân, amîd-i Bağdad, amîd-i Horâsân ve amîd-i Harezm dışında memleket sathında hiç kimse “filânu’l-mülk” unvanını alamaz; ama hace-i reşîd, hâce-i sedîd, hâce-i saîd, üstad-ı hatîr, üstâd-ı emîn gibi “mülk” lafzını ihtiva etmeyen unvanlar alabilirler. Böylelikle derece ve mertebeler büyükler küçükten, hasslar âm’dan ayırt edilmiş olur.

Padişahın ferasetli olması, meseleler üzerinde kafa yorması, öncekilerin töresi ve geleneğiyle yakinen alakadar olması lazımdır. Ayrıca kendisine münasip, yol yordamdan haberdar, maharetli, işleri tanzim ve takip eden, unvanları kaidesince tertip eden, sapkınlık ve kötü alışkanlıkları bertaraf eden, keskin görüşlü ve keskin kılıçlı, mütehakkim bir vezir gerektir.

Kırk İkinci Fasıl

İki Ayrı Resmi İşin Bir Kişiye Teklif Edilmemesine,

İşsizlerin Atıl Bırakılmayıp İstihdamına,

İtikatı Saf ve Asil Olanlara Vazife Buyrulmasına Memleketi ve

Bizzat Özünü Dinî Eğrilerden Sakınmaya Dairdir

Her devirde feraset sahibi padişahlar ve müteyakkız vezirler işlerinin istikrarlı ve uyum içinde olması için iki resmi görevi aynı kişiye; aynı işi de iki ayrı kişiye teklif etmemişlerdir. Nitekim iki ayrı iş aynı kişiye ısmarlandığında teklif edilen iki vazifeden birisi kati surette aksar ve hakkıyla yerine getirilmez. Çünkü bu kişi birinci vazifesine kendini olabildiğine vererek yoğunlaşacağından ötürü diğer vazifesinde aksamalar meydana gelir; yahut diğer vazifeyi halletmek için itina ile hareket etmeye kalkarsa bu defa birinci vazifesi kusurlu ve yarım yamalak olur. Esasında, dikkat buyrulursa görülecektir ki kendisine iki farklı görevi ifa etmesi buyrulan kişi hem sürekli kabahatli duruma düşerek töhmet altında kalır hem de o işten bir hayır gelmez. Öte yandan kendisine iş buyuran kişi de daima ıstırap içinde kalır. Dahası her ne zaman aynı kişiye iki farklı görev tevdi edilirse yüksüneceklerinden ötürü işi o buna bu ona yönlendirir. O takdirde de işten bir netice elde edilmez. Hatta bu hususta bir özdeyiş bile var:

Bir evde varsa dü zen; olmaz o evde düzen
İki avrat varsa süpürülmemiş kalır hane
Hele iki reis varsa hane mane virane

Şu durumda her ikisi de içlerinden, “Eğer ben bu işe kendimi hakkıyla verip itina gösterirsem ve en küçük bir aksamanın olmasına müsaade etmezsem bana görevi ısmarlayan kişi bunu benim ihtimam, atiklik ve gayretimden değil, benle aynı işi yapmakta olan kişinin maharet ve liyakatinden bilir.” Diğeri ise daima şöyle düşünür: “Behey adam, mademki ne yapsan neylesen takdire layık görülmeyecektir, ne diye boşuna kendini yorasın ki? Bana işi buyuran kişi onun taşın altına elini koyduğunu sanacaktır.” Bu şekilde bahse konu olan iş her daim atıl durumda kalacaktır. Şayet emri buyuran kişi, “Bu işe neden ihtimam gösterilmedi, neden ihmalkârlık gösterdiniz?” dediğinde “Hayır efendim, bütün kusur ondadır.” diyerek suçu birbirlerine atarlar. Esasında meseleye akl-ı selim ile yaklaştığında ne bunun ne de onun kabahati vardır. Kabahat aynı vazife için iki ayrı kişiyi görevlendirmektir. Bir âmile divandan birden fazla vazife buyrulması hükümdarın ihmalkârlığının ve vezirin liyakatsizliğinin göstergesidir. Günümüzde işinin ehli olmadığı halde on vazifeyi birden elinde bulunduran ve hatta başka bir görev çıkarsa rüşvet vermeyi dahi göze alarak onu uhdesine almaya kalkan nice kişiler vardır. Bu kişinin yeterliliğine bakılmaz, kâtiplik, iş idaresi ve ahlakına ya da elinde bulundurduğu bunca işi başarıyla nihayetlendirip

nihayetlendiremeyeceğine bakılmaz.

Öte yandan işinin ehli, gayretkeş, liyakatli, takdire şayan, tecrübeli nice kişi atıl bırakılarak bir köşeye atılmıştır. Ne idüğü belirsiz, usul erkân bilmez, kör cahiller nice vazifeyi uhdesine alıp da işinin erbabı, soylu soplu, eline beline diline sahip, özellikle devlete makbul hizmetleri geçmiş, yararlıklar göstermiş dirayetli kimselerin bir kenarda işsiz güçsüz durması akla ziyandır. Bu işe bir anlam verememekle birlikte bendeleri her zaman meşguliyeti dindaş, mezhepdaş, soyu sopu belli ve takva ehline buyurmuştur. Şayet işi tevdi ettiğim kişi görevi almakta tereddüt ya da reddederse cebren bu vazifeyi ona yüklerdim. Böylece hem mala ziyan gelmemiş hem reayanın huzuru muhafaza edilmiş; ikta sahibinin ismine halel gelmemiş, mağdur bırakılmamış ve hükümdarın da dirlik ve düzeni temin edilmiş olurdu. Bugün bu töre bozulmuştur. Aşağılık bir çıfıtın kethüdalığa ve Türklerin ifa ettiği bir vazifeye getirilmesinde bir beis görülmüyor. Hıristiyan, Mecusî, Râfızî, Harici ve Karmatî bir şahsa vazife tevdi edilmesi gafletin ürünüdür. Demek ki bunlar dinde vurdumduymaz, malda ihmalkâr ve reayaya karşı zalimdirler. Şu bende kem gözlerden korkarak bu devlet işlerinin nereye varacağını kestirememektedir.

Sultan Mahmud, oğlu Mesud, Sultan Tuğrul ve Alparslan (Allah burhanını aydınlatsın) devirlerinde Gebr olsun, Hıristiyan yahut Râfızî olsun bu tayfadan hiçbiri ne kamuya ait meşguliyetlere bulaşmaya ne de huzura çıkmaya cüret ederlerdi. Türklere kethüdalık yapanlar, tüm mutasarrıflar ve ileri gelenlerin hepsi mezhepleri halis Hanefî ve Şafiî Horâsân ahalisinden idi. Hiçbir kâtip ve gulam sapkın mezheplilerin kendilerine yanaşmasına müsaade etmez; hiçbir Türk de onlara vazife verilmesine göz yummayarak: “Bunların alayı Deylemli Râfızî veya onların yardakçılarıdır. Bunların çöreklenmesine ve palazlanmalarına göz yumulursa Türklerin hali harap ve Müslümanların durumu vahim olur. Düşmanı koynumuzda beslemeye gelmez.” derlerdi. Bu sayede huzur içinde yaşarlardı. Bugün iş o raddeye varmıştır ki dergâh ve divan bunlarla tıka basa dolmuştur. Her Türk’ün peşine 10, 20 kişi takılmış ve Horâsân ehlinden bir kişinin dergâh yahut divanın kapısının önünden geçmesine, oradan bir lokma ekmek yemesine bile tahammül etmemektedirler. Divanda tek bir Horâsânlı debir ve mutasarrıf kalmayınca Türkler bu tayfanın şerrini anlayacak ve bendenizin bu sözlerimi hatırlayacaklardır.

Eskiden bir şahıs kethüdalık, ferraşlık yahut rikâbdârlık vazifesi için bir Türk’ün huzuruna vardığında ona hangi şehir ve vilayetten olduğu, hangi mezhep ve millete mensup olduğu sorulurdu. Bu şahıs Hanefî, Şafiî mezhebinden, Horâsân ve Sünnî Maveraünnehr ahalisinden ise kabul edilirdi.

Şahıs eğer Kum, Kâşân, Âve, Sâve yahut Rey ahalisinden Şiî mezhepli biri ise kabul olunmayarak kendisine: “Defol, biz yılanı öldürenlerdeniz, besleyenlerden değil.” derlerdi. Bu kişi önlerine servetler yığsa dahi nafileydi. Kendilerine yanaşmaya kati surette müsaade etmezlerdi. Sultan Tuğrul yahut Sultan Alparslan (Allah kabrini nurlandırsın) eğer bir Türk’ün bir Râfızîyi iş için kabul eylediğini işittikleri vakit o Türk’e çıkışırlar ve gazaplanırlardı. İşte sırf bunlardan ötürü onların hükümdarlıkları intizam üzre müreffeh bir seyir takip etmekte, kazasız belasız sürmekteydi.

Hikâye

Bir gün Sultan şehit Alparslan (Allah ruhunu mukaddes kılsın) Erdem’in Hurdabe’yi kâtibi olarak atadığını haber verdiler. Hükümdar, “Hurdabe Bâtınî mezhebine mensuptur.” sözünden gayetle rahatsız oldu.

Alparslan bir gün sarayda Erdem’e: “Sen benim düşmanım ve saltanatımın hasmı mısın?” dedi. Erdem yerlere kapanarak: “Aman hükümdarım, bunlar nasıl sözler, ben sizin naçiz bir kulunuzum, bilmiyorum, efendimizin hanedanına hizmette bugüne değin ne kusurum görülmüştür, efendimize bendeliği ve muhabbeti terk etmemişim.” dedi.

Sultan: “O Hurdabe dedikleri, senin kâtibin olan herif Bâtınî mezhebine mensupmuş.” dedi.

Erdem: “Ey efendim o da kim oluyormuş? Hanedanınıza ne zararı dokunabilir, ateş olsa cirmi kadar yer yakar.” dedi.

Sultan: “Gidin şu herifi getirin buraya!” dedi. Gidip onu sultanın huzuruna getirdiler.

Sultan: “Sen Bâtınîsin ve Bağdat halifesinin hak olmadığını söylüyormuşsun.” dedi.

Hurdabe: “Efendim, bendeniz Bâtınî değil Şiîyim.” dedi.

Sultan: “Gidi kaltağın evladı! Sanki Râfızîlik matah bir şeymiş gibi Bâtınî değil Râfızîyim diyorsun! Her iki tayfaya da lanet olsun!” dedi. Onu huzurdan karga tulumba kapı dışarı ettiler.

Sultan daha sonra huzurdaki büyüklere dönerek şöyle dedi: “Suç bu herifin değil, böyle sapkınları istihdam eden Erdem’indir. Size bin kere söyledim, siz Türksünüz, Horâsân ve Maveraünnehir ehlindensiniz. Yani buralara

yabancısınız. Ben bu vilayeti kılıç çalarak, güç kullanarak zapt ettim. Irak ahalisinin kahir ekseriyetinin mezhepleri sapkın ve hak değildir; itikatları bozuk ve Deylem yandaşlarıdırlar. Türkler ve Deylemler arasındaki husumetin kökleri eskiye dayanmaktadır. Tanrı azze ve celle Türkleri Deylemlere hükmettiklerinden ötürü aziz kılmıştır. Tanrı azze ve cellenin tevfikiyle Türkler Müslüman ve itikatları pir ü paktır; lakin onlar bir kuru heves peşinde, bidat ve sapkın mezheplere mensupturlar. Türkler karşısında bir etkinlik gösteremedikleri zaman Türkleri sever, sayar, itaatkârlık gösterirler; Türkler zayıflamaya yüz tutup onlar güç kazanmaya başladıklarında Türklerin işlerine köstek olmaya kalkarlar; işlerin aksaması için ellerinden yaparlar.”

Daha sonra sultan 200 miskal miktarınca at kılı getirmelerini emretti. Aralarından bir kılı çekerek Erdem’e: “Bunu kopar!” dedi. Erdem at kılını tutarak koparıverdi. Sultan ona beş at kılı daha verdi Erdem onları da kopardı. Daha sonra on at kılı verdi erdem onları da bir hamlede koparıverdi. Sultan daha sonra ferraşa at kıllarından üç gez miktarınca örüp getirmesini emretti. Ferraşın ördüğü bu kılları sultan Erdem’e uzatarak koparmasını istedi. Erdem her ne kadar var gücüyle koparmaya çabaladıysa da koparamadı. Bunun üzerine sultan: “İşte düşman aynen böyledir. Birer, ikişer, beşer olunca kolay görünür; lakin sayıları artıp birbirlerine arka vermeye başladıkları zaman onları yerlerinden sökmek güç olur. Bu da Erdem’in ‘Ateş olsa cirmi kadar yer yakar’ sözüne cevap olsun. Bunlar böyle birer birer Türklerin arasına sızar, önemli makamları ele geçirirerek Türklerin ne yapıp eylediklerinden haberdar olduklarında kısa bir müddet içinde Irak’ta isyanlar baş gösterir; yahut Deylemler memlekete kastederler. Bunlar da gizlice yahut alenen onlarla işbirliğine girerek Türkleri helak etmeye azmederler. Sen Türk olduğun için işlerinde bir aksama meydana gelmesin diye askerinin de Horâsân’dan olması; kethüdanın, hizmetkârının cümlesinin Horâsân’dan olması icap eder. Hükümdarının hasmının sana yanaşmasına müsaade edersen hem kendine hem hükümdara ihanet içindesin demektir. Gerçi kendine ne istiyorsan yaparsın; lakin hükümdara ihanet etmeniz yakışık almaz. Sizin değil, benim sizin üzerinize titremem gerek. Allahü Teâlâ sizi benim üzerime değil, beni sizin üzerinize serdar kılmıştır. Şunu iyi belleyin ki padişahın düşmanlarına muhabbet besleyen, padişahın düşmanlarına dâhil olur ve bozguncular ve çapulcularla dostluk kuran onlardandır.

Sultan bu sözleri sarf ettiği esnada İmam Muşattab ve Kadı Levker de huzurda bulunmaktaydılar. Sultan yüzünü onlara dönerek: “Bahse konu eylediğim husus hakkında sizin kanaatiniz nedir?” dedi. Onlar: “Cihan sultanı, Tanrı ve elçisinin Râfızîler, Mübtedi’ler, Bâtınîler ve ehl-i zimmete ilişkin söylediklerinin aynını

söyler.”

Hadis

Ardından Muşattab şöyle dedi: Abdullah bin Abbas şöyle rivayet eder: Bir gün peygamber aleyhissalatu vesselam Ali bin Ebi Talib’e şöyle buyurdu: “Lakapları Râfızî olan bir grupla karşılaşırsan bil ki onlar İslam’dan el çekmişlerdir, bulduğun yerde boyunlarını vurasın!”

Hadis

Kadı Levker sözü alarak şöyle devam etti. Ebu İmame peygamber aleyhisselamdan şöyle rivayet eder: “Ahir zamanda Râfızî denilen bir güruh zuhur edecektir. Onları gören kişi boyunlarını vursun!”

Daha sonra Muşattab şöyle dedi: “Süfyan bin Aysebe şu ayeti delil olarak göstererek Râfızîlere kâfir derdi. ‘Kâfirlere karşı çetin... Ve Allah böylece onları çoğaltıp kuvvetlendirmekle kâfirleri öfkelendirir.’ [Fetih suresi; 29] Resul aleyhisselamın yârânına kara çalan, onlara dil uzatan, onları kıracak sözler sarf eden kişi yukarıda geçen ayet mucibince kâfir olur. Peygamber aleyhisselam şöyle buyurdu: ‘Hakk Teâlâ bana vezir, akraba ve damat olan dostlar ihsan etmiştir. Onlar hakkında ileri geri konuşan, onlara küfredenler için Allah Teâlâ ‘Onlar benim ve cümle meleklerin ve bütün insanların lanetine uğramıştır, bu günahları için ne verecekleri sadaka ne de edecekleri tevbe kabul edilecektir.’”

Hakk Teâlâ azze ve celle Ebubekir radiyallahu anhu hakkında şöyle buyurur: “O’nu Mekke’den çıkardıkları vakit sadece iki kişiden biri iken ikisi de mağarada bulundukları sırada arkadaşına ‘Üzülme, çünkü Allah bizimledir.’ diyordu. [Tevbe suresi; 40] Tefsiri şu şekildedir: ‘Eğer İslam yolunda kimse bana yardım etmeye yanaşmaz ise ey Ebubekir hüzünlenme! Hakk Teâlâ azze ve celle bizimledir ve bizi gözetip kollamaktadır.’”

Hadis

Kadı Levker şöyle dedi: “Ukbe bin Amir radiyallahu anhu şöyle rivayet eder: ‘Peygamber aleyhisselam şöyle demiştir: ‘Benden sonra peygamber gelmiş olaydı Ömer bin el-hattab olurdu.’”

Hadis

Muşattab şöyle dedi: “Cabir bin Abdillah şöyle rivayet eder: ‘Resul aleyhisselama bir cenaze getirdiler. Resulullah bunun cenaze namazını kılmadı. Sahabe kendisine sordu: ‘Ya Resulallah, bu hariç hiçbir yerde cenaze namazını kılmadığına şahit olmadık.’ Resulallah: ‘Bu adam, Osman’a düşmanlık beslediği için Hakk Teâlâ da ona düşmanlık besliyor. Bundan ötürü cenaze namazını kılmadım.’ dedi.”

Hadis

Kadı Levker şöyle dedi: “Sehl bin Sa’d radiyallahu anhu şöyle rivayet eder: ‘Peygamber aleyhisselam şöyle buyurdu: ‘Ümmetim arasından kaderiyeciler zuhur edecektir. Hastalandıklarında hal hatırlarını sormayın; ölürlerse cenaze namazlarını kılmayın. Onların alayı Râfızîlerin kaderiye mezhebine mensupturlar.’”

Hadis

Muşattab şöyle dedi: “Ümmü Semle, Resul aleyhisselamdan şöyle rivayet eder: ‘Bir gün Resul aleyhisselam benim yanımda iken Fatıma ve Ehlibeyt’in halini hatırını sormak için çıkageldiler. Resul aleyhisselam başını kaldırarak: ‘Ey Ali müjdeler olsun sen ve taifen cennette olacaksınız. Lakin senden sonra dillerine şehadet getirmeyi pelesenk etmiş, Kur’an okuyan, Râfızî denen, seni sevdikleri iddiasıyla bir cemaat zuhur edecek. Onlarla karşılaşacak olursan boyunlarını vur. Zira onlar müşriklerin yani kâfirlerin ta kendileridir.’ Ali: ‘Ya Resulullah onların alameti ne olacaktır?’ dedi. Resul: ‘Onlar Cuma namazına iştirak etmezler, cemaatle namaz kılmaya gelmezler, cenaze namazını eda etmez ve kendilerinden öncekiler hakkında ileri geri konuşurlar.’ dedi.”

Bu hususta ki hadis, ayet ve delilleri eğer zikredecek olursak hacimli bir kitap olur. Yalnız Râfızîlerin hali bu şekildedir. Râfızîlerden daha beter olan Bâtınîler vardır. Bu iki güruhun ne idüklerine dikkatle belle! Bu güruhlar başlarını kaldırmaya niyet ettikleri vakit bunların tepesine çökmek, köklerini kazımak ve memleketi onlardan temizlemek, emniyet içinde hüküm sürmesi için dönemin hükümdarının boynunun borcudur. Keza Yahudilere, Hıristiyanlara, Mecusîlere görev teslim edip onları Müslümanların idaresine atamak abesle iştigaldir.

Hikâye

Rivayet olunur ki Emirül-mü’mînin Ömer Hattab radiyallahu anhu bir gün Medine mescidinde oturmakta; Ebu Musa el Eş’arî de ona herkesin hayran

kaldığı nefis bir hatla yazılmış hesabı takdim etmekteydi. Ömer, Ebu Musa el Eş'arî'ye: "Bu kimin el yazısıdır?" diye sordu.

Ebu Musa el Eş'arî: "Kâtibimin hattıdır." dedi. Bunun üzerine Ömer: "Birisini yolla da buraya gelsin, görelim bakalım kim imiş?" dedi.

Ebu Musa el Eş'arî: "O mescide gelemez." dedi.

Ömer: "Niçin gelemezmiş? Cenabet mi bu?"

Ebu Musa el Eş'arî: "Hayır, kendisi Hıristiyan'dır." deyince Ömer Ebu Musa el Eş'arî'nin suratına öyle şiddetli bir tokat aşketti ki Ebu Musa el Eş'arî: "Boynumun ve baldırlarımın koptuğunu sandımdı." dedi. Ömer daha sonra: "Meğer Hakk Teâlâ'nın 'Siz ey iman etmiş olanlar, Yahudileri ve Hıristiyanları dost edinmeyin, onlar sadece birbirlerinin dostlarıdır.' [Maide suresi; 51] ayetini işitmiş değil misin?" Ebu Musa kâtibini o saatte azlettiğini söyledi. Ömer, Ebu Musa el Eş'arî'nin makamına dönmesine müsaade etti. Hekimi bu hususta güzel söyler:

Dostun hasmından sakınsan gerek

Dostun dostunu dost tutsan gerek

Şu çift güruha bağlamayasın bel

Hasmın dostu, dostun hasmı engerek

Meseleye geri dönmek gerekirse, demek ki ne idüğü belirsizlere, soysuzlara, faziletsizlere görev tevdi ederken namlılar, fazilet sahipleri ve üstün vasıflı kişileri bir kenara atıp zayi etmek yahut aynı şahsı beş altı vazifeyle birden görevlendirirken nitelikli birisine bir meşguliyet bile ısmarlanmamak cehalet ve liyakatsizlik göstergesidir. Vezirin kifayetli ve âlim olduğu mülk ve devlete zeval gelmemesinden, hükümdarın işlerinin fesada uğramasını arzu etmemesine düşkünlüğünden anlaşılır. Bir kişiye on vazife verip geri kalan dokuz kişiyi işsiz güçsüz bıraktıklarından memlekette işsiz güçsüz atıl insanların sayısı, çalışanların ve varlıklı insanların sayısından fazla olur.

Hikâye

Aynen şu şekilde rivayet edilir: Memleketin yıkımını isteyen böyle biri iktisaden tasarrufta bulunması için cihan hükümdarını (Allah mülkünü ebedi kılsın) şu şekilde ikna etmeye çalışıyordu. "Cihanda bize direnebilecek hasım ve

muhaliflerden temiz kılınmıştır. Takriben 400.000 kişi camegî almakta ve kuşanmaktadır. Oysa ihtiyaç duyulduğunda görevlendirilmek üzere 100.000 kişi yeter de artar bile. Tasarrufta bulunup hazineye her sene binlerce dinar girsin diye geriye kalan kısma verilen ecir ve camegîyi geri alsınlar. Böylece kısa zamanda hazine tıka basa dolar.” Cihanın efendisi bu sözleri sarf edince bendeleri bu lafların kime ait olduğunu hemen çıkardım. O bu sözlerle memleketin harap olmasını arzu etmektedir.

Ben: “Ferman efendimizindir, lakin bu 400.000 kişiye, evet, ecir ve camegî ödenmektedir. İşte bundan ötürü efendimiz Horâsân’a; Kaşgar, Balasagun, Harezm, Nimrûz, Irak, Irakeyn, Pars, Kirmân’a; Mazenderan, Taberistan, Azerbaycan, Errân, Ermenistan’a, Rûm diyarından Antakya ve Beytulmukaddes’e kadar tüm Maveraünnehr’e hâkimdir. Bendeniz esasında bu 400.000 süvariyi 800.000 süvariye çıkarmayı teklif edecektim. Askerin artması neticesinde baştan başa Hindistan, Çin ü Maçin, Türkistan ve Habeş ve Berber, Mağrip, Şam ve Şamat kapılarından Kayrevan ve Maşrık’a kadar, oradan da tüm Mağrib efendimizin hâkimiyeti altına girer. Askeri çok şahın, vilayeti çok; askeri az şahın, vilayeti de az olur. Ordudan kısmak topraktan kısmak demektir. Ve dahi haşmeaplarının yüksek bilgilerine arz ederim ki 400.000 kişiden 100.000 kişi çıkarılması, 300.000 kişinin isminin divandan silinmesi manasına gelir. Nereden baksanız bu 300.000 kişi 100.000 kişiden fazladır. 300.000 kişi kendi aralarından birini seçerek hükümdar ilan etmeleri durumunda 100.000 kişiyle pekâlâ mücadele edebilir. Sonra nice yılların birikimiyle dolan hazine bu işle mücadele etmek için harcanır. Böylesi bir durumda tekrar istikrarı sağlamak güç olur. Halk ve ordu memleket ve hükümdarlığın temelidir. Ordu, hükümdarın hazinesi olduğu vakit cümle âlemin hazineleri padişahın olur. Ama elde ordu olmayınca dünyanın tüm hazineleri padişahın olsa kâr etmez. Hazine orduya tabidir. ‘Orduyu bırak sen hazineyi mamur kıl.’ diyen kimse saltanatın hasmıdır ve hükümdarlığın yıkımını isteyen kimsedir. Böylesi birine kulak verilmemesi gerekir.

Bir kenara atılarak devlet hizmetinden mahrum bırakılmış âmillerin hali de bu şekildedir. Devlete hizmetleri dokunmuş ve yararlıklar göstermiş, nam sahibi, dillere destan kimseleri yok saymak onları atıl bırakmak, nasipsiz komak insaniyete sığmayan ve teamüllere uymayan bir davranış olmasının yanı sıra bu dergâhın da şanından değildir. Bilakis bu kişilerin haklarını teslim etmek namına onlara görev tevdi etmek, maaş bağlamak ve ihtiyaçlarını karşılamak gerekir. Böylece efendimizin devletinden mahrum bırakılmamış olurlar.

Öte yandan ilim irfan ehli, mürüvvet sahiplerinin evlatları ve şerefli birtakım

kimselerin ihtiyaçlarını, beytülmâlden hak ettiklerini devamlı şekilde teslim etmek gerekir. Onlara ne görev teklif edilmekte ne de sürekli biçimde hakkıyla onlarla ilgilenilmektedir. Onlar mahrum bırakılıp ve devletten paylarına düşeni alamadıklarında, hükümdarın hizmetkârlarının gafil oldukları bir zaman çatar ve bu kişilerin haklarının teslim edilmediğinden padişah haberdar kılınmaz, bunlara bir meşguliyet verilmez, âlimlere ve ulu kimselere maaş ve maişetleri ulaştırılmaz, bu cemaat devlette bütün umutlarını keser ve devlet hakkında kötü emeller beslerler; sonra zaruret halinde âmil, kâtip ve padişahın yakın çevresinde gördükleri kusurları ifşa ederler, bunları padişahın kulağına eriştirirler, padişahın eseflenmesine neden olurlar. İçlerinde kerli ferli olan varsa kargaşa çıkararak padişahın hiddetlenmesine ve böylelikle memleketin fitne ortamına sürüklenmesine sebep olur. Fahru'devle devrinde kâtipler işsiz güçsüz kaldıkları zaman benzer bir durum oluşmuştu."

Hikâye

Bu hususa ilişkin şöyle rivayet edilmiştir. Vezirliğini Sahib bin İbad'ın yaptığı Fahru'd-devle devrinde, Rey şehrinde servet sahibi, zengin mi zengin Buzurcumid adında bir Mecusî var idi. Taberek dağının tepesine kendisi için, şimdi dide-i sipah-sâlâr adıyla bilinen, bugün hâlâ yerli yerinde duran bir sutûdân inşa etti. Bugün Fahru'd-devle'nin türbesi bunun üzerine kuruludur. Buzurcumid nice sıkıntılarla ve bir servet harcayarak sutûdânı o dağın tepesinde iki katlı olarak tamama erdirmişti. O vakitler Rey vilayetinde Bâhurâsan nam bir muhtesib var idi. Sutûdânın inşası bittiği gün bir bahaneyle oraya vararak ezan okuyunca sutûdân batıl ilan edildi. O gün bugündür orası dide-i sipah-sâlâr olarak anılır.

Hadise şu şekilde gerçekleşti: Fahru'd-devle saltanatının son demlerinde beridler kendisine şöyle bir haber verdiler: "Her gün otuz kırk kadar kişi şehrin dışına varıp bu dideye çıkmakta ve ancak güneş battığında oradan inmektedirler. Kendilerine her gün bu dideye ne diye çıktıkları sual eylendiğinde etrafı seyretmek maksadıyla çıktıklarını beyan etmektedirler."

Fahru'd-devle onlara: "Gidin ve onlarla birlikte yanlarında ne varsa huzuruma getirin." diye emretti.

Askerlerin önde gelenlerinden bir topluluk yola düşerek söz konusu dağa vardılar. Oraya çıkmayı başaramayınca aşağıdan onlara seslendiler. Didedekiler aşağı doğru baktıklarında Fahru'd-devle'nin hacibiyle birlikte bir topluluğun geldiğini gördüler. Bunun üzerine aşağı bir merdiven saldılar. Hacip

beraberindeki toplulukla oraya tırmandıklarında açılmış bir satranç tahtası, bir tavla takımı, kalem, divit ve kâğıt, oracığa asılı bir yemek sofrası, iki su testisi, yanına konmuş iki kûze, serili bir kilim görüverdiler. Ardından hacib: “Derhal kalkın ve gidelim. Fahru’d-devle sizleri çağırmaktadır.” dedi. Onları huzura getirdiklerinde, tesadüfen Sahib İbad da Fahru’d-devle’nin yanında bulunmaktaydı. Fahru’d-devle onlara: “Siz hangi kavimdensiniz ve ne diye her Allah’ın günü o dideye çıkıp durmaktasınız. Temaşa dediğin iki, bilemedin on gün sürecek bir şeydir. Oysa siz uzun bir müddettir bu işle meşgulsünüz. Kafanızda ne var doğru söyleyin!” dedi.

Onlar: “Yaptıklarımız zaten ne kimseye ne hükümdara gizli kalmaz. Bizler ne haydut ne cani ne de halkın ırzında gözü olan kimseleriz. Hiç kimsenin hiçbir şekilde melikin huzuruna kendisine zararımız geldiğinden ötürü şikâyete de gelmişliği yoktur. Eğer ki haşmetmeapları canımıza zarar vermeme sözü verir ise neyin nesi olduğumuzu ve o tepede ne aradığımızı açıklarız.” dediler. Fahru’d-devle: “Canınız ve malınıza zarar gelmeyeceğine yemin ederim.” dedi.

Canları ve mallarının teminat altına alınması üzerine şöyle dediler: “Biz senin saltanatın zamanında bir kenara atılmış, devletinden pay alamamış, kendilerine bir vazife teklif edilmemiş kâtiplerden, mutasarrıflardan müteşekkil bir topluluğuz. Horâsân’da ilim irfan ehlini gözeten, kendisinde hikmetten karine bulunan kimseyi kollayıp esirgeyen Mahmud adında bir hükümdarın zuhur ettiği kulağımıza geldi. Şimdi biz bütün umutlarımızı ona bağlamışız. Senin devletinden de bütün ümitlerimizi kesmişiz. Çektiğimiz sıkıntıları birbirimizle paylaşır ve yoldan birisi çıkageldiğinde ona Mahmud’la ilgili sorular sorar, kendi halimizi arz ederiz. Şayet Horâsân tarafına gidiyor ise bizi beraberinde götürmesini talep ederiz. Zira çoluk çocuğumuz vardır ve yoksul düşmüşüz. Mecburen evimizi barkımızı, yerimizi yurdumuzu koyup maişet kaygusundan gurbet ellere vuracağız kendimizi. Halimiz işte böyledir. Şimdi ferman padişahındır.” dediler.

Fahru’d-devle bu sözleri işitince veziri Sahib’e dönerek: “Ne dersin? Bunlara ne yapmak gerektir?” dedi. Sahib: “Şu halde melik kendi ağzıyla onların canlarını teminat altına aldı. Bunlar ehl-i kalem, insan evladı kişilerdir. Bazısını bendeniz bilmekte, tanımakta, bazısıyla yakınlığım bulunmaktadır. Onlara yapılması gerekeni bendenize bırakınız. Kendilerine uygulanması icap eden muamelenin layıkıyla icra edildiği yarın efendimizin kulağına gelecektir.” Daha sonra hacibe: “Bunları bu şekilde vezirin sarayına götür ve oraya emanet et!” diye emretti. Hacip onları alarak Sahib’in sarayına götürdü ve oraya emanet ettikten sonra döndü. Onlar Sahib’in gelip kendilerini ne cezaya çarptıracağı

konusunda kaygulanıp tir tir titremekteydiler. Canlarından umutlarını artık kesmiştiler. Sahib, Fahru'd-devle'nin sarayından geri geldiğinde onlara bir baktı. Bir süre sonra bir ferraş gelerek onları cennet gibi süslenmiş, yüksek yaygılarla döşenmiş hücre-i hassa nakletti. Oraya kurulduklarında içleri bir parça ferahlayarak şükrettiler. Bir müddet geçtikten sonra ferraş en has içeceklerden getirdi, kurulan sofrada bir şeyler yedikten sonra ellerini yıkadılar. Ardından şarap sunuldu, çalgıcılar gelerek meclis kuruldu. Şaraplar içildi. Onlara hizmetle görevli olan üç ferraşın dışında kimsenin hücreye girmesine müsaade edilmiyordu ve hiç kimsenin içerdekilerin hallerinden haberleri yoktu. Şehirdeki bütün kadın ve erkekler onların tasasına düşmüştü; çoluk çocukları ise ağlamaktaydı.

Üç gün süren misafirlikten sonra bir gün apansız hacip, hücre-i hassa gelerek onlara: "Sahip der ki evim sizler için bir zindana dönüşmeyecektir, siz benim misafirlerimsiniz. Kılınıza en küçük zarar geleydi sizi benim evime yollamazlardı. İçiniz rahat olsun, Sahib, divandan dönüp size tevdi edilecek görevleri tanzim edene değin burada hoşça vakit geçirin." dedi. Ardından terziyi çağırarak 20 adet ipekten cübbe dikmesini, bütün takım taklavatıyla 20 at hazırlanmasını emretti. Ertesi gün güneş doğunca hepsini çağırarak cübbe ve âlemleri altından sarıklar kuşandırdı; atlara bindirip onlara görevlerini teslim etti. Bir bazısına da maaş bağlanmasını emretti. İltifatlarda bulunarak hepsine hediyeler takdim ettikten sonra onları evlerine uğurladı. Sonraki gün kâtiplerin hepsi Sahib'i selamlamak üzere huzuruna vardılar. Sahib onlara şöyle dedi: "Şimdi mertlik yapma vaktidir. Bundan böyle Mahmud'a temenni mektupları yahut başka bir şey yazmayınız ve memlekete zeval gelmesini arzu etmeyiniz."

Sahib'den bu sözleri işiten kâtiplerin hepsi tatlı bir dille ona övgüler yağdırıp hayır dualarda bulundular. Daha sonra Sahib gönül ferahlığıyla padişahın huzuruna vardığında Fahru'd-devle kendisine: "O topluluğa nasıl muamelede bulundun? Ne yaptın, neyledin? Söyle bakalım?" diye sorduğunda Sahib onu vaziyetten haberdar kılmak için şöyle dedi: "Her birisine nasıl muamelede bulunduğumu, onlara ne yaptığımı arz edeyim: Efendimizin devletiyle onların her birine hediyeler sunarak birer at ihsan ettim. Hepsi gayetle memnun bir şekilde şükrederek yapmakta oldukları işten el çektiler. Her birisine birer vazife verdim. Sonra kendi evlerine döndüler." Fahru'd-devle bu sözlerden son derece hoşnut kalarak, durumu gayetle beğendi ve şöyle dedi: "Zaten bunun dışında bir muamelede bulunmak münasip olmazdı. Ama bizim muhaliflerimize teveccüh etmemeleri için bunları en baştan düşünseydin daha âlâ olurdu. Şu halde bundan böyle aynı kişiyi iki vazifeyle mesul tutmaman lazımdır. Bütün mutasarrıfların

faal ve işlerin istikrarlı olması için herkese birer meşguliyet düşecek şekilde görev paylaşımında bulunmalısın. Nitekim düşmalarımız ve bir açığımızı arayanlar; ‘Memleketlerinde adam kıtlığı var ki aynı şahsa iki meşguliyet verilmektedir’ diyerek bunu bizim kifayetsizliğimize yormaktadırlar. Büyüklerin ‘Her işe bir baş; her yere bir söz’ dediği gibi. Keza memlekette büyük ve küçük; kolay ve zor işler vardır. Herkese fazilet, kifayet ve liyakatince görev tevdi edilmelidir. Bir kimsenin bir işi olduğu halde başka bir iş talep ediyorsa, bu ihdas edilmeye çalışılan âdet terk olunsun diye isteği reddedilerek müsaade edilmemelidir. Böylelikle tüm mutasarrıflar bir vazifeyle meşgul olur ve memleket bayındır kalır.

Dahası, memleket âmiller ve komutanlarla ayakta durur. Bütün âmil ve mutasarrıfların başı vezir olduğundan ötürü eğer ki vezir hain, gaddar ve kanunsuz işlere tevessül eden birisi ise tüm mutasarrıflar da bu şekilde, belki daha fena olurlar. Eğer bir âmil âmillik işini iyi bellemişse, bir kâtip iyi bir hesapdâr ve işinde eşşiz biri ise ne âlâ; yok eğer Yahudi, Hıristiyan, Mecusî gibi sapık mezhepli ve habis dinli biri ise hesabı bahane ederek Müslümanlara eziyet ve onları tahkir eder. Müslümanlar kendisinden şikâyette bulundukları vakit halkın bu insanın hesap ve vazifesinde mükemmel olduğunu söylemelerine kulak vermeden Ömer Hattab radiyallahu anhın yaptığı gibi görevinden derhal azledilmelidir.”

Hikâye

Olay şu şekilde cerayan etti: Sad Vakkas zamanında Bağdat’ın Sevad bölgesinde, Vâsıt ve Basra yöresinde, Hûzistân kapılarına kadar olan bölgede görevli Yahudi bir âmil var idi. Mezkûr yöre ahalisi Ömer radiyallahu anha bir arzuhal yazarak bu Yahudi âmilden yakınarak şu şekilde bir şikâyette bulundular: “Bu herif haksız yere bir bahane bularak eziyetler ederek bizi tahkir ve tezyif etmektedir. Sabrımız taşmıştır. Bir hal çaresine bakıp buraya Müslüman bir âmil tayin et. Dindaş olduğumuzdan ötürü ola ki bize karşı kanunsuz işlere tevessül etmeyip sıkıntı vermez.” Emirül-mü’mînin Ömer radiyallahu anh bu arzuhali okur okumaz:

“Yeryüzü sathında kellesi hâlâ gövdesi üzerinde diye şükretmeyen bir Yahudi düşünün!” diyerek Sad Vakkas’a bahse konu olan Yahudinin derhal azledilmesi ve yerine Müslüman bir âmilin getirilmesi yönünde bir mektup yolladı.

Sad Vakkas Emirül-mü’mîninin mektubunu okuyunca vakit geçirmeden mezkûr Yahudiyi her nerede olursa olsun Kûfe’ye getirmeleri için bir atlı; sonra

her nerede Müslüman bir âmil varsa merkeze gelmeleri amacıyla haberciler yolladı. Yahudiyi Kûfe'ye getirdiklerinde bütün âmiller de huzurda hazır idiler. Araplardan âmillik işinden anlayan kimseyi bulamadı ve Müslüman âmillerden bu iş için kifayet sahibi kimse yok idi. Oradaki kimse o Yahudi kadar bu muamelelere vâkıf değildi ve kimse vergi toplamak konusuna onun kadar hâkim değildi; imaret eylemek hususunda Yahudide olan birikim kimse yoktu.

Ne yapacağını şaşıran Sad Vakkas mecburen Yahudiyi eski vazifesinin başına yolladıktan sonra Emirül-mü'mînin Ömer radiyallahu anha şöyle bir mektup yazdı: "Emrinize boynum kıldan incedir. Yahudiyi buraya emrederek bir meclis kurdum. Arap ve Acem'den tüm âmilleri topladım. Arapların Acemlerin işine vâkıf olanına rastlamadım. Acemlerden de bu iş için kifayet sahibi birini bulamadım. İşlerde bir aksama meydana gelmemesi ve gelirât kesilmesin diye ben de mecburen Yahudiyi işinin başına yolladım."

Emirül-mü'mînin Ömer radiyallahu anh Sa'd Vakkas'ın mektubunu okuduğunda asabi bir şekilde: "Şu hale bakın! Sad Vakkas sözümün üstüne söz söylüyor!" diyerek kalemi eline aldı ve aynı mektubun başına, "Yahudi öldü!" diye yazıp Sad Vakkas'a geri yolladı. Bu söz, "Yahudi öldü!" vazifesini neden birine tevdi etmedin, anlamına geliyordu. Mektup Sad Vakkas'ın eline ulaşınca, mektubun başında Emirül-mü'mînin Ömer radiyallahu anhın notunu okur okumaz Yahudiyi çağırarak işinden azletti ve: "Emirül-mü'mînin Ömer radiyallahu anhın paylamasına takat yetirecek bir adam değilim." dedi. Vakit geçirmeden görevi Müslüman birisine tevdi ederek ona hilat sunduktan sonra âmil görevinin başına geçti. Aynı gün içinde Sad Vakkas Emirül-mü'mînine bir mektup yollayarak onu vaziyetten haberdar kıldı.

Hadisenin üstünden bir yıl geçince, göreve gelen Müslüman işini son derece mükemmel yaptığından ötürü halk kendisinden gayetle hoşnut idi. Müslümanlar Yahudinin idaresinden daha adil ve iyi bir imaret içinde yaşamlarını sürdüyorlardı. Durumdan bütün vilayet son derece memnun idi. Bunun üzerine Sad Vakkas Arap umerasına şöyle dedi: "Biz o Yahudinin vilayetteki vazifesi ve erdemini onca mübalağa ile dillendirmemize rağmen Emirül-mü'mînin Ömer radiyallahu anh'ın şu yüceliğine bir bakın ki bize sadece iki kelime ile cevap vererek bizi bir azaptan kurtardı: 'Yahudi öldü!' Manası şu ki, iki adam iki söz sarf etti ve bu iki sözle bir halk uyanışa geçti: Bu sözlerden teki Ömer radiyallahu anhın sözü, diğeri de peygamber aleyhissalatu vesselam dar-ı bekaya irtihal eylediğinde, Ebubekir Sıddık radiyallahu anhın resulün yerine otururken minberde verdiği hutbede buyurduğu, Arap lisanında, 'Ey Müslümanlar! Eğer Muhammed'e tapıyor iseniz Muhammed ölmüştür; yok eğer Muhammed'in

rabbine tapıyorsanız o diridir ve ona asla ölüm yoktur. Her daim var olan ve olacak olan bir Tanrı'dır.' dedi. Müslümanlar bu sözden gayet etkilenince söz Arapçada vecize haline geldi. Araplardan birisi öldüğü vakit musibete uğrayan kişiyi teselli etmek maksadıyla 'Muhammed öldü' derlerdi. Eğer Hakk Teâlâ murad etseydi kimsecikler ölmezdi ve şimdi Muhammed resulullah hayatta olurdu."

Biz tekrar konumuza dönelim!

Âmillerle ve onların vazifelerini teftiş işiyle vezirlerin ilgilendiğini söylemiştik. Temiz hilkatli bir vezir padişahın şanına şan katar ve onu muhteşem kılar. Cihana nam salmış, cümle âleme hükmetmiş, kıyamete dek hayır dualarla anılacak her hükümdarın arkasında kati surette feraset sahibi bir vezir vardır. Büyük peygamberler için de bu kanun geçerlidir. Nitekim Süleyman bin Davud'un Asıf bin Berhiya'sı, Musa peygamberin kardeşi olan Harun'u, Muhammed Mustafa aleyhissalatu vesselamın Ebubekir Sıddık'ı var idi.

Ulu hükümdarlardan Keyhusrev'in Guderz'i, İskender'in Aristoteles'i, Minuçehr'in Sâm'ı, Efresyâb'ın Pîrân-ı Vise'si, Guştasb'ın Camasp'ı, Rüstem'in Zevâre'si, Behrâm-ı Gûr'un Hurerûz'u ve Nûşirevân-ı âdil'in Büzürcmihr'i var idi.

Keza beni Abbas halifelerinin Âl-i Bermek'i, Sâmânîlerin Bel'amîleri, Sultan Mahmud'un Ahmed bin Hasan'ı, Fahru'd-devle'nin Sahib Abbad-ı Kâfi'si, Sultan Tuğrul'un Ebu Nasr Kündûrî'si var idi. Peygamber sünneti ve padişahların töresi bereketlendiği için bu ve benzerleri gibi nice sayılabilir.

Şu halde vezirin dini pir ü pak, itikadı halis, tertemiz Hanefî yahut Şafiî mezhebinden, işbilir ve padişaha muhabbet dolu birisi olması lazımdır. Vezirin kendisinin de bir vezir çocuğu olması daha makbul ve daha iyidir. Erdeşîr Bâbekân devrinden Acem şahlarının sonuncusu Yezdgird-i Şehriyâr'a kadar nasıl hükümdarın hükümdar oğlu olması şartı var idiyse vezirin de vezir oğlu olması şartı vardı. İslam zuhur edene değin bu töreye uyuldu. Şahlık Acem hanedanının elinden çıkınca vezirlik nizamı da elden çıkarak bugüne kadar gelindi.

Hikâye

Şöyle rivayet olunmuştur: Bir gün Süleyman bin Abdulmelik devletin tüm ileri gelenleri ve nedimlerin hazır bulunduğu bir mecliste şöyle deyiverdi: "Eğer onun rüzgâra, şeytan ve cinlere, vahşi hayvanlar ve kuşlara hükmü geçmesini bir

kenara koyarsak benim mülküm Süleyman bin Davud aleyhisselamın mülkünden daha kudretli değilse de ondan aşağı kalır yanı yoktur! Bugün bende olan şu saltanat, şu hazineler, şu techizat, şu ihtişam, şu ülke ve ordu, şu iktidar cihanda kimde varmış ve kimde olacak?! Hükümdarlığımda daha neyim olsun?” Ordunun ileri gelen serdarlarından biri: “Kadim padişahların sahip olagelip sizin memleketinizde olması gerektiği halde hükümdarda bulunmayan bir şey var.” dedi.

Süleyman bin Abdulmelik: “Neymiş o bulunması gereken şey, derhal söyle!”

Serdar: “Size layık bir vezirdir; o da şu anda efendimizde bulunmamaktadır.” dedi.

Süleyman bin Abdulmelik: “Nasılmış o?”

Ordu serdarı: “Siz nasıl bir padişah evladı iseniz vezirin de vezir evladı olması gerekir. İşte buna sahip değilsiniz. Vezirin vezirzade, kifayetli ve kutlu olması lazımdır.”

Süleyman bin Abdulmelik: “Dünyada sözünü ettiğin bu özellikleri taşıyan vezir bulunur mu?”

Ordu serdarı: “Tabii ki bulunur.” dedi.

Süleyman bin Abdulmelik: “Neredeymiş bu vezir?” dedi.

Serdar: “Belh’tedir.”

Süleyman bin Abdulmelik: “Kimmiş bu kişi?” diye sordu.

Ordu serdarı: “Cafer Bermek’tir. Ataları ta Erdeşîr Bâbekân’a kadar vezir oğlu vezirdirler. Bugün dahi kadim bir ateşgede olan Nev-bahar-ı Belh onlara vakıf olarak kalmıştır. İslam’ın zuhuruyla birlikte iktidar acem şahlarının sülalesinin elinden çıktı. Ardından ataları Belh’i yurt belleyerek bugüne kadar orada ikamet ettiler. Onların vezirliği miras yoluyla geçer. Ellerinde vezirliğin töre ve kanunlarının yazılı olduğu kitaplar mevcuttur. Okuma yazmayı öğrenip kâtipliği, edeb ve irfanı bellesinler diye okumaları için bu kitaplar onlara takdim edilirdi. Atalarının çocuklarının hal ve hareketleri her hususta tıpkı babalarınınki gibiydi. Şu halde dünyada sizin mülkünüze vezirlik yapmaya onlardan başkaca layık kimse yoktur. Yine de melik daha iyisini bilir.” dedi.

Şu da var ki Benî Umeyye ve Benî Mervan devranından Süleyman bin Abdulmelik’ten daha şaşaalı, daha zengin, mülkü daha mücehhez hiçbir padişah

yok idi.

Melik bu sözleri işitince vezirlik makamını sunmak amacıyla Belh'e bir kişiyi yollayıp Cafer Bermek'i getirmeyi gönlünden geçirdikten sonra kendi kendine, "Bu adam hâlâ Zerdüştî olmasın?" diye düşündü. Biraz araştırdıktan sonra birkaç kuşaktır Müslüman olduklarını öğrenince sevindi. Daha sonra melik Belh valisine şöyle bir mektup yazdı: "Yol techizatı ve yolculuk öteberisi için 100 bin dinarlık masrafı göze alarak Cafer Bermek'i olabildiğince muhteşem bir şekilde daru'l-mülk Şam'a Süleyman bin Abdulmelik hazretlerinin huzuruna gönder."

Kâsıd, Süleyman bin Abdulmelik'in mektubunu ulaştırınca Belh valisi mektubu öpüp başına koyduktan hemen sonra Cafer Bermek'i hazırlama işine koyularak kısa zamanda onu Şam'a uğurladı. Cafer uğradığı her şehirde o yörenin ümera ve eşrafı onu karşılamak için şehrin dışına çıkıyor, ona hediyeler takdim ediyorlardı. Bu şekilde Şam'a kadar geldi. Şam'a vardığında Süleyman bin Abdulmelik dışındaki, şerif, sipah ve yakınlardan tüm devlet büyükleri onu karşılamaya çıkarak onu kabul ettiler. Şaşaalı ve büyük bir şölenle ona Şam'a kadar eşlik ederek saray-ı hassta konuk ettiler. Üç gün sonra onu Süleyman bin Abdulmelik'in sarayına huzura getirdiler. Saraya geldiğinde Süleyman bin Abdulmelik onu şöyle bir süzdükten sonra gayetle temiz yüzlü ve yakışıklı buldu. Süleyman bin Abdulmelik'in pek hoşuna gitmişti. Cafer selam eyleyerek tazimde bulunduktan sonra ayakta durdu. Süleyman bin Abdulmelik ona oturması için destur verdi. Cafer'i haciplerin eyvânından geçirerek daha makbul bir makam olan tahtın yanı başına buyur ederek saygıyla çekildiler. Süleyman ona ters ters bakarak yüzünü buruşturdu ve öfkeyle: "Kalk ve defol huzurumdan!" dedi. Hacipler derhal fırlayıp Cafer'i oradan alarak hemen uzaklaştırdılar. Hiç kimse ne olduğuna bir anlam veremeyerek hayretler içinde kalmıştı. Derken öğle namazını müteakip Süleyman bin Abdulmelik ve cümle devlet büyüklerinin iştirakiyle şarap ve eğlence meclisi kurulup nedimler yerlerini aldığında şarap kadehi mecliste birkaç kez döndü durdu.

Süleyman'ın keyfinin yerine geldiğini gören havastan biri ona teklifsizce yaklaşarak: "Bendeniz affınıza sığınarak bir şey söyleyecek; haşmetmeapları Cafer Bermek'i mühim bir iş için büyük bir debdebe, ihtişam ve izzet ü ikram ile Şam'a kadar getirdiler. Lakin teşrif ettiğinde hükümdarımızın kendisine pek teveccüh buyurmayarak huzurlarından kovmasının hikmeti ne idi, bilmiyorum, bendegân bu duruma şaşırıp kalmışlardır." dedi. Süleyman: "Eğer ki bir kişizade ve uzak yollardan gelmiş biri olmayaydı ossaat kellesini vururdum. Zira huzuruma beraberinde öldürücü bir zehirle çıkmıştı. Huzuruma ilk defa çıkacak olan kişi hediye olarak zehir getirmiş!" dedi. Nedimlerinden birisi: "Gidip

enikonu araştırmam, meseleyi soruşturmam ve Cafer'in bizzat kendisinin tasdik yahut tekzip ettiğine dair görüşünü almam için hükümdarımız bana destur versin." dedi. Süleyman ona müsaade buyurdu. Vakit kaybetmeden nedim harekete geçerek Cafer'in yanına gelip: "Bugün Süleyman'ın huzuruna çıktığında yanında öldürücü zehir var mıydı?" diye sordu. Cafer: "Evet, hatta hâlâ yanımda, işte, yüzük kaşımın altında. Benim bütün atalarımda da bu olagelmiştir. Bu yüzük benim öz babamdan bana miras kaldı. Babama da onun atalarından miras kalmıştır. Lakin bir karıncayı bile incitmişliğimiz yok iken bir insanın helakine gönlümüz hiç el vermez. Çok zaman mal ve mülk yüzünden nice eziyet ve işkencelere maruz kaldık. Şimdi Süleyman bin Abdulmelik'in beni neden çağırdığı hususunda en küçük bir fikrim yok idi. Şayet benden genc-nâmeleri ister; yerine getiremeyeceğim bir şey talep eder yahut bana takat yetiremeyeceğim bir zararı dokunur endişesiyle şu yüzüğün kaşını dişler ve zehrini içip acı ve zilletten kurtulurum niyetiyle bunu taşırım."

Nedim, olan biteni bizzat Cafer Bermek'in ağzından bu şekilde duyunca derhal dönerek Süleyman'ın huzuruna geldi ve hadiseyi nakletti. Cafer'in bu feraset ve uyanıklığına hayran kalan Süleyman durumdan son derece memnun ve bahtiyar olarak Cafer'e gönlü ısındı. Ardından Cafer'in mazeretini kabul ederek Süleyman'ın has bineğini de alarak devletin bütün ileri gelenlerinin onun ikamet ettiği saraya gitmelerini ve görkemli bir tören ve izzet ü ikram ile ona dergâha kadar eşlik etmelerini emretti. Ertesi gün aynen emredildiği gibi yaptılar. Cafer, Süleyman'ın huzuruna gelerek ona selam verip tazimde bulundu ve Süleyman'ın kendisine uzattığı elini öptü. Süleyman da ona yolculuğunun nasıl geçtiğini sorarak nice iltifatlarda bulunarak ona oturmasını emredince Cafer hürmetinden ötürü oturmuyordu. Süleyman, Cafer'e yer buyurduktan sonra ona hemen vezirlik hırkasını bizzat giydirerek birkaç tevki yazması için önüne altın işlemeli bir divit koymalarını buyurdu. Süleyman o güzel hattına ve parlak zekâsına hayran kalıp vezirliğe layık ve lazım olduğuna kanaat getirerek gayetle hoşnut oldu. Hiç kimse Süleyman'ı o günkü kadar mutlu ve mesut görmemişti. Tören sona erince şahlara yaraşır bir şarap ve eğlence meclisi tertip edildi. Kimsenin hayal bile edemeyeceği altın ve gümüş işlemeli yaygılar üstünde şaraplarını yudumlayarak kendilerinden geçtiler. Ardından Cafer ayağa kalkarak şöyle dedi: "Efendim, bendeniz affınıza sığınarak sual eylemek isterim; melik, kullarında öldürücu zehrin olduğunu nasıl anladı, kendilerine nasıl malum oldu?" diye sordu. Süleyman: "Sürekli yanımda taşıdığım, benim için her şeyden daha kıymetli bir şey var. Bunlar iki tane boncuktur, akik taşına benzer ama tam olarak akik değil. Hükümdarların hazinelerinden elimde kalan bu yegâne şeyi koluma bağlarım. Bunların bir diğer özelliği de her nerede zehir var ise ya da

kimin üstünde zehir bulunuyor ise, yemek veya şaraba katmışlar ise zehrin kokusunu aldıklarında bu boncuklar harekete geçer ve birbirine çarpmaya, oynamaya başlarlar. Böylece ben de mecliste zehir olduğunu anlayarak tedbirli hareket ederim ve sen eyvana adım attığından itibaren boncuklar kıpırdamaya, sen yaklaştıkça daha hızlı hareket etmeye başladılar. Nihayet huzurumda oturunca boncuklar birbirlerine öyle çarpmaya başladılar ki sende zehir olduğuna zerre kuşkum kalmadı. Eğer benim yerime bir başkası olsaydı gözünü kırpmadan sana kıyardı. Seni huzurdan uzaklaştırdıklarında boncukların kıpraşması kesildi. Sen saraydan çıkana kadar boncuklar sükûnet bulmadı.” Daha sonra pazısından boncukları çıkararak Cafer’e gösterdi ve: “Hayatta bundan daha ilginç bir şey görmüşlüğün var mı?” diye sordu. Cafer ve devletin bütün ileri gelenleri şaşırıp kaldılar. Ardından Cafer: “Hükümdarım, bendeniz ömrühayatlarında akıl almaz harika iki şeye tanık oldum: Birisi bu sizin bahsini ettiğiniz boncuklardır, diğeri de Taberistan melikininkidir.” dedi. Süleyman: “Taberistan melikinin harikası neymiş? Anlat da dinleyeyim.” dedi.

“Belh valisine melikin mektubu erişince vali efendimizin emrettiği hazırlıkları tamamlayıp uğurladıktan sonra bendeniz Şam’a doğru yola çıkarak birtakım eşyalarımı almak üzere Nişabur üzerinden Taberistan’a doğru hareket ettim. Taberistan’a vardığımda Taberistan meliki cihan efendisinin sayesinde beni karşılayarak bendenizi saraylarında ağırlayarak ihsanlar ve izzet ü ikramlarda bulundu. Her gün birlikte şaraplar içiyor gezilere çıkıyorduk. Derken bir gün melik bana: ‘Sen Taberistan denizi gezintisinde bulundun mu hiç?’ diye sordu. Ben ‘Hayır.’ deyince, ‘Yarın deniz gezisi için misafirimsin.’ dedi. ‘Baş üstüne efendim.’ dedim. Ertesi gün olunca gemicilerin gemileri hazırlamalarını emretti. Daha sonra sahile gitmek üzere atlara atladık. Sahilde gemiye binerek denize açıldık. Çalgıcıların şarkıları eşliğinde gemiciler denizde yol alarak ilerlemekteydi. Bir yandan da sakilerin ikram ettiği şarapları yudumluyorduk. Ben ve melik birbirimize değesiye yan yana oturmaktaydık. Melikin parmağında ömrühayatımda hiç görmediğim güzellikte, kaşı kızıl yakuttan gayetle şık, gözlerimi alamadığım berrak ve alımlı bir yüzük var idi. Ona fazlaca baktığım melikin dikkatini çekince melik parmağından yüzüğü çıkararak bana takdim etti. Ben tazimde bulunarak öpüp yüzüğü melike tekrar sundum. Melik yüzüğü alıp tekrar önüme koyarak: ‘Hibe olarak çıkardığımız yüzüğü tekrar parmağımıza takmak şanımıza yaraşmaz.’ dedi. Bendeniz birkaç defa yüzüğü kibarca reddettim. Gözüm yüzüğün zerafetinde idi; böyle paha biçilmez, belki de hatırası olan bir yüzüğü çıkarıp bana bağışlamasında değil, aldığım takdirde melikin incineceğini düşünerek ve haddimi aşarak tekrar önüne koyuverince melik yüzüğü alarak denize fırlattı. Ben: ‘Eyvah eyvah! Meliğin kabul etmeyeceğini

bilseydim alırdım. Zira öylesi bir yakutu hayatımda görmüş değildim.’ dedim. Melik, ‘Kaç kere sana bağışladığım halde göstermelik nezakette bulunduğumu sanarak reddedince ben de ister istemez yüzüğü denize attım. Şimdi ne diye hayıflanmaktasın yazık sana! Mademki yüzükte gönlün kaldı bir hal çaresine bakar yüzüğü sana gene ulaştırırız.’ diyerek bir gulama: ‘Derhal git bir kayığa atlayıp sahile var. Orada bir ata bin ve bir koşu sarayıma giderek hazinedâra falanca altından bir sandukayı derhal kapıp getirmesini söyle.” dedi. Ardından gemiciye bir sonraki emre kadar demir atıp gemiyi sabit tutmasını söyledi. Gemici aynen melikin dediği gibi yaptı. Biz de bir yandan şaraplarımızı içerken bir yandan da deniz gezimizin tadını çıkarıyorduk. Derken gulam gelerek elindeki sandukayı melikin önüne bıraktı. Melik kuşağından bir kesenin ağzını açarak gümüşten bir anahtar çıkardı. Bu anahtarla sandukanın kilidini açan melik elini sandukaya daldırıp altın bir balık çıkararak balığı denize fırlattı. O altın balık denizin en dibine vararak bir süre sonra suyun yüzeyinde ağzında o yüzükle görünüverdi. Melik gemiciye kayıkla oraya gitmesini emretti. Gemici giderek ağzındaki yüzükle balığı aldı ve o şekilde melikin önüne bırakıverdi. Melik yüzüğü altın balığın ağzından alıvererek benim önüme koydu ve ‘İşte al sana yüzük.’ dedi. Ben kibarca kabul ettim. Melik o altın balığı, getirdikleri o sandukaya koyup kilitledikten sonra anahtarı tekrar kuşağındaki keseye koydu. İşte bendenizin parmağındaki yüzük o yüzüktür.” diyerek parmağındaki yüzüğü çıkararak Süleyman bin Abdulmelik’e takdim etti. Süleyman yüzüğü alıp biraz inceledikten sonra, “Böylesi bir adamın armağanını zayi etmek münasip olmaz.” diyerek yüzüğü ona iade etti.

Elbette bu öyküden ilgi çekici olduğu için bahsedildi; yoksa kitabımızın maksadı masal anlatmak değildir. Gayemiz müreffeh çağlar çatıp işlerin istikrarlı olmasının alameti iyi bir hükümdarın zuhur edip bozguncuları tepelemesi, görüşlerinin ayniyle sabit olması, vezir ve pîşkârânının iyi ve asil olmaları, işi ehline vermeleri, iki meşguliyeti aynı kişiye, bir işi iki ayrı şahsa tevdi etmemeleri, sapkın mezheplilerle mücadele edip temiz mezhepliler terfi etmeleri, zalimlere karşı sert olmaları, yolları güvenli hale getirmeleri, askerlerinin ve riayetinin kendisinden korkmaları, sipah-sâlârlığı yeni yetme toy delikanlılara değil tecrübeli ihtiyarlara emanet etmeleri, kişiyi altın sahibi değil hüner sahibi olduğu için tutmaları, dünya menfaati için dinlerini satmamaları, her şeyi usulünce icra etmeleri, din ve dünya işlerinin uyumlu yürümesi için herkesi liyakatlerince istihdam etmeleri, herkese yeterliliği ölçüsünce iş buyurmaları, buna mugayir hareket ettiğinde hükümdarın müsaade etmemesi ve tıpkı kadim zamanlardaki gibi işleri adalet dengesi ve idare kılıcıyla tanzim etmektir.

Kırk Üçüncü Fasıl

Tesettür Ehline, Harem Dairesine, Padişahın İdaresi Altındakilere ve

Komutanlarının Tanzimine Dairdir

Büyük zararlara yol açacağından ve padişahın haşmet ve şanına halel getireceğinden ötürü hükümdarın astları üst yapmaması lazımdır. Bunlar özellikle ehl-i setr olup akılları bu işlere ermeyen kadınlardır. Zira bunlar nezih bir neslin devamı için vardırlar. Bu yüzden, bulundukları yerde durmalıdırlar. Onların övgüye en çok yaraşanları asil ve liyakatli, örtülü ve takvalı olanlarıdır. Dizgini ellerine geçiren padişahın kadınları erkeklerin her zaman dışarıda bizzat gözleriyle gördükleri gibi hadiselere tanık olamayacakları için kötü maksatlı kişilerden duydukları gibi yahut hacibe ve hadımın söylediklerini göz önüne alarak emirlerde bulunurlar. Böylece verdikleri emirler çoğunlukla hakikate ters düşünce kargaşa zuhur eder ve padişahın da itibarı zedelenip halk sıkıntıya düşer, memleket ve din işlerinde aksamalar meydana gelir, halkın ve reayanın malı zayi olur, devlet erkânının dirlik ve düzeni bozulur. Tarihin bütün devirlerinde hükümdarın karısı hükümdara egemen olduğunda rezalet, şer, fitne ve fesattan başka bir şey ele geçmemiştir. Bir parça bu konu üzerinde mütalaa edelim.

Kadın aklına uyup ona itibar ettiği için nice meşakkat ve zahmete düçar olan ilk insan, Havva'nın emrini dinleyip buğdayı yiyerek cennetten çıkarılan Âdem aleyhisselam idi. Bir rivayete göre 200, başka bir rivayete göre ancak 300 sene gözyaşları içinde tövbeler ettikten sonra Tanrı azze ve celle tövbesini kabul edip onu bağışladı.

Hikâye

Rivayet olunur ki Keykavus'un Sudâve nam bir karısı vardı. Bu kadının Keykavus'a nazı ve hükmü geçerdi. Keykâvus Rüstem'e, terbiyesi altında büyüyen oğlu Siyavuş'u özlediği ve onu görmek için kendilerine göndermesini talep eden bir kâsıd yolladı. Rüstem, Siyavuş'u Keykavus'a yolladı. Siyavuş'un yüzü güzelleşmiş, gayetle yakışıklı bir delikanlı olmuştu. Siyavuş geldiğinde Sudâve onu perdenin ardından görüverince içi geçerek ona gönlünü kaptırdı. Sudâve Keykavus'a: "Siyavuş'a söyle kız kardeşlerinin kendisini görmeleri için şebistâna kadar gelsin, ona pek iştiyak duymaktalar." dedi. Bunun üzerine Keykavus da Siyavuş'a şebistâna kadar gitmesini, kız kardeşlerinin kendisini görmek istediklerini söyledi. Siyavuş: "Emriniz başım üstüne lakin onların şebistânda bendenizin eyvânda kalması daha makuldür." dedi. Keykavus "Şebistâna git." deyince, Siyâvuş şebistâna girer girmez babasının karısı Sudâve

üstüne abanarak ona sarkmaya başladı. Siyavuş bu durumdan son derece rahatsız olarak kendisini güçbelâ şebistândan dışarı atıp kendi sarayına vardı. Siyavuş'un babasını olan bitenden haberdar kılacağından etekleri tutuşan Sudâve elini çabuk tutarak Keykavus'un huzuruna gitti ve: "Siyâvuş'un bana saldırdığını bilmiyor musun? Bana asıldı, kendimi elinden zor kurtardım. Öz evladının böyle şeyler yapması hoş mu?" dedi. Bu sözler Keykavus'un pek ağrına gitti. Öyle ki, söylentiler ve şayialar çalkalanmaya başlayınca Siyavuş'a, "Ancak ateş üstünden atlar ve de ateş seni kakmazsa paklanırsın." dediler. Siyavuş, "Ferman şahın fermanıdır." dedi. Bunun üzerine sahranın dörtte birine odunlar yığıp ateş yakarak Siyavuş'a: "Şimdi ateşe doğru ilerle!" dediler. Siyavuş gece karası bir ata binerek Tanrı'nın adıyla ateşe ilerleyip gözden kayboldu. Bir müddet geçtikten sonra Tanrı azze ve cellenin inayetiyle ateşin bir ucundan ne kendisinin ne de atının bir kılı zarar görmemiş bir şekilde sağ salim çıkıverdi. Bu işe şaşırıp kalan halk Siyavuş'un masum olduğuna kanaat getirdiler. Mûbedler de o ateşten bir parça alıp ateşgedeye getirdiler. Hakikati ortaya çıkardığı için söz konusu ateş hâlâ yerli yerinde yanmaktadır.

Keykavus Siyavuş'a Belh emirliğini vererek onu oraya yolladı. Bu arada Sudâve olayı yüzünden babasına hâlâ kırgın olan Siyavuş çok zor zamanlar geçirmekteydi. İran'da bulunmak istemiyor ve kafasında Hindistan'a ya da ta Hoten ve Maçin'e gitmeyi tasarlıyordu. Onun babasına kırgın olduğundan haberdar olan Efresyâb'ın vezir ve sipah-sâlârı olan Pirân-ı vise kendisini Siyavuş'a takdim etti. Efresyâb namına ihsanlarda bulundu ve Siyavuş bunları kabul etti. Aralarında ahitleştiler ve ona şöyle dedi: "Hanedan bir cevher de bir." Efresyâb ona öz evlatlarından daha fazla itibar etti. Her ne zaman babasına karşı kalbi yumuşarsa İran topraklarına dönebileceğini, bunların kendisine kaldığını söyledi. Efresyâb da tavassut eder, sağlam bir anlaşma yapar ve onu binlerle ihtişam ve izzet ü ikramlarla memleketine yollar. Daha sonra Siyavuş Belh'ten Türkistan'a geçti. Efresyâb Siyavuş'a kızını vererek onu öz oğullarından daha makbul ve daha aziz bir makama getirdi. Siyavuş'un bu durumunu kıskanan Efresyâb'ın kardeşi Gersivez müfterilerle el ele verip masum olan Siyavuş'un canına kıydılar. İran ülkesini kara bir yas bürüdü savaşçı yiğitler ayaklandı ve Rüstem ta Sistân'dan şahın sarayına varıp şebistâna destursuz daldı; Keykavus'un karısı Sudâve'yi saçlarından tutup sürüyerek kılıçla lime lime eyledi. Hiç kimsede Rüstem'e tek laf edecek yürek yoktu. Savaşçılar kılıç kuşanıp Siyavuş'un intikamını almak için Türkistan'a yürüdü. Yıllarca süren savaşlar boyunca iki taraftan nice binlerle kişi canından oldu. Bütün bunlar şaha tahakküm eden Sudâve denen bir kadının yüzünden olmuştu.

Padişah ve kudretli adamların tümü kendilerine, içlerinin kan ağladığından kadınlarının haberleri olmayacak bir yolu benimsemişlerdir. Böylece kadınların arzu ve emirlerinden azat bir şekilde ömür sürmüş ve tıpkı İskender gibi onlara hükmetmişlerdir.

Hikâye

Tarihte şöyle anlatılır: "İskender Rum'dan gelip Acem şahı Dârâ bin Dârâ'yı bozguna uğrattığı vakit, Dârâ mağlup olup kaçar iken bir hizmetkâr-ı hassı tarafından öldürülmüştü. Dârâ'nın güzellikte eşi bulunmaz dilberler dilberi Ruşenek adında bir kızı vardı. Bu Ruşenek'in yine Dârâ soyundan hepsi iffetli ve örtülü her ne kadar benzer vasıflarda başka kız kardeşleri var ise de Ruşenek hepsinden daha güzel idi. İskender'e: 'Dârâ'nın şebistânına bir uğrayıp oradaki âlemin ay parçalarını, özellikle iffetli mi iffetli, güzellikte ve cemalde dünyada bir eşi benzeri bulunmayan Dârâ'nın kızını görmek istemez miydiniz?' diye teklifte bulundular. Bunu söyleyen kişi kafasında İskender'in kızı gördüğünde hoşuna gidip onunla evlenmesini kuruyordu. İskender: 'Erkeklerini yendik; kadınlarına yenilmeyelim!' cevabıyla buna teveccüh etmeyerek Dârâ'nın şebistânına girip namusunu çiğnememeyi tercih etti. O, işlerinin selametini onlara hiç ilişmemekte gördü. Zira kadın iyi günde kötü günde şeytan gibi yol kesicidir."

Başka bir vaka da meşhur Hüsrev, Şirin ve Ferhad hikâyesidir. Şirin Hüsrev'e gönlünü kaptırıp sırsıklam âşık oluverince aşkın dizginleri Şirin'in eline geçti. Böylece Hüsrev Şirin'in her dediğini yapmak durumundaydı. Derken Şirin iyiden cesaretlenince onca şahlık ve yakışıklılığına rağmen Hüsrev'i bırakıp Ferhad'a gönül verdi.

Hikâye

Hekim Büzürcmihr'e, "Tüm cihanda senin gibi eşi benzeri bulunmaz bir siyasetçiye sahip oldukları halde Sâsâni hanedanının yıkılmasının hikmeti ne idi?" diye sordular.

Büzürcmihr şöyle dedi: "Âl-i Sâsân iki şey yüzünden yıkıldı. Birisi Âl-i Sâsân büyük işleri ehil olmayan ve cahil kimselere tevdi etmekteydiler. İkincisi de akıllı, uyanık ve âlim insanlar satın almıyorlardı. Bunun neticesi olarak benim işim gücüm kadın ve çoluk çocuklara kalmıştı. Bu iki tayfada ne akıl ne fikir bulunduğu için söz de dinlemez olurlar. İşte bunlardan ötürü hükümdarlık meseleleri kadın ve çocuklara kaldığı gün bil ki o hanedanın sonu yakındır ve

böylesi saltanatta istikrar olmaz.”

Hadis

Peygamber aleyhisselam şöyle buyurur: “İşlerinizde kadınlarla istişare ediniz; doğru yapmak için onlar işin nasıl yapılması gerektiğini söylüyorlarsa tam tersini yapınız.” Eğer kadınların aklı tam olaydı peygamber aleyhisselam onların dediklerinin aksi istikamette hareket ediniz buyurmazlardı.

Hikâye

Hadiste şöyle geçmiştir: “Peygamber aleyhisselamın hastalığı şiddetlenip son nefeslerini aldıklarında namaz vakti gelmiş, geçmek üzereydi. Sahabe mescidde peygamberin gelip cemaate iştiraki için uzun süredir beklemekteydi. Resul aleyhisselamın mescide varmaya takati yoktu. Aişe ve Hafsa radiyallahu anhuma her ikisi peygamberin yastığı ucunda oturmaktaydılar. Aişe, peygambere: “Ey Allah’ın nebisi, namaz vakti geldi geçiyor. Mescide gitmeye mecaliniz yoktur. Ashabınızdan imamlık yapması için kimi emredersiniz?” dedi.

Resul: “Ebubekir kıldırsın.” dedi.

Biraz geçmişti ki Aişe Hafsa’ya, “Ben iki defa sordum, bir de sen sor bakayım. Zira Ebubekir sana aşırı muhabbeti olan yufka yürekli biridir. Seni mihrapta görmeyince kendisini tutamayıp ağlamaya başlarsa hem kendi hem cemaatin namazı bozulmuş olur. Ömer ise daha soğukkanlı ve çatal yürektir. Emret de Ömer kıldırıversin.” dedi. Hafsa da peygamber aleyhisselama bu minvalde konuştu. Peygamber aleyhisselam: “Sizin durumunuz Yusuf’un hali gibidir. Sizin talep ettiğinizi değil, münasip ve doğru olanı emredeceğim. Ebubekir’e söyleyin öne geçsin ve cemaate namazı kıldırsın.” dedi. İlim, takva ve büyüklüğüyle Aişe için; “Dininizin üçte ikisini Aişe’den öğrenin.” demiş olduğu halde ona böyle diyorsa diğer kadınların durumunu var sen hesap et.

Hikâye

Rivayet olunur ki beni İsrail devrinde şöyle bir kanun vardı: “40 yıl boyunca bedenini büyük günahlardan sakınıp gündüzleri oruç tutarak gecelerini ibadetle geçirenlerin Allah Teâlâ üç hacetini giderir ve her ne dilerlerse yerine getirilirdi. İşte o devirde Benî İsrailden takvalı ve Salih kullardan Yusuf nam biri var idi. Bu Yusuf’un yine kendisi gibi dindar ve iffetli Kirsufe nam bir karısı var idi. Yusuf bu şekilde 40 yılını Allah’a ibadetle geçirmişti. Kendi kendisine: “Şu

halde yerine getirmesi için Allahü Teâlâ'dan ne dilek dileyeyim? İstediğim şeyin daha makbul olması için bana kendisine danışacak bir arkadaş lazım." O kadar kafa yormasına rağmen aklına hiç kimse gelmedi. Derken evine döndü ve "Şu dünyada karımdan daha aziz kimsem yoktur. Benim eşim ve çocuklarımın anasıdır. Benim selametim onun selametidir. En iyisi ben onunla bir istişare edeyim." dedi.

Daha sonra karısına: "Bak, ben 40 yıllık ibadetimi bitirdiğim için benim üç hacetim Hakk Teâlâ azze ve celle katında karşılanacaktır şu dünyada benim iyiliğimi senden daha çok isteyen bulunmaz. Ne dersin? Tanrı azze ve celleden ne dileyeyim?" diye sordu.

Kadın: "Şu cihanda sen iki gözümün nurusun! Ve kadınlar erkeklerin temaşagâh ve tarlasıdır. Gönlün beni görünce şad olur, dirlik düzenin ve keyfin benimle yerine gelir, benim bir ömür sürmem senin de neşeyle hayatını idame ettirmen için kapıdan içeri her girdiğinde güzelliğim ve cazibemle için bir hoş olsun diye Allah'tan bana şu dünyada kimseciğe bağışlamadığı bir güzellik ihsan etmesini iste." dedi. Kadının bu saçma sözleri ahmak adamın pek hoşuna gittiği için, "Ya rabbi, şu karıma dünyada kimseye vermediğin bir güzellik ihsan et." diye dua etti. Tanrı azze ve celle onun duasını kabul etti. Sabahleyin uyandıklarında geceliği içinde kadın hiç kimsenin daha güzeline şahit olmadığı bambaşka birine dönüşmüştü.

Yusuf karısını o güzellikte görünce hayranlıktan dona kalmıştı. Sevinçten içi içine sığmıyordu. Kadın günbegün daha da güzelleşiyordu. Bir hafta içinde kadın kimsenin bakamayacağı kadar güzel bir hale bürünmüştü. Uzak şehirlerden kadının güzelliğini seyretmek için gelen kadınlar hayranlıklar içinde dönüyorlardı. Kadın bir gün aynada dudaklarını, dişlerini, gözlerini, kaşlarını seyrediyor, kendi güzelliğinin görkem ve zerafetini izliyorken böbürlenip şişinmeye başlayarak gurura kapılıp, "Şu bendeki güzellik cihanda kimde varmış? Ben dünya nimetlerinden nasiplenmemiş, arpa ekmeğine talim eden şu çulsuz herife mi kalmışım ki hayatım böyle sıkıntı ve sefalet ile geçsin! Ben cihan hükümdarlarına, Keyhusrevlerine yaraşırım. Zaten beni gördüklerinde altınlara mücevherle boğarlar, nâz ü işvemle beni el üstünde tutarlar!" gibi kafasında epey ham hayaller kurdu. Ardından uyumsuz bir çift olduklarına, eşinin geçimsiz olduğuna kendi kendisini inandırarak itaatsiz ve huysuzlaşmaya başladı. Kocasına her daim: "Ben sana mı kalacaktım?" diyordu. Yusuf'tan dört çocuğu var idi ama çocuklardan ilgi ve alakayı tamamen kesmiş onların ve evin dertlerini umursamıyordu. O kadar huysuzlaşmıştı ki Yusuf ne yapacağını şaşırmıştı. Çocuklarıyla nice zorluklara göğüs geriyor, ibadet ve vazifelerini

yerine getirmeye yetişemiyordu. Ardından yüzünü göğe çevirerek: “Ya Rabbi, Allahım şu kadını bir ayıya çevir.” diye dua etti. Hakk Teâlâ derhal onun duasını kabul ederek kadını insanların baktığında ürpereceği bir ayıya çevirdi. Kadın ayıya dönüştüğü için Yusuf onu evden kovmuştu fakat kadın evden bir yere kımıldamıyor, Yusuf’un evinde dolanıp duruyor, bir yere ayrılmıyordu. Sabahtan akşama kadar gözyaşları içinde çocukların ayaklarına kapanıyor, yalvarıyordu. Bir müddet böyle geçti. Yusuf çocuklarıyla ne yapacağını şaşırınca dertten gitgide kendisini Allah azze ve celleye namaz ve ibadete veremiyordu. Birçok namazın vaktini kaçırıyor ve Yusuf bundan esefler ederek aciz kalakalıyordu. Üçüncü kez yüzünü göğe çevirerek, “Ya rab, şu ayıya dönmüş kadını ilk durumuna, önceden olduğu şekle çevirerek bu kulun sana ibadetle meşgul olsun o da küçük yavrularının başında dursun diye onu kanaat sahibi kıl.” diye dua etti. Hakk Teâlâ onun bu duasını kabul eyleyerek kadını ilk haline çevirdikten sonra kadın eski ilgi ve alakayla çocuklarına bakmaya, Yusuf da ibadet ve dua ile meşgul olmaya başladı. Karısıyla istişare eylediğinden ötürü bu şekilde 40 yıl heba ve telef oldu ve kendilerinden sonra bu kıssa kimsenin kadınlara danışmaması ve kadın kısmını Tanrı’nın özünde eğri olarak yarattığının bilinmesi için cihanda dilden dile aktarıldı.

Halife Me’mûn şöyle dedi: “Halk onları daha kolay avuçlarının içine alabileceklerinden bunu fırsat bilip kapılarını aşındırarak ihtiyaçlarını ve akla hayale gelmeyen taleplerini kendilerine gördüreceğinden kendilerinin de yanlış yollar tutturacağından dolayı hiçbir hükümdar kadınların aklına uyarak herhangi bir kimseyi himaye, terfi ya da birisini cezalandırmamış, kati surette memleket, ordu, hazine, siyaset hususlarında kendisine bir fikir beyan edip müdahelede bulunmasına hiçbir hükümdar ehl-i setre müsaade buyurmamıştır. Nihayeten sapkın dinli insanlar kendilerine sokulurlar ve çok geçmeden komşu halkların kınamaları duyulmaya başlar, padişahın can ve saltanatı tehlike altına girerek şanına halel gelir; dergâhın itibarı zedelenip istikrarı bozulur. Böylece memleket perişan halde çalkalanır; vezirde kararlılık kalmaz ve ordu harap olur.

Hükümdarın kadim padişahların töresini uygulaması gerekir. Zira Tanrı azze ve celle Kur’an’da: “Erkekleri onları koruyup gözetsinler diye kadınlar üzerine hâkim kıldık” [Nisa suresi; 34] buyurur. Zira kadınların kendileri eğer kendilerini idare edebilseydiler erkeklere böylesi bir vazife verilmezdi. Meydana gelen yanlış ve aksaklıktan, kendisi üzerinde kadınların egemenlik kurmasına müsaade eden kimse sorumludur.

Keza Keyhusrev de şöyle der: “Hanedanının istikrarlı ve sağlam kalmasını, memleketinin harap ve viran olmamasını, kendi itibar ve haşmetinin

yeryüzünden silinmemesini isteyen bir hükümdar, ehl-i haremine kendi idaresi altındakiler ve kendi vekil ve iktalarından başka hiç kimseye emirde bulunmalarına müsaade buyurmayarak kadim töreye sadık kalmalıdır. Bu sayede hiç darda kalmaz ve hiç bir sorunla karşılaşmaz.”

Ömer bin Hattab radiyallahu anh der ki: “Kadınların sözleri mahremdir. Kadınları uluorta, alenen göstermek nasıl yakışıksız ise, onların sözlerini de açıktan açığa dillendirmek olmaz.”

Bu hususta bu kadar kelam etmek kâfidir ve birçok meseleyi de aydınlatacağından ötürü kendisinde çok fâidelerin olduğu görülecektir.

Hikâye

Tanrı azze ve celle hükümdarları insanlara hâkim bir yaratışla yaratmıştır. Cümle âlem halkı onun idaresi altındadır ve nân-pâre ile yüceliklerini ona borçludurlar. Hükümdar herkese kendisinin ne idiğini bilecek, iyilik ve kabahatinin farkına varacak, kulaklarındaki kölelik küpesini çıkarmayacak, kuşandığı itaat kemerini çözmeyecek, nasıl göründüklerini onlara gösterecek, keyiflerince hareket edecek kadar iplerini salmayacak bir usulde davranmalı; her birisinin kabiliyet ve makamını bilerek emrine mugayir hareket edemesinler diye hal ve hatırlarını devamlı surette soruşturmalıdır.

Hikâye

Nitekim bir gün hekim Büzürcmihr Nûşirevân Âdil’e şöyle dedi: “Şah, vilayet halkını değil kendisine ait olan vilayeti orduya sunmuştur. Orduda vatan ve millet sevgisi olmasaydı daima kendi cebini doldurma yollarını arar, vilayetin harap ve halkın yoksul düşmesini umursamazdı. Vilayette yaralama, tevkif, hapis, hiddet, cürm, görevden alma, tayin hususlarında ordu iktidarı eline geçirdiği vakit hükümdar ile ordu arasında ne fark kalır? Oysa hiçbir vakit ordu bu kudret ve nüfuzu elinde bulundurmamış bu işleri daima hükümdarlar icra etmiştir. Altın taç, altın üzengi, altın kadeh, taht ve sikkeye hiçbir devirde hükümdarlar dışında hiç kimse sahip olmamıştır.” diyerek devam etti: “Hükümdar diğer hükümdarlardan daha şerefli ve itibarlı olmak dilerse kendi ahlakını iyi hasletlerle donatıp süslemelidir.”

Nûşirevân: “Neylemem lazım?” dedi.

Büzürcmihr: “İyi meziyetleri kendinde toplayıp, kötü hasletleri kendinden uzak kılarak işlere koyulur.”

Nûşirevân: “Kötü hasletler hangileridir?” dedi.

Büzürcmihr: “Kıskançlık, yalan, kibir, öfke, şehvet, hırs, boş hevesler, inat, cimrilik, kötü huy, zulüm, bencillik, acelecilik, nankörlük, ahmaklık. Gelelim iyi meziyetlere, onlar da: Hayâ, iyi ahlak, hilm, bağışlamak, kerem, tevazu, cömertlik, doğruluk, sabır, şükür, rahmet, ilim, akıl ve adalet.”

Bunlara tabi olup icra eden padişah bu cihanda kurtuluş, ahirette inayet bularak işlerin usulünü, mazlumun hakkını teslim etmeyi, eli altındakilerin gönlünü hoş tutmayı, cemaatle namaz kılmasını belleyerek ve memleket meselelerine ilişkin konularda istişare edecek bir kimseye yahut ayrıca bir kılavuza ihtiyaç duymaz.

Kırk Dördüncü Fasıl

İslam Hükümdarlarının Düşmanı Olan Sapkın Dinli ve

Haricilerin Teşhirine Dairdir

Cümle âlem şu kulun devlete ne kadar sadık olduğunu, Selçuklulara ne kadar muhabbet beslediğini, bilhassa çocukları, hanedanı ve âli devletlerinden kem gözlerin uzak olası cihan hükümdarına (Allah mülkünü ebedi kılsın) karşı teveccühlerini bilmeleri için, bendelerinde birkaç faslı Haricilerin isyanı ve ortaya çıkışlarına ayırma arzusu peyda oldu.

Âdem-i safî aleyhissalatu vesselamdan bu yan her asır ve çağda dünyanın her yöresinde Hariciler [isyancılar] olagelmiştir. Hükümdarlar ve peygamberlere onlardan daha uğursuz, daha habis, daha sapık bir güruh musallat olmamıştır. Karanlık mahfillerde memleketin yıkımı için çirkin şeyler tasarlayarak din ve devletin yıkılması için gayret ederler. Allah yazdıysa bozsun, bu muazzam devlete göklerden bir bela çatacak olsa bu köpekler inlerinden çıkıp isyan etmek, Şiîlik davası gütmek için kulaklarını fitneye, gözlerini orduya dikmişlerdir. Bunların kahir çoğunluğu Râfızîlerden ve Hurreme-din taraftarlarından güç ve destek alarak ellerinden gelen şer, fesat, katliam, sapıklığı artlarına koymazlar. Bunlar sözde Müslüman, özde kâfirdirler.

İçleriyle dış görünüşleri, hâlleriyle kâlleri birbirine taban tabana zıt olan bu tayfadan Muhammed Mustafa aleyhisselamın dinine daha beter düşman yoktur.

Keza Şiî olduğu halde devletin üst düzeyindeki makam ve mevkileri işgal etmiş bulunan ve sultanımızın dergâhında Şiîlerin işlerini görüp onlara destek veren ve davet eden birtakım kişiler vardır. Cihanın efendisini var güçleriyle Beni Abbas saltanatını yıkmak için ikna etmeye gayret etmektedirler. Öte yandan bendeniz birtakım şeyleri faş etmeye kalksa yer yerinden oynar! Lakin onların beyanları yüzünden cihanın efendisi (mülkü daim olsun) şu bendeden rahatsızlık hissetmişlerdir. Öte yandan benim hakkımda ileri geri konuşup beni kötüledikleri için bu konunun ayrıntılarına girmeyeceğim. Hükümdarı mala düşkün, hırs sahibi, beni de art niyetli olarak ilan ettiler. Zira bu şartlarda bendenizin öğütleri çok makul görünmeyecektir. Bendenizin ebedi âleme göç etmesinin ardından cihan sultanı onların desise, ihanet ve çirkin işlerinin farkına varacaktır. İşte o zaman şu bendenizin size olan muhabbet ve şefkatini; bu güruhun devlet hakkındaki emel ve karanlık düşüncelerinden bendenin bihaber olmayıp, bunları ifşa ederek haşmetmeaplarının yüksek görüşlerine sunduğunu anlayacaklar. Bendenin bu hususta sözlerine itibar edilmeyip inanılmadığı görülünce bendeniz bunları tekrar etmekte bir fayda görmedi.

Bununla birlikte bunların ortaya çıkışı, bu Bâtınîlerin kim oldukları, bulaştıkları çirkin işler, mezhep ve itikatlarının niteliği, ilk olarak nerede zuhur ettikleri, kaç kez isyanda bulundukları ve her defasında bu ayaklanmaların kim tarafından bastırıldığı; bu melun güruhun Şam ve Yemen topraklarındaki başkaldırıları, oralarda döktükleri kanlar gibi önemli hususlarda bende öldükten sonra din ve devletin efendisinin hatırlaması maksadıyla özet bir şekilde bahsine konu eylemiştir.

Bendeniz orada bizzat bulunduğundan dolayı Acemdeki isyanlardan da kısaca söz edecektir. Onların bozgunculuğundan ve ne idüklerinden, Muhammed Mustafa aleyhisselamın dinine verdikleri zararlardan ve hali hazırda efendimizin hükmü altında olan Acem diyarında eylediklerinden her şeyiyle haberdar olmak isteyen kişi tarih eserlerine, bilhassa Tarih-i İsfahan'a bakıversin. Ben de bu konuda yüzlerce kıssadan birini, onların ta başlangıçtan günümüze kadar neylediklerini haşmetmeaplarının yüksek görüşüne malum olması için arz edeceğim. Allah en iyisini bilir.

Kırk Beşinci Fasıl

Mezdek'in Zuhuru, Mezhebinin Niteliği ve

Nûşirevân-ı Âdil'in Onu Katletmesine Dairdir

Muattile mezhebini cihana ilk getiren, Acem diyarında Nûşirevân-ı âdil'in babası Melik Kubâd Fîrûz devrinde kendisine mûbed-i mûbedân denen Mezdek bin Bamdâdân nâm birisi idi. Esasında Mecusîlerin dinini tahrif edip dünyada yeni bir akım başlatmak niyetinde olan bu herif ilm-i nücuma gayetle vâkıf olduğundan ötürü yıldız ve gezegenlerin hareketlerinden kendi devrinde birisinin çıkacağını; Mecusîlerin, Yahudilerin ve Hıristiyanların dinini geçersiz kılacağını öne sürdü. Düşüncelerini sahte mucizeler, yalanlar ve zorbalıkla halka kabul ettirip kıyamete kadar sürecek bir din ortaya koyacak kişinin kendisi olduğuna heves ederek halka tebliğde bulunup bu yeni dini temellendirmenin derdine düştü. Bütün büyüklerin nezdinde itibarının ve mükemmel bir payesinin olduğunu görünce kendisini bu iş için pek uygun buldu. Zira peygamberlik iddiasında bulunmazdan evvel kendisinden hiç fuzuli bir laf işitmişlikleri yok idi. Bunun üzerine, "Zerdüşt'ün vazettiği Tanrı'nın buyruklarını hakkıyla yerine getirmediklerinden ötürü beni yolladılar. Tıpkı birkaç defa Musa'nın getirmiş olduğu Tevrat'ın emirlerine mugayir davranıp onları icra etmedikleri vakit, aralarında oluşan nifakı bertaraf etmek ve Tevrat'ın hükümlerini tazelemek ve onları doğru yola getirmek için Tanrı azze ve cellenin Benî İsrail'e Musa'yı göndermesi gibi halkı hak doğru yola sevk etmek ve Zerdüşt'ün dininin hükümlerini tazelemem için şimdi Tanrı beni yollamış bulunmaktadır."

Kubâd, bu sözleri işittiğinin ertesi günü, ileri gelenleri ve mûbedleri huzuruna emrederek herkesin huzurunda Mezdek'e: "Gel bakayım, peygamberlik davası güdüyormuşsun, delilin ve mucizen var mı?" dedi.

Mezdek: "Evet, ben Zerdüşt'ün getirmiş bulunduğu, düşmanlar tarafından tahrif edilmiş, töhmet altında bırakılmış dini ıslah ve şu anda eda edilen kitabın yanlış yorumladığını işaret etmek gayesiyle geldim."

Kubâd: "Pekâlâ, mucizen nedir?"

Mezdek: "Mucizem, Tanrı azze celleye ateşe emretmesi için niyaz ederek benim peygamberliğime şahit olsun diye şah ve beraberindekilerin kulaklarıyla işitebilecekleri bir şekilde kıbleniz kıldığınız ateşi dile getirmektir."

Kubât: "Ey İran topraklarının mûbed ve ileri gelenleri, bu hususta sizin kanaatiniz nedir?" diye sordu.

Mûbedler: “Evvelemirde bu adam Zerdüşt’e ters düşmeyerek bizi kendi öz dinimize ve kitabımıza davet etmektedir. Kitabımızda o anlama gelebilecek kelamlar bulunmaktadır. Her bir sözü her mûbed ve âlime kendine göre tefsir ettiğinden ötürü bu adamın yorumu belki de daha âlâ ve şerhi daha manidardır. Ama şu sizin ilahınız olan ateşi konuşturururum deme meselesi hayrete şayandır. Ateşi konuşturmak insanın yapacağı bir iş değildir, nihayetinde melik daha iyisini bilir!” dediler.

Kubâd Mezdek’e: “Sen eğer ateşi dile getirebilirsen senin peygamber olduğuna şehadet edeceğim.” dedi.

Mezdek: “Şah, benim dualarımla Tanrı azze ve cellenin ateşi dile getirmesi için mûbedler ve büyüklerle ateşegedeye varmamız için bir zaman belirlesin. Arzu ederlerse bugün, hatta hemen şimdi bu mucizemi göstereyim.” diyerek meliki beraberindekilerle hemen ertesi gün ateşgedeye gelmelerine ikna edip ne olacağını beklemeye koyuldu.

Aynı gece Mezdek halkı aldatmak için bir oyun yaptı. Ateşgedenin arkasında bir yol açarak birisini görevlendirip güneş batınca oraya geçmesini ve Mezdek’in dediklerini tekrar etmesini söyledi: “Ben yüksek sesle Tanrı’nın adını seslendirdiğimde sen de ateşin o yakasından, ‘Tanrı’ya tapan İranlıların iki cihanda kurtuluşa ermeleri ve selameti Mezdek’in sözüne kulak verip onu icra etmektedir’ diye avazın çıktığı kadar bağır.” dedi.

Bunun üzerine Kubâd ve beraberindekiler ertesi gün ateşgedede hazır bulundular. Mezdek de gelerek ateşgedenin bir köşesine geçip dinelerek yüksek sesle Tanrı’ya yalvardı, Zerdüşt’ü hamdüsena eyledikten sonra sessizliğe büründü. Ateşgededeki herkes ne duyacaklarına merak içinde kulak kesilmişlerdi. Derken ansızın ateşin arasından melik, mûbed ve orada bulunan herkes nidayı duyunca hayretler içinde kaldılar. Kubâd ossaat gönlünden Mezdek’e iman etmeyi geçirerek ateşgededen ayrıldı. O günden sonra Kubâd günbegün Mezdek’i kendisine daha da yaklaştırmaktaydı. Nihayet Mezdek’e imanı perçinleştikten sonra ona altından bir kürsü ihsan ederek saraydaki tahtının yakınına kondurmalarını emretti. Divan kurulduğunda Kubâd tahtında, Mezdek altın kürsüsüne kurulmaktaydı. Çok zaman Melik Kubâd’dan daha üstteydi; halkın bir kısmı şahın teveccühünden, bir kısmı Mezdek’e olan muhabbetinden ötürü, bir kısmı da hükümdarla ters düşmemek için Mezdek’in mezhebine katılmaktaydı. Halk ücra vilayetlerden ve küçük kasabalardan gelerek alenen yahut gizliden ona iman etmekteydi. Ordunun önde gelenenleri Kubâd’a uymuş olmak için Mezdek’in davetine icabet etmiş gibi yapıyorlar, mûbedler ise hiç

oralı olmuyor, mevzunun nereye varacağına bakıyorlardı.

Mezdek padişahın ve halkın çoğunun iyiden iyiye mezhebine iman etmiş olduğunu görünce herkesin malını kamuya açarak: “Halkta mal mülk ve altın hususlarında mülkiyet olmaz, herkesin malı birbirine mubahtır. Tanrı’nın bütün kulları Âdem’in çocukları olduğundan hiç kimse bir işte yokluktan ötürü sıkıntılara düşmesin diye bir şeye ihtiyaç duyduğunda yekdiğerinin malını harcayabilmelidir. Zira herkes eşittir.” dedi. Bu fikirler Kubâd ve Mezdek’e iman eden topluluğa makul gelince malı ortak kullanmaya razı olarak malları mubah kıldılar. Bunun üzerine Mezdek: “Karılarınız da mallarınız gibi olduğu için onlar da ortak paylaşılıp yekdiğere helal olmalı, kimin canı bir kadını arzular ise kendisine engel olunmamalıdır. Zira hiç kimse şehvet ve servetten mahrum, şevk ve arzusu kursağında kalmasın diye dinimizde kıskançlığa ve müsamahasızlığa yer yoktur.” dedi.

Herkesin mal ve kadınlarının birbirlerine mubah oluşu aşağı tabakadan insanların on kat daha fazla hoşuna giderek Mezdek’in mezhebine akın akın girmeye başladılar. Bunun üzerine Mezdek şöyle bir kanun koydu: “Bir kişi evinde 20 kişiyi ağırlamışsa, onlara ekmek, et, şarap ikram edip çalgıcı hazırlamalıdır. Ziyafetten sonra, konukların tek tek kalkarak ev sahibinin karısıyla cinsel ilişkide bulunmasında bir mahsur yoktur.” Hatta rastgele bir eve gidip başka birisinin karısıyla cinsel münasebette bulunmayı arzu eden bir kişi külahını çıkarıp evin kapısına asması; ev sahibinin kocası da eve gelip kapıda asılı bulunan külahı görünce evin meşgul olduğunu görerek iş sona erinceye kadar dönmemesi âdet haline gelmişti.

Bunun üzerine Nûşirevân mûbedlere gizlice birisini yollayarak onlara: “En azından siz şu sapkın mezhebe girmediniz değil mi?”

Mûbedler: “Hayır.” dediler.

Nûşirevân: “Ağzınızı neden bıçak açmıyor peki! Bu hususta bu köpeğe laf edip babama neden tuttuğu bu yolun ipe sapa gelmez bir yol olduğu, yalan dolanlar, sahtekârlıklar ve hayâsızlıklarla kendisinin dümen suyuna gittiği yönünde nasihatte bulunmazsınız? Bu herifin çıkardığı mezhepte mallar ve kadınları mubah sayıp halkın mahremini çiğnemesi sonucu nice ahlaksızlıklar baş gösterecektir. Böylece avam halka galip gelerek onları doğru yoldan çıkardı. En azından tüm bunları neye ve kime dayanarak yaptığını büsbütün ifade etsin. Sözde bir mucize göstermiştir; kaldı ki ateş konuşmaz. Yalan konuşmaktadır. Siz büyükler bu şekilde susmaya devam ederseniz mallarınız ve karılarınız elinizden gidecek; memleket, devlet ve hanedanı kökten yıkıldı sayın, babamın akıl sağlığı

bozulmuş ve tedaviye ihtiyacı vardır. Sonuç olarak kalkın ve babamın huzuruna vararak onu vaziyetten haberdar kılıp nasihatte bulunun. Mezdek ile de münazaraya girerek hangi kanıtları ileri sürdüğüne bakınız.”

Bu durum Nûşirevân’ı kara kara düşündürmekteydi. Nûşirevân büyüklere ve ileri gelenlere şu minvalde haberler iletiyordu: “Kendi ve memleket meselelerinde neyin faydalı neyin zararlı olduğunu ayırt edemeyecek derecede babama fasid sevda galebe çalmıştır. Bu köpeğin sözlerine kulak verip uygulamaması için tedavi yollarına bakılması gerekmektedir. Yarın çok geç olacağından dolayı dini temelsiz, devamsız ve iler tutar yanı olmayan babamın yoluna siz dahi kanmayasınız.”

Nûşirevân’ın bu sözlerini duyan büyükler korkuya kapıldılar. Mezdek’in mezhebine girme eğilimi gösteren bir kısmı da Nûşirevân’ın sözleri üzerine bu niyetlerinden hemen vazgeçerek: “Bakalım, Mezdek’in sonu nereye varacak? Nûşirevân’ın da neye dayanarak konuştuğunu bir görelim.” dediler. Nûşirevân bunları söylediği vakit henüz on beşinde, son derece akıllı ve zeki bir çocuktu.

Bunun üzerine mûbedler Kubâd’ın huzuruna çıkma kararı alarak: “Efendimiz, Mezdek’in ortaya koyduğu şeyleri ne Âdem zamanından bu yana herhangi bir tarihte okuduk ne de Şam diyarından zuhur etmiş peygamberlerden böylesi bir şey işittik. Biz bu dini kabul etmiyoruz.” dediler.

Kubâd: “Ben anlamam, Mezdek’le konuşun da nasıl ispat edeceğini görün.”

Mezdek’i davet ederek: “Ortaya koyduğun dine dair delilin nedir?” diye sordular.

Mezdek: “Böyle buyurmuştur Zerdüşt! Ve dahi kitabımızda da bu şekildedir. Sıradan insanlar onu tefsir edemezler. Bana güvenmiyorsanız ateşe sorunuz.” dedi. İkinci defa ateşgedeye vararak ateşe sorduklarında ateşin arasından şöyle bir ses geldi: “Mezdek ne diyorsa öyledir.”

Ertesi gün Nûşirevân’a gelerek olan biteni anlattılar. Nûşirevân sahip olduğu akıl ve zekâdan dolayı şöyle dedi: “Bu köpek bir dolap çevirerek işlerini yürütüyor; öte yandan halkı saptırmadaki ve mezhebini yaymadaki başarısının sebebi, kadın ve malın kamuya mubah olması meseleleri hariç, Mecusîlik öğretisine olan benzerliğinde yatıyor.”

Bu sözlerin üzerinden bir yıl geçince Kubâd ve Mezdek arasında şöyle bir konuşma cereyan etti.

Mezdek Kubâd'a: "Eğer Nûşirevân kabul edip köstek olmasaydı ve müsaade buyursaydı, halk bu mezhebe daha fazla ilgi gösterirdi." deyiverdi.

Kubâd: "Nûşirevân'ın bu mezhebi kabul etmediğini mi söylüyorsun?" dedi.

Mezdek: "Evet." dedi.

Kubâd Nûşirevân'ın huzura getirilmesini emretti. Nûşirevân huzura geldiğinde Kubâd: "Sen Mezdek'in mezhebini kabul etmiyor musun?" dedi.

Nûşirevân: "Allah'a hamdolsun ki kabul etmiyorum." dedi.

Kubâd sebebini sorunca, Nûşirevân: "Sahtekâr ve hilebaz olduğundan ötürü." dedi.

Kubâd: "Hangi hilebazlığından bahsediyorsun. Ateşi konuşturdu." dedi.

Nûşirevân: "Dört unsur dedikleri dört şey vardır. Bunlar, su, ateş, toprak ve havadır. Bunların dördü özde birdir. Mademki ateşi konuşturduğunu iddia ediyor önce suyu, toprağı, havayı da konuştursun da ben de ona iman edeyim." dedi.

Kubâd: "Mal ve kadının her ikisi de mubahtır diyorsa kendi kafasından değil, ne söylüyorsa bizim öz kitabımızdan söylüyor." dedi.

Nûşirevân: "Bunca yıldır kimse kitabı mal ve kadının kamuya mubah olduğu yolunda tefsir etmemiştir. Din, servet ve kadının muhafazası için vardır. Bunların her ikisi kamuya mubah kılındığında insanoğlu ve otlayıp çiftleşen eşekler, yabani hayvanlar arasında fark kalkar. Bunlar akıllı adamın edeceği laflar değildir."

Kubâd: "Pekâlâ bana, yani babana nasıl muhalefet edersin?" dedi.

Nûşirevân: "Bunu senden öğrendim. Yoksa bunu yapacak adam değilim zira senin de babana muhalefet eylediğine şahit olunca ben de sana karşı geldim. Sen Mezdek'in dininden vazgeç ben de sana muhalefetten."

Mezdek Kubâd'a: "Nûşirevân bir karara varsın. Bir delili varsa getirip ya ispat ederek bizi reddetsin yahut iman ederek mezhebimize girsin." dedi.

Melik kararını şu şekilde verdi ve Nûşirevân'a: "Ya bu mezhebi kabul edersin yahut diğerlerine bir ders ve ibret olması için seni cezaya çarptırırım!" dedi.

Nûşirevân babasına: "Bana ya bir delil yahut Mezdek'e haddini bildirecek birini bulup getirmem için 40 gün mühlet veriniz." dedi.

Kubâd: “Uygundur.” dedikten sonra, 40 gün sonra buluşmak üzere ayrıldılar.

Nûşirevân babasının yanından dönünce zaman kaybetmeden, Fars diyarında yaşamakta olan allame-i cihan bir mûbede mümkün olduğunca en kısa sürede gelmesini, kendisi, Mezdek ve babası arasında olan bitenleri anlatan bir mektubu bir kâsıdla yolladı.

Nûşirevân’a verilen 40 günlük mühlet dolunca Kubâd tahta geçerek Mezdek’in de iştirak ettiği bir meclis kurduktan sonra Nûşirevân’ın huzura getirilmesini emretti. Nûşirevân’ı getirdiklerinde Mezdek Kubâd’a: “Sor bakalım, neler söyleyecek? Kendisine tanınmış 40 günlük süre de dolmuş bulunmakta. Halihazırda eteğinde neler varmış söyle de döksün!” dedi.

Kubâd Nûşirevân’a dönerek: “Konuş bakalım!” dedi.

Nûşirevân: “Mesele üzerinde hâlâ mütalaa etmekteyim.” dedi.

Mezdek: “İş mütalaalıktan çıkmış durumda. Ona gerekli ceza neyse verilmelidir.”

Kubâd ses etmedi. Mezdek onu tutuklamaları için işaret verip görevliler Nûşirevân’ı yakalamaya kalkınca, Nûşirevân babasına: “Bu ne acele böyle? Daha bana tanınan süre dolmamıştır. Kırkıncı olan bugün de geçip yarın bir gelsin, o zaman istediğinizi yaparsınız.” dedi. Sipah-sâlârlar ve mûbedler de Nûşirevân’a, “Doğru söylüyor.” diye arka çıkınca Kubâd: “Bugün de salınız.” dedi. Nûşirevân’ı o gün serbest bıraktılar.

Kubâd saraydan çıktıktan sonra Mezdek ve orada bulunan halk meclisten dağıldı. Nûşirevân ise döndüğünde Fars’tan çağırdığı mûbed süratli bir devenin sırtında sora sora Nûşirevân’ın sarayını buldu. Mûbed devesinden inerek derhal Nûşirevân’ın sarayına girdi. Hadımı çağırarak: “Çabuk Nûşirevân’a Farslı mûbedin geldiğini, onu görmek istediğini bildir.” dedi. Hadım gecikmeden Nûşirevân’ın hücresine vararak haber verdi. Nûşirevân sevinç içinde dışarı çıkarak mûbedi kucakladı ve: “Ey mûbed, bil ki bugün öldüm öldüm dirildim!” diyerek o vakte değin olan biten her şeyi mûbede bir bir anlattı. Mûbed: “İçin rahat olsun, senin söylediklerin hakikatin, Mezdek’inkiler ise yalanın ta kendisidir. Ben senin adına Mezdek’e gereken karşılığı verecek, Kubâd’ı da şimdiye kadar yaptıklarından pişman edip onu doğru yola getireceğim. Mezdek’in gelişimden haberdar olmasından evvel Kubâd’ı görmem için bir hal çaresine bakın.” dedi. Nûşirevân ikindiden sonra babasının sarayına gidip onu orada gördüğünde ona: “Baba, Mezdek’e cevap vermek üzere mûbed Fars’tan

gelmiş bulunmaktadır. Lakin Mezdek'in sözlerini ve iddialarını bilip bizzat şahın ağzından duymak için bu gece sizinle baş başa görüşmeyi arzu eder. Ondan sonra haşmetmeapları münasip gördüklerini buyursunlar." dedi.

Nûşirevân evine döndükten sonra akşamleyin mûbedi babasının huzuruna götürdü. Mûbed Kubâd'a tazimde bulunduktan sonra şahın atalarına övgüler yağdırarak ona: "Mezdek'in iddiaları safsatadır, bu iş ona teklif edilmiş değildir." dedi.

Kubâd: "Nasıl olur?" dedi.

Mûbed: "Bendeniz onu gayetle iyi tanır, bilgisinin ne derecede olduğundan haberdardır. Doğrusu evet, yıldız ilmi hususundan birtakım bilgileri vardır. Lakin vardığı neticeler safsatadır. Yıldızların Kıran gelmeleri bize Muhammedu'l emin nam birinin peygamberlik davasında bulunup garip bir kitap getireceğini, gökteki ayı ikiye yarmak gibi olağanüstü mucizeler göstererek halkı doğru yola çağıracağını, Zerdüştlüğü ve tüm dinleri geçersiz kılarak tertemiz bir din ve öğreti getireceğini, insanları cennetle müjdeleyip cehennemle korkutacağını, malları ve namusu şeriatının hükmünce muhafaza edeceğini, şeytandan kaçınıp meleğe sığınacağını, ateşgede ve puthaneleri alaşağı edeceğini ve getirdiği yeni dinin dört bucağa ulaşıp kıyamete kadar süreceğini, yerlerin ve göklerin onun peygamberliğine şehadet edeceğini ve gelmesinin çok yakın olduğunu haber vermektedir. Bu Mezdek de söze konu edilen kişinin kendisi olduğu zehabına kapılmıştır. Bir defa bu mezkûr kişi Acemden değil Araptan çıkacaktır; Mezdek ise Farstandır ve Zerdüşt olup halkı ateşperestlikten de sakındırmamakta ve Zerdüşt dinini reddetmemekte; Zerdüştlükten dem vurmakta, Zerdüştlüğü teşvik etmektedir. Kıranda geçen kişi kimsenin hareminin çiğnenmesine göz yummamaktadır ve onun dininde herhangi bir kimsenin malından bir buğday tanesi ağırlığınca haksız yere bir şey alan kimsenin elleri kesilmeye müstehak olacaktır. Mezdek ise bunların hiçbirini yerine getirmemekte, bilakis herkesin malını yekdiğerine mubah kılmaktadır. Ol kişiye göklerden vahiy inecek ve ol kişi büyük melekle konuşacaktır. Mezdek ise ateşle konuştuğunu ileri sürmektedir. Ol kişiye göklerden kitap inecektir. Aslı astarı olmayan Mezdek'in mezhebi payidar kalmayacaktır. Ben yarın onu hükümdarın ve büyüklerin önünde rezil rüsva edip tuttuğu yolun batıl olduğunu ona kanıtlayacağım. Senin kisralık ve padişahlığını yok ederek, seni bayağı insanlar seviyesine düşürüp hazinelerini yağmalama peşindedir." dedi.

Mûbed'in bu etkileyici sözleri Kubâd'ın gayetle hoşuna gidince Mezdek'e karşı düşünceleri değişti.

Daha sonra, ertesi gün Kubâd saraya gelerek Mezdek'i çağırdı. Mezdek huzura gelerek altın kürsüsüne kuruldu. Nûşirevân tahtın hemen önünde yerini aldı. Orada bulunan mûbed, Mezdek'e: "Sen mi soracaksın yoksa ben mi?" dedi.

Mezdek: "Mûbed sorsun." dedi.

Mûbed: "Mademki soran sen ve cevap veren ben olacağım, buyur sen buraya gel, ben de tahta geçeyim." dedi. Ne diyeceğini şaşıran Mezdek: "Bana bu makamı sen değil Kubâd'ın kendisi ihsan etmiştir."

Mûbed: "Hay hay, şu halde sen mi soracaksın yoksa ben mi sorayım?" dedi.

Mezdek: "Sen sor ben cevap vereyim." dedi.

Farslı mûbed: "Serveti kamuya mubah yapmışsın. İnsanlar ribat, köprü gibi hayır hasenatı ahirette bir mükâfata erişmek için yaparlar, değil mi?" dedi.

Mezdek: "Evet." dedi.

Mûbed: "Peki servet insanlar arasında ortak olunca bir hayırda bulunduklarında bunun sevabı kime yazılır?" diye sordu.

Mezdek bu soru karşında susmak zorunda kaldı.

Mûbed: "Diğer yandan kadınları da mubah kılmışsın. 20 erkekle cinsel ilişkiye girmesi sonucu hâmile kalan kadın çocuğunu doğurduğunda bu çocuğun babası söyle bakalım kim olacaktır?" diye sordu.

Mezdek bu sorular karşısında terlemekteydi. Mûbed devam ederek: "Malları, kadınları ve nesli büsbütün tahrip peşindesin. Şu tahta kurulmuş melik, Melik Firuz'un oğludur. Hükümdarlık kendisine tıpkı pederine tevarüs ettiği gibi babasından miras kalmıştır. Şu halde 20 kişi bu hükümdarın karısıyla birlikte olursa doğacak çocuk hangisine nispet edilir, ne diyorsun, o çocuğun sahibi kim olur? Bu durumda nesil kesilmiş olmaz mı? Nesil kesilince hükümdarlık hakkı bu hanedanın elinde çıkmaz mı? Üstün ve aşağı durumda olma, zenginliğe ve fakirliğe bağlıdır. Büyük ve küçüğün yerlerinin belli olması için bir fakirin ister istemez zengin birisinin hizmetinde bulunması icap eder. Oysa mal kamuya mubah kılındığında cihanda büyük küçükten fark edilemeyip bayağı bir insan padişaha eşit konuma geçer. Böylece padişahlığın bir manası kalmayarak hükümdarlık yasası geçersiz hale gelir. İmdi sen şahlığı Acemden almaya ve cihanı karıştırmaya mı geldin?" dedi.

Bu sözler üzerine Mezdek öylece kalakalarak ne cevap vereceğini şaşırdı.

Ahali de Mezdek’in suspus olmasına son derece şaşırmıştı. Kubâd Mezdek’e: “Karşılık ver!” dedi.

Mezdek: “Onun karşılığı hemen şimdi kellesini gövdesinden ayırmaktır.” dedi.

Kubâd: “Yok yere, delil olmaksızın bir kimsenin boynunu vurmak olmaz.” dedi.

Mezdek: “Pekâlâ, öyleyse ateşe sorayım. Bakalım ateş ne diyecek. Zira ben kendi kafamdan bir şey söylemem.” dedi.

Nûşirevân için kaygılanan halk bu soru ve yanıtlardan dolayı gayet rahatladılar. Mezdek’in sapkınca bir yol tutturduğunu ve Nûşirevân’ın canına kast etmiş olduğunu biliyorlardı. Nûşirevân şimdilik bu tehlikeden kurtulmuştu. Mezdek’in, mûbedi öldürme emrini yerine getirmeyen Kubâd ile arası açılmıştı. Bunun üzerine Mezdek kendi kendine: “Raiyyet ve taraftarlarımla asker ve kılıç gücüm ziyadesiyle artmıştır. Önce Kubâd’ı ortadan kaldırıp sonra sırasıyla Nûşirevân ve diğer düşmanlarımı kılıçtan geçireceğim.” dedi.

Ateşin buyuracaklarına kulak vermek için bir ertesi günü ateşgedede toplanmak üzere dağıldılar.

Mezdek gece olunca rahiplerinden ve kendisine yakın olanlardan iki kişiyi yanına çağırarak onlara altın ihsan edip, sipah-sâlârlık makamını vaat etti. Aralarında geçenleri kimseye söylememeleri için yeminler ettirdikten sonra onlara iki kılıç vererek: “Yarın Kubâd, mûbedler ve büyükler ateşgedeye vardıklarında eğer ateş Kubâd’ı katletme emri verirse siz ikiniz derhal kılıçlarınızı çekip Kubâd’ı öldürünüz. Zaten kimse ateşgedeye kılıç ile girmez.” dedi. Adamları: “Baş üstüne efendim.” dediler.

Ertesi gün büyükler, mûbedler ve Kubâd ateşgedeye teşrif etti. Mûbed Nûşirevân’a: “Hass askerlerinden on kişinin ateşgedeye kılıçlarını gizleyerek gelmelerini emret. Bu Mezdek bir dolap çeviriyor olabilir.” dedi. Nûşirevân mûbedin dediğini aynen yerine getirerek on adamının kılıçlı bir şekilde ateşgedeye girmesini sağladı. Mezdek ateşten bir talepte bulunacağı vakit hep yaptığı gibi önce adamını ateşgedenin arkasına geçirdi, o delikte ona ne söylemesi gerektiğini öğütledi.

Ateşgedeye vardıklarında Mezdek mûbede: “Sen ateşle konuş bakayım, sana bir karşılık verecek mi?” dedi.

Mûbed ateşle her ne kadar konuştuysa da ateşten bir cevap alamadı. Ardından

Mezdek ateşe: “Aramızda bir yargıda bulunarak benim doğruluğuma şehadet et!” dedi. Ateşin arasından şöyle bir nida duyuldu: “Dünden beri pek zayıfladım. Beni önce Kubâd’ın yüreği ve ciğeriyle doyurunuz. Sonra size ne yapmanız gerektiğini söyleyeyim. Mezdek ebedi huzurunuzun rehberidir.” dedi.

Ardından Mezdek: “Ateşi besleyiniz!” dedikten sonra seçtiği o iki adamı kılıçlarını çıkararak Kubâd’ı katletmek için koşturdular.

Mûbed Nûşirevân’a: “Aman, çabuk şahı kollayın!” dedi. Nûşirevân’ın görevlendirdiği on adam kılıçlarına davranarak o iki kişinin Kubâd’ı katletmesine izin vermediler. Mezdek: “Ateş, Tanrı’nın emriyle konuşmaktadır.” diye söyleniyordu. Bu arada halkın bir kısmı, “Kubâd’ı öldürüp ateşe atalım!” bir kısmı da, “Diri diri onu ateşe atalım!” diye ikiye ayrılmışlardı. Bir bazısı da meseleyi daha iyi anlamak için üzerinde biraz mütalaa edilmesi gerektiğini ileri sürüyordu. Derken ateşgededen ayrıldılar. Kubâd: “Ne günah eyledim de ateş beni istiyor? Bu cihanın ateşinde yanmayı diğer cihanın ateşinde yanmaya yeğlerim.” deyip duruyordu.

Ertesi gün mûbed Kubâd ile baş başa görüşerek mûbedlerden, kadim hükümdarlardan bahsedip Mezdek’in peygamber olmadığına dair her dinden ona deliller getirerek ispatladı. Mezdek’in önce Nûşirevân’ın canına kastettiğini, bunu başaramayınca şahı gözüne kestirdiğini ve onun hükümdarın hanedanının düşmanı olduğunu şöyle anlattı: “Sen ateşin konuşmasına neden bel bağladın, ateş kati surette konuşmamış ve konuşmayacaktır. Ben bir yolunu bulup bu meselenin üstesinden gelerek ateşin konuşmayacağından, konuşanın ateş değil başka birisi olduğundan şahı haberdar kılacağım.”

Mûbed Kubâd’ı eylediklerinden bin pişman eyleyerek ona: “Bu saltanatın sende kalmasını arzu ediyor isen Nûşirevân ne buyuruyorsa aynen yerine getir. Onun küçük olduğuna bakma, gayetle aklı başındadır. Şahın bundan böyle yapacağı şey mesele hallolana kadar Mezdek’le bir araya gelmemesidir.” dedi.

Ardından mûbed Nûşirevân’a: “Şu ateş meselesindeki tezgâhı ortaya çıkarmak için Mezdek’in yakın çevresinden birini ele geçirmeye çalış.” dedi. Nûşirevân Mezdek’in yakınlarından olan bir ruhbanla dostluk kurarak onu kendi oyununa getirip baş başa kalınca önüne bin kızıl altın dinar koydu ve: “Bu altın ve daha nicesi, sorduğumda hakikati söylemen karşılığında senin olacaktır; yok eğer doğruyu söylemez isen kelleni bir kılıç darbesiyle uçuracağım.” dedi. Adam korkusundan, “Sana söyleyeceğim sırrı iyi saklaman şartıyla doğruyu söyleyeceğim; aksi takdirde başım belada demektir.” dedi. Nûşirevân: “Sırrını saklayacağım.” dedi.

Adam: “Mezdek’in ne yaptığını bilmek mi istiyorsun?” dedi.

Nûşirevân: “Evet.” dedi.

Rahip: “Efendim, bilesin ve haberdar olasın ki ateşgedenin yakınlarında Mezdek’in satın almış olduğu bir arsa var. Mezdek burayı dört yüksek duvarla örüvererek çevrelemiştir. Oradan küçücük bir deliği bulunan bir hücreyi ateşgedenin altına gelecek şekilde inşa etmiştir. İhtiyaç duyduğu zaman bir adamı oraya yollayarak, ‘Ağzını şu deliğe koyup herkesin duyabileceği şekilde şöyle şöyle söyle’ demesini öğütler. Millet de ateşin konuştuğu zehabına kapılır. Oysa yalan söylemektedir.” dedi.

Nûşirevân bu sözleri işitince: “Allahuekber, Allahtır büyük olan!” dedi ve adamın doğru söylediğine kanaat getirerek pek mutlu oldu. Adama nice başka ikramlarda bulunarak, “Senin affedilmeni sağlayacağım.” dedi.

Gece olduğunda adamı Kubâd’ın huzuruna götürdü. Adam Nûşirevân’a dediklerinin aynısını Kubâd’a beyan edince, Kubâd, Mezdek’in bu düzen ve küstahlığından ötürü ansızın içine bir şüphe düşerek hayretler içerisinde kaldı. Derhal mûbedi çağırarak durumu ona da anlattılar. Mûbed: “Ben şaha bu köpeğin bir sahtekâr ve yalancının teki olduğunu söylemiştim.” dedi.

Kubâd: “Peki şimdi onu nasıl ortadan kaldıracağız?” dedi.

Mûbed: “Orası kolay, nasıl hareket etmemiz gerektiğini arz edeyim: Öncelikle sizin onun çevirdiği dolaptan haberdar olup pişman olduğunuzu kati surette bilmemelidir. Siz bir meclis kurarak halkın önünde bir münazara tertip ediniz. Ben de o münazaraya iştirak edecek, pes ettiğimi ilan ederek karşısında aciz kaldığımı itiraf ettikten sonra Fars’a döneceğimi söyleyeceğim. Bu kokuşmuş mezhebin kökünün kazınması için daha sonra Nûşirevân’ın münasip gördüğü ve hareket ettiği şekilde davranılmalıdır.”

Birkaç gün sonra Kubâd mûbedleri ve ileri gelenleri huzuruna çağırarak Farslı mûbedle işbirliği içine girmelerini, Mezdek’le bir tartışmaya girişmelerini ve onun iddialarını daha dikkatli değerlendirmelerini istedi.

Ertesi gün herkes hazır olunca Kubâd tahtına, Mezdek ise kürsüsüne geçti. Bütün mûbedler hazır bulunmakta, her birisi bir mevzuyu bahislerine konu yapmaktaydılar. Farslı mûbed: “Ateşin konuşması bana tuhaf gelmektedir.” deyip duruyordu.

Mezdek: “Allahü Teâlâ’nın kudretine şaşılacak bir durum söz konusu değildir.

Musa aleyhisselam âsâdan ejderha çıkardığından, bir taş parçasından 12 çeşme akıttığından, deniz suyunu bölerek 12 köy yaptığından ve ‘askerleriyle firavunu boğ’ dediğinden ve denizin onları boğduğundan, Tanrı azze ve cellenin emriyle yeryüzünün onun hükmü altına girdiğinden ötürü ‘Ey toprak Karun’u yut!’ dediği için toprağın onu yuttuğundan haberdar değil misin? Ve bilmez misin, İsa aleyhisselam ölüleri diriltmiştir. Bütün bunlar insan kudretini aşan şeylerdir. Beni de yollayarak ateşi emrime vermiştir. Benim ve ateşin söylediklerine uyanlar iki cihanda kurtuluşa ereceklerdir; aksi takdirde Tanrı’nın azabı onlara çatacak ve hepsini helak edecektir.” Bu sözler üzerine mûbed ayağa kalkarak: “Tanrı’dan söz getirip ateşin kendisine tanıklık ettiği bir kimseye diyecek bir cevabım yoktur. Pes! Yapamadığım bir şeyi yapan kişi karşısında acziyetimi itiraf ederim.” diyerek Fars yolunu tuttu. Kubâd saraydan çıkınca Mezdek de tapınmak için 7 gün boyunca ateşgedeye çekildi. İnsanlar evlerine döndüler. Mezdek’in mezhebine inananların imanları pekişti ve mutlu mesut oradan ayrıldılar.

Gece olunca Kubâd Nûşirevân’ı yanına çağırarak: “Mûbed gitti, beni de sana teslim etti. Bu mezhebi ortadan kaldırmaya senin gücün var; bu işi kökünden halletmek için nasıl hareket edeceğiz?” diye sordu.

Nûşirevân: “Eğer haşmetmeapları bu işi bendelerine bırakırlar ve konuştuklarımız aramızda kalır ise bendeniz gerekli olan tedbirleri alıp Mezdek ve Mezdekîlerin alayının kökünü yeryüzünden kazıyarak işi nihayete erdirecektir.” dedi.

Kubâd: “Bu sırrı senden başka kimse bilmeyecek; senin ve benim aramda kalacaktır.” dedi.

Nûşirevân: “Mûbed pes ediyormuş gibi yaparak Fars yolunu tutunca Mezdek ve Mezdekîler bayram edip kendilerine olan güvenleri arttı. Bundan sonra onlar hakkında ne düşünürsek müstehaktırlar. Mezdek’e gelince, onu öldürmek çok kolaydır lakin kök salmış kılıç sayısı fazlasıyla artmıştır. Eğer Mezdek’i katledersek ona tabi olanlar firar edip dünyanın dört bir tarafına dağılarak müstahkem dağlara çekilecekler ve insanları dinlerine davet edecekler. Böylece her zaman bizim için sıkıntı yaratacaklardır. Hepsini ortadan kaldıracak, tekine bile kaçma fırsatı tanımayacak bir yol düşünmeliyiz.”

Kubâd: “Peki şimdi nasıl bir yol izleyeceğiz?” dedi.

Nûşirevân: “Şöyle yapacağız: Mezdek ateşgededen çıkıp hükümdarın huzuruna geldiğinde hükümdar onun derecesini her zamankinden daha yüksek

bir duruma getirecek, ona alışılmışın dışında izzet ü ikramda bulunacaktır. Daha sonra baş başa kalınca ona: ‘Nûşirevân mûbedin pes edip aczini itiraf eylediği günden beri epey bir yumuşamıştır. Sana iman etme eğilimindedir; pişmanlıklar duymaktadır’ şeklinde konuş. Bak bakalım ne diyecek.” dedi.

Hafta sonunda Mezdek, Kubâd’ın huzuruna geldi. Kubâd ona ihtiram göstererek tevazuda bulunduktan sonra Nûşirevân’ın sözlerini anlaştıkları gibi Mezdek’e söyledi. Mezdek: “Halkın kahir ekseriyetinin gözleri ve kulakları Nûşirevân’ın hal ve davranışlarındadır. O bu mezhebe girerse dünyanın hepsi bize teveccüh eder. Ben de ateşi aracı kılarak Nûşirevân’ın bu mezhepten nasiplenmesi için Tanrı’ya dua edeceğim.” dedi.

Kubâd: “O benim veliahdımdır. Raiyyet ve ordu ona korkunç derecede muhabbet beslemektedir. O bu mezhebe katıldığında geri kalan cümle âlemin mezhebi kabul etmemek için bahanesi kalmaz.” diyerek şöyle devam etti: “Nûşirevân mezhebimize katıldığı gün Güştasb’ın Zerdüşt için Keşmir’in Serir tepesinde altından bir köşk yaptırdığı gibi ben de Bağdat’tan geçen Dicle nehrinin ortasında senin için taştan bir minare dikerek tepesine kapısı altından, güneşten daha parlak, sana mekân olacak bir köşk konduracağım.”

Bu sözlerden gayetle memnun olan Mezdek Kubâd’a: “İmdi sen ona nasihatte bulunurken ben de ateşgedede kabul olunması için dualar eyleyeyim.” dedi.

Geceleyin Kubâd Nûşirevân’ı emrederek, Mezdek’le arasında geçenleri ona anlattı. Nûşirevân: “Bir hafta sonra haşmetmeapları Mezdek’i çağırarak ona Nûşirevân’ın dün şu şekilde bir rüya görerek irkildiğini anlat: Muazzam bir ateş onun üstüne üstüne ilerlemekteymiş, ateşten kaçarken sığınacak bir yer ararken tertemiz, güzel yüzlü birisi yanına gelmiş, ona: Bu ateş benden ne istiyor? diye sormuş. Temiz yüzlü kişi ona ateşin kendisini yalancı olmakla itham ettiğinden ötürü kızgın olduğunu söylemiş. Nûşirevân’ın korku içinde yatağından fırlayarak soluğu sizin yanınızda aldığını ve yanına misk, amber ve öd ağacı alarak derhal ateşgedeye giderek onları ateşe atacağını, bu şekilde üç gün üç gece ateşe ibadet ederek Tanrı’ya dualar edeceğini söyle.” dedi.

Kubâd ve Nûşirevân anlaştıkları gibi hareket ettiler. Mezdek bu sözlerden iyice keyiflenerek: “Doğru yolu bulduğu için Allahü Teâlâ’ya şükürler olsun!” dedi.

Bir hafta sonra Nûşirevân babasına şöyle dedi: “Mezdek’e sana şunları söylediğimi ilet. ‘Bu dinin hak dini olduğuna, Mezdek’in de Tanrı’nın yolladığı bir elçi olduğuna şehadet ederim, lakin halkın kahir ekseriyeti hâlâ bu dine muhalif durduklarından, bir isyana kalkışarak müminleri tepelemelerinden

kaygılıyım. Keşke bu pir ü pak mezhebe iman eden insanların sayısı ve kim oldukları elimde olsaydı. Eğer güçlü ve ezici bir çoğunluğa sahip iseler ne âlâ! Aksi takdirde sayılarının artması ve güçlenmeleri için beklemeliyiz. Onların ihtiyaç duyduğu techizat ve levazımatı tedarik ederiz. Ondan sonra var gücümüzle bu dini kılıç ve baskıyla insanlara kabul ettiririz. Eğer Mezdek sayıca üstün olduğumuzu söylüyorsa Mezdekîlerin isimlerini yazdığı bir defter tutsun, ben de ona gücümüzü ispat edeyim de yüreklensin.' Bu şekilde biz de bu Mezdekîlerin sayısını, kimler olduğunu öğrenmiş oluruz." dedi.

Kubâd Mezdek'e bunları iletince Mezdek sevincinden ne yapacağını şaşırdı ve: "Halkın birçoğu mezhebimize katılmış durumdadır." dedi.

Kubâd: "Öyleyse Nûşirevân'ın diyecek bir şeyi kalmasın diye bunların bir listesini yap." dedi. Mezdek de şehirden, askerlerden, civar köylerden sayıları 12.000'i bulan, mezhebine iman edenlerin bir listesini Kubâd'a sundu.

Kubâd: "Ben bu gece inancı pekişsin diye Nûşirevân'ı çağırarak bu listeyi ona takdim ederim. Mezhebimize iman etmesinin alameti olarak sesi ta senin sarayından duyulabilecek davul, nefir ve kös alınmasını emredeceğim. Nefir ve kös sesleri kulağına geldiğinde Nûşirevân'ın artık senin mezhebinin bir mümini olduğunu bil. Bu iş için bir kâsıdı da görevlendirerek, Nûşirevân'ın mezhebine iştirakinin müjdesini almak için senin sarayına yollayacağım." dedi.

Mezdek oradan ayrılıp evine dönünce, Kubâd geceleyin Nûşirevân'ı huzuruna çağırarak listeyi ona sunup: "Senin Mezdek mezhebine iman ettiğini nasıl duyuracağımızın kararını aldık." dedi.

Nûşirevân: "İsabet olmuş, imdi haberdar olması ve kanması için kös ve nefir çalmalarını; birisinin de müjdeyi götürmesi için ona gitmesini emret, sabah erkenden de onu gördüğünde, listeyi ve insanların sayısını görünce iman ediverdiğimi söyleyerek ona, 'Gözün aydın bu iş hayırlısıyla sona erdi. Nûşirevân der ki, eğer sayıları 5.000 bile olsaydı yeter artardı bile. Şimdi şu sayıyı görünce içim rahatladı,' dediğimi söyle. Bundan sonra atacağımız adımlarda hükümdar, Mezdek ve bendenin birlikte hareket etmesi gerektiğini söyle."

Daha sonra gecenin ilerleyen saatlerinde Mezdek kös ve bûk seslerini işitince sevinerek: "Nûşirevân'ın mezhebimize katılması pek iyi oldu." dedi.

Ertesi gün Mezdek saraya geldi, Kubâd da tahtına geçerek Nûşirevân'ın dediklerini Mezdek'e aynen iletti. Mezdek bunları işitince gayetle memnun oldu.

Saraydan çıktıklarında Kubâd Mezdek'in elini tutarak ona hürmet ettikten sonra baş başa kaldıklarında gelip Mezdek'i selamlaması, hayırlı olsunlar demesi için birini Nûşirevân'ı çağırması için yolladılar. Nûşirevân Mezdek'e altın, gümüş, ipekten ve değerli eşyalardan müteşekkil birçok armağan takdim ettikten sonra ondan kendisini affetmesini talep etti. Mezdek de kendi malından nice dirhemler dinarları Nûşirevân'a sundu. Geçmişte olan tatsız olaylar için birbirlerinden özür dilediler. Daha sonra Nûşirevân Kubâd'a: "Sen cihanın efendisi, Mezdek ise Tanrı'nın elçisidir. Yeryüzünde zorla yahut güzellikle mezhebimize boyun eğip onu kabul etmemiş bir kişi bile kalmaması için bu halkın sipah-sâlârlığını bana bahşediniz." dedi.

Kubâd ve Mezdek, her ikisi birlikte: "Bütün iyi ve kötü hallerinden sorumlu olarak sipah-sâlârlık görevini sana takdim ediyor, işleri sana havale ediyoruz." dediler. Bundan son derece memnun kalan Nûşirevân tazimde bulunarak: "İmdi bu işi şimdi olduğundan daha ileri bir seviyeye taşımalıyız. Zira bu önemsiz bir mesele değildir. Herkesin biatini tazelemesini sağlamak ve benim de aralarına katıldığımı görüp içlerinin rahat etmesi için Mezdek tezi yok bütün civar bölgelere, şehirlere, köylere birisini yollayarak Mezdekî olanların tümünün bugünden ay sonuna kadar burada hazır bulunmalarını, falanca ay başında, falanca günde, falanca saatte biatlerini yenilemeleri ve mezhebe iştirak etmeleri için gelmelerini söylemesini emretsin. Mezdek'in mezhebini tanzim etmek ve tekâmül ettirmek için ben de bir yandan bugünden başlayarak o güne değin gelecek olan büyüklere hilat giydirmek gibi bütün techizatı temin edeyim. Öte yandan silahlanma ve techizat yönünden yapmakta olacağımız hazırlıklardan kimsenin haberi olmaması lazım. Kararlaştırdığımız gün hepsinin karnının tıka basa doyduğu halde fazla gelecek bir sofra kurarız. Doyduklarında onları bir saraydan diğerine naklederek meclislerinde her birisinin yedi kadeh içeceği şarap ikram ettikten sonra hepsinin giyimli kuşamlı olması için ellişerli gruplar halinde hepsine hilat-ı has kuşandırsınlar. Ardından zerradhanenin kapılarını açarak hepsine silahlar verdikten sonra aynı gece harekete geçer, mezhebimizi kabul edenlerin canlarını bağışlar, inkâr edenleri kılıçtan geçiririz." dedi.

Kubâd ve Mezdek böyle yapılmasını uygun bulup bu kararda anlaşarak ayrıldılar.

Bunun üzerine Mezdek dört bir tarafa mektuplar yollayarak halka: Falanca ay, falanca gün huzurlarına silahlarıyla mücehhez ve gönül huzuru içinde gelmelerini, muratlarına erdiklerini, padişahın önderleri olduklarını söyledi.

Daha sonra, kararlaştırılan gün 12.000 kişi davete icabet ederek padişahın

sarayına geldiklerinde ömrühayatlarında görmedikleri mükellef bir sofrayla karşılaştılar. Kubâd da gelerek tahtına, Mezdek ise altın kürsüsüne kuruldu. Nûşirevân da ev sahibi Kubâd değil benim anlamına gelmesi için kuşağını bağlamıştı. Bu arada sevinçten Mezdek'in içi içine sığmıyordu. Daha sonra Nûşirevân her birisini layık oldukları dereceye göre sofraya buyur etti. Böylece herkes yerlerini aldı. Yemekleri yedikten sonra bulundukları saraydan bir başka saraya alındılar. Orada hayatlarında şahit olmadıkları bir meclisin kurulu olduğunu gördüler. Kubâd orada tahtına, Mezdek kürsüsüne geçip misafirler yerlerini aldıktan sonra çalgıcılar çalmaya, sakiler şaraplar sunmaya başladılar. Mecliste şarap onuncu devrini tamamlayınca, ellerinde ipekli tahtlar ve altın âlemler kakılmış ketenden tabaklarla gulamlar ve ferraşlar çıkagelerek meclisin yanı başında durdular.

Nûşirevân: "Bunlar kalabalık oldukları için onları yirmişer yirmişer başka saraya götürüp hilat giydirerek hepsi hükümdar ve Mezdek'in gelip onları gözden geçirmesi ve teftiş etmesi için meydanda beklesinler. Daha sonra zerradhanenin kapısını açıp silahları getirmelerini emredeceğim." dedi.

Nûşirevân kararlaştırılan günden evvel köylere birkaç adam yollamış, ellerinde bellerle adamların gelmesini emretmişti. Bu adamlar geldiklerinde hepsini meydanda toplayarak kapıları sıkıca kapattıktan sonra onlara meydanda 12.000 çukur açmalarını, her kazdıkları çukurun yanı başında bir gez miktarınca, kazdıkları çukurun toprağını çukurun yanı başına yığmalarını söyledi; daha sonra kazdıkları çukuru muhafaza etmeleri ve kimsenin bundan haberi olmaması için onları çukurlarının başında görevlendirdi. Akşam olunca da 400 müsellah kişi meydandaki bir evde kaldılar. Onlara: "Sarayda hilat giydirip yirmişerli gruplar halinde yolladığım kişileri siz o çukurlara götürüp çırılçıplak soyduktan sonra ayakları havaya gelecek şekilde baş aşağı ta göbeklerine kadar çukura sokup o kenara yığdığınız çukur toprağıyla onları bir güzel gömün." dedi.

Camedârlar o meclisten ayrılıp saraya geldiklerinde baştan aşağı 200 altın koşumlu has at, kalkanlar, altın kakmalı altın kemerleri getirdikten sonra Nûşirevân: "Derhal saraya götürünüz!" diyor ve saraya götürüyorlardı. Nûşirevân'ın yirmişerli gruplar halinde saraya gönderdiği Mezdekîleri silahdârlar meydana götürüyor ve onları ayakları havaya gelecek şekilde baş aşağı çukura gömüyorlardı. O gün boyunca bu şekilde hepsi helak edildi. Nûşirevân daha sonra Kubâd ve Mezdek'e: "Hepsine hilatlar kuşandırdılar, mücehhez bir şekilde meydanda beklemekteler, haydi kalkınız bir göz atınız. Bakın bakayım bugüne değin böyle bir ihtişam görmüş müydünüz?" dedi.

Kubâd ve Mezdek her ikisi de kalkarak meydana doğru gittiklerinde bütün meydanın havaya dikilmiş ayaklarla dolu olduğunu gördüler. Nûşirevân Mezdek'e dönerek: "Ey haramzade it! Kılavuzu senin gibi olan bir ordunun bundan âlâ hilatı olamaz. Sen cihan halkının servetlerini, kadın ve çocuklarını telef etmeye mi geldin? Şu kadar küsur yıllık hanedanımızı elimizden gaspa mı geldin?"

Orada yüksekçe bir dükkân var idi; meydanın girişindeki o dükkânda bir çukur kazmışlardı. Nûşirevân: "Sen peygamber olduğun için bu tepeye çıkman ve göğsüne kadar toprak içinde oturman gerekir." dedi. Ardından onu yakalamalarını emretti. Onu göğsüne kadar toprağa gömdükten sonra etrafına çepeçevre kireç döktüler. Kirecin ortasında sıkışıp kalmıştı. Nûşirevân ona: "Şimdi sana iman eden şu müminlerinin haline seyreyle! Sen ateşgedenin altına konuşması için bir adam geçir, sonra gel, 'ateş konuştu' de; o vakit ateş dile gelmişti, şimdi sen öt bakalım!" dedikten sonra babasına dönerek: "Âlimlerle hareket etmenin ne demek olduğunu gördün mü? İmdi sana en uygun olan şey, halk ve ordun huzura kavuşana kadar bir müddet evine çekilmendir. Zira bu fesat senin yol yordam bilmezliğinden kaynaklandı." dedikten sonra Kubâd'ı götürerek evinde ikamete mecbur etti. Daha sonra çukur kazmaları için getirilmiş köylüleri salıp şehir halkının ve askerlerin seyretmeleri için meydanın kapılarını açıverdiler. Daha sonra Nûşirevân babasının ayağına ağır zincirler vurarak, büyükleri çağırarak elinde delil ile padişahlık tahtına geçerek ihsanlarda bulundu. Bu öykü de ondan bize yadigâr kaldı.

Kırk Altıncı Fasıl

Ateşperest Sindbâd'ın Zuhuru ve

Nişabur Müslümanları Arasına Saçtığı Nifak ve Riyakârlığa Dairdir

Bu olaylardan uzun bir süre sonra bu taifeden, fitneden cihanda eser kalmayarak hiç kimse sesini çıkarmaya cüret edemedi. Nûşirevân Mezdek'i ortadan kaldırınca, Mezdek'in karısı Hurreme bint Fâde, yanında Mezdekî iki adamla Medain'den firar ederek Rey şehrinin köylerine gelip insanları gizlice kocasının mezhebine davet etmeye başlamış ve halktan hatırı sayılır bir kısmı da yoldan çıkarmış idi. Akın akın Mezdek'in mezhebine iman eden Mecusîler ve ahali Mezdek'in karısına Hurreme-din unvanını yakıştırdılar. Mezheplerini açıktan açığa tebliğ edemedikleri için işlerini gizlice yürütüyorlar ve inançlarını alenen yaymak maksadıyla tekrar bir isyana kalkışmak için uygun bir fırsat kolluyorlardı. Peygamber sallallahu aleyhivesellemin hicretinden 137 yıl sonra Ebu Cafer Mansur ebu Devanik, Ebu Müslim Sahibu'd-devle'yi Bağdat'ta öldürdüğü vakit Nişabur şehrinde Ebu Müslim'le araları iyi olan Sindbâd namında bir Mecusî var idi. Ebu Müslim onu sipah-sâlârlık gibi önemli bir göreve getirmişti. Sindbâd Ebu Müslim katledildikten sonra güçlü bir orduyla isyan bayrağı açmış, Rey ve Taberistan Mecusîlerini etrafında toplamıştı. Sindbâd ayrıca Kûhistân ve Irak ahalisinin yarıdan fazlasının Râfızî ve Mezdekî olduğundan, Mezdekîlerin de dinlerini alenen yayma isteklerinden haberdardı. Mansur'dan önce Rey âmili olan Abide-i Hanefî'yi öldürerek Ebu Müslim'in Rey şehrine yerleştirdiği hazinelere el koydu. İyice palazlanınca Ebu Müslim'in intikamını talep ederek kendisini onun elçisi ilan edip Irak ve Horâsân ahalisine: "Ebu Müslim'i katletmediler; Mansur onu öldürmeye çalıştığında o Tanrı'nın mübarek isimlerini okumaya koyulunca beyaz bir güvercine dönüşerek onun iki elleri arasından uçup gitti. Şimdi o Mehdi ve Mezdek'le bakırdan bir hisarla çevrilmiş bir yerde oturmaktadır. Kısa zamanda her üçü zuhur edecektir. Şimdi biliniz ki öncü Ebu Müslim'dir ve Mezdek ise onun veziridir. Kâsıd, elinde Ebu Muslim'in mektubuyla bana ulaşmıştır." dedi.

Râfızîler Mehdi'nin ismini, Mezdekiler de Mezdek'in ismini duyduklarında Râfızîlerden ve Hurreme-dine tabi olanların çoğu Sindbâd'ın çağrısına kulak verdiler. Böylece süvari ve piyade olarak Sindbâd'a katılanların sayısı dokuz yüz binleri aştı. Sindbâd Mecusîlerle baş başa kaldığında onlara: "Sâsânilere ait bir kitapta okuduğum kadarıyla idare Arab'ın elinden çıkacaktır ve ben mukaddes güneşi ayaklar altına alarak yükselttikleri Kâbe'yi yerle bir edinceye dek bu yoldan bir adım geri adım atmayacağım. Daha sonra, eskiden olduğu gibi güneşi kıblemiz eyleyeceğim." diyordu. Diğer yandan Hurreme-dinlerle baş başa

kalınca da onlara: “Mezdek Şiî olmuştur ve size Şiîlerle işbirliği yapmanızı emretmektedir.” diyordu. Böylece Mecusîlere öyle derken Şiîler ve Hurreme-din mensuplarına böyle konuşuyordu. Nihayet üç taifeyi de istediği kıvama getirdikten sonra Ebu Mansur’un nice sipah-sâlârının kellesini uçurarak ordularını hezimete uğrattı. Bu şekilde yedi yıl hüküm sürdü. Ardından Cehûr Aclî’yi onunla mücadele etmesi için görevlendirdiler. Cehûr Hûzistân ve Pars askerlerini toplayarak İsfahan’a gelip buradan eli silah tutanları ordusuna kattı. Daha sonra Kum Araplarını ve Kerec Aclîlerini etrafına toplayarak Rey şehrinin kapılarına ilerledi. Burada Sindbâd’la üç gün süren bir harbe tutuştu. Savaşın dördüncü günü Sindbâd bizzat Cehûr’un elleriyle katledilince isyancılar çil yavrusu gibi dağılarak evlerine döndüler. Daha sonra Hurreme-din mezhebi Mecusîlik ve Şiîlikle karışarak kendi aralarında nasıl bir yol izleyeceklerini sürekli birbirleriyle istişare ettiler. Bunlar yapılanarak günden güne gelişince Müslümanlar arasında Hurreme-dinciler olarak anıldılar. Cehûr Sinbâd’ı öldürdükten sonra Rey şehrine girip Mecusîlerden önüne geleni kılıçtan geçirerek evlerini yağmaladı, kadın ve çocuklarını zincire vurarak beraberinde götürdü.

Kırk Yedinci Fasıl

Bâtınî ve Karmatîlerin Zuhuru ve

Allah'ın Laneti Üzerine Olası Mezheplerini Yaymaları

Karmatî mezhebinin ortaya çıkış sebebi şu idi: Cafer es-Sadık radiyallahu anhın kendisinden önce vefat eden İsmail adında bir çocuğu, onun da Muhammed isimli bir çocuğu var idi. Harun Reşid'e Cafer es-Sadık'ın kendisine karşı kafasında bir isyan fikri taşıdığı, gizlice davet çalışmalarında bulunduğu ve hilafette gözü olduğu gammazlandı. Bu yalanlara kanan Harun Reşid, Cafer es-Sadık'ı Medine'den Bağdat'a getirterek tevkif etti. Muhammed bu tevkif esnasında babasının yanında dünyaya gözlerini yumduktan sonra onu Kureyş kabristanına defnettiler. Muhammed'in daha öncesinde mukarmat denilen yazıyı son derece nefis bir şekilde yazdığından ötürü karmat lakabıyla anılan Hicazlı, Mübarek isminde bir kölesi vardı. Bunun Ahvaz ilinden Abdullah Meymun Kaddah isminde biriyle aralarında çok sıkı bir dostluk oluşmuştu. Bir gün Mübarek ile baş başa oturuyorlarken Abdullah ona: "Senin efendin olan Muhammed bin İsmail benim iyi bir dostum olduğu için sana yahut kimseye açmadığı birçok sırrı bana açmıştı." dedi. Bu sözlere kanan Mübarek bu sırları bilmeye tamah etti. Bunun üzerine Abdullah, sırra ehil olanlar dışında kimseye açmaması için nice yeminler ettirerek ona üstü kapalı, içine imamların birkaç sözü ve dehriyecilerin düşünceleri, filozof lafları, Hazret-i Muhammed'in ve diğer peygamberlerin sözlerinden serpiştirip, meleklerden, levh ü kalemden, arş ü kürsiden de bir şeyler ekleyerek ona bu sözde sırları açtıktan sonra kendisi Irak Kûhistân'ına, Mübarek de Kûfe tarafına, Şiîlere tebliğe gittiler.

Musa bin Cafer'in esir olduğu bu dönemde Mübarek gizlice Kûfe taraflarında davetini yayarak tebliğini yapmaktaydı. Mübarek'in görüşlerini sıcak karşılayan ahali onun davetine icabet ettiler. Ehl-i sünnetten kimi onları Mübarekî, kimi de Karmatî olarak adlandırır. Diğer yandan Abdullah Meymun Kaddah Irak Kûhistân'ında aynı mezhebi tebliğ etmekte ve çeşitli hokkabazlıklar da yapmaktaydı. Muhammed bin Zekeriya bu şahsı Meharik adlı kitabında hokkabaz üstad olarak zikretmiştir. Daha sonra kendi halifeliğini âlim bir zat olan Halef'e vererek: "Rey taraflarına git; zira Rey, Kum, Kâşân, Âbe ve Sâve'nin kahir çoğunluğu Şiîliği tebliğ eden Râfizîlerle dolu olduğu için senin davetine icabet edeceklerdir; oralarda işlerini ilerletme imkânı bulacaksın." dedikten sonra kendisi de korkudan alelacele Basra tarafına gitti.

Rey şehrine varan Halef, Peşapuye yöresinde Kuleyn denen bir köyde konakladı. Kendisi nakkaşlık işinde son derece becerikli olduğu için bu köyde bir süre nakkaşlık yaptı. Bir müddet sırlarını kimseye söyleyemeden burada

ikamet etti. Derken bin dereden su getirerek, bin oyunla birisini kandırıp mezhebinin ehl-i beyt olduğuna, zamanı geldiğinde tebliğini açıktan yapacaklarına ve Mehdi'nin zuhurunun yakın olduğuna, onu nasıl görmek icab ettiğinin öğretilmesine ve bu mezhepten gafil kalınmamasına onu ikna ederek mezhebini belletti. Halef işte bu şekilde köyün ahalisine mezhebini tebliğ ediyordu. Derken bir gün Kuleyn köyünün büyüğü köyün harap mescidinin yanından geçmekteyken bir sesin yükseldiğini işitti. Mescide yaklaştığında Halef'in bir köylüye mezhebi tebliğ ettiğini gördü. Bu kişi köye döndüğünde: "Ahali! O herifin sözlerine kanmayın! Ve sakın onun etrafında toplanmayınız. Ondan öyle şeyler duydum, öyle şeyler işittim ki korkarım başımıza onun yüzünden taş yağacak. Dilinde kekemelik var, bu Halef'in daha (tı) ve (ha) seslerini telaffuz etmeye dili dönmüyor. Bâtınû'r-rahme'yi tam telaffuz edemediğini kulaklarımla işittim." Köyde ipliğinin pazara çıktığını anlayan Halef, Kuleyn köyünden kaçarak Rey şehrine geldi. Köyden bir kısım erkek ve kadınları yoldan çıkarmayı başaran Halef'in yerine oğlu Ahmed geçerek babasının izini sürdürdü. Kuleyn şehrinden Gıyas adında nahiv ve edebi ilimlere vâkıf bir şahıs Ahmed'i fark edene değin Rey ahalisinden kimsenin bunlardan haberi yoktu.

Gıyas, Ahmed'in yerine geçerek davet çalışmalarını Kur'an'dan ayetler, hadisler, Arap atasözleri ve şiirlerle süsleyerek öğretisini "Kitabu'l- beyan" adlı bir kitapta topladı. Namaz, oruç ve dini ıstılahları kamuslardan öğrenen Gıyas, ehl-i sünnet âlimleriyle münazaralar yapmaktaydı. Kuleyn köyünden Gıyas adlı birisinin sağlam delillerle ehl-i beyti savunan faaliyetlerde bulunduğu Kum, Kâşân ve Âbe'de duyulunca, ücra köylere varana değin birçok yerden Gıyas'a katılımlar ve davetine icabetler başladı. Nihayet fakih Abdullah Za'ferânî olaylardan haberdar olunca hepsinin bidat olduğunu fark edip Rey şehrini onlara saldırmak için kışkırtınca hepsi çil yavrusu gibi dağıldı; Gıyas da Horâsân taraflarına kaçmak zorunda kaldı. Ehl-i sünnet bu mezhebi kabul edenlerin bazısına Halefî, bazısına Bâtınî adını verdiler. Hicri 280'de [M. 894] bu mezhep tebliğini açıktan yapmaya başladı. Yine aynı yıl Şam diyarında "Sahibu'l-hal" adı verilen bir şahıs zuhur ederek isyan bayrağı açtı. İsyanı neticesinde Şam'ın büyük bir kısmını zapt eden Sahibu'l hal, Emir Hüseyin Ali Mervezî'yi mezhebine davet eyledi. Hüseyin Ali onun davetine icabet edince Faryâb, Garcistan, Gur ve Guristan'da mezhebi hâkim duruma geçerek yöre ahalisinin çoğu mezkûr mezhepten haberdar oldu.

Gıyas daha sonra ahaliyi mezhebine davet etmesi için kendi adına birisini Mervrûd'a halife tayin ederek Rey'e geri döndü. Döndüğünde insanları tekrar

kendi mezhebine davet etmeye başladı. Daha sonra peşapuya bölgesinden Arap şiirine hâkim, garip hadisleri gayetle iyi bilen Ebu Hâtem adlı birisini kendi halifesi kılarak birlikte davet işlerine koyuldular. O dönemde henüz Horâsân'a gitmemiş bulunan Gıyas halka Mehdi'nin yakın zamanda zuhur edeceğini vaat ediyordu. Karmatîler de bu vaatle avunmaktaydılar. Sünniler Gıyas'ın tekrar Rey'e gelip bu sefer İsmailî mezhebine davet çalışmalarını yürüttüğünü duymuşlardı. Kaderin garip bir cilvesi olarak Gıyas'ın Mehdi'nin zuhur edeceğini söylediği gün gelip çatmış, lakin ortalıkta Mehdi namına bir şey görünmemişti. Gıyas'ın yalanı ortaya çıkınca Şiîler de onu ayıplamaya başladılar. Bu iki hususta ötürü diş bileyerek onunla olan ilişkilerini kopardılar. Ehl-i sünnet ve'l cemaat da onun kellesini istemekteydi. Gıyas da ister istemez bunlardan sonra kaçarak sırra kadem bastı. Kimseciklerin nereye gittiğinden haberi olmadı.

Daha sonra Rey Şiîleri Halef'in torunlarından birine tabi olmak üzere fikir birliğine vararak yollarına onunla devam ettiler. Bu torun ölmeden evvel de Ebu Cafer Kebir adlı oğlunu kendine halife olarak tayin etmeyi düşünmüştü. Fakat Ebu Cafer mal-i hulyaya müptela olduğundan ötürü Ebu Hatem Kitnî'de karar kılarak kendi yerine geçirdi. Ebu Cafer sağlığına kavuşup iyileştiğinde ise Hatem dizginleri iyiden iyiye eline almış olduğundan Ebu Cafer'i idareye yaklaştırmıyordu. Böylece elebaşılık görevi Halef ailesinin elinden çıkmıştı. Ebu Hatem dâîleri Rey'in çevresindeki Taberistan, Gürgan, Azerbaycan, İsfahan gibi şehirlere yollayarak söyledikleri ile mezhebine davet etti. Rey emiri Ahmed bin Ali onun davetine icabet ederek Bâtınî olmuştu.

Daha sonra hadiseler şöyle gelişti: Deylemîler Taberistan Alevîlerine karşı isyan bayrağı açarak şöyle dediler: "Mezhebinizin hak mezhep olduğunu iddia ediyorsunuz. Oysa civardan Müslümanlar bize birtakım mektuplar yollayarak, 'Onların sözlerine kulak asmayınız, mezhepleri sapıktır, ehl-i bidattirler.' diyorlar. Siz ilmin bizim hanedanımızın elinden çıktığını iddia etmekte, ilmin soya bağlanamayacağını ileri sürmektesiniz. Siz, 'Öğrenirseniz bilen siz olursunuz; bir başkası öğrenirse bilen o olur.' düsturunu şiar edinmişsiniz. Hakk Teâlâ peygamberi sadece bir kavme has göndermediği için hiçbir kavmin sırf bize şöyle buyrulmuştur diyemeyeceğine inanmaktasınız. Dolayısıyla bizim nezdimizde siz katıksız yalancılarsınız."

Şiî olan Taberistan emiri Alevîleri himaye etmekteydi. Deylemîler ona karşı ayaklanarak şöyle dediler: "Horâsân, Maveraünnehr şehirlerinden fetva ve delil getirerek mezhebinizin halis Müslüman olduğunu gösteriniz. Eğer söyledikleriniz Hakk Teâlâ ve resulünün buyurdukları ise mezhebinizi kabul

ederiz; aksi takdirde bu işi kan paklar. Biz dağların havasını teneffüs ederek büyümüşüz; öyle din mezhep işlerinden pek az şey biliriz.” dediler. Derken ansızın Ebu Hatem bu keşmekeş esnasında Rey şehrinden Deylem’e gelerek onlara katıldı. Daha sonra Deylemîlerin elebaşı Esfar bin Şiruye Verdavendi’nin yanına vararak onlarla güçlerini birleştirdi. Böylece Alevî kisvesiyle tekrar sahneye çıkıp onları tenkit ederek hükümdarlığın onların hakkı olmadığını, idarede soya sopa bakılmaması gerektiği ve padişahın halis muhlis Alevî olması gerektiğini ileri sürdü. Daha sonra Deylemlilere: “İmamın zuhuru yakındır. Onun öğreti ve sözlerine vâkıfım.” dedi. Deylemliler ve onların ileri gelenleri davetini kabul ettiler ve ona yöneldiler. Deylem ve Gilânlıların bazıları Esfar bin Şiruye Verdavendi, bir kısmı da Merdâvîc-i miskin zamanında yağmurdan kaçalım derken doluya tutuldular. Hak yol olan sünneti ararlar iken bidat ve hurafeye saplandılar. Günler bu minvalde bir süre ilerledi.

Mehdi’nin zuhur edeceğini vaat ettiği gün gelip çattığı halde Mehdi’nin zuhur etmediğini görenler mezhebin temelsiz ve batıl; bu şahsın da hilekâr olduğunun farkına varınca etrafından dağılarak peygamberin ehl-i beytine muhabbet yolunu benimsediler. Daha sonra katletmek için Ebu Hatem’e taarruz eylediler. Ebu Hatem canını kurtarmak için kaçarken öldürüldü. Bunun üzerine Şiîlerin mezhebi sarsılıp zayıflayarak hasarlar alınca halkın çoğu tövbeler ederek ehl-i sünnet ve’l cemaat’a katıldı. Şiîler bu halde bir süre ne yapacaklarını bilmez bir şekilde ortalıkta dolanıp gizlice birbirleriyle ittifak arayışlarına girdiler. Nihayet Gerdekuh’ta yaşayan Ebu Abdullah Kevkebî ve Rey şehrinde ikamet eden İshak üzerinde karar kıldılar.

Horâsân ve Maveraünnehr’de Bâtınî İsyanı

ve Horâsân Emirini Yoldan Çıkarıp Kendi Mezheplerine Katmaları

Horâsân'da Gıyas'ın eliyle Bâtınî olan Hasan bin Ali Mervrûdî ölmezden kısa bir süre önce mezhebi Muhammed bin Ahmed Nahşebî'ye emanet ederek onu naibi ilan etti. Horâsân'ın ileri gelen feylesoflarından biri olan Nahşebî aynı zamanda çetin bir kelamcı idi. Hasan bin Ali Nahşebî'ye, gücünü pekiştirmek için yerine bir naib bıraktıktan sonra Ceyhun üzerinden Buhâra ve Semerkand'a geçip oranın naibini ve ahalisini mezhebe katmasını ve ardından Horâsân emiri Nasr bin Ahmed'in ve idarenin ileri gelenlerinin bir kısmının mezhebe iştiraklerini sağlamasını vasiyet etti. Hasan Mervrûdî bunları vasiyet edip öldükten sonra Muhammed Nahşebî onun yerine geçti. Halkın çoğu onun davetine icabet etmekteydi. Ehl-i sünnet ve'l cemaat ve doğru yoldakilerin elinden firar ederek Rey şehrinden Horâsân'a, Hasan Ali'nin yanına gelmiş Bâtınîlerin elebaşlarından olan Sudâbe oğlu nam biri vardı. Mezhebini açıktan tebliğ edemediğinden ve işlerinin yolunda gitmediğinden ötürü Buhâra'dan Nahşeb'e gelerek Horâsân emirinin nedimlerinden olan Bekir Nahşebî ve akrabalarına mezhebini kabul ettirmeyi başardı. Öte yandan has kâtiplerden ve nedimlerle aynı itibara sahip olan Eşas'a dostane bir şekilde sokularak davetine icabet etmesini sağladı. Ayrıca ârızlık görevinde bulunan Ebu Mansur Çagânî Eşas'ın kız kardeşiyle evlenerek mezhebe dâhil oldu. Hacib-i has olan Aytaş da aralarında peyda olan ünsiyetten ötürü mezhebe girenlerdendi.

Muhammed Nahşebî'ye tabi olan cemaat ona: "Senin artık burada durmanın bir manası yok, var Buhâra'ya git. Biz kısa bir zamanda senin sancağını zirveye dikeceğiz. Elimizden gelen gayreti esirgemeyeceğiz. İleri gelenlerin mezhebe katılmasını sağlayacağız." dediler. O da Nahşeb'den Buhâra'ya giderek dergâhın büyükleriyle oturup kalkarak onları mezhebine davet etmekteydi. Önüne gelen herkesi mezhebine katıyor ve onlara, "Ben kimseye söyle demedikçe kimseye söyleme." diye yeminler ettiriyordu. Öncelikle insanları Şiîliğe çağırıyor, ardından zamanla onlara kendi öğretilerini aşılıyordu. Bu şekilde vergi ve gelirden sorumlu olan Buhâra valisini, yine havastan ve İlâk valisi olan Hasan Malik'i, vekil-i hasslardan Ali Zerrâd gibi daha kâtiplerden, idareye yakın olanlardan ve padişahın mutemetlerinden çoğunu mezhebine dâhil etti. İşlerinin önü böylece açılan Gıyas oldukça güçlendikten sonra hazırlıklarını tamamlayarak padişaha yöneldi. Bu maksatla padişaha kendisinden övgü dolu sözlerle sürekli bahsetmeleri için hükümdarın çevresini ve devletin ileri gelenlerini ikna etti. Kendisi padişahın huzurunda bahse o kadar konu edildi ki

nihayet hükümdar Nasr bin Ahmed onu görmeyi arzu etti. Daha sonra Muhammed Nahşebî'yi hükümdarın huzuruna çıkararak onun ilminden dem vurup ona izzet ü ikramda bulundular. Horâsân emiri bargâha çağırarak ona saygıda kusur etmiyordu. Nahşebî, eline fırsat geçtikçe ve ihtiyaç duyuldukça kendi sözlerinden ve mezhebinden birtakım hususları emire beyan etmekteydi. Zaten kendi mezhebini kabul etmiş bulunan nedimler ve büyükler bu beyanlarını tebrik edip ona çanak tutmaktaydılar. Nasr bin Ahmed yedikleri içtikleri birbirinden ayrı gitmeyesiye onu kendisine yaklaştırmıştı. Nahşebî artık Nasr bin Ahmed'i davet edecek kıvama getirerek onu mezhebine kattı. Hatta Nasr bin Ahmed üzerinde, "Veziri alaşağı et" diyecek nüfuzu eline geçirmişti. Artık Nasr bin Ahmed, Nahşebî'nin sözünden çıkmaz olmuştu.

Nihayet Nahşebî dizginleri eline tamamen geçirince davetini açıktan yürütmeye başladı. Mezheptaşları da ona destek olarak aleni bir şekilde fütursuzca tebliğlerini yapmaktaydılar. Hükümdar da onlarla işbirliği halinde olunca Türkler ve ordunun ileri gelenleri hükümdarın yoldan çıkıp Karmatî oluşundan gayet rahatsız oldular. O devirde mezkûr mezhebe dâhil olanların hepsine Karmatî denmekteydi. Derken âlimler, şehrin ve civar bölgelerin kadılarının tümü bir araya gelerek ordunun sipah-sâlârının huzuruna gelerek: "Bilesin ki İslam Maveraünnehr'de örselenmiştir. Bu Nahşebî denen Mezdekî herif hükümdarı yoldan çıkarmış ve Karmatî yapmış, halkı sapkınlığa sürüklemiştir. İnsanları mezhebine alenen davet edecek kadar küstahlaşmışken şimdi biz oturup bunu seyredemeyiz." dediler. Sipah-sâlâr: "Bu mezhebin kökünün kurutulması için gösterdiğiniz iyi niyetten ötürü size minnettarım; yalnız şimdi dönerek sükûtunuzu muhafaza ediniz. Mevlam hakkımızda hayırlısını yazsın." dedi. Kadılar ve âlimler oradan ayrıldılar. Ertesi gün olup hükümdarla baş başa kalınca ona: "Ey emir, sen padişahsın biz hepimiz de kullarınız. Efendimiz, ne atalarınız ne de babanız bu mezhep üzereyken siz neden bu fena yolu yol bellediniz. Cümle âlem söylentilerle çalkalanmaktadır." gibi sözlerle "Yapmayın, şanınıza yaraşmaz." diye ne kadar dil döktüyse bir işe yaramadı. Mezhebin sevgisi gönlünde kök saldığı için emir hiçbir şey demedi. Şayiaların ayyuka çıktığı orduda: "Kesinlikle biz bu meselede hükümdarın yardakçılığını yapmayacağız." sesleri yükselmekteydi. Ordu kumandanları izleyecekleri siyasetle ilgili birbirlerine gizlice haber salarak kati surette padişahın bulaştığı bu işe razı olmayacakları, idarede kâfir bir padişah istemedikleri yönünde fikir birliğine vardılar. Nihayet yeminler ederek padişahı öldürmek, yerine de sipah-sâlârı geçirmeden bu yoldan dönmemek üzere karar aldılar. Sipah-sâlâr da hem dini açıdan hem de padişahlığa tamah ettiğinden dolayı bu fikri beğenerek benimsedi ve: "Pekâlâ nasıl bir yol izlemeliyiz? Ordu

başlarıyla bir yerde oturup bir karara vardıktan sonra o karara bağlı kalacağımız üzere ahd ü peyman edelim. Daha sonra padişah dâhil hiç kimsenin ruhunun bile duymacağı bir şekilde nasıl bir siyaset takip edeceğimizi otururur düşünürüz.” dedi.

Askerlerden Tolon Öge adında, görmüş geçirmiş biri şöyle söyledi: “Şu şekilde bir yol izleyelim; sipah-sâlâr olarak rütben herkesten yüksek olduğu için padişaha ordunun ileri gelenlerinin senden kendilerine mükellef bir ziyafet vermeni istediklerini ilet. Kendisi bunu kabul edince ona, ‘Ekmek, et, şarap yönünden bir eksik gediğim yoktur; yalnız yaygı, meclis için gerekli altın ve gümüşten levazımat yönünden bendenizin desteğe ihtiyacı vardır.’ dersin. Bunun üzerine hükümdar da gerekli olan şeylerin temin edilmesi için emir verir. Şüphe çekmemek için tarafımızdan ağırlanan askerler ve ordu kumandanlarının ziyafet tamama erdikten sonra vilayeti istila eden, Müslüman ve mazlumlara kan kusturan kâfir Türk Balasagun’a gazaya çıkacaklarını arz edersin. Ardından onu sipahı ağırlama işine koyul ve onlara falanca gün zahmet edip padişahın hazinesinde iş görecek pusat nevinden ne varsa senin evine yığmalarını söylersin. Kararlaştırılan gün çattığında ordu büyüklerinin hepsi senin sarayına teşrif ettiklerinde sarayın kapısının önüne bir bahaneyle bir set çeker, daha sonra ordu kumandanlarına şaraplar ikram ettikten sonra onlara bu sırrı açarsın. Asli unsurlar zaten kabul edeceklerdir; diğerleri de meseleyi anladıkları vakit seninle birlikte hareket edeceklerdir. Hepsine ant verdirerek senin hükümdarlığına biat etmelerini sağladıktan sonra yemek faslına geçer ve şaraplarımızı yudumlarız. Daha sonra elimizde altından ve levazımat nevinden ne varsa hepsini ordu kumandanlarına sunar, saraydan ayrılır, hükümdarın sarayına gideriz. Padişahı gafil avlayarak öldürürüz. Nihayet yılanın başı olan o köpeği de ortadan kaldırarak ona biat eden mezheptaşlarının alayını da kılıçtan geçirerek helak eder hükümdarın sarayını yağmaya veririz. Sonra seni tahta geçirip dört bir yanda nerede bir Karmatî varsa bulup tepelemelerini, evlerini başlarına yıkıp yağmalamalarını emrederiz”

Sipah-sâlâr: “İzleyeceğimiz siyaset işte budur.” dedi.

Sipah-sâlâr ertesi gün Nasr bin Ahmed’e durumu arz ederek: “Ordu kumandanları bir ziyafet tertip etmemi arzu etmekteler.” dedi.

Nasr bin Ahmed: “Eğer techizatın varsa tertip eyle.” dedi.

Sipah-sâlâr: “Ziyafet tertibi için her şeye sahibiz; lakin meclisi donatmak için gerekli olan yaygı ve altın ve gümüş kap kacak bakımından birtakım eksik gediğimiz vardır.” dedi.

Nasr bin Ahmed: “İhtiyaç duyduğun ne varsa hazineden al.” diyerek ona izzet ü ikramda bulundu. Sonraki gün orduya ziyafetin tertip olacağı günü duyurarak, Nasr bin Ahmed’in hazinesinde altın, gümüş, meclis levazımatı, eşya namına ne varsa hepsini alarak kendi evine yığdı. Evinde tertip eylemiş olduğu görkemli şölene ordu kumandanları teşrif ettiler. Yukarda zikredildiği gibi yapılarak ordunun hepsine ant verdirilip kendisine biat etmeleri sağlandı. Daha sonra yemek faslına geçip şaraplarını içtiler.

Ziyafete katılanlardan biri oradan ayrılarak Nuh bin Nasr’a ordu kumandanlarının tertiplerini bir bir anlattı. Nuh vakit geçirmeden atına binerek babasının sarayına varıp: “Sen burada böyle otururken ordu kumandanlarının hepsi sipah-sâlâra sadakat andı içmiş ve onun hükümdarlığına biat eylemişlerdir. Şu anda da şarap faslına geçmişler ve senin altın, gümüş, eşya ve yaygılarını orduya bağışlamışlar. Üstümüze yürüyüp kellelerimizi uçurmaları an meselesidir. Bunların bu ziyafetleri tertip etmelerinden maksatları seni ortadan kaldırmaktır.”

Nasr bin Ahmed: “Pekâlâ, evladım şu durumda ne yapmamız icap eder?” dedi.

Nuh: “Derhal iki güvenilir adamı sipah-sâlârın kulağına, ‘Görkemli bir şölen tertip ettiğini işittik. Şimdi şarap içme zamanı değil, elini çabuk tut ve gel zira elimde ne meliklerde ne sultanlarda olan özel davetler için kullanılan altın kakmalı alet-i hâs vardır, şimdi yanımda değil, şenliğine şenlik katması, hükümdarlığın şanının yücelmesi için getirmelerini emrettim. Şimdi ben bu alet-i hâssımı kimseye itimadım olmadığı için yalnız sana teslim edebilirim.’ desin. Sipah-sâlâr da buna tamah ederek gelecektir. Alet-i hassı almak için geldiğinde kucağımıza düşecektir. İşte ossaat onu yakalar kafasını uçururuz. Daha sonra ne yapacağımızı oturur düşünürüz.” dedi.

Nasr bin Ahmed derhal iki hadim-i hassını sipah-sâlâra göndererek mezkûr haberi verdi. Ahali yemek faslını bitirmişti. Sipah-sâlâr birkaç kişiye: “Padişah beni ne için çağırmaktadır?” diye sordu. Onlar: “Git ve alet-i hâssı da getiriverirsin.” dediler. Sipah-sâlâr derhal atına atlayıp Nasr bin Ahmed’in sarayına vardı. Onu hükümdarın odasına alır almaz kellesini uçurarak bir torbaya koydular. Nuh babasına: “Çabuk atla, şu torbadaki kesik kelleyi de yanımıza alarak sipah-sâlârın sarayına varalım, sen ordu kumandanlarının önünde hükümdarlık davasından el çektiğini ve beni veliahdın eylediğini beyan et ki ben yapacağımı bilirim. Böylece hükümdarlık bizim hanedanamızda kalmış olur. Zira atalarının yolunu takip etmeyip bir köpeğin sözüne uyarak Müslümanlığı bir kenara atarak Karmatî olduğunu iddia ederek askerlerin ileri gelenlerinin sana

rızası olmadığı için ordu seninle yoluna devam edecek gibi değil; hiç olmazsa kendi ecelinle ölürsün. Hal bu minval üzeredir, bilesin.” dedi. Daha sonra her ikisi atlarına binip acilen sipah-sâlârın sarayına vardılar. Ordu kumandanları padişahın yanında oğluyla geldiğini gördüklerinde şaşkınlık içinde yerlerinden fırlayıp onları karşıladılar. Kimsenin hadise hakkında en ufak bir fikri yok, kimse olup bitenlere bir mana veremiyordu. Padişahın, oğluyla ziyafete katılmak için geldiğini sandılar. Nasr bin Ahmed çocuğunu bırakarak kendi yerine kurulunca silahdârlar arkasında saf tuttular. Ardından Nasr bin Ahmed ordu kumandanlarına dönerek: “Bilesiniz ki çevirdiğiniz gizli işlerin hepsinden haberdarım. Sizin beni ortadan kaldırmaya niyet ettiğinizi haber alınca size olan güvenim sarsıldı; siz de içinizden bana husumet besliyorsunuz. Bundan sonra da ne sizin bana ne benim sizi itimadım olacak gibi değil. Bana karşı olan husumetiniz eğer ki yoldan çıkıp sapkın bir mezhebe katılmam ise hükümdarlık ve hâkimiyeti işte şu gördüğünüz, üzerinde hiç şaibe bulunmayan oğlum Nuh’a bırakıyorum. Bundan böyle padişah odur ve onu tahta geçirdim. Şimdi size düşen ona itaat etmektir. Ben de artık aradan çekiliyorum. Günahımla sevabımla tevbe ederek bir kenara çekiliyorum. Sizi bana karşı kışkırtan şahsın kellesi de işte şu torbadadır ve cezasını bulmuştur.” Bunları dedikten sonra tahttan inerek oğlunu kendi elleriyle tahta geçirip hediyeler saçtı, hayır dualarda bulundu. Ordu kumandanları olan biten karşısında şaşırıp kalmışlardı. İleri sürecekleri tek bir bahaneleri kalmayacak bir şekilde can u gönülden yerlere kadar eğilip Nuh’a hayır dualarda bulundular. Hepsi hadiselerden sipah-sâlârı sorumlu tutarak: “Biz bendeyiz, emrinize amadeyiz!” dediler. Nuh: “Kulaklarınızı iyi açıp iyi belleyiniz ki ben Nuh’um, Nasr değil! İşlediğiniz bu suçu eylediğiniz yüz doğru işe bağışladım. İstediklerinizi karşılama mercii artık benim. Nasr bin Ahmed’den daha fazla derdinize derman olmam ve kılınıza zarar gelmesine müsaade etmemem ve hakkınızda en hayırlısını yerine getirmem için bundan böyle benim emrime kayıtsız şartsız uyunuz.” diyerek babasının ayağına zincirler vurulmasını emrettikten sonra kadim kaleye götürüp zindana atmalarını emretti. Nuh daha sonra ordu kumandanlarına ve askerlere dönerek: “Ayağa kalkın, şarap meclisine varalım!” diye emirde bulundu.

Şarap meclisinda hepsi üç beş kadeh içtikten sonra Nuh: “Siz şu mecliste bulunan eşyaları yağmalamak istemiştiniz, işte ben hepsini sizlere bağışlıyorum, arzu ettiğinizi kapıp götürün ve makamlarınız kıymetince aranızda bölüşünüz!” dedikten sonra şöyle devam etti: “Hakkımızda karanlık emelleri olan sipah-sâlâr cezasını buldu; sapkınlar güruhuna katılan pederim de hak ettiği cezayı çekmektedir. Babamla ilk gün kâfirler üzerine gaza eylemek üzerine karar kılmıştınız, haydi davranın da gazaya çıkalım. Zira Maveraünnehr Karmatî

mezhebine girip kâfir olmuştur. Gidip hepsini tepeleyip Allah yolunda çarpışalım. Onların hesabını gördükten sonra Karmatîlerin mallarına, servetlerine el atalım. O servetlerin hepsi sizindir. Mecliste bulunan babamın nesi varsa size bağışladım, hazinede de ne varsa yarın size sunacağım. Bu meseleden yüzümün akıyla çıktıktan sonra kâfirin üstüne yürürüz. Tez elden kellerini uçurmak için babamla dostluk kuranlarla birlikte Muhammed Karmatî'yi istiyorum."

Derhal harekete geçerek Muhammed Nahşebî'yi derdest eyleyip kellesini uçurdular. Ardından Hasan Melik, Ebu Mansur Çagânî, Eşas ve Bâtınîliğe girmiş diğer birkaç emirin de boynunu vurdular. O güruhtan önlerine geleni kılıçtan geçirdiler. Ceyhun'dan geçip, hemen Mervrûd'a vararak evvela gizlice Sudâve'yi yakalayıp katletmesi, ondan sonra o taifeden ellerine geçenin alayını tepelemesi için emrinde bir orduyla bir kumandan yolladı. Yanlışlıkla bile olsa tek bir Müslümana ilişilmemesi hususunda onları sıkı sıkı tembihledi. Cümle Horâsân ve Maveraünnehr'de o sapkınlardan bir teki sağ kalmayıncaya kadar yedi gün yedi gece boyunca Buhâra ve civar bölgelerde kılıçtan geçirmeler ve yağmalar devam etti. Bunlardan sonra Irak ve Horâsân'da hiç kimse bu mezhebi alenen ağzına alamadı.

Şam ve Mağrib Vilayetlerinde

Bâtınîlerin Zuhuru ve Onların Fitne Fesadına Dairdir

Gelelim Şam meselesine. Abdullah ibn Meymun Basra'ya gidip ahaliyi mezhebine davet eylediği esnada orada ölünce, oğlu Ahmed Şam'dan Mağrib'e gitti. Mağrib'de umduğunu bulamayan Ahmed tekrar Şam'a dönerek Şikemî adında bir köyde ikamet eyledi. Burada bir evlat sahibi olan Ahmed, çocuğuna Muhammed ismini verdi, daha sonra Ahmed dünyaya gözlerini yumdu. Çocuğu henüz küçük olduğundan ötürü kardeşinin oğlu Said bin el-Huseyn onun yerine geçti ve Mağrib'e giderek ismini Abîd bin el-Huseyn olarak değiştirdi. Yakın dostlarından Ebu Abdullah Muhtesib adındaki birine naiblik vererek o yöreye yolladı. Kendisi de Şam şehirlerinde halkı kendi mezhebine davet etmekle meşgul oldu. Genelde çölde yaşayan Beni Ağlab kabilesinin kahir çoğunluğu onun öğretisini kabul edince Ebu Abdullah Hüseyin onlara: "Mezhebimizi artık kılıçla yayma devri gelip çatmıştır. Mezhebinize iltihak etmeyenlerin boyunlarını vurunuz!" dedi. Mezhebine inananlar da onun dediği gibi yaparak kılıçlarına sarıldılar. O civarda Mağrib şehirlerinin bir kısmında hükmü geçen, çocukluğundan beri Sahibu'l-hâl isminde Sünnî bir padişah var idi. Bu padişahın Ali Deylemî adında bir sipah-sâlârı vardı. Padişah, Ebu Abdullah Muhtesib komutasındaki Şam askerleri üzerine ansızın sipah-sâlârını yolladı. Ebu Abdullah bu saldırıya direnemedi; ordusu hezimete uğrayarak firar etti. Ali Deylemî bu güruhtan eline geçenlerin hepsininin kellesini uçurdu. Her birisi dört bir yana çil yavrusu gibi dağıldı. Ebu Abdullah Şam şehirlerinden bir şehre sığınarak keçe bir cübbe giyip kılık kıyafetini değiştirerek kerli ferli bir görünüşle tekrar sahneye çıkarak yaşamına devam etti. Ahali ona saygıda kusur etmiyordu. Sahibu'l-hâl de sürekli onlara elçiler yollayarak onu kendisine göndermelerini talep ettiği halde bir bahane öne sürerek oyalayıp yollamaya yanaşmıyorlardı. Diğer yandan Ebu Abdullah da ahalinin padişahtan korkup kendisini ona yollayacaklarından ötürü daima bir korku içindeydi. Deniz adalarından bir adaya çekilerek orada kendisine bir saray inşa etti. Bunu gören halk ona kendi mallarının zekâtını yolluyor o da bu şekilde hayatını idame ediyordu. Abdullah Muhtesib öldüğünde yerine babasının izini sürdüren oğlu geçti.

Bâtınîlerin Herat Tarafından Zuhuru

ve Aynı Yerde Helak Edilmeleri

Peygamberin hicretinden 295 yıl [M. 907] sonra Herat valisi Muhammed bin Harseme, adaletli hükümdar İsmail Ahmed Sâmâni rahmetullahi aleyhe şöyle bir haber saldı: “Ey emir, bu diyarda Ebu Bilal nam bir adam zuhur etmiş, Karmatî mezhebini alenen tebliğ faaliyetlerine girişerek Gûr ve Garca dağlarının eteklerinde isyan bayrağı açmıştır. Kendisine Dâru’l-adl unvanı vermiş olan bu herifin çevresinde her kesimden insan toplanmıştır ve dahi Herat köylerinden çoğu onun mezhebine eğilim göstermiş, ona biat eylemiştir. Sayıları on binleri aşmaktadır. Emir hazretleri eğer ki bu meseleyi ihmal edecek olursa bu kadar küsur daha ahali ona katılacaktır. O zaman meselenin üstesinden gelmek zorlaşacaktır. Ahali bu Ebu Bilal’in Yakub Leys’in nedimliğini yaptığını ileri sürüyorlar. Güya ki Ebu Bilal onun niyabetini yürütmekteymiş.”

Emir İsmail Ahmed bunları işittiğinde: “Galiba bu Ebu Bilal canına susamış.” dedikten sonra hacibi Zikri’ye: “Cümle gulamlardan 500’ünü yanına al, onların vücuhâtını versinler. Bayğuş’u onların başına komutan olarak ata. Gulam satın alsın ve ona da on bin dirhem vermelerini söyle. 500 sağlam zırh ve gerekli techizatla atlarını donat, sen de yarın onlarla Mevlîyan ırmağına var. Böylece ben de onları uğurlamış olayım.” Hacip Zikri emredildiği gibi yaptı.

Daha sonra Ebu Ali Mervezî’ye şöyle bir mektup yazılmasını emretti: “Halkına dirhem vererek gulamlar henüz sana varmadan onları karşılamak için şehir dışına çık. Gulamlar sana vardıktan sonra onlarla birlikte Herat’a giderek Muhammed Harseme’ye katıl. Muhammed Harseme’nin ordusuyla orduna güç katarak Bayğuş’un sana varması için şehir dışına çık!” Daha sonra Bayğuş’a vaatte bulunarak şöyle dedi: “Mektup Muhammed bin Harseme’nin eline ulaştığında bu zafer senin ellerinle gerçekleşecektir. Sana vilayet vereceğim!” dedi. Gulamlara da: “Bu kadar asker ve techizatla girişilen harbin sebebi Ali Şervin, Amr ibn Leys yahut Muhammed ibn Harun değildir. Bu son derece önemli konuda benim size itimadım tamdır. Herat kuhpayesinde isyan bayrağı açıp Karmatî mezhebini alenen tebliğ edenlerin kahir çoğunluğu çiftçi ve çobanlardan müteşekkildir. Bu zaferi kazandığınızda hepinize hilatler sunup, nân-pâreler vereceğim.” dedi. Daha sonra tecrübeli bir kâtibi bu meselelerle ilgilenmesi için görevlendirdi.

Ordu Mervrûd’a vardığından Ebu Ali adamlarıyla onlara katılarak isyancıların haberleri olmasın diye yol başlarını kestiler. Herat’a vardıklarında Muhammed

Harseme de emrindeki askerlerle çıkagelerek Ebu Bilal'i gafil avlamak için kara yolunu tuttu. Derken ansızın Ebu Bilal bunlardan haberdar olunca dağa doğru ilerleyerek yalçın dağlara tırmandı. Üç gün üç gecelik yolculuktan sonra onlara vardı. Nihayet isyancıların boş bulundukları bir vakit çepeçevre sararak onlara kılıç üşürüp hepsini tepelediler. Ebu Bilal, Hamdân, Ebu Zekâ ve elebaşlarından on kişiyi kıskıvrak yakaladılar. Yetmişinci günün sonunda Buhâra'ya geri dönerek Ebu Bilal'i sarayın zindanına tıktılar. Ebu Bilal bir müddet orada kaldıktan sonra zindanda can verdi. Diğer on elebaşıyı da Belh, Semerkand, Fergana, Harezm, Merv, Nişabur gibi civar bölgelere yollayarak ipte sallandırıp Gur ve Garca'da köklerini kazıdılar. Aynı yıl adil hükümdar İsmail Ahmed cihana gözlerini yumunca, Bâtınî olduğunu bahsimize konu ettiğimiz kardeşi Nasr bin Ahmed yerine geçti.

Bâtınîlerin Maveraünnehir ve Horâsân'da

Tekrar Zuhur Etmeleri ve Bozguna Uğratılmaları

Nuh babasını zindana attırdıktan sonra ordunun büsbütün kendini güvende hissetmesi için pederini öldürmüştü. Nuh bin Nasr, hâkimiyetini yıllar yılı sürdürdükten sonra oğlu Mansur tahta geçerek babasının yolunu sürdürdü. Hükümdar oluşundan 15 sene sonra Buhâra ve Horâsân'da faaliyetlerini gizli gizli yürüten Bâtınîler halkı yoldan çıkararak tekrar bir isyan dalgası başlattılar. Daha çok söz konusu mezhep yüzünden babaları ve dedeleri katledilen kişiler bu mezhebe katılmaktaydılar. Devir, Emir Seyyid Mansur Nuh'a Ebu Ali Bel'amî'nin vezirlik yaptığı, Horâsân sipah-sâlârlığında Sebuktigîn'in efendisi Alptigin'in, hacipliğinde Mansur ibn Baykara'nın, Fergana valiliğinde Yahya Eşas'ın, Sibicâb valiliğinde Serheng Hüseyin'in, Cac'da İsmail'in, Tus valiliğinde Ebu Mansur Abdurrezzak'ın, Gürgan'da Şemgir'in, merkezde ise Sidac, Nasr Melik, Ebu Said Melik, Haydar Çagânî, Ebu'l-Abbas Cerrah, Bektüzün, Tekinek, Humartigin gibi emirlerin bulunduğu bir devir idi. Mansur Baykara, Said Melik, Ebu'l Abbas Cerrah, Humartigin, Tekinek, Ebu Abdullah Ceyhanî ve Cafer gibi zikri geçen nice melik gizlice Bâtınî mezhebine katılmışlardı. Bunları mezhebe davet edenler de Ebu'l fazl Zengürz ve tek gözlü Atik adlı iki herif idi. Mezhebe iltihak eden kişilerin çoğu devletin üst düzeyindeki işlerle meşgul olan, memleketin ellerine teslim edildiği kişiler olup el altından birbirlerini gizli gizli destekleyip, kollamaktaydılar. Vazifeleri, başkasının eline geçmesin diye bizzat kendileri denetlemekteydiler. Divanda birbirlerini himaye ediyorlardı. Şayet birisi tökezleyecek olursa hepsi bir olup ona yardım ederek o kişiyi maruz kaldığı sıkıntıdan elbirliğiyle kurtarmaktaydılar. Günbegün sayıları ve güçleri katlanarak artıyordu. Horâsân ve Maveraünnehr'in neresinde kendilerinden biri varsa onu kayırıyorlardı. Onlardan bir tayfa da mezheplerini alenen tebliğ ederek öğretilerini ifşa ediyordu. Merkeze uzak olan halk padişahın da bu güruha katılmış olduğu zehabına kapılıp Bâtınî oldu. Ebu Mansur Abdurrezzak dahi Bâtınîlerin mezhebine geçmişti.

Merkezdeki Bâtınîler Fergana, Hucend ve Kasan'daki takipçileri olan Sepid-Camegan'a: "Siz de isyana kalkışınız. Zira özlerimiz aynıdır. Biz de baş kaldıracağız. Önce padişahı ortadan kaldırmayı sonra da sizlere katılmayı hedeflemekteyiz. Ceyhun'dan bu yana olan vilayetleri zapt eder daha sonra Horâsân'ın icabına bakarız." diye mektup yazdılar.

Ardından bir araya gelerek Baykara'nın oğluyla ağız birliği ettikten sonra

padişahın huzurunda, her ikisi de Müslüman olan başta veziri Ebu Ali Bel'amî'ye, daha sonra Emir Bektüzen'e kara çaldılar. Zira gulam ve bendelerin hepsi Emir Bektüzen'in idaresi altındaydı. Mansur her ikisinin ayaklarına zincir vurularak sarayın zindanına tıkılmalarını emretti. Böylece memleket işleri yıkımla karşı karşıya kaldı. Öte yandan Alptigin emirân-ı havass ve dergâh ehlinin çoğunun Karmatî mezhebine girdiklerini ve mezkûr Müslüman ve memleketin hayrına çalışan bu iki kişinin zincire vurulup zindana atıldığını görünce sultanı haberdar kılıp işleri ıslah etmek kastıyla Nişabur'dan hareket ederek Buhâra'ya gelmek için yola çıktı. Alptigin'in yola çıkma haberi Tus emirliğini yapan, elinde kudretli bir ordu bulunan Ebu Mansur Abdurrezzak'a erişince Alptigin'le çarpışıp ona mani olmak için taarruza geçti. Abdurrezak'ın harekete geçtiğini anlayınca Alptigin yolunu değiştirip Şirureze yolundan Ceyhun nehri kıyısında, Âmû'da konakladı. Abdurrezzak da dönerek kendi cemaatine Alptigin'in işlerini birbirine katmak için geldiği yolunda bir mektup yolladı. Mektubu alanlar da hadiseyi padişaha Alptigin'in kendisine başkaldırdığı, bu kadar davetine rağmen dergâha gelmediği, şimdi de Ceyhun nehri kenarında karargâh kurduğu ve davet edilmediği halde geçip buraya geleceği şeklinde ilettiler. Bunun üzerine padişah Beg Arslan Hamidî ve Hasan Melik'in emrine ordu vererek Ceyhun kenarına gönderip karşıya geçemesinler diye gemilerin hepsini bu yakaya almalarını emretti.

Alptigin kendisine yol verilmeyeceğini anlayınca hükümdara geliş sebebini arz eden şöyle bir mektup yolladı: "Karmatî mezhebine girmiş bulunan birçok havassın ve dergâh ehlin isyan etmek niyetindedir. Memleketin selameti için gayret sarf eden iki Müslüman şahsı onların yalan sözlerine kanarak zindana attın. Ben onlarla ilgilenmek için yola çıkmıştım. Hazretleri, şu bendenin sözlerine değil Karmatîlerin uydurmalarına inandığından ötürü yarın bunların bedelini fena şekilde ödeyeceklerdir. Ben haşmetmeaplarını uyarmayı arzu ettim. İşte şimdi Belh tarafına yol alacağım." Aynı noktaları içeren benzer bir mektubu da Buhâra kadısına ve şehrin diğer ulemasına yolladı: "Eğer ki Müslümanlık davası güdüyor iseniz bu hadiselerin acı sonuçlarına katlanacak olan sizlersiniz. Günbegün palazlanan Karmatîler nihayet isyan bayrağını açacaklardır. Padişahın ise bunların hiçbirisinden haberi yoktur. Ben size yazdığım gibi hükümdara da yazdım. Vebalin benim boynumdan gitmesi ve kulluk hakkını eda için şehrin yakınlarına kadar geldiğim halde bana yol vermeyerek mani olunca geri dönmek zorunda kaldım ve Belh'e doğru hareket ettim."

Mektuplar ellerine geçince Kadı Ebu Ahmed, şehir uleması ve Buhâra imamları olayın esasını anladıkları halde zamanın koşullarından ötürü ellerinden

yapacak bir şey gelmiyordu. Padişahın havassından çoğu Karmatî olduğu için padişahın onların sözlerine itibar etmeyeceğinden korkuyorlardı. Zira bu kişilerin her birinde bir vilayet ve emirlerinde müsellah ordular vardı.

Nihayet kadı'ul kuzat Ebu Ahmed ikindi namazını müteakip hükümdar Ebu Mansur'un sarayına vararak baş başa konuşmayı arzu ettiğini bildirdi. Hükümdar onu kabul edince kadı: "Hükümdarım, ulema ve imamların elinden öğüt vermekten başkaca şey gelmez. Pederiniz Emir Hamid Nuh rahmetullah her daim âlimlerle oturur kalkardı ve onlara danışmadan bir işe girişmezdi. Bundandır ki herkes onu hasretle yâd eder. Siz ilim ehliyle ona nispeten daha seyrek görüştüğünüz için onun ihdas ettikleri bugün sizin devrinizde amacından sapmıştır." diyerek Alptigin'in ve yalnız kendi fikirleri olmadığını göstermek niyetiyle yine aynı hususta imamların mektubunu çıkarıp ona takdim etti. Daha sonra meliki gaflet uykusundan uyandırmak için ona bizzat nasihatlarda bulunarak ona birtakım sözler beyan etti.

Kaderin bir cilvesi olarak hemen ertesi günü ak kuşamlılar Sefid-Camegan'ın Fergana'da ayaklandıkları ve ellerine geçen Müslümanı kılıçtan geçirdikleri haberi geldi. Bir sonraki gün de Horâsân taraflarından Talegan ve çevre dağın eteklerinde Karmatîlerin İsmaili mezhebini açıktan tebliğe giriştikleri, ortalığı yakıp yıktıkları ve kılıca sarıldıkları haberi geldi. Bunlar üzerine Emir Seyyid Mansur, Kadı Ebu Ahmed'i vezirliğine getirdi. Lakin kadı, "Birincisi bugün ben vezirlik makamına geçersem hükümdarımıza art niyeti olmaksızın kim nasihatte bulunacaktır; ikincisi maksatlı güruh benim bütün bu öğütleri sırf vezirliğe tamah ettiğim için verdiğimi ileri sürmeyecekler mi?" diyerek vezirliği reddetti. Hükümdar da "Peki ne yapmalı?" diye sordu. Kadı: "Hükümdara görmüş geçirmiş ve Müslüman evladı bir vezirzade lazımdır." diye yanıtladı. Hükümdar: "Pekâlâ bu vasıfta veziri nereden buluruz?" deyince kadı: "Saray zindanında, tutsaklar arasında." dedi. Mansur Ebu Ali Bel'amî ve Bektüzün'ü sarayın zindanından çıkarmalarını emretti. Aynı gün hilat-ı rıza ile kuşandırarak onlara iltifatlarda bulundu. Ardından alınması gereken bütün tedbirleri almaya koyulmalarını emretti. Ertesi gün hükümdar, vezir, kadı ve Bektüzün baş başa bir istişareye oturarak yakın ve uzaktaki vaziyetten padişahı haberdar kıldılar. Nihayetinde padişahı Talegan Karmatîleriyle birlikte ak kuşamlılar diye anılan Fergana, Semerkand ve Soğd Karmatîlerinden kurtulmaya, ardından Abdurrezzak'ın üstüne yürümeye, sonra da hassegiyân ve dergâh ehlini ortadan kaldırmaya ikna ettiler.

Ertesi gün ulema ellerinde muhtelif şehirlerin âlimlerinin Karmatîlerin isyanlarından şikâyet mektuplarıyla vezire gelip ondan padişahı

bilgilendirmesini talep ettiler. Ebu Ali kasten onları erteleyince âlimler, “Eğer o da onlardan biri olmasaydı bize mani olmazdı.” dediler. Daha sonra Ebu Ali herkesin huzurunda sultana ertesi günü bir meclis kurarak bir yanda Karmatîleri, bir yanda da ulemayı hazır eyleyip şeriat hükmü gereği bir münazara tertip etmesini teklif etti. Ertesi gün Ebu Ali Bel’amî sultanın sarayında bir meclis tertip ederek Kadı Ebu Ahmed Mergazî ve diğer imam ve âyânı davet etti. Karmatîlik mezhebinin başta Atîk-yek çeşm olmak üzere tanınmış kelamcılarını da çağırdılar. Ulema ve kadıların soruları karşısında verecek cevap bulamayan Atîk’e 100 sopa vurup onu Harezm’e sürerek ölene kadar kalacağı zindana tıktılar. Ebu’l fazl Zengurz denen diğerini de getirerek ona birtakım sorular sordular. Cevap veremeyince ona da 100 sopa çekerek karısı ve çocuklarıyla onu esaret altında ölene kadar Âmû’ya sürdüler. Ardından Begtüzün ve Pars ve Haraz vekili Ebu’l Kasım’ı bir orduyla birlikte daha herhangi bir isyan baş göstermeden bastırmaları için Talegan’a gönderdiler. Kılıçtan geçirdikleri hariç Karmatî olduklarını itiraf eden 400 tanınmış kişiyi yakalayarak onlardan 60.000 dinar alıp beytülmâla yaklaşık 100.000 dirhem koydular. Geriye kalan kuvvetler Pars ve Haraz’da kalarak diğer Karmatîleri hazretin huzuruna getirdiler. Bunlardan bir kısmı ipte sallandırıldı bir kısmı da zindanlarda çürüdü.

Talegan’da elde edilen başarıdan sonra, kendilerine şeriatı öğretmesi için, âlim bir zat olan Ebu Muhammed de yanlarına verilerek Fergana taraflarından İshak Belhî ve Beg Arslân sorumlu tutuldu. Talegan’daki zaferden sonra ordu Fergana’ya ilerleyerek orada yuvalanmış güruhun bir kısmını tepeledi, bir kısmının da mallarına el koydu. Bir bazısı da o sapkın mezhepten ötürü pişman olduklarını söyleyerek tevbeler edip tekrar Müslüman oldular. Ordu Buhâra’ya nice ganimet ve malla geri döndü. Dâîlerin mezheplerinin nasıl olduğu kendisine sorulunca Âlim Ebu Muhammed: “Avret yerlerini gizlemeyerek birbirlerinden vücutlarının bu bölgelerini esirgemiyorlar. Bir er bir avradı alacağı vakit, kadına önce ancak en büyükleri el sürdükten sonra erinin dokunmasında bir beis görmüyorlardı. Cenabet cenabet oturup kalkıyorlar, ana, bacı ve kızlarına sarkıyorlardı. Namaz, oruç, İslam haccı ve gaza derseniz hak getire...”

Bu meseleden de yüzlerinin akıyla çıktıkları vakit Emir Seyyid Mansur, vezir, kadı ve Begtüzün hep beraber tekrar baş başa dergâh ve divan ehlinin ve Karmatî mezhebine girmiş hassegiyânın durumlarını istişare etmek üzere bir araya geldiler. Diğerlerine ibret olması için giriştikleri bu işi burunlarından getirmenin yollarına baktılar. Evvelemirde Ebu Mansur Abdurrezzak’ı alaşağı ederek Karmatîlerin kökünü Horâsân, Irak ve Maveraünnehr’den kazımayı kararlaştırdılar. Horâsân’dan çıkarak Gazne’ye kendisine yurt belleyen

Alptigin’in Tus emiri olan Ebu Mansur Abdurrezzak’tan günün şartlarında daha güçlü olmadığı göz önüne alındı. Öncelikle padişahın yurdu olan Buhâra’da Karmatîlerin kökünü kazımaya, ardından Ebu Mansur ve yuvalandıkları diğer bölgelerin Karmatîlerden arındırılması kararına vardılar. Horâsân sipah-sâlârlığına Nasıru’d-devle Ebu’l Hasan Simcur’un getirilmesi ve idaresindeki orduyla dergâha gelmesinin emredilmesi kararlaştırıldı. Kendisi dergâha vardığında saray çevresinden, sultanın yakınlarından, kâtiplerinden her kim Karmatîlere katılmış ise ondan alınacak destekle yakalanması ve zindana tıkılması ve mallarına el konulması ve boyunlarının vurulması, ardından Nasıru’d-devle Ebu’l Hasan Simcur’un Ebu Mansur Abdurrezzak’ı tepelemesi için ordusuyla Horâsân üzerine yürümesinde mutabakat sağlandı. Bunun için civar emirlere mektuplar yazarak Gürgan’dan Ebu Şemgir’in gelmesi ve orduya katılması ve Tus’u kuşatmaları ve Ebu Mansur’u yakalamaları ve ellerine geçen Karmatîyi kılıçtan geçirmeleri istendi.

Ebu Mansur orduların Tus’u çepeçevre kuşattıklarını görünce hasta olduğundan ötürü kendisini Gürgan’a atarak canını kurtarmaya çalıştı. Şemgir onun yolunu kesince kuşluk vaktinden ikindiye kadar çarpıştılar. Ebu Mansur hastalığın verdiği yorgunluk ve meşakkatten güçbelâ ayakta durabiliyordu. Nihayet atından inip gulamının ayaklarına kapanarak can verince emrindeki ordu dört bir yana dağıldı. Şemgir Ebu Mansur’un kellesinin uçurulmasını emrettikten sonra bozguna uğrayanları akşam namazına değin takip ederek kılıçtan geçirdi. Ebu Mansur’un bütün techizat ve hazinesine el koydular. Şemgir Ebu Mansur’un kellesini 70 esirle birlikte Emir Seyyid’in huzuruna yolladı. Ebu Hasan Simcur bir yandan, Şemgir bir yandan vilayetin altını üstüne getirdiler. Önlerine gelen Karmatîyi yakalayıp öldürdüler. Horâsân ve Irak sathında tek bir Karmatî, bir Bâtınî kalmayıncaya ve mezhebin kökü kazınana ve onlardan en küçük bir eser kalmayana kadar çarpıştılar.

Hûzistân’da Bâtınî Muhammed Burka’î’nin Zuhuru

(Allah Rezil Rüsva Etsin)

Hicretin 255. yılında [M. 868] Muhammed bin Ali Burkaî Alevî isyan bayrağı açarak Ahvaz'da, uzun yıllar Hûzistân ve Basra Zengîlerini kandırarak onları kendi mezhebine davet etmekteydi. Kendi sırası gelip de isyan edince bütün Zengîler onunla elbirliği eyleyerek Ahvaz'ı zapt ettikten sonra Basra ve baştan başa bütün Horâsân'ı eline geçirdi. Köleler efendilerini katlederek onların mallarına mülklerine, kadın, saray ve arazilerine el koydular. Üzerlerine yürüyen orduları hezimete uğratarak cihanı talan ettiler.

Muhammed bin Burkaî Alevî bu şekilde tam 14 yıl 14 ay ve altı gün Basra ve Hûzistân'da idareyi elinde tuttu. Nihayet esir alınınca emrindeki kölelerin hepsi kılıçtan geçirildi. Hicretin 270. yılında, Safer ayının [M. 883] sonlarında Muhammed Burkaî'yi Bağdat'a getirerek boynunu vurdular. Öğretisi zikrettiğimiz şekilde Mezdek, Bâbek, Ebu Zekeriyya, Hurreme-din ve Karmatî mezhebine benzer özellikler arz ediyordu.

Ebu Saîd Cinanî ve Oğlu Ebu Tahir'in Bahreyn ve

Lahsa’da Zuhur Etmeleri

Keza Mu’tazad zamanında Ebu Said el-Hasan bin Behram el Cinânî Bahreyn[14] ve Lahsa’da isyan bayrağını açtı. Yöre ahalisini bizim Bâtınî diye adlandırdığımız Şiî mezhebine davet etmekteydi. Zamanla işlerini yoluna koyunca yol vuruculuk işlerine girişerek yağmalarda bulundu. Her şeyin mubah olduğuna inanan ibahat düzenini alenen savunarak işlerini sürdürmekteydi. Cinanî hadimi tarafından katledildi. Bundan sonra Bahreyn ve Lahsa’daki güçleri zayıfladı. Cinanî’nin Ebu Tahir ismindeki çocuğu babasının yerine geçerek bir süre hakkaniyetle hayatına devam etti. Kendisi Şiî itikadından pek az şey bilmekteydi. Bir kimseyi dâîlere yollayarak tabi oldukları “El-Belagatu’s Sâbia” kitabını talep edince onlar da kitabı ona yolladılar. Ebu Tahir bu kitabı okuyunca kudurdu. Bahreyn ve Lahsa’da nerede eli silah tutan, delikanlı ve gayretkeş bir kimse var ise onlara: “Gelin, size bir mesele öğreteceğim ve hayrınız için size bir şey göstereceğim.” diyordu. Hac mevsimine yakın bir zamanda toplanmış halk yığınlarını hacca götüreceğini söyledi. Zira hac dönemiydi. Dört bir yandan hacılar toplanınca, “Kılıçları çekin ve önünüze geleni öldürün!” diye emretti. “Mekkelilere ve Kâbe çevresine ise karışmayın.” Ansızın kılıçları çekerek ellerine geçeni öldürdüler. Bu durumu gören halk Kâbe’ye sığınıp Kur’an okumaya koyuldular. Mekkeliler de silahlarına sarılıp cenge tutuştular.

Ebu Tahir halkın silahlarına sarıldığını görünce araya bir elçi koyarak, “Biz harbe değil hacca geldik. Suç bizim haremimizi çiğneyen sizin ta kendinizdedir. Zira bizden birisini siz yok yere katledince biz de ister istemez silahlarımıza davrandık. Mekke ahalisinin silahlarına sarılıp hacıları öldürdükleri haberi cihanın dört bir tarafına yayılırsa artık kimse hacca gelmez ve bu da sizin zararınıza olur.” dedi. Mekkeliler de bu sözlere kanarak kılıçlarını kınlarına soktular ve bir daha savaşmayacaklarına dair Kur’an’ın üzerine el basarak yemin ettiler. Böylece Mekkeliler geri dönerek Mushafları hareme götürdüler. Hacılar da ziyaretlerine devam edip tavaflarına koyuldular.

Ebu Tahir silahlı adamların dağıldıklarını görünce dostlarına silahlanma emri vererek hareme dalıp dışarıdan içeriden kimi bulurlarsa kılıçtan geçirmelerini, hatta bütün Mekke’ye mücavir olan ahaliyi tepelemelerini buyurdu. Bunun üzerine Ebu Tahir’in adamları hacılara çakallar gibi üşüşerek halkı kırıp geçirdiler. Halk dağlara doğru kaçarak kuyulara saklanmaktaydı. Derken Hacerü’l Esved taşını Kâbe’den sökerek Kâbe’nin damına çıkıp altın oluğu

yerinden çıkardılar ve: “İlahınız göklere çıktığı için evini yeryüzünde kimsesiz kodu. Şimdi Tanrı’nın evini talan etme vaktidir, yağmalayınız!” diye höykürüyorlardı. Bir yandan Kâbe’nin örtüsünü kaparak paramparça edip yağmalarken bir yandan da, “İşte şimdi Allah’ın evine sığındılar neden kılıcımızın gazabından kurtulamadınız, eğer rabbiniz olsaydı sizi kılıçlarımızdan esirgerdi.” gibi nice sözlerle alaylı alaylı konuşmaktaydılar. Mekkelilerin kadın ve çocuklarını esir ve köle yaparak götürdüler. Kuyularda diri diri ölenlerin dışında yirmi bin küsur hacı ve Mekkeli katledilmişti. 100.000 deve, mal, dinar, dirhem ve ne var ne yok hepsini götürdüler. Lahsa’ya geri döndüklerinde ellerine geçirdikleri servet ve ganimetlerden bir kısmını dâîlere armağan olarak gönderdiler. Bu çapulcuların Kâbe’ye neyledikleri haberi tüm cihana yayıldı. Hadise resul aleyhisselamın hicretinden 317 sene sonra [M. 930], Muktedir’in zamanından vuku buldu.

Yine geri kalan birtakım malları hediye olarak Mağrib’deki Ebu Said’e yolladılar. Ebu Said’in babası, Abdullah Meymun’un oğullarından birisi olan Ahmed namında bir Yahudi idi. Ahmed onun anasıyla evlenerek terbiye etti. Annesi gibi onu da himayesine alarak ona görevler tevdi etti. Ebu Said büyüyünce onu techizatla donattıktan sonra kendi veliahdı kıldı. Ona kendi sapkın dava ve mezhebini belleterek nişanlar verdi. Ebu Said de Mağrib’e gelerek Sicilmas’ta ikamet etti. Hali vakti yerine gelince iyice palazlandıktan sonra sapkın mezhebini kılıç zoruyla halka kabul ettirdi. Bunun yanı sıra, “Ben mehdiyim, Alevîyim.” diyerek halkı ağır vergilere bağladı. Şarabı helal; ana, bacı ve öz kızı mubah kıldı. Mervânîler ve Abbasîlere açıktan açığa hakaretler savuruyordu. Eğer onun nahak yere kıydığı masum canları ve ihdas ettiği saçma sapan töreleri zikredecek olursak mesele uzar. Bugün Mısır’da hüküm sürenlerin bu soydan geldikleri Tevârih’te geçmektedir.[15]

Ebu Tahir Said, Lahsa’ya döndüğünde çöle attığı Kur’an, Tevrat ve İncil’den eline geçirdiği bütün Mushafları halk toplamakla meşgul olurken o köpek: “Cihanda halkı üç kişi doğru yoldan çıkarmıştır: Bir çoban, bir tabib ve bir deveci.[16] İçlerinde beni en delirteni o devecidir. Zira diğerleri şarlatan, gözbağcı ve sahtekâr idiler.” gibi laflar ediyordu. Öte yandan bacı, ana ve öz kızlarla cinsel ilişkiye girmeyi mubah sayıyor, herkesin servet ve karılarını birbirlerine mubah kılıyordu. Ayrıca Hacerü’l Esved’i ikiye yardı ve dış kapıya götürdü; kuyunun yanı başına koyduktan sonra kuyunun başına geçip bir ayağıyla taşın bir yarısına, diğer ayağıyla taşın öbür parçasına basarak tüm peygamberlere alenen ağza alınmadık hakaretler etmelerini istiyordu. Onun bu ileri geri lafları, pegamberlere lanet etmesi, bacı ve kızlarıyla cinsel ilişkiyi

mubah saymasını gururlarına yediremeyen Arapların bazısı bunlara tahammül edemeyerek, ana, bacı ve kızlarının iffetlerine bir leke gelmesin diye zırnîh yutup canlarına kıydılar. Lakin Mağrib ahalisinden kara cahil ve toy gençler bu işe tamah ederek bu yolu tuttular.

Bu köpek ikinci defa hac kafilesine saldırarak haysiyetsizliklerde bulunduktan sonra ahdini bozarak hadde hesaba gelmez insanı kılıçtan geçirdi. Kara ve deniz yolunu kullanarak hacca gitmek için toplanan Irak ve Horâsân ahalisi hadiselerden korkarak Kûfe camiine geldiklerinde Hacerü'l Esved'in oraya atıldığını fark edip taşı geri Mekke'ye yolladılar. Gelen taşı Mekke'de bu defa demirden çivilerle yerine yerleştirdiler.

Ebu Tahir denen bu herif daha sonra Zekîre Gebr denen şahsı İsfahan'dan Lahsa'ya getirip gizlice onu hükümdar yaptı. Zekîre gücü eline alınca elebaşlarından 700 kişinin kellesini uçurduktan sonra Ebu Tahir ve kardeşlerini ortadan kaldırmaya yeltendi. Ebu Tahir onun bir tertiple kendisini öldürüp idareyi eline alacağından haberdar oldu. Biz şimdi bu köpeğin İslam dinine verdiği zararları, döktüğü kanları sıralayacak olursak kitabımızın hacmi on misli artar.

Onun bu fitnesi Râzî'nin[17] dönemine kadar uzanır. Bütün bunlar, âlemin efendisinin (Allah mülkünü ebedi kılsın) bunların mezhebinin nice olduğunu, bulaştıkları pislikleri, söz ve yeminlerine itimad edilmeyeceğini ve bu Bâtınîlerin iktidarı ellerine geçirdiklerinde Müslümanlara ve Müslüman beldelere eyledikleri zulmü, işledikleri suçları ve nasıl şom bir güruh ve ne denli İslam ve mülk düşmanları olduklarını bilmesi için zikredildi.

Mukanna Mergazi[18] İslam beldelerinde Maveraünnehr'e yine aynı tarihlerde zuhur ederek şeriatın kökünü cihandan kazımaya yeltenmiştir. Evvelemirde Ebu Said Cinanî, Ebu Said Mağribî, Muhammed Alevî Burkaî ve diğer dâîlerin hareket ettikleri gibi hareket etti. Mukanna ve Ebu Said birbirlerinin çağdaşı idiler.[19] Hatta birbirleriyle yazışmakta idiler.

Mukanna Maveraünnehr bölgesinde, dağda bir tılsım yaparak her gün halkın görebileceği bir şekilde ayın doğmaya başladığı uzun süre seyredilebilecek tarzda bu tılsımdan ay benzeri bir şey yükseltmekteydi. Yöre ahalisini İslam ve şeriat dairesi dışına çıkarmayı başarınca gücünü pekiştirdi. Ardından Firavun gibi ilahlık davasında bulunarak nice masum cana kıydı. Ortalığı fitne fesada boğan Mukanna ile savaşmak için çevre vilayetlerden ordular geldi. Mevzu o kadar uzundur ki eğer bunların hepsini bahsimize konu edecek olursak nice

kitapların kaleme alınması gerekir. Bu fitne silsilesi içinde adı geçsin diye onu da zikretmiş bulunduk.

Ve dahi Bâtınîlere, isyan ettikleri tarihe ve şehre göre bir isim ve lakap verilmiştir. Bu sebepten ötürü muhtelif adlarla anılmaktadırlar. Esasında özleri birdir. Örneğin Halep ve Mısır'da İsmailî; Kum, Kâşân, Taberistan ve Zebzvâr'da Şiî; Bağdat, Maveraünnehr, Gazne'de Karmatî; Kûfe'de Mübârekî; Basra'da Revendî ve Burkaî; Gürgan'da Muhammiri; Şam'da Mubayza; Mağrib'de Saîdî; Lahsa ve Bahreyn'de Cinânî; İsfahan'da Bâtınî (kendilerine de Talîmî derler) olarak adlandırılmışlardır. Bunların mevzusu epey uzundur; onların tek davası Müslümanlığın köklerini nasıl kuruturuz ve halkı ne şekilde saptırabilir ve doğru yoldan çıkarabilirizden başka bir şey değildir.

Vallahu a'lem!

Kırk Sekizinci Fasıl

Hurreme-din Taraftarlarının İsyanına Dairdir

İmdi bendeniz, cihanın efendisine Hurreme-din takipçilerini birkaç babda özetle sunacaktır. Hurreme-dinler her ne vakit isyan etseler Bâtınîler bunlarla işbirliğine girmiş, onlara destek olmuşlardır; aynı şekilde Bâtınîler her nerede isyan bayrağı açmışlarsa Hurreme-dinler onlarla elbirliği yaparak onları ellerinden geldiğince mallarıyla canlarıyla himaye etmişlerdir. Zira bunların her ikisinin sapık öğretileri esasında aynıdır.

162 [M. 778] senesinde Mehdi döneminde kızıl sancak adını verdikleri Gürgan Bâtınîleri, yani çok güçlü olan Muhammirîler Hurreme-dinlerle elbirliği yaparak: “Ebu Muslim hâlâ diridir ve biz memleketi zapt edip ona teslim edeceğiz.” iddiasında bulundular. Ebu Müslim’in yazdıklarını kendilerine şiar edinip bütün haramları helal ve kadınlarını birbirlerine mubah kıldılar. Daha sonra Ebu Elyân dört bir yana mektuplar gönderip Taberistan ehlinin yekvücut olarak asilerle cenk etmelerini istedi. Onlar da birleşip isyancıların üzerine yürüyerek onları bozguna uğrattılar. Harun Reşid’in Horâsân’da bulunduğu tarihte İsfahan bölgesinden, muhtelif şehirlerden, bilhassa Rey, Hemedan’dan birçok kişi kendilerine katılıp ayaklandılar. Sayıları 100.000’leri aşmaktaydı. Bunun üzerine Harun Reşid Abdullah bin Malik’i Horâsân’dan 20.000 askerle çarpışması için üzerlerine saldı. Abdullah bin Malik’in ordusundan dehşete kapılan isyancılar dağılarak yurtlarına döndüler. Bunun üzerine Abdullah bin Malik, Harun Reşid’e: “Ebu Dulef bizim için olmazsa olmazdır!” diye yazınca, “Emrine amade ol!” diye yanıt geldi. Böylece her ikisi güçlerini birleştirdiler. Hurreme-dinler tekrar Bâtınîlerin kışkırtmalarıyla harekete geçerek fitne çıkarıp ortalığı talan etmeye koyuldular. Ebu Dulef Aclî ve Abdullah bin Malik onları gafil avlayarak taarruzda bulundular. Çapulculardan nicesini kılıçtan geçirdiler. Bozguna uğrayan Hurreme-dinlerin çocuklarını Bağdat’a getirdiler. Uşak olarak bana dahi sattılar.

Bu hadiselerin üzerinden dokuz yıl geçtikten sonra Bâbek Azerbaycan’da isyan bayrağını açınca bunlar ona katılmaya niyetlendiler. Üzerlerine ordu yollandığını haber aldıklarında korku içinde dönerek dağıldılar. Hicri 212 [M. 827] yılında Halife Me’mûn döneminde Hurreme-dinler isyan edince İsfahan bölgesinden bir gurup Bâtınî onlara katılarak, asayişi bozdular. Bâtınîler Azerbaycan’a varıp onlarla birleştiler. Halife Me’mûn, Kûhistân’ı zapt edip o

yörede kervanların yolunu vuran isyana kalkışmış Zureyr bin Ali'yle çarpışması, Bâbek'i tepelemesi ve Hurreme-dinlerle cenk etmesi için Muhammed bin Humeyd Tâî'yi üzerlerine yolladı. Tâî, Me'mûn'un hazinesinden en ufak bir şey talep etmeyerek ordusunu kendi servetiyle techiz ederek Zureyr'in üstüne yürüdü; onun ordusunu darmadağın ettikten sonra kendisine bağlı güruhu helak ve perişan etti. Bunun üzerine Me'mûn Kazvin, Meraga ve Azerbaycan şehirlerinden bir kısmını ona verdi. Ardından Tâî tekrar Bâbek'in üstüne yürüdü. Tâî ile Bâbek arasında şiddetli çarpışmalar altı ay boyunca sürdü. Bu çarpışmaların sonunda Muhammed bin Humeyd öldürülünce Bâbek zafer kazanarak gücüne güç kattı. Hurreme-dinler İsfahanı zapt ederek çirkin işlerini yapmaya koyuldular. Muhammed bin Humeyd'in öldürülme haberi Halife Me'mûn'a erişince halife durumdan epey rahatsız oldu. Bunun üzerine vakit geçirmeden Horâsân valisi Abdullah bin Tahir'i Bâbek'le savaşması için görevlendirerek ona bütün Kûhistân ve Azerbaycan vilayetini ve fethedilen bölgeleri verdi. Ardından Abdullah ordusunu Azerbaycan'a sevk ederek Bâbek'le çarpıştı. Bâbek ona üstünlük sağlayamayarak müstahkem bir kaleye çekilmek zorunda kalınca Hurreme-dinlerin tümü dağılmak zorunda kaldılar.

Hicretin 218. [M. 833] senesinde Halife Me'mûn kayserle savaşmak için Rum diyarına gitmesi sonucu oluşan iktidar boşluğundan faydalanan Hurreme-dinler bir kez daha isyan ederek İsfahan ve Fars'ı ve baştan başa tüm Kûhistân ve Azerbaycan'ı ele geçirdiler. İsyancılar Bâbek'in talimatlarıyla ayaklanma sonucunda vilayetleri zapt etmeyi ve Müslümanları köle olarak götürmeyi hedeflemekteydiler. Bunun üzerine Fars'ta bir araya gelen Müslümanlar onlara kök söktürerek birçoğunu esir alıp büyük zaferler kazandılar. Lakin Hurreme-dinler tekrar İsfahan'da toplantılar. Şehirde Ali bin Mezdek nam bir şahıs kardeşiyle birlikte emrindeki 20.000 kişilik orduyla tepeye yürüdü. Bu arada Ebu Dulef ortalıkta görünmüyordu; kardeşi Ma'kıl tepede idi. 500 kişilik süvari alayıyla onlara karşı direnemeyeceğini gören Ma'kıl geri çekilerek Bağdat'a gelmek zorunda kaldı. Ali bin Mezdek ise Kereh'e dalarak yağmaya girişti. Müslümanlardan önüne geleni kılıçtan geçirerek, Aclî'lerin kadın ve çocuklarını esir ederek beraberinde Azerbaycan'a götürüp Bâbek'in ordusuna katıldı. Hurreme-dinler dört bir yandan gelerek Bâbek'in ordusuna katılmaktaydılar. Sayıları 10.000, 20.000, 50.000'leri aşmaktaydı. Kûhistân ve Azerbaycan arasında Şaristâne denilen şehirde toplanmış isyancılara Bâbek de katıldı.

Mu'tasım İshak'ı, emrinde 40.000 süvariyle çarpışması için isyancıların üzerine saldı. İshak bir hile ile ansızın tepelerine çökerek büyük bir kısmını kılıçtan geçirdi. Bozguna uğrayan Bâbek firar edince İshak'ın askerleri içlerine

dalarak 100.000 asiyi kılıçtan geçirdiler. Bir kısmı İsfahan'a doğru kaçmaya yeltendi; yaklaşık 10.000 kişi çoluk çocuklarını yanlarına alarak Ali bin Mezdek'in kardeşiyle şehrin valisinin sarayına el koyarak oraya yerleştiler. İsfahan emiri Ali bin İsa ortalıkta görünmüyordu. Şehrin kadısı, reislerin bazılarıyla ve şehir ahalisiyle birlikte isyancıların üstüne üç koldan yürüyerek onları hezimete uğrattıktan sonra kadın ve çocuklarını esir alıp köle olarak şehre getirdiler. Reşid olanların boynunu vurarak leşlerini kuyulara attılar.

Bundan 6 ay sonra halife Mu'tasım, Hurreme-dinlerle mücadeleye girişti. Mu'tasım Efşin'in emrine ordu vererek Bâbek'in üstüne saldı. Nerede bir Hurreme yahut Bâtınî var ise Bâbek'e iltica etmekteydi. Efşin ve Bâbek arasında tam iki yıl boyunca çetin savaşların sonucunda iki taraftan da hadde hesaba gelmez insan can verdi. Nihayet Efşin bir taktik olarak ordusunu dağıtarak, 10 fersah ricat edip akşam çökünce çadır kurmalarını emretti. Daha sonra Efşin Bâbek'e bir elçi yollayarak, "Bana âlim ve dirayetli bir adamını yollayıver ki ona ikimizin de selameti için birkaç şey söyleyeceğim." dedi. Bâbek bir adamını yollayınca Efşin ona: "Bâbek'e de ki, her şeyin bir sonu vardır; insanın kellesi koptuğunda tekrar bitecek pırasa değildir. Benim adamlarımın çoğu katledildi. Sizin de aynı şekilde zayiat verdiğinizi biliyorum. İyisi mi barışalım. Sen şimdi elinde tuttuğun vilayetle yetinerek yoluna selametle devam et, ben de dönüp gittikten sonra Emirül-mü'mîninden senin için birkaç vilayet alıp sana menşurunu yollayayım. Yok, eğer itaat etmeyeceksen buyur merdane cenge tutuşalım. Görelim bakalım kimin talihi yaver gider." dedi. Elçi, Efşin'in huzurundan ayrıldığı esnada etrafa bakındığında pek az asker gördü. Nihayet Bâbek'in huzuruna geldiğinde ona Efşin'in sözlerini naklederek, askerlerinden dişe dokunur kimse kalmamış, dedi. Casuslar da aynı şekilde haberler getirince üç güne kadar büyük bir taarruza geçmeye karar verdiler. Daha sonra Efşin dağılmış bulunan askerlerine bir kişi yollayarak: "Savaş günü, geceleyin çaprazlama, bir buçuk ferseng dağlara, sağlam kalelere ve vadilere saklanmalısınız. Ben düşmana mevzilerimi terk ederek sırtımı dönüp kaçar gibi yaptığımda düşmanlardan bazısı arkamdan gelecek bazısı da yağmalamaya koyulacaktır. Siz de o vakit dağlardan çıkarak, onların vadide geçecekleri yolları kesiniz. Ardından ben de ricat edeceğim. Hakk Teâlâ'nın zafer nasip edip etmeyeceğini o zaman göreceğim." dedi.

Savaş günü gelip çattığında Bâbek 100.000 süvari ve piyadeden müteşekkil ordusunu dar boğazdan geçirdi. Efşin'in bir avuç askerini görünce saldırıya geçtiler. İki tarafın da şiddetli çarpışmaları sonucu birçok kişi katledildi. Nihayet akşam çökünce Efşin, karargâhından uzaklaşarak bir fersah uzaklaşıp

alemdarına: “Sancağı kaldır ve dik dur!” diyordu. Ordu yaklaştıkça onlar duruyorlardı. Bâbek askerlerine Efşin’i büsbütün ortadan kaldırana dek sakın yağma işine koyulmayınız demişti. Süvariler Efşin’in peşine düşmüş, piyadeler karargâha üşüşmüşlerdi. Nihayet 20.000 asker saklandıkları pusulardan fırlayıp sahranın tümünün Hurreme-dinlerle kaplı olduğunu görünce kılıçlarına davranarak tepelerine çöktüler. Efşin 20.000 seçkin süvarisiyle ricat ederek Bâbek ve ordusunu sıkıştırdılar. Efşin, kaçacak delik bulamayan Bâbek’e yaklaşarak onu yakaladı. Akşam namazına kadar süren çatışmalarda Bâbek’in adamlarından ve Hurreme-din takipçisi piyadelerden 80.000’den fazla kişi kılıçtan geçirildi. Efşin bir gulamın emrine 10.000 kişi vererek Bâbek’in mevzilendiği kaleye bıraktıktan sonra Bâbek’i alarak Bağdat’a döndü.

Mu’tasım’ın gözleri Bâbek’e ilişince, “Ey haramzade köpek! Cihanı birbirine kattın ve nice Müslümanı canından ettin!” dedi. Bâbek hiç sesini çıkarmadı. Halife ellerinin ve ayaklarının kesilmesini emretti. Bir elini kestiklerinde Bâbek diğer eliyle kanını alıp yüzüne yüzüne sürerek kızıla boyuyordu. Mu’tasım: “Yine ne dolap çeviriyorsun ey köpek!” diye sorunca Bâbek: “Bildiğim bir hikmeti var.” dedi. “Hikmeti nedir?” diye sorduklarında Bâbek: “Şu dört elim dört ayağımı keseceğinizi biliyorum ve biliyorum ki kestiğiniz vakit betim benzim sararacaktır. Yüzümü o halde görenin can korkusundan sararıp solduğuma hükmetmemesi için yüzüm kızıl kalsın.” dedi. Mu’tasım bir sığır postu getirilmesini emretti. Bâbek’i o derininin içine sokarak kulaklarına gelecek şekilde postu üstüne diktiler. Post Bâbek’in üstünde kuruduğunda hâlâ yaşıyordu. Daha sonra feci bir şekilde can verecek şekilde onu ipte sallandırdılar.

Onun isyanı başlangıcından sonuna kadar hikâye edilse hacimli bir eseri teşkil eder. Bâbek’in nice cellâdlarından sadece biri ele geçirilince kendisine: “Sen kaç kişiyi öldürdün?” diye sorulduğunda: “Bâbek’in sayısız cellâdı var idi, onların ne yaptığını bilmem ama savaş ve çatışmaları saymazsak ben Müslümanlardan 30.000 küsurunu katlettim.” dedi. Bu cellâdı da katlettiler.

O tarihlerde Mu’tasım her birisi İslam’ın başarısı sayılan üç zafer daha kazandı: Birisi Rum kayserine karşı elde edilen zafer, diğeri Bâbek-i Erdeşîr’in tepelenmesi ve nihayet Taberistan’da Zerdüştî Mazyâr’a karşı elde edilen başarı.

Bunların her üçü onun eliyle gerçekleştirilen İslam’ın zaferleriydi.

Hikâye

Rivayet olunur ki halife Mu’tasım bir gün Kadı Yahya bin Eksem ile şarap

meclisinde oturmaktaydı. Mu’tasım meclisten kalkarak odasına gidip bir müddet sonra geri döndü ve bir kadeh içti. Sonra tekrar kalkarak başka bir odasına gidip bir müddet sonra geri döndü bir kadeh şarap daha içti. Bu şekilde üç defa odasına gidip geldikten sonra hamama gidip gusül abdesti alarak seccadeyi istedi, iki rekât namaz kıldıktan sonra şarap meclisine döndüğünde Kadı Yahya’ya dönüp: “Bunun ne namazı olduğunu anladın mı?” diye sordu. Kadı, “Hayır efendim.” deyince Mu’tasım: “Hakk Teâlâ azze ve cellenin ihsan buyurduğu nimetler için şükür namazı kıldım.” dedi. Kadı Yahya: “Ey Emirül-mü’mînin, nedir o nimetler, söyler misiniz?” diye sorunca Mu’tasım: “Üç düşmanımın üç kızının bekâretini bozmak için odaya üç sefer gittim. Bu kızlardan birisi Rum kayserinin kızı, diğeri Bâbek-i Erdeşîr’in kızı bir diğeri de Zerdüştî Mâzyâr’ın kızı idi.” dedi. Kadı Yahya bu sözler karşısında gayet şaşırmıştı.

Hicri 300 [M. 912] senesinde, Vâsık devrinde Hurreme-dinler bir kez daha İsfahan bölgesinde ortalığı karıştırarak isyan bayrağı açıp Kereh’i yağmaladılar ve halkı kılıçtan geçirdiler. Bu kez de Hurreme-dinler bozguna uğratıldı. Derken tekrar Yarizâdşah İsfahan dağlarında isyana kalkışarak Mâvâ’yı zapt edince Hurreme-dinler ve Bâtınîler onunla dayanışma içinde kervanların yolunu vurdular, köyleri talan ettiler, yaşlı genç, kadın çocuk demeden önlerine geleni kılıçtan geçirdiler. Hurreme-dinler bu şekilde otuz küsur yıl boyunca hükmettiler. Korunaklı dağlarda konuşlandıkları için ordular bir türlü haklarından gelemiyor, hiç kimse onlara karşı ne yapacağını bilemiyordu. Nihayet ele geçirip kellesini vurarak İsfahan’a astılar. Kereh halkı bu durumdan son derece memnun kaldı. Onların kahredilmesini cümle âleme müjdelediler, dört bir yana mektuplar yazdılar. Bunların tümünü zikredecek olursak mesele epey uzar. Bâtınîlerin bütün isyan ve bozgunculuklarını; Hurreme-dinlerin çirkin işlerini bilmek isteyenler Tarih-i Taberî’yi, Tarih-i İsfahan’ı ve Tarih-i Hulefa-yı Abbâsi’ yi açıp okusun.

Hurreme-dinlerin mezhebinin kaidesi namaz kılmak, oruç tutmak, hacca gitmek, kâfirlerle cihat etmek, cenabetken başı yıkamak, şarabın haram kılınması, zühdü yerine getirmek gibi Hakk Teâlâ azze ve cellenin farz kıldığı şeylerden sakınmak, zahmetli din ve İslam işlerinden kaçmaktır. Muhammed Mustafa aleyhisselamın dininden daha âlâ din ve mezhep yoktur. Bunlar bir araya geldiklerinde lafa hemen Ebu Muslim Sahibu’d-devle’nin katledilişinden yazıklanarak girer, katiline lanetler ederler; daha sonra Ebu Muslim’in kızı Fatıma’nın oğlu “bilge genç,” Arapların al-âlimü’l feta dedikleri Mehdi bin Fîrûz’a salâvatlar getirirler. Buradan anlaşılacağı gibi Mezdek Hurreme-din ve

Bâtınîlerin mezhepleri aynı mezheptir. Tek dertleri İslama ve Müslümanlara nasıl darbe vuracaklarıdır. Dürüstlük, zahitlik, takva ve peygamber ailesine duydukları sözde muhabbeti kullanarak insanları tuzaklarına düşürürler. Kök salıp insanları avuçlarının içlerine aldıkları vakit Muhammed aleyhisselam ümmetini ve dinini sindirip, kökünden nasıl kazıyacaklarının hayallerini kurarlar. Bereket versin ki onlar ve onların çirkin iş ve sözleri bahislerimizde konu edildi. Onlar bir kez daha çukurlar kazıp su altından saman yürütürler ve bir kez daha onların dümen suyuna girmiş ve hâlâ girmekte olanlar onların oyunlarına alet oluyor, onların işlerini yerine getiriyor ve onları destekliyorlar. Cümle cihanın ellerine ram ve cihan halkının kendisine kul olduğu âlemin efendisini (Allah mülkünü daim kılsın) servet biriktirmekle tamahkâr kılmışlardır. Hak sahiplerinin haklarına tasarruf adı altında el koymaktadırlar. Bilmezler ki etekten parça almakla yen yamanmaz!

Bendenin şu sözleri ancak onlar aziz ve büyükleri çukurlara yuvarladıkları, davul sesleri kulaklarına eriştiği, şer ve fitneleri ayyuka çıktığı, Müslümanlar bela ve sıkıntılara düçar ve memleket altüst olduğu, din darbeler aldığı vakit cihanın efendisinin yâdına gelir. Gelir de efendimiz ne demek istediğimi ol vakit anlar. Bendeniz elinden geldiğince nasihat ve şefkatini esirgemedi ve esirgemeyecektir. Bendeniz size kulluğun ve sevgimin gereğini yerine getirmiştir. Devlet-i kâhireyi Allah kem gözlerden uzak, şom dilleri devranından muhafaza etsin.

Hak, onun hasımlarını kirli amaçlarına ve emellerine eriştirmeye.

Ona her gün bir fetih bir mutluluk ihsan etsin ve yepyeni mücehhez güçlerle donatsın!

Kırk Dokuzuncu Fasıl

Padişahın Hazine Sahibi Oluşu ve Onu İdaresi

Öteden beri padişahların hazine-i asl ve hazine-i harç olmak üzere iki hazinesi olagelmiştir. Elde edilen gelirleri hazine-yi harca değil de daha çok hazine-yi asla koyarlardı. Hükümdar bir zaruret olmadıkça hazine-yi asıldan harcama yapılmasını buyurmazdı. Şayet buradan bir şey alınırsa tekrar yerine konmak üzere ödünç alınırdı. Olağanüstü durumlarda ihtiyaç duyulursa hükümadarın kaygulanmasına neden olur ve böylece söz konusu mesele hakkıyla yerine getirilemeyip aksamalar meydana gelir. Silât, erzak ve teşrifatta bir kusur vücuda gelmesin ve harcamalar yolunda gitsin diye vilayetlerden alınıp hazineye konan hiçbir mala asla el sürülmezdi. Bu şekilde hazineler her daim mamur idi. Padişahların töresi işte bu şekilde idi.

Hikâye

İşittim ki Sultan Mahmud'un büyük emir-i hacibi olan Emir Altıntaş'ı Harezm'e yolladılar. Harezm'in yıllık ürün ortalaması 60.000 altın dinar idi. Ordusunun camegîsi de bir o kadar olan Altıntaş Harezm'e doğru yola çıktı. Bir yıl geçince birisini Harezm'in vergisini almak üzere yolladılar. Altıntaş kendi mutemetini Gazne'ye yollayarak sultana, talep edilen 60.000 altın dinarı divandan kendilerine ödenecek miktara mahsuben kendi ordusuna verilmesi için ricada bulundu. O tarihlerde Sultan Mahmud'un vezirliğini yapan Şemsü'l Küfat Ahmed Hasan Meymendî mektubu okuduğunda derhal şöyle bir cevap yazdı: "Altıntaş asla Mahmud olamayacağını bilsin! Elinde bulunan emaneti al ve derhal sultanın hazinesine getirip teslim eyleyerek nakit ve hüccetini al. Ondan sonra kendi camegîni talep eyle. Daha sonra sana ve idarendekilere Bûst ve Sistan'ın beraatini versinler. Gider oradan alacağını alırsın. Böylece Mahmud ve Altıntaş, köle ve efendi arasındaki fark anlaşılsın. Zira padişahın işlerinin nizamı ve ordunun yaptığı işlerin mahiyeti bellidir. Ve dahi Harzemşah bu sözleriyle rica mı etmektedir yoksa sultanı hor ve hakir mi görmektedir; yoksa Ahmed Hasan'a ihmalkâr, iş bilmez ve kara bir cahil gözüyle mi bakmaktadır. Bunlar bilgi ve görgüsü, ilim irfanıyla Harzemşah'ın yapacağı işler değildir. Bu sözleri işitenlerin hepsi hayretler içinde kalarak derhal tevbe etmeniz gerektiğine hükmetti. Zira kölenin kendi efendisine eşitlik taslaması müthiş tehlikeli bir iştir."

Ahmed Hasan bu mektubu yanına on gulam vererek dergâhın bir subaşısına teslim edip onu Harezm'e yolladı: "Harezm'in 60.000 dinar altınını ve mektubu Altıntaş'a verin." dedi. Altıntaş, Ahmed Hasan'ın mektubunu okuyunca ne cevap vereceğini bilemedi. Daha sonra bir yılın geliri olan 60.000 altın dinarı hazırlayarak Gazne'ye Sultan Mahmud'un hazinesine yolladı. Altını tarttıktan sonra hüccetini alarak Altıntaş'ın ordusuna camegî olarak Bûst ve Sistan vilayetleri için Gazne divanından bir beraat yazıldı. Kestane, pamuk ve nar kabuğu gibi ürünleri Altıntaş ve benzer durumdakiler satarak altın aldılar. Böylece Bûst ve Sistan'dan 60.000 altın dinar Harezm'e kazandırıldı.

Büyükler devlet meseleleri birbirinden kopuk hareket etmesinler, raiyyetin selameti ve hazinenin bayındır kalması ve sultanın malına boşuna tamah edilmesin diye memleketin nizam ve istikrarını işte böyle muhafaza etmişlerdir.

Ellinci Fasıl

Mazlumların Şikâyetlerini Dinleyip Cevaplar Vermek ve

Haklarını Teslim Etmeye Dairdir

Haklarını aramak için her zaman dergâha gelen kalabalıklar olur. Her ne kadar arzuhallerine cevap verilse dahi dergâhtan ayrılmazlar. Dergâha gelen her elçi ve yabancı bunların patırtılarını ve inlemelerini duyunca memlekette ne büyük zulümler yapıldığı zehabına kapılırlar. Bundan ötürü bu kapının şehirden yahut taşradan olsun böylesi halk yığınlarına kapalı tutulması elzemdir. Cümle halkın ikamet ettiği yerde arzuhallerini kaleme alması ve dergâhtan beş kişinin bunları toplayıp dergâha arz etmesi, aldıkları cevabı ve fermanın sahiplerine iletmeleri gerekir. Böylece dergâhtaki o kuru gürültü ve patırtının önüne geçilmiş olur.

Hikâye

Rivayet olunur ki Yezdcird Şehriyar, Emirül-mü'mînin Ömer Hattab radiyallahu anha bir elçi göndererek şöyle dedi: "Bugün cihanda bizim dergâhımızdan daha kalabalık bir dergâh, bizim hazinemizden daha mamur bir hazine, bizim ordumuzdan daha devasa bir ordu yoktur, bizdeki techizat kimsede bulunmaz."

Emirül-mü'mînin Ömer radiyallahu anhu ona şöyle bir cevap yazdı: "Aynen dediğin gibidir. Dergâhın evet, dolu, sakin şikâyetlerle dopdolu, hazinen evet tıka basa, lakin malın haram maldır ve ordunun kalabalıklığına diyecek yok, lakin askerlerin itaatsiz. Birinin talihi yaver giderse techizatı tam olur, lakin onda istikrar olmaz. Devran döner onların hiçbirisi kâr etmez. Bu saydıkların senin talihsizliğine ve devletinin tepetaklak gideceğine işarettir ve göreceksiniz ki öyle de olacaktır." Şu halde cihanın efendisi (Allah mülkünü ebedi kılsın) herkesin hakkaniyetle davranması, kuru hevesler ve olmayacak işler peşinde koşmaması için mazlumun hakkını evvela kendi öz adaletiyle teslim etmelidir. Nitekim Sultan Mahmud da böyle yapmıştır.

Hikâye

Rivayet olunur ki tüccarın biri Sultan Mahmud'un mezâlimgâhına sultanın oğlu Mesud'u ağlaya inleye şöyle şikâyet eyledi: "Efendim, ben bir tüccarım, nicedir buralardayım ve artık kendi şehrime dönmek istiyorum ama dönemiyorum. Zira oğlun Mesud benden 60.000 dinarlık mal ve kumaş satın almış ve parasını ödememiştir. Sizden Emir Mesud'un benle kadının huzuruna gelmesini rica ediyorum." Bu sözler üzerine Sultan Mahmud'un kan beynine

sıçradı, son derece rahatsız bir şekilde oğlu Mesud'a şöyle haber saldı: "Tüccarın hakkını derhal vermeni yahut bir mazeretin varsa hakkınızda şeriatın hükmü neyse uygulanması için kadının huzuruna çıkmanı istiyorum." dedi.

Tüccar, kadının sarayına gitti. Elçi Mesud'un yanına gelerek onu babasının isteğinden haberdar kıldı. Ne yapacağını şaşıran Mesud hazinedarına, "Bak bakayım nakit olarak ne kadar altın var?" dedi. Hazinedar hazineye bakıp dönerek: "20.000 dinardan fazla bir şey yoktur." dedi. Mesud: "Pekâlâ, alınız ve onları tüccara takdim ediniz. Geri kalan 40.000 dinar için bize üç gün mühlet versin, üç gün sonra onu da tamamlarız." dedi. Mesud babasının elçisine: "Şu anda tüccara 20.000 dinar sunduğumu sultana arz eyle. Geri kalan 40.000 dinar için tüccardan bana üç gün mühlet tanımasını rica ettiğimi söylersin. Âlemlerin efendisine sırtımda aba, ayağımda çizmeyle emrine amade olduğumu iletirsin." dedi. Elçi gittiği gibi gelerek sultanın, "Derhal ya kadının huzuruna çık yahut geri kalan 40.000 dinarı ne yap et tüccara teslim eyle. Ve kesinlikle şunu bil ki bu borcunu eksiksiz gediksiz ödemedikçe ve ben bizzat onun ağzından hakkını teslim ettiğini duymadıkça benim yüzümü göremeyeceksin." dediğini iletti. Eli ayağına dolanan Mesud dört bir yana elçiler yollayarak herkesten borç dilendi. İkindi namazı olunca 60.000 dinarı tüccarın ellerine vermişti. Mesud ve tüccar birbirlerinden helallik alınca sultanın gönlü Mesud'dan yana razı oldu. Bunun üzerine Hıtay'dan, Çin'den, Mısır'dan tüccarlar akın akın Gazne'ye gelerek dünyanın dört tarafından değerli takıları Gazne'ye taşıdılar.

İmdi günümüz hükümdarları ve melikleri, eğer ki en düşük tabakadan bir ferraş yahut rikabdarına Belh amîdinin yahut Merv valisinin huzurunda şeriat mahkemesinde hazır bulunmasını isterse fermanına kulak asmayacaklardır.

Hikâye

Rivayet olunur ki, Hums valisi, Ömer bin Abdulaziz'e şöyle bir mektup yazdı: "Hums çarşısının duvarı harap olmuştur. Onu imar etmek lazımdır. Ne buyurursunuz?" Ömer bin Abdulaziz aynı kâğıda şöyle yazdı: "Hums çarsısının duvarını adaletle yükselttiğinde, yolları da korku ve zulümden arındırıp tertemiz ettiğinde ortaya çıkacak yapının çamur ve tuğlaya ihtiyacı yoktur." dedi.

Hakk Teâlâ azze ve celle Davud aleyhisselama Kur'an-ı Mecid'inde şöyle buyurdu: "Ey Davud, biz seni kullarımıza göz kulak olman, birbirlerine zulmetmemeleri ve zarar vermemeleri için yeryüzündeki kendi halifemiz kıldık. Söylediğin her sözü hak ile söyle; yaptığın her işte adaleti gözet." [Sâd; 26] "Allah kuluna kâfi değil mi?" [Zümer suresi; 36]

Muhammed sallallahu aleyhissalatu vesselam şöyle buyuruyor: “Allah’ın kullarını incitmesin ve dertleriyle dertlensinler diye salihlere, takva sahiplerine ve doğru işlerde bulunan insanlara vazife teklif edilmelidir; gönlünde Allah’a ve resulüne garez besleyen birisinin Müslümanların başına getirilmesi hıyanet etmek demektir.”

Bu cihan iyi olanın iyi, kötü olanın kötü anıldığı bir garip şahlar defteridir.

Beyit:

Tahtını göğe kurarsan meşhur
Kuşağında yıldızlar olursa dillere destan olursun.
Söz sözleyeceksen güçlü ve etkili sözler söylemeye çalış
Meşhur olmak için çileye katlan ki meyvesi tatlıdır.

UNSURÎ

Elli Birinci Fasıl

Vilayetlerden Hâsıl Olan Gelirin Hesaplanmasına ve Tanzimine Dairdir

Vilayetlerden hâsıl olan gelirler yazılarak toplamı ve yapılan harcamalar ortaya çıkarılsın. Bunda umulan fayda şudur ki, vergiler-giderler ortaya konup doğru bir şekilde hesaplandığında gerekli görülen miktar çıkarılıp üstü çizilmelidir. Şayet sonuçta birinin bir diyeceği varsa yahut bir tasarrufta bulunacaksa sözüne itibar edilmeli, eğer haklı bir talepte bulunuyorsa istediği mal tahsis edilmelidir. Böylece hesapta bir açık yahut bir eksik olma durumu söz konusu ise derhal denetlenmelidir. Zira bu durum kati surette örtbas edilemez. Öte yandan padişah dünya malında ve devlet işlerinde adil ve mutedil davranarak meliklerin kadim töre ve alışkanlıklarını kendisine şiar edinmeli, sapkın icraatlara girişmeyerek bunlara müsaade etmemelidir. Âmiller ve icra eyledikleri işleri ince eleyip sık dokuyarak teftiş etmek, gelir ve giderleri denetlemek, malı muhafaza etmek, düşmanlara gafil avlanmamak ve tehlikelere karşı hazır bulunmak için hazine ve ambarlar kurmak padişahların boyunlarına bir borçtur. Padişah ne cimri yaftası yapıştırılacak kadar eli sıkı ne de har vurup harman savuran cinsten eli açık olmalıdır. Vakti geldiğinde herkese hak ettiğince ihsanda bulunmalıdır. Mesela on dinar bağışlanacak birine tutup yüz dinar ihsanda bulunması; yüz dinar bağışlanacak birisine tutup bin dinar ihsanda bulunması makam ve mevki kargaşasına yol açar. Öte yandan insanlar padişahın kimsenin hak ettiği değeri bilmediğini, hizmetkârlar ve hüner ehlinin kıymetinden haberdar olmadığını ileri sürerek yok yere incinip padişaha hizmette kusur ederler.

Hükümdar düşmanlarla sonrasında barış olacağını hesap ederek savaşmalı; savaşı göz ardı etmeyecek şekilde barışlara girişmeli; dostlarla da koparılması mümkün bir bağ ve bağlılık kurulabilecek bir ayrılık yolunu tercih etmelidir. Kendisini sarhoş edecek içecekler içmemelidir. Her daim ne geçimli ne aksi olmalıdır. İki cihanda kurtuluşa ermesi için bir süre gezme, şarap, av ve dünya nimetleriyle; bir süre de şükür, sadaka, namaz, oruç ve hayır hasenat işleriyle meşgul olmalıdır. Bütün işlerinde mutedil olmalıdır. Zira peygamber aleyhisselam şöyle buyurdular: “İşlerde orta yolu tutmanız en güzelidir, zira övülmüştür.” İşlerinizin sıkıntıya duçar olmaması ve vebal altında kalmamak için takdir-i ilahiyi göz önüne almalıdır. Hakk Teâlâ onu din ve dünya işlerinde desteklemesi, iki cihanda muradına kavuşması için hüdanın emirlerinde ve dini işlerde müctehid olmalı, aşk ve şevk ile işlere koyulmalı.

Kitap

Böylece Hüdavend-i âlem'in bendeye emreylediği Siyasetü'l-müluk kaleme alındı ve efendimizin yüce huzurlarına arz edilmesini gayetle memnuniyetle karşıladı. Kitap özet olduğu halde daha sonra bu özeti genişletmek ihtiyacı hissettim. Her fasılda yeri geldiğince bir bazı nükteler olabildiğince sade ve anlaşılır bir şekilde bahse konu edildi. 485 [M. 1092] senesinde Bağdat şehrine revan olarak kitabı has kitapların kâtibi Muhammed bin Nasih'e vererek ondan: "Kitabı anlaşılır bir hat ile kaleme almasını ve bu seferden geri dönmem nasip olmaz ise eseri Hüdavend-i âlem mâlik-i rikâbu'l umem halladallahu devletuha takdim ve teslim etmesini" söyledim. Yüce sultanımız eseri her okuduğunda dikkati artsın ve şu bendenin kendisine sadakat ve muhabbetinden haberdar olsun. Kendi tecrübesine kulak versin ve daima kendisine bıkkınlık vermeyecek bu eseri mütalaa edip okuyuversin. Zira bu kitap hem bir öğütnâme ve hem hikmetler ve vecizelerle hem de peygamber kıssalarıyla ve hem evliyaların menkıbeleriyle, adil padişahların öyküleriyle doludur. Eser gelmişleri yâd eder¸ gelmemişlerden bahseder. Bütün bu hacmine rağmen özet hükmündedir. Adil padişahların siyasetini konusu kılan kitap cehennemi ikaz, cenneti işaret eder.

Va'de-yi didar odur.

Ve hatem saadettedir.

Hak en doğrusunu bilir

Bütün dönüşler onadır

724 yılının cemaziyel ahir ayının yedisi pazar günü

Kulların en zayıfı, Allah'ın rahmeti ve mağfiretine muhtaç

Ali bin Hasan bin Ahmed'in eliyle ve

Allah'ın yardımıyla kitap tamamlandı.

Üç yüz sekseninde cihan şahı
Ki kimse görmedi bir böylesini yüz bin kıranda
Zi’l-hicce’nin yirmisi bir sabah vakti
Altın gizlendiğinde ansızın Hamedan bölgesinde
Cihanın halini sorar idim âlimden
Dedi ya uykudur ya yeldir ya efsane
Dedim o huzura ne vakit erer gönül söyle
Dedi ya hayal ya sarhoş ya çılgındır

Birinci cildin sonu

Sözlük

Âb-Dâr: Sarayda padişahın içeceklerini hazırlamakla ve şarap veya suyunu doldurmakla görevli hizmetkâr.

Abdullah Bin Tahir: Horâsân'da kurulmuş olan ilk bağımsız İran-İslam devletlerinden biri olan Tahiroğulları hanedanının hükümranlarından biridir. 828-840 yılları arasında Horâsân ve Kirmân'a hâkim olmuş, aynı dönemde isyan hareketi başlatan Bâbek Hurreme-din'e karşı savaşmış ve onu yenmiştir.

Adudu'd-devle: 932 ile 1062 yılları arasında İran'da hâkim olan Büveyhoğulları devletinin en ünlü hükümdarlarından birisidir. Onun zamanında Büveyhî hanedanı kuvvet ve kudretinin doruk noktasına ve en geniş sınırlarına ulaştı.

Âmid: Eskiden padişaların vezir veya yüksek rütbeli birisi için kullandığı sıfatlardan birisi.

Amîdân: İleri gelenler, devletin temelini oluşturanlar.

Âmil: Divanda daha çok mali işlere bakan, vergi ve haraç tahsili yapmakla görevli kişilere denir.

Ammâr Bin Hamza: Peygamberimiz Hazreti Muhammed'in amcasının oğlu.

Ases: Gece bekçisi.

Âve: İran'ın orta kesiminde bulunan Save yakınlarında bir şehir.

Baht: Bir tür saz**.**

Bâmiyân: Afganistan'ın kuzeydoğusunda, Belh ve Gazne arasındaki dağlık bölgede kurulmuş olan bir şehirdir. Budistlerin meşhur heykelleri bu şehirdedir. (DİA)

Bâr vermek: Padişahın huzuruna çıkmak için padişahın izin vermesidir.

Bedahşan: Kuzeydoğu Afganistan'da bir idarî bölge. Afgan Türkistanı olarak da bilinen bölgenin kuzeyinde Amuderya, güneyinde Hindukuş dağları, doğusunda Doğu Türkistan, batısında ise Kunduz ırmağı bulunur. (DİA)

Behrâm Çûbîn: Sâsânî padişahlarından Hürmüz bin Nûşirevân'ın nedim ve ordu komutanlarından biridir. Çok zayıf olduğu için "çûbîn" denmiştir.

Belh: Afganistan'ın kuzeyinde bir şehir ve eyalet. Belh şehri Amuderya'nın güneyindeki Dehâs ırmağı üzerinde ve Kûhibâbâ dağının eteğinde kurulmuştur. Eski Farsçada (Persçe) Bâhtriş, Avesta'da Bâh-di (Bahdrî) ve Grekçede Baktra şeklinde geçen Baktres'ten (muhtemelen Dehâs ırmağının eski adı) alır. Arap coğrafyacılar güzeliklerini anlata anlata bitiremezler; şehirlerin anası anlamına gelen "ümmü'l Bilâd" terimiyle anarlar. Belh'te başta Mevlânâ olmak üzere pek çok İslam âlimi ve sûfî yetişmiştir. (DİA)

Beni Ağlab: Abbasilere bağlı olarak kuzey Afrika'da hüküm süren bir sülale. Saltanat merkezleri Kayravan olup 908 yılında Fatımîler tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Berid: Önce kadim İran devletleri tarafından kullanılan ve daha sonra başta Abbasi ve Selçuklu devletlerinde de yaygın olan posta sistemi. Ülkenin farklı yerlerinde meydana gelen hadiseleri sultana haber vermek için beridler vasıtasıyla haber yollanırdı. Beridi gönderen kişiye ise sahib-i berid denirdi.

Bermekîler: Abbasîler devrinde başta vezirlik olmak üzere çeşitli makamlarda bulunan bir aile. Bermekî ailesinin ataları hakkındaki bilgiler çok az ve ekseriya efsanevî rivayetlerden ibarettir. Daha çok İranlı tarihçilerin kaydettikleri rivayetler, Bermekîlerin atalarının Sâsânî Devleti'nin ilk zamanlarından itibaren vezirleri olduklarını ve bu görevin babadan oğula geçerek asırlarca devam ettiğini ileri sürerler. Bermekîlerin İslam devletiyle temasları hakkındaki bilgiler de aynı şekilde yetersiz ve gerçekleri aksettirmekten uzaktır.

Buhâra: Mâverâünnehr'de tarihî bir şehir. Zerefşân ırmağının aşağı havzasındaki büyük vahada yer alır; bugün Özbekistan Cumhuriyeti sınırları içinde bulunmaktadır. Şehrin denizden yüksekliği 220 metredir. Kara ikliminin tesiri altında olup kışlar soğuk, yazlar çok sıcaktır. İslam medeniyetinin en önemli şehirlerinden biridir. (DİA)

Cafer Bermek: Yahya bin Bermek'in oğullarından biridir. Kaynaklarda hakkında çeşitli hikâyeler anlatılan Cafer Bağdat'tan hiç ayrılmamış ve devamlı halifenin yanında kalmıştır. Çok iyi bir tahsil gören, edebiyat ve sanattan anlayan Cafer hemen her gün halife ile ilmî ve edebî sohbetler yapıyordu. Fazl doğu eyaletlerine vali tayin edilince Cafer de batı eyaletlerine vali tayin edildi. Âdeta devletin taşra idaresi Yahya'nın oğulları arasında taksim edilmişti. Ancak Cafer Bağdat'tan ayrılmayıp eyaletlerini vekilleri vasıtasıyla idare ediyordu. Posta teşkilatı olan berid ona bağlanmış, ayrıca darphanenin idaresi de ona verilmişti. Darphane ilk defa halife dışında birine bağlanmış oluyordu. Ayrıca o sırada veliahd olan Me'mûn'un hocası olarak da tayin edilmiştir. (DİA)

Camegi: Asker ve gulamlara verilen aylık maaş.

Ceyhun: Orta Asya'nın en büyük iki nehrinden biri. Kuzeyden, başlıca Pamir Vahan suyu, Kızılsu (Vahş/Uranovodsk), Kâfirnihân ve Surhân, güneyden de Kökçesu kollarını alarak Kunduz-Belh hizasında kuzeybatıya döner. Bu dönüşten sonra kısmen çöller ve bozkırlar içinde, herhangi bir kol almadan kuzeybatı yönünde ilerler, sonunda muhtelif kollara ayrılarak Aral gölüne dökülür. 2.540 km. uzunluğundaki nehrin kıyılarında önemli yerleşim merkezleri yer alır.

Amuderya'yı çeşitli milletlerin değişik isimlerle andıkları görülmektedir. (DİA)

Çevgân: Özellikle ortaçağda Orta ve Uzakdoğu saraylarında oynanan ve bugünkü polo oyununa benzeyen atlı top oyunu.

Çigil: Türk boylarından biri

Çubdâr: Sultan ve vezirlerin huzurunda ellerinde altın ve gümüş çubuklar bulunan köle ve hizmetkârlara verilen isim.

Dâî: İslam dünyasında ortaya çıkan bazı fırkalarda mezhebi yayma yetkisi verilen kimsenin görev unvanı. İsmailîyye ve Karmatîlerde "da'vet" adı verilen mezhep faaliyetlerini yürütmek için imam tarafından yetki verilmek suretiyle tayin edilen dâîler, mezhep bünyesi içinde hüccetten sonra gelen önemli bir mevkiye sahiptirler. Kendi aralarında hiyerarşik bir sisteme tabi tutulan bu görevliler içinde en yüksek rütbeye sahip bulunan, bazan dâî-i ekber veya bab unvanıyla da anılan ve imamın sözcüsü durumunda olan dâî'd-duâttır. Bu en yüksek dâî, her türlü ilim ve mezhep faaliyetlerini yürütme konusunda bir üst rütbe olan hüccete karşı sorumludur. (DİA)

Deryâ-yı Rûm: Akdeniz'e verilen isimdir.

Deylem: İran'ın kuzeyinde Gîlân eyaletinin bir bölümünü teşkil eden, Hazar deniziyle Kazvin arasındaki dağlık bölgenin ve bu bölgede yaşayan kavmin adı.

Deylemîler: İran'ın kuzeyinde yaşayan bir kavimdir. Büveyhoğulları devletini kurmuş ve 945 yılında Bağdat'ı ele geçirmişlerdir. Rey bölgesindeki hâkimiyetlerine Gazneli Mahmud son vermiş ama asıl büyük darbeyi Tuğrul Bey vurmuştur. Büveyhoğulları devletinin yıkılmasının ardından Deylemliler paralı asker olarak çalıştılar. (DİA)

Deyr-Geçî: Kum ile Kaşan arasında bulunan bir yerleşim birimi. Arap

kaynaklarında Deyru’l Ces şeklinde gelmiştir. (Dehhoda)

Dizdar: Kale muhafızı. Kale bekçisi.

Ebu Ali İlyâs: Kirmân’a 912 yılında hâkim olan Âl-i İlyas hanedanlığının kurucusudur. Tam adı Ebu Ali Muhammed bin İlyas bin al-Yas’ Semerkandi olup 967 vefat etmiştir. Aynı yıl Büveyhoğulları padişahlarından Azdu’d-devle tarafından Kirmân alınmıştır.

Ebu Cafer Mansur Bu Devanikî: 754-775 yılları arasındaki Abbasi Halifesi. Devanikî denmesi ile ilgili şöyle anlatılır. Halife olduğu zaman küçük büyük, kadın erkek bütün Kûfe halkına para dağıtacağına dair söz verdi. Parayı dağıttıklarında kişi başına sadece beş dirhem düştü. Devanik, aslı Farsça olan “Dank” kelimesinin çoğulu olup altıda bir anlamına gelir.

Ebu’l Fazl Sezgi: 1072 yılında ölen Sistan emiri.

Emir-i Hares: Muhafız emiri. Bazı İslam devletlerinde sarayı korumak ve hükümdarın vereceği cezaları infaz etmekle görevli birliğin emîri.

Emîr-i hares, Arapça emîr ve hares (tekili haris) “muhafız” kelimelerinden oluşmuştur. Emîr-i hareslik bir müessese olarak ilk defa Muaviye tarafından kurulmuştur. (DİA)

Erdem Hurdabe: Alparslan’ın tahta çıkmasında çok etkili rol oynamış olan büyük Selçuklu komutanlarından biri.

Esfar bin Şiruye Verdavendi: Hicri 316 yılında Abbasi hilafetine karşı isyan etmiş Deylem serdarlarından biri olup Taberistan, Gürgan, Rey, Kazvin ve Alamut kalesini ele geçirmiştir.

Faryâb: Farab da denmektedir. Seyhun ırmağının batı sahilinde Belh yakınlarında bulunan şehrin adı. Meşhur filozof Farabi bu şehirdendir. Timur bu şehirde vefat etmiştir.

Fuzayl Bin İyaz: Hicri 107’de (M. 725) doğdu. Temîm kabilesinin Yerbü boyundandır. Oğlu Ebû Ubeyde baba tarafının aslen Kûfeli bir aileden olduğunu, babasının Semerkant’ta doğduğunu ve Ebîverd’de yetiştiğini söyler. Horâsân’ın ilk büyük sûfîlerinden olan Fudayl aynı zamanda güvenilir bir hadis râvisidir. Ebü’l-Ferec İbnü’l-Cevzî, sözleri ve yaşama tarzı ile sonraki sûfîler üzerinde derin etkiler bırakan Fudayl hakkında bir menâkıbnâme kaleme almıştır.

Garcistan: bkz. Guristan.

Gebr: Ateşperest. Mecusî. Zerdüştlük dinine inanan kimse. Kadim İran dilleri uzmanı İbrahim Purdavud'a göre aslı Aramice olan "Kâfir" kelimesiyle aynı köktendir. Bugün Türkçede kullanılan "Gevur" sözcüğünün kökü bu kelimedir.

Gerdekuh: Damgan yakınlarında bir dağın adı. O dönemde İsmailîlerin kalelerinden biri bu dağda idi.

Gersivez: İran mitolojisinde Siyaveş'i öldürmek için çaba sarf eden Afrasyab'ın kardeşidir.

Gulam: Divan ıstılahı olarak saray hizmetkârı, asker ve uşak anlamına gelmektedir. (ıstılahat-ı divani)

Gulâmân-ı Hass (Kapıkulu): Sarayda padişahın arkasında sürekli olarak ayakta bekleyen saray hizmetkârlarından bir gruptur. (Dehhoda)

Gur: Bkz. Guristan

Guristan: Bugün Afganistan'da Kandehar yakınlarında, Horâsân'ın ortasında, Gazne'ye yakın bir yerleşim birimi. Hazreti Ali'nin hilafeti döneminde Müslüman oldular. Bölgeye Gur da denmektedir. Bu bölgede yaşayan halka Gurî veya Gurîyan denilmektedir. Bu bölgede 1148-1215 yılları arasında Gurlular devleti adıyla bir Türk devleti kurulmuştur.

Hâce: Selçuklu ve Gazneliler döneminde vezirler için verilen unvan.

Hacib: Perdedar ve derbân olarak da isimlendirilmiştir. Halkın, sultanın huzuruna destursuz girmesini engelleyen kişidir. Gazneliler döneminde haciplerin kendilerine has hilatleri vardı. Bunlar siyah aba, iki terekli külah ve altın kemerden oluşmaktaydı. Hacegan hacibi siyah aba yerine renkli aba giyerdi. Haciplerin reis ve başlarına "Hacib-i Büzürg" denirdi.

Hâmân: Firavun'un veziridir.

Harizm: Aral gölünün güneyinde uzanan topraklara ve XIII. yüzyıla kadar burada yaşayan halka verilen ad. Bazı İslam coğrafyacıları Hârizm'i (Hâ-rezm. Harzem) batıda Oğuz Türklerinin ülkesi, güneyde Horâsân, doğuda Mâverâünnehr, kuzeyde yine Türk topraklarıyla çevrili bir ülke olarak tanıtır. Hârizm'in ortaçağdaki başlıca şehir ve kasabaları: Amuderya (Ceyhun) nehrinin sağ tarafında yer alan eski başşehir Kâs, sol tarafında yer alan ikinci başşehir Gürgenç (Cürcâniye) ve bölgenin Moğol istilâsından sonraki merkezi olan Hîve ile (Hîvak) Hezâresb, Dergân, Berkan, Kerder, Zemah-şer, Cigerbend, Sedver (Sedûr), Kerderânhâs, Zerdûh, Ertehuşmisen, Derhâs, Beratigin, Çağmîn,

Hâmcerd, Gâvhâne, Nev-kefâğ, Medminiye ve Git'tir.

Emevîler'le birlikte Mâverâünnehr üzerinden Hârizm'e İslam akınları başladı. I. Yezîd devrinde (M. 680-683) Selm bin Ziyâd Hârizm halkından 400.000 dirhem alarak onlarla anlaştı (Belâzürî, s. 600). Hârizm'deki dâhilî karışıklıklardan faydalanan Kuteybe bin Müslim kumandasındaki İslam ordusu 93'te (M. 712) bölgeyi fethetmiştir.

Harun Reşid: Abbasî halifesi (M. 786-809). Yaygın görüşe göre Muharrem 149'da (M. Şubat-Mart 766) veya 30 Zilhicce 145'te (M. 20 Mart 763) Rey'de doğdu. Babası Halife Mehdî-Billâh, annesi Hayzürân bint Atâ olup Hz. Abbas'ın yedinci göbekten torunudur. Küçük yaştan itibaren sarayda iyi bir eğitim görerek büyüdü. Mürebbisi, muhtemelen oğlu Fazl ile sütkardeşi olmasından dolayı baba diye hitap ettiği İran asıllı Yahya bin Hâlid el-Bermekî idi. Henüz genç iken Bizans'a düzenlenen iki seferi komuta etti. İstanbul'a kadar ilerlemiş ve Bizanslıların vergi vermesi şartıyla barış imzalanmıştır. İlim ve eğitime önem veren Harun Reşid, Abbasî hanedanının İslam dünyası dışında en fazla tanınan simasıdır.

Hassakiyan: Sultana yakın ve bağlı olan kişiler. Sürekli sultanın hizmetinde olan kişiler.

Hatim-i Tâî: Câhiliye döneminin cömertliğiyle ünlü şairi. Tay kabilesinin reisidir. Babası Abdullah o henüz çocukken ölmüş, kendisini zengin ve cömert bir kadın olan annesi Guneyye (Inebe) bint Afîf yetiştirmiştir. Hâtim'in cömertliği, aşırı harcamalarını engellemek için kardeşleri tarafından hapsedilecek kadar iyiliksever olan annesinden gelir. Hatim menkıbelerde İslamiyet'ten önceki mert ve cömert Arap tipinin ideal örneğini oluşturur. Bugün dahi birinin cömertliği övülürken, "Hâtim'den daha cömert" (ecved min Hatim) denilmektedir.

Hayl: Asker, ordu. Bir grup süvari. Taife, kabile, aşiret, akraba, yakın çevre.

Haylbaşı: 20-30 kişilik bir birliğin komutasına sahip olan kişidir.

Herât: Afganistan'ın batısındaki tarihî bir şehir ve bu şehrin merkez olduğu eyalet. Afganistan'ın batısında bulunan Herirûd ırmağının kenarında çok eski dönemlerde kurulmuştur. Adına çivi yazılı eski Farsça kitabelerde Haraiva, Avesta'da ve Grekçe metinlerde Aria, Areia şeklinde rastlanır. Batlamyus ve diğer Grek coğrafyacıları, bereketli Herîrûd vadisinde bulunan şehirler arasında Herat'tan da bahsederler. Büyük İskender'den sonra bu bölge Aria'daki

İskenderiye adıyla anılır. İslam fetihlerinden biraz önce Orta Asya'dan gelen Eftalitler'in (Akhun-lar) hâkimiyeti altındaydı.

Hz. Osman'ın Basra valisi Abdullah bin Âmir'in gönderdiği Ahnef bin Kays idaresindeki ordu Horâsân'ı 31 (M. 652) yılında fethedince, Herat da sulh yoluyla Müslümanların eline geçti. Herat kültür ve sanat açısından en önemli dönemini Timurlu yönetiminde yaşamış ve bu dönemde ortaya çıkan Herat ekolü Osmanlılardan Bâbürlülere kadar bütün İslam sanat merkezlerinde etkisini hissettirmiştir.

Hıtay: İslam tarih ve edebiyat kitaplarında çok kullanılan bu kelimenin kökenini ve coğrafyayı tam olarak belirlemek oldukça müşküldür. Çin'in kuzeyi, Mançurya, Moğolistan ve Doğu Türkistan'a itlak olunur. "Hita" veya "Hoten" Moğol boylarından birinin adıdır. Uzun süre bu bölgede hüküm sürdüğü için bölge bu adla anılmıştır.

Horâsân: Horâsân ismi eski Farsça'da hur (güneş) ve âsân (âyân "gelen, doğan") kelimelerinden meydana gelmiştir ve "güneşin doğduğu yer, güneş ülkesi; doğu bölgesi" anlamını taşımaktadır. İsim muhtemelen Sâsânîler zamanında ortaya çıkmış ve kısa zamanda yaygınlaşmıştır. Horâsân tarihte İran'ın kuzeydoğusunda yer alan çok geniş bir coğrafî bölgenin adı idi. Günümüzde bölgenin toprakları üç parçaya ayrılmış olup Merv (Mari), Nesâ ve Serahs yöresi Türkmenistan, Belh ve Herat yöresi Afganistan, kalan kısmı da İran sınırları içinde bulunmaktadır. En geniş kesim İran'ın elindedir. İslam coğrafyacılarına göre genellikle Horâsân doğudan Huttel (Tacikistan'da Kulab çevresi), Gur (Orta Afganistan) ve kısmen Sicistan (Sîstan); güneyden Deştilût ve Kirmân ile Rey arasındaki Fars toprakları; batıdan Deştikevîr'in batı kısmı ve Taberistan ile Cürcân; kuzeyden de Türkmenistan'ın bir bölümü, Hârizm ve Mâverâünnehr tarafından çevrilmiş geniş bir alandır. X. yüzyılın sonlarına doğru Horâsân Gaznelilerin eline geçti ve 427'de (M. 1036) Selçukluların Ceyhun'u aşarak buraya girmesine kadar onların hâkimiyetinde kaldı. Dandanakan Savaşı'nın (H. 431 / M. 1040) ardından Horâsân bütünüyle bir Selçuklu toprağı haline geldi ve 100 yıldan uzun bir süre devletin en önemli eyaleti olarak barış ve sükûn içinde yaşadı. Önce Çağrı Bey'in, daha sonra Alparslan ve Melikşah'ın yönetiminde kalan bölge, Merv'i başşehir seçen Sencer'in altmış yıl süren idaresinde de refah düzeyini korudu.

Hoten: Doğu Türkistan'ın güneyinde tarihî bir şehir ve bölge. İlk ismi Yotkan olan Hoten, eskiçağdan itibaren Budist kültürünü Orta Asya'ya bağlayan en önemli merkezi teşkil etmiştir. Çinliler tarih boyunca buraya büyük önem

vermişler ve Türkler gibi kutsal taş kabul ettikleri yeşim sebebiyle Hotenlileri daima hoş tutmaya çalışmışlardır. Öte yandan Hindistan ve Tibet'e yakın olması şehri bir anlamda Orta Asya'nın merkezi durumuna getirmiştir. 744 yılında kurulan Büyük Uygur Kağanlığı sınırlarına dâhil olan Hoten, bu devirde ve özellikle bu devletin 840 yılında Kırgızlar tarafından yıkılması üzerine bölgenin yoğun biçimde Uygur göçmenlerince iskân edilmesinden sonra tamamen Türkleşti; Uygurların X. yüzyılın sonlarında Karahanlı Devleti'ne bağlanmasından sonra da İslamlaştı.

Hurreme-din (Hürremdin - Hürremiyye): Mezdek tarafından kurulan dinî harekete ve aşırı Şia'nın tesiriyle gelişen İran kaynaklı Arap aleyhtarı değişik fırkalara verilen ad. Büyük ihtimalle Mecusîlikle eşanlamlı olarak kullanılan ve "iyi, isabetli din" anlamına gelen Bihdin isminden etkilenilerek Hürremdîniyye olarak da anılan fırkanın bu ismi almasının sebebi kesin olarak bilinmemektedir. Müslüman müelliflerin çoğu, fırka mensuplarının her şeyi hoş ve mubah saydıklarını göz önünde bulundurarak kelimenin Farsça hurrem (şen, neşeli) isminden geldiğini ileri sürerler (bkz. Deylemî, s. 25). Bu arada Mezdek'in, öğretisinin eski bir merkezi olan Erdebil yakınlarındaki Hürrem kasabasına, Hürremiyye adlı bir dağa yahut Belh'in Hürremâbâd köyüne nisbetle fırkanın bu isimle anıldığı şeklindeki görüşler yanında, kocasının öldürülmesinin ardından önce Medâin'e, daha sonra Rey'e kaçan ve mezhebi orada yaymaya çalışan Mezdek'in karısı Hürreme'den dolayı fırkanın bu ismi aldığı da söylenmektedir. Hürremiyye bazen Mezdekiyye ile eşanlamlı olarak kullanıldığı gibi farklı olarak da düşünülmektedir. Kırmızı renkli elbiseler, işaretler ve bayraklar kullandıkları için Hürremiyye'den Muhammire diye bahseden İbnü'n-Nedîm, bu isimle mezhebin bir bölümünü değil, genel olarak Mezdek'in hareketini kastetmektedir. Hürremiyye'yi iki gruba ayıran Abdulkâhir el-Bağdâdî ise birinci grubun İslam'dan önceki Mezdekîler, diğerinin de onların devamı olan Bâbekiyye ve Mâzyâriyye fırkaları olduğunu söylemekte ve bu ikincileri Hürremdîniyye adıyla zikretmektedir.

Hûzistân: İran'ın güneybatısında bir eyalet. Çöl görünümlü yaylalarında dolaşan bedevî Arap kabilelerinden dolayı İranlıların 1925'e kadar "Arabistan" dedikleri Hûzistân'ın batısında Irak, güneyinde Basra körfezi, kuzeyinde Zagros sıradağları yer alır. Müslümanların gelişine kadar sırasıyla Elâmlılar, Sümerler, Akkadlar, Gutiler, Bâbilliler, Asurlular, Medler, Persler (Ahamenîler), Grek-Makedonlar, Parth-Arsakiler (Eşkâniyân) ve Sâsânîler'in idaresinde kaldı. Hûzistân bölgesi, 17 (M. 638) yılından itibaren Kârûn nehri boyunca İlerleyerek önce Ahvaz'da, daha sonra Şüster'de Hürmüzân'ı yenen Basra Valisi Ebû Mûsâ

el-Eş’ari idaresindeki İslam ordusu tarafından fethedildi. Bölgede ilk ciddi Osmanlı hâkimiyeti, 1534-1535 kışında Hemedan ve Basra’ya kadar giden Kanunî Sultan Süleyman’ın Irakeyn Seferi sırasında buradaki Arap kabilelerinin biat etmesiyle gerçekleşti. Nişancı Celâlzade Mustafa Çelebi Basra Katîf, Bahreyn adalarıyla birlikte Müşa’şa’ topraklarının da tahririni yaptırdı. (Tabakâtü’l-memâlik, vr. 272b). Osmanlı kaynaklarında bu bölgeye Diyâr-ı müşa’şa’ da denilmiştir.

Irak: Sâsânîler döneminde Irak’ı da içine alacak şekilde İran’ın tamamına Îrânşehr adı veriliyor, dil-i Îrânşehr (İran’ın kalbi) tabiriyle de Irak’a işaret ediliyordu. Bölgenin Farsça ilk adının Sûristan olduğu, sonraları İranlıların buraya Irakistan da dedikleri bilinmektedir. Irak isminin ilk defa Bâbil toprakları için kullanıldığı tahmin edilmektedir.

İbni Hurdâzbih: Ebü’l-Kâsım Ubeydullâh bin Abdillâh bin Hurdâzbih (ölümü H. 300 / M. 912-13)

Kitâbü’l-mesâlîk ve ‘l-memâlik adlı eseriyle tanınan İslam coğrafyacısı. Eserleri günümüze ulaşan İslam coğrafyacılarının en önemli ilk temsilcisidir. Büyük babası Abbâsîlerin ilk döneminde İslamiyet’i kabul eden bir Mecusîdir. Babası ise Halife Me’mûn zamanında (M. 813-833) Taberistan valisi idi. Muhtemelen Horâsân’da doğmuş olan İbni Hurdâzbih Bağdat’ta büyüdü ve eğitim gördü; ayrıca İshak el-Mevsilî’den mûsiki dersleri aldı. Önce Cibâl eyaletinin posta ve istihbarat müdürlüğüne, daha sonra aynı teşkilâtın Bağdat ve Sâmerrâ’daki başkanlığına getirildi. Kitabü’l-mesâlik, coğrafya yazıcılığında Irak bölgesinin hilâfet merkezi olması esasına göre düzenlenen ve Irak ekolü kitapları adıyla bilinen eserlerin ilkidir. Verilen bilgilerin büyük kısmı kara ve denizyollarına hasredilmiş, bu yolların dört yönde gelişmesi izlenerek Hindistan ve Çin gibi ülkeler tanıtılmıştır.

İkta: Kamu otoritesinin, tasarrufundaki arazi ve taşınmaz malların mülkiyet, işletme veya faydalanma hakkını kişilere tahsis etmesi. Sözlükte “kesmek, ayırmak” anlamındaki kat’ kökünden türetilen iktâ’ kelimesi, terim olarak, devlet başkanı veya onun adına yetki kullanan merci tarafından özellikle arazi gibi taşınmaz mallarla maden ocağı ve benzeri tabii kaynakların mülkiyet (temlik), işletme (irfâk) yahut faydalanma (intifa, istiğlâl) hak veya imtiyazlarının ya da bir bölgenin vergi gelirlerinin uygun gördüğü kimselere tahsisini ifade eder. Kendisine iktâ verilen kimseye iktâî, iktâdâr, mukta’ leh (mukta’) denir; mukta’ aynı zamanda “iktâ edilen şey” demektir.

İsbicab: Türkistan sınırında büyük ve geniş bir şehir. Zengin altın madenlerine

sahiptir.

İtabname: Azarlama mektubu. Bir hükümdarın bir başka hükümdarı suçlamak ve kınamak için kaleme aldığı mektup.

Kadı: Hukukî uyuşmazlıkları ve davaları karara bağlamak üzere devletçe tayin edilen görevli, hâkim.

Arapçada kaza (kadâ) kökünden ism-i fail olan kâdî, fıkıh terimi olarak insanlar arasında meydana gelen çekişme ve davaları şer'î hükümlere göre çözümlemek için yetkili makamca tayin edilen kişiyi ifade eder. (Mecelle, M. 1785). (DİA)

Kadı'l-kudat: Kadıların tayin, terfi ve azilleriyle yetkili kimseye denir.

Kalaçûr: Türklere has bir tür uzun kılıç.

Karmatî: Aşırı Şiî İsmailîyye mezhebine mensup bir zümre. Karmatîler (Karâmita), Kûfe'deki Ismailî dâîsi Hamdan bin Eş'as Karmat'a (Ölümü H. 293 / M. 906) nisbetle bu adı almışlardır. İbn Manzûr onları ayrı bir kavim olarak tanıtır. Taberî, 255 (M. 869) yılı olaylarını anlatırken Karmâtiyyûn diye anılan Zenc isyanının destekçisi bir gruptan bahseder (Târih, IX, 419). Mes'ûdî ile Makdisî ise Karmatîlerin bir Sudan halkı olduğunu belirtirler. Karmat isminin Sevâd bölgesindeki Benî Ukayl'in kolu Benî Karmat'tan geldiği, Karmatîlerin ve liderleri Hamdân'ın Arap asıllı olduğu da rivayet edilmektedir. Genel kabule göre Karmatîler 255 yılında Abbâsîlere karşı düzenlenen Zenc isyanı sırasında ortaya çıkmışlardır. Hareketin kurucusu olarak kabul edilen Hamdan, Sâbiîliğe mensup olup Kûfe yakınlarındaki Dür köyündendir ve büyük ihtimalle 264'te (M. 877-78) Abdullah bin Meymûn'un yahut oğlu Ahmed'in dâîlerinden Hüseyin el-Ahvazî'nin telkinleriyle İsmailîyye hareketine katılmış, onun ölümünden ya da Sevâd bölgesini terk etmesinden sonra İsmailîyye'nin o bölgedeki dâîsi olmuştur.

Kâşân: İran'da çinileriyle ünlü tarihî şehir. Merkezî İran platosunda, deniz seviyesinden 945 m. yükseklikte, İsfahan'ı Tahran'a bağlayan tarihî karayolu üzerinde kurulmuştur. Şehir isminin, cami süslemeciliğinde kullanılan kâşî adı verilen mavi ve yeşil renkli bir taşın işçiliğiyle tanınmasından kaynaklandığı söylenmiştir. Şehrin güneybatısında, kuruluşu milattan önce V. binyıla kadar giden Tepe Siyâlk antik yerleşim merkezi bulunmaktadır. İslam coğrafyacıları Cibâl bölgesinde yer alan Kâşân'ın küçük fakat güzel ve önemli bir şehir olduğunu yazarlar. V. (M. XI.) yüzyılın ortalarında büyük Selçuklu Devleti'nin

kurulmasından sonra Kâşân'ın önemi arttı. Birçok Kâşânlı Selçukluların hizmetinde üst kademelerde yer alırken şehirde imar faaliyetleri hızlandı. VII. (M. XIII.) yüzyılda coğrafyacı Yâkut el-Hamevî, kendi zamanında buranın başka yerlere satılan güzel yeşil renkli kâseleriyle tanındığını ve halkının Şiî olduğunu kaydeder.

Kâşgar: Doğu Türkistan'da tarihî bîr şehir. Şehrin tarihi Han hanedanına (MÖ. 206 - MS. 220) kadar götürülebilir. O tarihten Tang hanedanına kadar (M. 618-907) Çin kaynaklarında Şule adıyla zikredilen Kâşgar, Çinlilerin oturduğu Hançeng (Şule) ve Müslümanların oturduğu Huiçeng (Şufu) denilen iki semtten meydana geliyordu.

Taberî'nin naklettiğine göre Kuteybe bin Müslim 96'da (M. 715) Fergana bölgesine kadar ilerlemiş ve Kâşgar'ı 629'dan beri ellerinde tutan Çinlilerden almıştı. Daha önce buranın sahibi olan Karluklar 750'de şehri tekrar ele geçirdiler ve bölgede Türk idaresini yeniden kurdular. Ardından şehre Uygurlar hâkim oldu; 920 civarında Tagan Tegin adlı bir Türk dihkanının idaresindeydi, Kâşgar'da hüküm süren ilk Müslüman Türk hükümdarı Karahanlılardan Abdulkerim Satuk Buğra Han'dır (Ölümü H. 344 / M. 955).

Kerec: Tahran yakınlarında, Kerec ırmağının kenarında, Kazvin yolu üzerinde kurulmuş bir yerleşim yeri.

Kırbân: Yay ve tirkeşi tutturmak için boyna bağlanan, tasmaya benzeyen bir atkı.

Kirmân: İran'da bir şehir ve bu şehrin merkez olduğu idarî bölge.

İran'ın ortasındaki Deşt-i Lût çölünün güneybatısını kuşatan dağlık kesimde, M. 240 yılına doğru Sâsânî İmparatoru I. Erdeşîr'in emriyle ileri bir savunma merkezi olarak kurulmuştur. Kirmân ve çevresinin fethine Hz. Ömer'in hilâfeti sırasında 17 (M. 638) yılında başlanmışsa da zaman zaman çeşitli isyan ve karışıklıklara sahne olan bölgede kesin İslam hâkimiyeti 102 (M. 720) yılında Emevî Halifesi Ömer bin Abdülazîz zamanında kurulabilmiştir.

Kubât: Sâsânî İmparatorluğu'nun 19. padişahıdır. Sâsânîlerin ünlü padişahlarından Nûşirevân'ın babası 43 yıl padişahlık yapmıştır. Mezdek Kubâd'ın zamanında zuhur etmiş ve Kubâd Mezdek'in dinini kabul etmiştir.

Kûhistân: Horâsân'ın vilayetlerinden birisi olup Nişabur ile Herat arasında yer almaktadır.

Kuleyn: Rey yakınlarında bir yerleşim birimidir.

Kum: İran'ın en önemli dinî merkezlerinden biri. Bazı yazılı belgelerden, ne zaman kurulduğu bilinmeyen Kum'un Büyük İskender tarafından tahrip edildiği ve Sâsânî Kralı I. Kubâd (M. 488-531) tarafından tekrar kurulduğu öğrenilmektedir. Hicri 23 (M. 644) yılında Ebû Mûsâ el-Eş'arî kumandasındaki İslam ordusunun fethettiği söylenen şehri çok daha sonra, 94'te (M.712-13) Kûfeli Şiî Arapların kurduğu yolunda bir de görüş bulunmaktadır. Buna göre Kûfeli Şiî Araplar burada birbirine yakın yedi ayrı yerleşim merkezi kurmuşlar ve bunları bir surla koruma altına almışlardır. Kum ismi de bu yedi merkezden birinin adı olan Kumîdân'dan, o da Kumemeydân'dan (tepeciklerle çevrili yer) gelmiş olabilir. Şiî kaynaklarında yer alan Kum adının Kâim lakabıyla anılan Muhammed el-Mehdî taraftarlarınca verildiği yahut Hz. Peygamber'in mi'raca çıkarken kendisine gösterilen ve insanların Hz. Ali'nin imametini kabul etmesini engellemeye çalışan şeytana, "kum" (kalk, git) demesiyle ilgili olduğu şeklindeki rivayetler ise şehre kutsiyet atfetme çabasının bir sonucudur.

Maçin: Kuzey Çin'e, yani Türkistan'a verilen ad. İbn Baytar, Ravend kelimesini açıklarken şöyle diyor: "Farslar Kuzey Çin, yani Türkistan'a Çin Maçin derler." Aslının, "Çin ve mavera-yi Çin" olma ihtimali vardır (Dehhuda).

Mâverâünnehr: Ceyhun nehrinin kuzey ve doğusunda kalan bölgeye İslam tarihçi ve coğrafyacıları tarafından verilen isim. Orta Asya'ya yönelik İslam fütuhatından sonra Arapça kaynaklarda Ceyhun nehrine (Amuderya/Oxus) izafeten "nehrin öte tarafında bulunan bölge" anlamında kullanılmıştır. İran, Çin, Yunan ve Arap kaynaklarında Turanî ve İranî kavimler arasında sınır olarak kabul edildiği bildirilen Ceyhun nehrine eski Türklerin Ögüz adını verdikleri kaydedilmektedir. Mâverâünnehr tabiri IX. (M. XV.) yüzyıldan itibaren Farsça kaynaklarda kullanılmaya başlanmıştır. Arapça metinlerde Mâverâü'l-Ceyhûn ya da Haytal, Batı kaynaklarında Transoxiana (Transoxania) diye anılan bölgeye bazı Türk müellifleri Çay-ardı adını vermişlerdir. Mâverâünnehr'in hangi şehir ve bölgeleri kapsadığı konusunda bilgi veren Arap coğrafyacılarından İstahrî güneyde Ceyhun nehriyle sınırlanan bölgenin Buhâra, Semerkant, Soğd toprakları, Üşrûsene (Uşrusana), Şâş (Taşkent), Fergana, Keş (Kiş), Nesef (Nahşeb), Sagâniyân (Çagâniyân), Huttal (Huttalân), Tirmiz, Guvâziyân, Ahsîkes, Hârizm, Fârâb, İsbîcâb, Talaş, Îlak ve Hucend'i kapsadığını; İbn Havkal doğusunda Pamir, Rest ve düz bir çizgi üzerinde Huttel'e sınır Hint topraklarının, batısında Taraz'dan itibaren batıya doğru Bârâb (Fârâb), Sütkent, Semerkant'a tabi Soğd, Buhâra ve tabi yerler, Hârizm ve Hârizm denizine (Aral gölü) kadar yay halindeki bir çizgi üzerinde Oğuzlar ve Karluklar ülkesinin

kuzeyinde Fergana'nın doğu ucundan Taraz'a kadar uzanan düz bir çizgi üzerindeki KarIuk topraklarının, güneyinde ise Bedahşan ve Hârizm denizine kadar düz bir çizgi üzerinde Ceyhun nehrinin yer aldığını ve Huttal'in de Mâverâünnehr'e dâhil olduğunu kaydeder.

Medain: Sâsânîlerin başşehri. Bugünkü Bağdat'ın 30 km. kadar güneydoğusunda Dicle nehrinin her iki yakasına Partlar ve Sâsânîler döneminde karşılıklı kurulan yedi ayrı şehirden meydana gelmiş, bu şehirler taş veya duba köprülerle birbirine bağlanmıştır. Arapça medîne (şehir) kelimesinin çoğulu olan medâin, Ârâmîler tarafından bu şehirler topluluğuna verilen aynı anlamdaki medrnethâ adının Arapçaya uyarlanmış şeklidir.

Meharik: Zekeriya Razi'ye nisbet edilen "Mehariku'l Enbiya" adlı kitaptır.

Menât: İslam'dan önce Arap putperestliğinde üstün varlıkla (Allah) insanlar arasındaki aracı tanrılardan biridir. Kur'an'ın bildirdiğine göre (Necm suresi; 19-20), putperest Araplar tarafından Allah'ın kızları olarak kabul edilen Lât ve Uzzâ ile birlikte Menât adlı puttur. Menât, Sâmî panteonunun en eski ilâhlarından biridir. Onun adına, Babilonya verimlilik ilahesi İştar'ın isimlerinden biri olan Menutum şekliyle Sargon öncesi dönemde de rastlanmaktadır. (DİA) Metinde Menât'tan bütün putlar ve özellikle o bölgede bulunan Budistlerin heykelleri kastedilmiştir. Aynı bölgede bir yer adı.

Menşur: Hükümdar tarafından yapılan bir tayini, bir görev veya muafiyeti yahut iktâ tevcihini bildiren belge. Sözlükte "yaymak, dağıtmak, kitabı basıp yayımlamak, diriltmek" anlamlarına gelen neşr kökünden türemiş olup "dağılmış, yayılmış" demektir. Herkese duyurulmak, açıklanmak ve yayılmak amacıyla yazıldığı için bu belgelere menşur denilmiştir.

Merdâvîc bin Ziyar: (Ölümü M. 935) Ziyârî hanedanının kurucusu ve ilk hükümdarı. Baba tarafından Ârî kökenli Gîlliler'in (Cîlî) Dâhil bölgesinde yaşayan asil bir koluna, anne tarafından Rûyân sipehsalarına mensuptur. Zamanın diğer hanedanları gibi Ziyârîler de sonraları, İslam öncesi tanınmış bir nesebe bağlanmak isteğiyle Ziyar'ın babası Verdânşah'ın Sâsânî İmparatoru Hüsrev zamanında Gîlân kralı olan Argüş Ferhâdân'ın soyundan geldiğini iddia etmiştir. Asıl ününü Abbasî hilafetine karşı bağımsızlık çabaları ve kadim İran kültürünü yeniden diriltmeye çalışmasıyla kazanmıştır.

Mervrûd: Horâsân'da Belh ile Merv şehirleri arasında, Merv ırmağı yakınlarında bir şehirdir. Hazreti Osman devrinde fethedilmiştir.

Mevlîyan: Buhâra'da bir ırmaktır. Sâmânîlerin bu nehrin kenarına kurdukları büyük bağları vardı.

Mezdek: Sâsâniler döneminde ortak mülkiyet düşüncesini savunan Zerdüşt din adamı. Yaklaşık 528 yılında Nûşirevân tarafından öldürülmüştür.

Mihrigân bayramı: Her ayın on altıncı gününe denir. Kadim İranlıların sonbaharın başladığı (Mihr ayı) 21 Eylül – 21 Ekim tarihleri arasında kutladıkları ikinci büyük milli bayramdır. İran inançlarına göre mihrigân gününün bayram olarak kutlanmasının birkaç sebebi vardır. Bunlardan birisi şudur; Kave, Dahhak'a karşı mücadele ederken melekler ona yardım için yeryüzüne inmiş ve Feridun tahta o gün oturmuştur.

Mûbed: Mecusî din adamı. Mecusîlikte kadılık görevi bulunan din adamına verilen isim.

Mûbed-i Mûbedân: Mecusîlikte en üst derecedeki din adamlarına verilen isim.

Muhammed Arabî: Gazneli Mahmud'un komutanlarından birisidir.

Muhtesib: Divan teşkilatı ıstılahı olarak görevleri şu şekilde tarif edilmiştir. Çarşı ve pazarda alışveriş fiyatlarını denetler ve tüccarları şeriata uygun olmayan işlerden ve halkı kandırmaktan men ederdi.

Mukarmat: Harflerin ve satırların birbirine yakın ve sıkışık bir şekilde yazıldığı yazı türü.

Multan: Pakistan'ın Pencab eyaletinde bir şehir.

Mutemet: (Âmil): Vergi ve haraç toplamakla görevli olan memurdur.

Münhi: Haber bildiren, haberci, casus.

Nahşeb: Buhâra yakınlarında bir şehir olup İslam coğrafya kitaplarında Nesef olarak geçmektedir. Türkler Karşi demiştir.

Naib: Asıl anlamı nöbet bekleyen olup devlet teşkilatında vekil ve muavin anlamlarına gelir.

Nân-pâre: Padişah tarafından hizmetinde olanlara geçimlerini sağlaması için bağışlanan mülk. Nân-pâre ile ikta arasındaki fark ile ilgili olarak Darke şunları yazmıştır: "İkta, ikta sahibine verilen toprak olup gelirinden sadece üst düzey kişilere pay verilirdi. Nân-pâre ise bağışlanan kişini o topraktan ekip biçerek

kazanç sağlayabildiği topraktır.”

Nedim: Eğlence meclislerinde sultana eşlik eden kişi. Sultana çok yakın olan bu kişinin sahip olması gereken bazı özellikleri şu şekilde sıralanmıştır: Kâtiplik bilgisine sahip olmak, şiirden anlamak ve pek çok şiir ezberlemiş olmak, tıp ve nücum ilminden anlmak, kadim milletlere ait hikâyeleri bilmek, tavla ve satranç bilmek, Kur’an ve tefsir ilminden, fıkıhtan ve şeriat kurallarından haberdar olmak.

Nimrûz: İran’ın doğu eyaleti olan Sistan’a verilen adlardan biridir.

Nişabur: Sâsânî hükümdarlarından Şapur tarafından kurulduğu söylenen Nişabur, 2. Yezdicerd döneminde Horâsân’ın önemli şehirlerinden biriydi. Hazreti Osman döneminde Müslümanlar tarafından savaş yapılmaksızın fethedilmiştir. Sâmânîler döneminde eski önemine kavuşan Nişabur, Tuğrul Bey tarafından ikametgâh olarak seçilmiştir. Selçukluların son döneminde kuzeyden gelen Oğuzlar ve daha sonra Moğollar tarafından yağmalanan ve yakılan şehir daha sonra hiçbir zaman eski azamet ve görkemine ulaşamamıştır.

Nûşirevân-ı âdil: Sâsânî padişahlarından en meşhurudur. Babası Kubâd’ın yerine geçmiştir. Babasının zamanında ortaya çıkan ve büyük bir güce ulaşan Mezdek’i ve taraftarlarını ortadan kaldırmıştır. Uyguladığı adaletli yönetim sayesinde birçok Arap ve İranlı tarihçi tarafından adaletli uygulamalarına dair pek çok hikâyeler anlatılmış ve “Adil” lakabıyla anılmıştır.

Otağbaşı: Sekiz veya on kişiden oluşan asker grubuna komutanlık eden kişidir.

Peşapuye: Tahran’ın güneydoğusunda bulunan bir yer.

Reşt: İran’ın Gilan eyaletinde, Hazar Denizi kenarında yer alan bir şehir.

Reis, Riyaset: Server, serdar, halkın ileri geleni. Gazneliler döneminde bölgelere atanan ve sahib-i berid, âmil ve kadı ile aynı yetkiye sahip olan hâkimdir.

Rey: Tahran yakınlarında bulunan tarihi şehir. Rey şehrinden olan kişilere Razi nisbeti verilmiştir. İran’ın en eski şehirlerinden biridir, bu sebeple, “Şehyu’l-Bilad” ismiyle anılır. Hazreti Ömer zamanında fethedilmiştir. Abbasîler zamanında İran’da kurulan mahalli devletler, Sâmânî ve Selçuklular zamanında önemli merkezlerden birisi haline gelmiştir. Moğol saldırısında yerle bir olan şehir bir daha eski günlerine dönememiştir.

Rikabdar: Atın üzengisini tutarak sultan veya emirin ata binmesine yardım eden hizmetkâra verilen isimdir. Gazneliler döneminde bunun yanında rikabdar çok acil ulaştırılması gereken mektupları ulaştırmakla da sorumluydu.

Rûd: Yaylı çalgılar grubundan bir tür müzik aleti.

Sahib-haber: Haberci, muhbir, casus. Memlekette olup bitenden haberdar olabilmesi için padişahın farklı bölgelere gönderdiği casuslara verilen isim.

Sâve: Tahran'ın güneyinde yer alan tarihi bir şehir.

Sepid-Camegan: Kendilerine siyah renk elbiseyi alamet olarak seçen Abbasîlere karşı muhalifliklerini bildirmek için beyaz elbise giyen gruplar. Halife Mansur döneminde ortaya çıkan ve Şiî olan bu grup Ceyhun nehri çevresinde Mukni' tarafından kurulmuştur. Taraftarlarına İslam'da haram olan fiilleri yapmanın hiçbir mahsurunun olmadığını tebliğ etti.

Serahs: Tarihi İpekyolu üzerinde, Meşhed yakınlarında, İran ile Türkmenistan sınırında yer alan bir şehirdir.

Sera-perde: Sefer sırasında padişah için kurulan çadıra ve bu çadırın etrafına duvar vazifesi görmesi maksadıyla çekilen perdeye bu isim verilmektedir.

Sipah-sâlâr: Gazneliler döneminde ordunun en önemi rütbelerinden biridir. "İmarat-ı cuyuş" veya "Zemaat-ı cuyuş" adıyla da anılmaktadır. Barış dönemlerinde genelkurmay başkanı mevkii görevinde bulunur. Bu makam bazen vezirlik olarak da tanınıyordu. Büyük vilayetlere atanmış bir sipah-sâlâr bulunurdu.

Surre: İçine altın veya gümüş paralar konulan küçük keseye denir.

Sutûdân: Mecusîlerin ölülerinin kemiklerini attıkları kuyular. Mecusîlikte ölüler toprağa gömülmez, bunun yerine yüksekçe bir dağın tepesine bırakılırdı. Sadece kemikleri kalıncaya kadar orada kalır ve daha sonra bir kuyuya atılırdı.

Süleyman bin Abdu'l Melik: 715-717 yılları arasında tahta oturmuş olan Emevî halifesidir. Babasının ölümü üzerine kardeşi tahta geçmiş ve onun ardından tahta kendisi oturmuştur. Kaşgar ve Pencap bu dönemde fethedilmiş olup ayrıca Şam'daki Emevî Camii'de bu dönemde yapılmıştır.

Sümenat: Hindistan'ın en büyük dini merkezlerinden birisidir. Sultan Mahmud tarafından fethedilmiş ve burada bulunan pek çok heykel yıkılmıştır.

Süfyân el- Servî: 715 yılında Kûfe'de doğmuş ve 778 yılında Basra'da vefat etmiştir. Tebe-i tabiin'in büyüklerindendir**.**

Şahne: Sultanın yanında bulunan ve şehri korumakla görevli olan süvari birlikleridir. Gazneli ve Selçuklular zamanında şu anlamlarda kullanılmıştır:

a) Askeri yönetici: Sultan tarafından belli bir şehir için atanır.

b) Padişahın halkın işleriyle ilgilenmesi, suçluları cezalandırması için atadığı yöneticilerdir. Siyasetname'de bu anlamda kullanılmıştır.

c) Muhafız.

Şuknân: Hindistan'ın kuzeyinde, Mâverâünnehr sınırında bulunan bir yerdir.

Tarih-i İsfahan: Müellifin Siyasetname'yi yazarken kullandığı önemli eserlerden birisidir. Günümüze kadar ulaşmamıştır.

Tevki: Birkaç farklı anlama gelmektedir. a) Bugün imza olarak adlandırılan işarettir. Bu işaret mektupta yazılanların doğruluğunu onaylamak için kullanılan mühürdür. Tevki' etmek, padişah veya hâkimin yazılan bir mektubu onaylamak için kâğıdın alt kısmına adını yazıp mühür basmasıdır.

b) Mutlak olarak padişah fermanı anlamına gelir.

c) Sultan veya hâkimin mektubun altına, kenarına veya arkasına yazdığı yazıdır.

Tirmiz: Özbekistan'ın cenûbunda, Amu-derya'nın şimal kıyısında, bu nehir ile Surhun-derya nehrinin kavşağında bulunan yeni Tirmiz şehrinin biraz daha garbında ve Amu-derya'nın orta Aral adlı adasına nazır, kıyısında harabeleri bulunan eski bir şehir. Hafız-Ebru gibi bazı tarihçiler şehrin İskender döneminde kurulduğunu yazmışlar; şehir çevresindeki Helenistik döneme ait bazı kalıntılar bu durumu doğruluyor. (DİA.)

Tûr Dağı: Hazreti Musa'nın Tanrı'ya yakardığı dağdır. Hazreti Musa Kıssası'nda Kur'an'da geçmektedir.

Tûz: Fars eyaletinde, Ahvaz'a yakın bir şehir olup Arapça kaynaklarda Tuc olarak geçer. Burada dokunan kumaşlar "Tûzî" olarak meşhurdur.

Ümerâ-yı Hass: Önde gelen komutan ve eyalet yöneticileri.

Yakub Bin Leys: Hicri 224 yılında Sistan'da bağımsızlığını ilan eden

Saffâriyan hanedanının kurucusudur. Aynı yıl Herat'ı kuşatmış ve Şiraz ve bütün Fars eyaletini ele geçirmiştir. Daha sonra Belh ve Toharistan'ı da kuşatmıştır. 259 yılında Tahirîleri Horâsân'dan uzaklaştırmış ve Taberistan'a yönelmiştir. Taberistan Hâkimi Hasan bin Zeyd Alevi'yi mağlup ettikten sonra Ahvaz üzerinden Bağdat'a yönelmiştir. Halife Mu'tamad'in kardeşi Muvaffak ile girdiği savaşta mağlup olmuş ve 265 yılında ölmüştür.

Yezdgird-i Bezehger: 399 yılında tahta geçen Sâsânî şahıdır. Birinci Yezgird olarak da bilinir. İran kaynaklarında Yezdgird-i Bezehger (Günahkâr Yezdgird) olarak meşhur olmuştur ama yabancı kaynaklar onun iyi yönlerini yazmıştır. Zerdüşt din adamlarının devlete olan etkilerini azaltmak istemiş ama din adamları buna izin vermemişler, bu yüzden de günahkâr olarak adlandırılmıştır. (Dehhuda)

Zâbulistân: Bu isim Afganistan'ın kısm-ı cünubiyyesiyle Beluçistan'ın kısm-ı şimalisine verilip Kabulistan, Horâsân, Sistan, Mekran ve Sind ile muhata idi. Dağlık ve miye-cariyesi çok bir yer olup ahalisi şecaatlarıyla meşhur idi. Şehname'de Kabilistan ile pek çok zikrolunan bu isim el-yevm gayri musta'mal olup Hitte-yi mezkûru Afganistan ile Beluçistan arasından munkasimdir. (Kamusu'l Alam)

Zenadîk: Zındık kelimesinin çoğuludur**.** Tanrı'ya ve ahirete inanmayan kimse.

Zerradhane: Silahhane. Cephane. Savaş malzemelerinin muhafaza edildiği depo.

NOTLAR-1

(1) Kafesoğlu, İbrahim, “Nizamülmülk”, İslam Ansiklopedisi, c. 9 (İstanbul 1988), s. 329-330.

(2) Özaydın, Abdülkerim, “Nizamülmülk”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. 33 (İstanbul 2007) s. 194-196.

(3) Turan, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, İstanbul 1999, s. 215-220

(4) Sadece Residuddin Fazlullah Melikşah’ın Nizamü’l-Mülk’ü azlettiğini bildirmiştir; Reşidüddin Fazlullah, Camiu’t-tevarih, (Tarih-i Âl-i Selçuk) Tahran 1386 H.Ş., s. 56

(5) Siyasetname. (Çev. Mehmet Altay Köymen), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999, s. 6

(6) Reşidüddin Fazlullah, Camiu’t-tevarih, (Tarih-i Âl-i Selçuk) Tahran H.Ş. 1386, s. 56

(7) Kafesoğlu, İbrahim: “Nizamülmülk”, İslam Ansiklopedisi, c. 9, s. 330

(8) Kafesoğlu, İbrahim: “Nizamülmülk”, İslam Ansiklopedisi, c. 9, s. 330; Türk Ansiklopedisi, “Nizamülmülk”, c. 25, Ankara 1977, s. 300

(9) Kafesoğlu, İbrahim: “Nizamülmülk”, İslam Ansiklopedisi, c. 9, s. 332

(10) Özaydın, Abdülkerim, “Nizamülmülk”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. 33. (İstanbul 2007) s. 194-196

(11) Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, “Siyasetname”, c. 8, İstanbul 1998, s. 27

(12) E.I.J. Rosenthal, Ortaçağ’da İslam Siyaset Düşüncesi, çev. Ali Çaksu, İstanbul 1996, s. 99-101

(13) Nizamü’l-Mülk, kitabın mukaddimesinde 50 fasıl olduğunu söylüyor.

(14) Nizamü’l-Mülk, Siyasetname, haz. Cafer Şuar, Tahran, H.Ş. 1387

(15) Coşkun Alptekin, “Büyük Selçuklular”, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, ed. Kenan Seyithanoğlu, cilt 7, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992. s. 184-202.

NOTLAR-2

[1] Melikşah kastedilmiştir.

[2] Sözü edilen vakıanın Hz. Ömer devrinde Bağdat'ta vuku bulmuş olması tarihsel olarak mümkün değildir. Zira Bağdat H. 145'te Abbasi halifesi Mansur tarafından kurulmuştur.

[3] Yani gadre uğrayanların şikâyetlerini padişaha iletmek için aracılık yapan tercüman yahut haciplerin (perdedârlar) meseleyi çarpıtma ya da eksik anlatmasının önüne geçmek için böyle bir usul takip edilmiştir.

[4] Bu gelenek uzun süre İran'da devam etmiştir. Bazen şikâyeti olan kişi kâğıt bir elbise giyerdi.

[5] Sâmânîler'de saltanat süren hükümdara bir lakap vermek adet idi. Sözü edilen emir öldükten sonra "emir-i mazi" lakabıyla anılmıştır.

[6] İsmailîler

[7] Abbasi halifesi

[8] Mehdiye ile kastedilen, merkezi bugünkü Tunus'ta olan, Afrika'daki Fatımî Alevilerinin merkezidir. Burasını ilk Fatımî halife Abdullah el-mehdi (H. 303) kurmuştur.

[9] Sultan Zahiru'd-devle İbrahim bin Mesud Gaznevi (M. 1059)

[10] Görevden alınmasının alametidir.

[11] Gazneliler

[12] Metinde "yatak" kelimesi geçmektedir.

[13] Bahse konu zat, Şeyhu'l İslam Hace Abdullah Ensari'dir.

[14] Bugünkü Bahreyn değildir.

[15] Fatımî halifeleri kastedilmektedir.

[16] Kastedilen kişiler, Hazreti Musa, Hazreti İsa ve Hazreti Muhammed'dir

[17] Er-razi billâh, 20. Abbasi halifesi

[18] Mervli demektir.

[19] Tarihsel olarak birbirlerinin çağdaşı olmalarına imkân yoktur.